





فصلنامه آرشيو ملي

سال چهارم، شماره اول، بهار ۱۳۹۷

شماره پیاپی ۱۳

شاپا (شماره استاندارد بین‌المللی پیاپی): ۲۴۲۳-۶۲۱۷

شمارگان: ۱۵۰ نسخه چاپی و انتشار وبی؛ بها: ۴۰۰۰۰ ریال

صاحب امتیاز: سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران - پژوهشکده اسناد

مدیرمسئول و سردبیر: غلامرضا عزیزی greazizi@gmail.com

هیئت تحریریه (به ترتیب نام خانوادگی)

دکتر صدیقه احمدی فصیح (عضو هیئت علمی سازمان اسناد و کتابخانه ملی)؛ دکتر امیررضا اصنافی (استادیار، عضو هیئت علمی دانشگاه شهید بهشتی)؛ ایوب بنوی (رئیس روابط عمومی و امور فرهنگی، سازمان منطقه ویژه اقتصادی انرژی پارس)؛ دکتر ابوالفضل حسن آبادی (رئیس مرکز اسناد؛ کتابخانه، موزه و مرکز اسناد آستان قدس رضوی)؛ دکتر فریبرز خسروی (عضو هیئت علمی سازمان اسناد و کتابخانه ملی)؛ دکتر سعید رضائی شریف آبادی (استاد، عضو هیئت علمی دانشگاه الزهراء)؛ بهناز زرین کلکی (مشاور معاون اسناد ملی)؛ دکتر سید محمود سادات (استادیار، عضو هیئت علمی پژوهشکده امام خمینی^(ه) و انقلاب اسلامی)، حوریه سعیدی (عضو هیئت علمی سازمان اسناد و کتابخانه ملی)؛ محبوب شهبازی (رئیس مرکز اسناد ایثارگران، بنیاد شهید انقلاب اسلامی)؛ دکتر علی صادق زاده وایقان (کارشناس پژوهش سازمان اسناد و کتابخانه ملی)؛ غلامرضا عزیزی (عضو هیئت علمی سازمان اسناد و کتابخانه ملی)؛ دکتر محمد قهری (استادیار بازنشسته دانشکده علوم پایه، دانشگاه امام حسین^(ع))؛ دکتر نورالله مرادی (مدیرکل بازنشسته آرشیوهای صدا و سیما)؛ دکتر الهام ملک زاده (عضو هیئت علمی پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی)، دکتر شهرام یوسفی فر (استاد، عضو هیئت علمی پژوهشگاه علوم انسانی).



سازمان اسناد و کتابخانه ملی
جمهوری اسلامی ایران
پژوهشکده اسناد

دبیر اجرایی: ندا رسولی

ویراستار و مترجم: زهرا ضرغامی

ناشر: انتشارات سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران

طرح لوگو: یوسف امیری

طراح گرافیک: شهره خوری

ناظر چاپ: پرویز بختیاری

چاپ و صحافی: سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران

علی رمضان زاده

نشانی: تهران، بزرگراه شهید حقانی، ابتدای خ کوشا، ساختمان آرشيو ملي ايران، پژوهشکده اسناد.

تلفن: ۲۶۴۰۲۹۴۵ | دورنگار: ۲۶۴۰۲۹۷۷

پیام نگار: 1395naq@gmail.com

مسئولیت مطالب مطرح شده در مقاله به عهده نویسنده یا نویسندگان است.

- فصلنامه در قبول، رد یا ویرایش مقاله‌ها آزاد است.

- استفاده از مقاله‌های منتشر شده در این مجله بدون ذکر منبع در سایر مجله‌ها و کتاب‌ها ممنوع است.

- کلیه مقالات توسط داوران ذیصلاح ارزشیابی می‌شوند و نشریه در پذیرش، رد، حذف و یا کوتاه کردن مقالات برای چاپ آزاد است.

- مجله از انتشار گزارش، یادداشت و مانند این‌ها استقبال می‌کند.

- چنانچه مقاله مستخرج از طرح پژوهشی یا رساله باشد، عنوان طرح پژوهشی ارسالی نیز در صفحه اول درج گردد.

- مقالات ارسال شده نباید قبلاً در نشریه دیگری چاپ یا به‌طور هم‌زمان به مجلات دیگری ارسال شده باشند.

- چنانچه مقاله‌ای خارج از این ضوابط باشد، قبل از ارائه به گروه داوران، از فهرست موارد بررسی حذف خواهد شد.

- نقل مطالب نشریه با ذکر منبع بلامانع است.



آرشیو ملی، سال چهارم، شماره اول، بهار ۱۳۹۷، شماره پیاپی ۱۳

سخن نخست

- ۵ * روز اسناد ملی و میراث مکتوب؛ غلامرضا عزیزی

مقالات آرشیوی

- ۸ * تدوین راهبرد مدیریت اسناد الکترونیکی: تجربه دولت مالزی (۲)؛ علیرضا انتهای
۳۰ * دانش مرجع آرشیوی؛ وندی ام. داف، الیزابت یاکل و هلن تیبو؛ ترجمه: محبوبه سادات بیدگلی

مقالات تاریخی- اسنادی

- ۶۰ * میراث علی اکبرخان نقاشباشی (مزمین الدوله) در آموزش، فرهنگ و هنرهای نوین ایران؛ مرتضی رسولی پور
۱۰۲ * سرتیپ میرزا نظام الدین خان نظام الممالک (گمگشته‌ای در تاریخ رجال دولتی و فرهنگی عصر قاجار)؛ نیایش پورحسن
۱۱۶ * خدمات علمی و فرهنگی لطفعلی صورتگر بر اساس اسناد تاریخی؛ ندا رسولی

مقالات حفظ و نگهداری

- ۱۳۸ * راهبردهای نگهداری رقمی از منابع رقمی آرشیوی (مطالعه موردی: کتابخانه‌های دانشگاهی شهر قزوین و مرکز اسناد و کتابخانه ملی استان قزوین)؛ زکيه مهرعلیان و دکتر سعید غفاری
۱۵۴ * اسیدزدایی با کربنات هیدروژن کلسیم (بی‌کربنات)؛ ورونیکو روچون و اولفا بلهاج؛ ترجمه: فرشته ابراهیمی

ویژه نسخ خطی

- ۱۶۰ * درآمدی بر تعیین اصالت در نسخه‌های خطی؛ شهلا کریمی و فریبا فرزنام
۱۷۸ * معرفی نسخه خطی شاهنامه قاجاری در ماتناداران؛ مجید کریمی

معرفی کتاب

- ۱۸۹ * «الزامات الگو برای سامانه‌های پیشینه، استاندارد مورک ۲۰۱۰»؛ مینا کرمی

گزارش نشست‌ها و همایش‌های آرشیوی

- ۱۹۳ * گزارش شش نشست بهاری پژوهشکده اسناد
۲۰۹ * گزارش برگزاری مراسم بزرگداشت روز اسناد ملی و میراث مکتوب

گزارش نمایشگاه‌های آرشیوی

- ۲۱۵ * گزارشی از نمایشگاه‌های سیار برگزارشده اداره کل خدمات آرشیوی (گروه ارتباطات آرشیوی) بهار ۱۳۹۷؛ فریبا امیری و زهرا جاویدی

شرایط پذیرش مقاله

۱. هر مقاله علمی که در راستای مطالعات آرشیوی و حفظ و نگهداری اسناد و تحقیقات تاریخی مبتنی بر اسناد باشد، برای بررسی و چاپ در نشریه پذیرفته می‌شود.
۲. مسئولیت مطالب مندرج در هر مقاله بر عهده نویسنده است.
۳. مقاله، نباید پیش‌تر در نشریات فارسی زبان داخل یا خارج از کشور چاپ شده باشد.

ضوابط تهیه مقاله

۱. مقاله، در محیط Microsoft Word با قلم ۱۲ Bnazanin تهیه و به دفتر نشریه ارسال شود.
۲. چکیده تمام نمای فارسی مقاله، حداکثر در ۳۰۰ کلمه ارائه شود.
۳. توضیحات، معادل‌های خارجی واژه‌ها و اصطلاحات علمی، به ترتیب استفاده در متن، با شماره‌گذاری پیاپی در هر صفحه درج گردد.
۴. حجم مقاله، از ۱۷ صفحه فراتر نرود.
۵. نام و مشخصات نویسنده / نویسندگان، همراه با نشانی پیام‌نگار و وابستگی سازمانی در پانویست ذکر شود.
۶. ملاک ارجاع‌دهی، شیوه‌نامه معرفی شده در شماره نخست فصلنامه آرشیو ملی است.

ملاحظات

۱. هیئت تحریریه نشریه، در قبول یا رد مقاله‌ها آزاد است.
۲. نشریه، در ویرایش، اصلاح و هماهنگ‌سازی اصطلاحات، آزاد است.
۳. ترتیب تنظیم مقالات تأیید شده برای چاپ، بنا به نظر هیئت تحریریه نشریه خواهد بود.

کوتاه‌نوشت‌ها

- نام مراکز آرشیوی کشور، به منظور ارجاع درون متنی به سند، به شیوه زیر در این فصلنامه سرواژه‌سازی شده است:
- ساکما (sākmā): سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران.
 - مارجا (mārajā): مرکز اسناد ریاست جمهوری اسلامی ایران.
 - کِمَام (kemām): کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی.
 - مَراسان (marāsān): مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
 - اِسْتادوخ (estādukh): اداره اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه.
 - مَتْمَا (motmā): مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران.
 - ساکماقی (sākmāq): سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی.



سخن نخست

روز اسناد ملی و میراث مکتوب

غلامرضا عزیزی^۱

در پی پیشنهادهای ارائه شده از سوی همکاران سازمانی، در سال ۱۳۷۰ مدیر روابط عمومی وقت سازمان اسناد ملی طی نامه‌ای که به مقامات عالی‌به کشور ارسال شد درخواست کرد تا به دلیل اهمیت اسناد و ضرورت آگاهی عمومی به این امر و حفظ و حراست از اسناد و استفاده پژوهشگران از این گنجینه‌های گرانبها، روز هفدهم اردیبهشت‌ماه، سالروز تصویب قانون تأسیس سازمان، به عنوان روز یا آغاز هفته اسناد ملی اعلام شود. کمی بعد تنی چند از نمایندگان مجلس شورای اسلامی طی نامه‌ای به رئیس‌جمهور وقت با اشاره به این نامه و به منظور جلب توجه عمومی به اهمیت اسناد و توانمند کردن آرشیو اسناد ملی ایران درخواست کردند تا یک روز در تقویم کشور «روز اسناد ملی» نام نهاده شود.

یک سال بعد سرپرست سازمان طی نامه‌ای به محضر مبارک حضرت آیت‌الله خامنه‌ای رهبر معظم انقلاب، از معظم‌له درخواست کرد تا «به منظور

- تبلیغ، ایجاد انگیزه و ترغیب عمومی در جمع‌آوری و حفظ اسناد به عنوان وظیفه‌ای مذهبی و ملی؛

- شناساندن نقش و اهمیت اسناد ملی در کسب تجربیات از گذشتگان به منظور برنامه‌ریزی

صحیح در زمینه‌های سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و ... در کشور؛

- ترغیب و تشویق محققان و پژوهشگران در بهره‌گیری از اسناد و به منظور گشودن

دریچه‌هایی به دنیای ناشناخته‌های تاریخی کشور اسلامی؛

۱. مربی، عضو هیئت علمی
سازمان اسناد و کتابخانه ملی
ایران، رئیس پژوهشکده اسناد؛
greazizi@gmail.com



- فراهم آوردن زمینه بحث و بررسی اندیشمندان پیرامون نحوه ورود استعمار، استثمار و استثمار در طول تاریخ با ارائه اسناد و ...»

امر به ابلاغ فرمایند «روز اسناد ملی» در تقویم مناسبت‌های کشور گنجانده شود. دفتر مقام معظم رهبری دو هفته بعد، در پاسخ به این تقاضا، نظر معظم‌له را طی نامه شماره ۱/۱۱۲۶۷ مورخ ۱۳۷۱/۰۶/۱۸، خطاب به ریاست‌جمهور وقت به شرح زیر ارسال کرد: ریاست محترم جمهوری جناب آقای هاشمی رفسنجانی

برای اهتمام به امر سند و شناساندن قدر آن به مردم، شایسته است که طبق پیشنهاد آقایان، روزی به‌عنوان «روز اسناد ملی» معین شود.

در پی آن و پس از بررسی‌های انجام شده، نهایتاً در سال ۱۳۷۴ روز هفدهم اردیبهشت ماه، سال‌روز تصویب لایحه تأسیس سازمان اسناد ملی ایران، به‌عنوان روز اسناد ملی در تقویم مناسبت‌های کشور گنجانده شد.

متأسفانه در اواخر سال ۱۳۸۹ شورای فرهنگ عمومی کشور در اقدامی حیرت‌انگیز، این روز را از تقویم رسمی سال ۱۳۹۰ کشور حذف و علت آن را از دست دادن موضوعیت و یا نداشتن متولی اعلام کرد. حال آنکه این روز هم موضوعیت و اهمیت خود را داشته و دارد و هم صاحب متولی است.

در پی اعتراض سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران نهایتاً شورای فرهنگ عمومی روز ۱۹ اردیبهشت را به‌عنوان روز بزرگداشت شیخ‌کلینی برگزید و روز «اسناد ملی و میراث مکتوب» را در زمره رویدادهای مهم و تاریخی که درج آن‌ها در تقویم بلامانع است، برای همان روز گنجانده؛ هرچند این اقدام را می‌توان گامی به جلو در اصلاح اشتباه حذف روز اسناد ملی ارزیابی کرد، اما هنوز جامعه علمی و آرشیداران انتظار دارند که در ایران نیز، همچون بسیاری از کشورها روز اسناد ملی، در زمره رویدادهای فرهنگی مهم در تقویم گنجانده شود.



دفتر مقام معظم رهبری

بررسی

شماره:
تاریخ:
پیریت:

جناب حجة الاسلام والمسلمین آقای هاشمی رفسنجانی
ریاست محترم جمهوری اسلامی ایران

با سلام و تحیت .

نامه ی شماره ی ۱/۶۲۶ مورخ ۷۱/۶/۷ سرپرست سازمان اسناد ملی
ایران در خصوص درخواست نام گذاری روز یکم ربیع الاول به عنوان روز
اسناد ملی - که تصویر آن به پیوست ارسال می گردد - به استحضار مقام
معظم رهبری رسید ، فرمودند :

«ریاست محترم جمهوری جناب آقای هاشمی رفسنجانی
- برای اهتمام به امر مند و شناساندن قدر آن به مردم
شایسته است که طبق پیشنهاد آقایان روزی بعنوان روز
اسناد ملی معین شود.»

۱/۱۱۳۶۷

۱۳۷۱/۶/۱۸

دفتر مقام معظم رهبری

محمدی گلپایگانی

رونوشت :

جناب آقای رضا عباسی - سرپرست محترم سازمان اسناد ملی ایران .



تدوین راهبرد مدیریت اسناد الکترونیکی: تجربه دولت مالزی (۲)

علیرضا انتهای

چکیده:

این قسمت از مقاله به تدوین راهبرد مدیریت اسناد الکترونیکی و تجربه کشور مالزی در این خصوص می‌پردازد. مباحثی که در این حوزه ارائه شده‌اند شامل سناریوی مدیریت اسناد الکترونیکی در مالزی، نوسازی و تحول در بخش دولتی، مقدمه‌ای بر مدیریت اسناد الکترونیکی، پروژه e-SPARK، پاسخ آرشیو ملی مالزی به برنامه دولت الکترونیکی، طراحی و پیاده‌سازی سامانه مدیریت اسناد، پیش‌نیازهای مدیریت اسناد الکترونیکی، ظرفیت‌سازی و نقش‌ها و مسئولیت‌های مدیران اسناد است. رویکرد این مقاله ارائه راهکارهای عملی برای حل مسائل موجود در خصوص مدیریت اسناد الکترونیکی در چرخه عمر آن‌ها از زمان تولید تا تعیین تکلیف برای امحاء یا نگهداری در آرشیو است.

کلیدواژه‌ها

مدیریت اسناد الکترونیکی، حفاظت اسناد رقمی، آرشیو ملی مالزی، طراحی سامانه، ظرفیت‌سازی.

آرشیو ملی، سال چهارم، شماره اول، بهار ۱۳۹۷، شماره پیاپی ۱۳؛ صص: ۸-۲۹

تدوین راهبرد مدیریت اسناد الکترونیکی: تجربه دولت مالزی (۲)

علیرضا انتهای^۱

۵- طراحی و پیاده‌سازی سامانه مدیریت اسناد

در این قسمت از مقاله روش‌شناسی هشت-مرحله‌ای برای طراحی و پیاده‌سازی سامانه مدیریت اسناد ارائه می‌شود که به روش‌شناسی DIRKS^۲ (طراحی و پیاده‌سازی سامانه حفاظت اسناد) معروف است. این روش را ابتدا آرشیو ملی استرالیا تدوین کرد و دست‌نامه‌ای عملی برای نحوه به‌کارگیری آن تهیه کرد و در اختیار سازمان‌های دولتی قرار داد.

هشت مرحله DIRKS عبارتند از: مطالعات اولیه، تحلیل فعالیت سازمان، شناسایی نیازمندی‌های اسناد، ارزیابی سامانه‌های موجود، شناسایی راهبردهای پاسخ‌گوی نیازمندی‌های اسناد، طراحی سامانه اسناد، پیاده‌سازی سامانه اسناد، و بازنگری پس از بهره‌برداری.

۱. کارشناسی ارشد علم اطلاعات و

دانش‌شناسی، مدیرکل فراهم‌آوری و

پردازش منابع دیجیتال، سازمان اسناد و

کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران؛

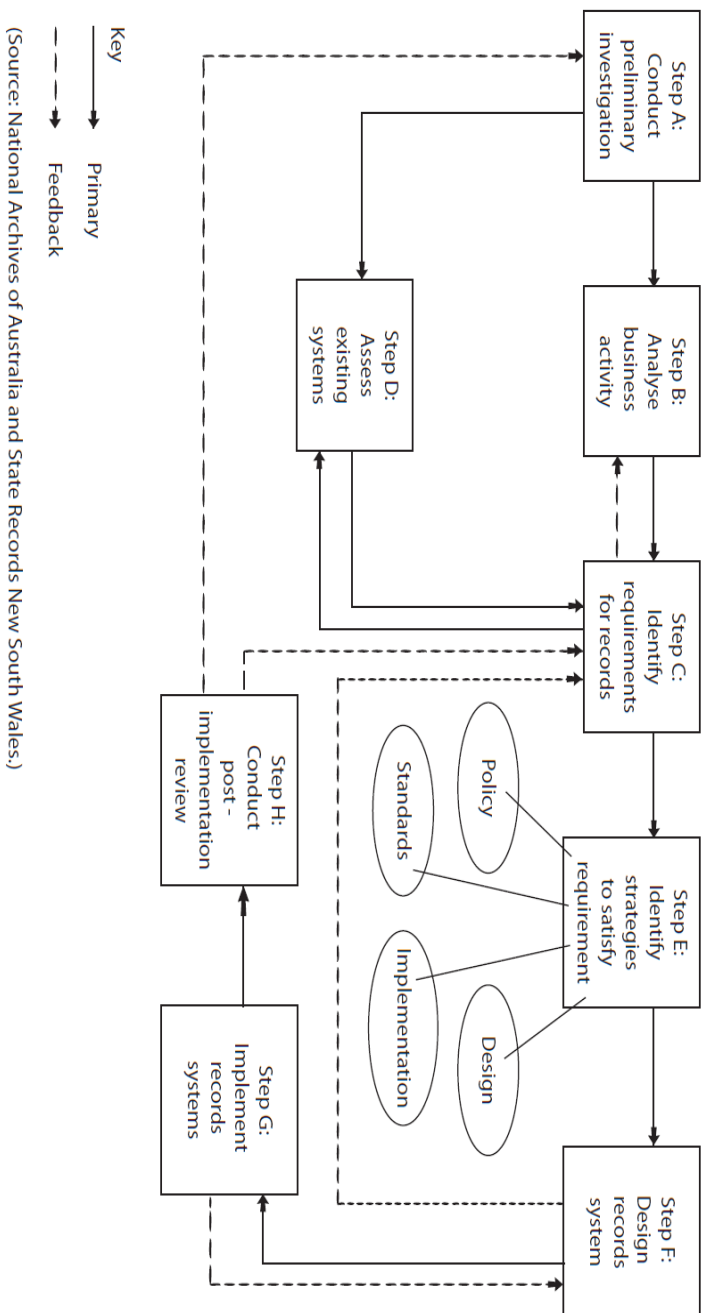
rentehae@gmail.com

2. Design And

Implementation of

Recordkeeping System





شکل ۱- روش شناسی هشت مرحله‌ای DIRKS

گام اول: مطالعات اولیه

برای درک بستر مدیریتی، حقوقی، کاری و اجتماعی که سازمان در آن فعالیت می‌کند انجام می‌شود و به کمک آن می‌توان عوامل اصلی تأثیرگذار بر اسنادی که سازمان باید تولید و مدیریت کند را مشخص کرد.

گام دوم: تحلیل فعالیت سازمان

برای ایجاد مدل مفهومی از آنچه سازمان انجام می‌دهد و چگونگی انجام آن، صورت می‌گیرد. این مرحله مشخص می‌کند که چگونه اسناد به فعالیت سازمان و فرایندهای کاری آن ارتباط پیدا می‌کنند.

گام سوم: شناسایی نیازمندی‌های اسناد

برای شناسایی نیازمندی‌های سازمان برای تولید، دریافت و نگهداری اسناد مربوط به فعالیت‌های سازمان و مستندسازی آن‌ها در ساختار منسجم و قابل حفاظت انجام می‌شود.

گام چهارم: ارزیابی سامانه‌های موجود

برای مطالعه سامانه‌های موجود سازمان در حوزه اسناد و هر نوع سامانه اطلاعاتی دیگری که مورد استفاده قرار می‌گیرد، به کار می‌رود. این کار تا مشخص می‌کند تا چه اندازه اسناد مربوط به فعالیت‌های سازمانی دریافت و نگهداری می‌شوند.

گام پنجم: شناسایی راهبردهای پاسخ‌گوی نیازمندی‌های اسناد

برای تعیین مناسب‌ترین خط‌مشی‌ها، شیوه‌نامه‌ها، استانداردها، ابزارها و سایر فنونی به کار می‌رود که سازمان باید مورد استفاده قرار دهد تا تضمین کند که سازمان می‌تواند اسناد باارزش خود را به درستی تهیه و حفظ کند.

گام ششم: طراحی سامانه اسناد

راهبردها و فنونی که در گام پنجم مشخص می‌شوند باید به طرحی برای سامانه اسناد تبدیل شوند که نیازمندی‌های شناسایی و مستندشده در گام سوم را پوشش دهد و هرگونه نارسایی و اشکالات موجود در مدیریت اسناد سازمانی را که در گام چهارم مشخص شده‌اند برطرف کند.

گام هفتم: پیاده‌سازی سامانه اسناد

این مرحله شامل شناسایی و استقرار نظام‌مند مجموعه راهبردها و پیاده‌سازی برنامه طراحی‌شده در گام ششم است.

گام هشتم: بازنگری بعد از بهره‌برداری

پس از پیاده‌سازی و اجرای سامانه برای اندازه‌گیری میزان اثربخشی سامانه اسناد، برای ارزیابی فرایندهای توسعه سامانه از نظر اصلاح نارسایی‌ها و کاستی‌ها و ایجاد نظامی برای نظارت دوره‌ای سامانه، باید برنامه‌ریزی لازم صورت گیرد.



۶- پیش‌نیازهای مدیریت اسناد الکترونیکی

هر دستگاه دولتی قبل از توسعه یا استفاده از برنامه‌های نرم‌افزاری مدیریت اسناد الکترونیکی باید آمادگی لازم را پیدا کرده و پیش‌نیازهای استقرار سامانه را فراهم کند. در این بخش پیش‌نیازهای عمومی ارائه شده و در کنار آن در مورد روش‌های مدیریت اسناد در طول چرخه عمر آن‌ها بحث شده است.

۶-۱ استانداردها و رهنمودها

استاندارد پیش‌نیاز بخش اول و دوم MS ISO 16175، استاندارد توسعه سامانه‌های نرم‌افزاری مدیریت اسناد الکترونیکی است که پیش از این به آن اشاره شد. استفاده از این استانداردها و رهنمودها برای تضمین این موضوع است که اسنادی که به صورت رقمی در دستگاه‌های دولتی تولید، استفاده و ذخیره می‌شوند می‌توانند به عنوان مدارک قطعی که نشان‌دهنده محتوا، ساختار و زمینه اسناد باشند، مورد استناد قرار گیرند.

۶-۲ دامنه کاربرد

پیش‌نیازهایی که در اینجا مطرح می‌شوند برای همه کاربران سامانه‌های مدیریت اسناد قابل استفاده خواهند بود و دربرگیرنده اسناد طبقه‌بندی نوع «باز»^۱ و انواع اسناد در قالب‌ها و رسانه‌های مختلف خواهد بود.

۶-۳ اهداف

هدف از طرح پیش‌نیازهای مدیریت اسناد الکترونیکی، موارد زیر است:
- تضمین اینکه در بخش دولتی، فرایند تولید و دریافت اسناد مطابق با شیوه‌نامه انجام می‌شود؛

- کسب اطمینان از اینکه کارکردهای تولید، دریافت، ذخیره‌سازی، اشاعه و تعیین تکلیف اسناد به صورت نظام‌مند انجام شده و بر اساس اصول ارائه شده در استانداردهای MS 2223:2009 (مستندسازی و اطلاعات - مدیریت اسناد، بخش اول - مباحث عمومی) و MS 2223:2009 (مستندسازی و اطلاعات - مدیریت اسناد، بخش دوم - رهنمودها) هستند.

- ارائه شیوه‌نامه عمومی برای بخش دولتی در مورد مدیریت اسناد الکترونیکی در سامانه یا برنامه کاربردی مدیریت اسناد الکترونیکی.

1. OPEN



۴-۶ نیازمندی‌های عمومی

۴-۶-۱ تأسیس واحد مدیریت اسناد

بر اساس تصمیم‌گیری‌های رسمی انجام‌شده، هر دستگاه دولتی باید بخش مدیریت اسناد را تأسیس کند و این بخش ذیل واحد امور اداری قرار گیرد که وظیفه آن مدیریت اسناد الکترونیکی در نرم‌افزارهای مدیریت اسناد و همچنین مدیریت اسناد سنتی باشد. این واحد باید به تعداد کافی نیروی انسانی داشته باشد و مسئولیت نظارت، اجرا و استفاده از برنامه‌های مدیریت اسناد الکترونیکی و همچنین فعالیت‌های مرتبط با اسناد سنتی را بر عهده بگیرد. توصیه می‌شود، اداره‌های دولتی یک متخصص آرشیو را برای هدایت بخش مدیریت اسناد استخدام کنند. مسئولیت متخصص اسناد، اجرای برنامه مدیریت اسناد برای اسناد سنتی و الکترونیکی است. همچنین هر دستگاه دولتی باید یک نفر را به‌عنوان مسئول اسناد دستگاه منصوب کند و او را به‌عنوان نماینده دستگاه به آرشیو ملی مالزی معرفی کند.

۴-۶-۲ سامانه ثبت

دستگاه‌های دولتی باید در زمان پیاده‌سازی برنامه‌های مدیریت اسناد الکترونیکی، یک سامانه ثبت متمرکز را به کار گیرند.

۴-۶-۳ اتاق مخصوص اسناد

دستگاه‌های دولتی باید برای ذخیره‌سازی اسناد، یک اتاق مخصوص اسناد به‌همراه تجهیزات مناسب فراهم کنند.

۴-۴-۶ کاربران نرم‌افزار مدیریت اسناد الکترونیکی

نقش‌هایی که باید برای کاربران نرم‌افزار مدیریت اسناد الکترونیکی تعریف شوند بر اساس جدول شماره ۲ هستند:

جدول ۱- نقش‌های کاربری نرم‌افزار مدیریت اسناد

نقش‌های کاربری	جایگاه
مدیر اسناد	متخصص آرشیو/ مسئول آرشیو اسناد
مدیر سامانه	مسئول فناوری اطلاعات
متخصص اطلاعات	دستیاران مدیران و عملیات / مسئولان دفاتر
کاربر نهایی	رئیس دستگاه دولتی مدیران ارشد مدیران میانی و کارکنان دستگاه که با سامانه مدیریت اسناد الکترونیکی کار می‌کنند.



۴-۵ سامانه‌های دوگانه^۱

دستگاه‌های دولتی باید در سراسر چرخه عمر رکوردها، سامانه دوگانه مدیریت اسناد را به ترتیب زیر پیاده‌سازی کنند:

- الف- به کارگیری هم‌زمان دو سامانه مدیریت اسناد الکترونیکی و سنتی؛
- ب- تضمین اینکه شماره طبقه‌بندی مشابهی به اسناد الکترونیکی و پرونده‌های فیزیکی آن‌ها اختصاص داده شده است؛
- پ- تضمین اینکه همه پرونده‌های فیزیکی در دفتر ثبت اسناد ذخیره می‌شوند و تحت هیچ شرایطی از آن حذف نمی‌شوند. کلیه فعالیت‌هایی که روی اسناد الکترونیکی انجام می‌شود باید در نرم‌افزار مدیریت اسناد ثبت شود؛
- ت- تضمین اینکه محتوای اسناد در پرونده فیزیکی مشابه محتوای اسناد وارد شده در نرم‌افزار مدیریت اسناد الکترونیکی است.

۴-۶ مرکز خدمات کاربران

کاربران نرم‌افزارهای مدیریت اسناد الکترونیکی باید بتوانند برای دریافت کمک‌های فنی در مورد کار با سامانه با بخش مدیریت اسناد یا مرکز خدمات کاربران تماس بگیرند.

۴-۷ آموزش

مدیر سامانه و مدیران اسناد باید برنامه‌های آموزشی را در دوره‌های منظمی برای کاربران نرم‌افزار مدیریت اسناد الکترونیکی برگزار کنند تا کارایی و مهارت آن‌ها را در استفاده از نرم‌افزار بهبود بخشند.

۵-۶ شرط لازم برای پیاده‌سازی نرم‌افزار مدیریت اسناد الکترونیکی (اجباری)

پیش‌نیاز پیاده‌سازی نرم‌افزارهای مدیریت اسناد الکترونیکی در دستگاه‌های دولتی، توسعه و آماده‌سازی طرح طبقه‌بندی اسناد و برنامه امحاء یا انتقال اسناد است.

۵-۶-۱ طرح طبقه‌بندی اسناد^۲

بر اساس نیازمندی‌های تعریف‌شده در زیربند ۵-۹ استاندارد MS 2223:2009، طرح طبقه‌بندی اسناد باید بر اساس فعالیت‌ها و وظایف هر دستگاه دولتی تهیه شود و پوشش‌دهنده کلیه اسناد عمومی و تخصصی دستگاه باشد. در رهنمودهای آرشیو ملی مالزی برای دستگاه‌های دولتی در طبقه‌بندی اسناد، هر دستگاه باید از یک کد طبقه‌بندی منحصر به فرد

1. Hybrid
2. File Classification

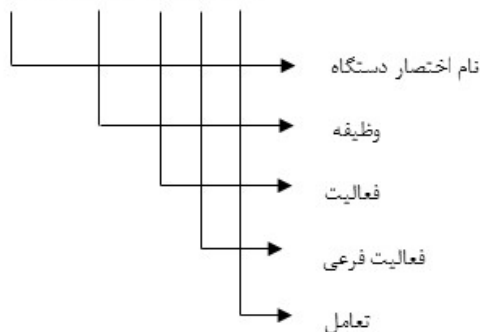


شامل نام اختصاری سازمان دولتی و یک شماره بلوک^۱ استفاده کند. برای جداکردن وظایف، فعالیت‌ها، فعالیت‌های فرعی و تعاملات باید از نشانه‌ها استفاده شود. برای مثال:

- نقطه (.) برای جداسازی نام اختصاری دستگاه و کد وظیفه به کار می‌رود؛
- خط فاصله (-) برای جداکردن وظایف و فعالیت‌ها استفاده می‌شود؛
- علامت ممیز (/) برای جدا کردن فعالیت‌ها، فعالیت‌های فرعی و تعاملات به کار می‌رود.

کد زیر در وزارت منابع انسانی مالزی استفاده می‌شود. KSM^۲ اختصار نام این وزارتخانه در زبان مالایی است.

KSM .100 – 2 / 4 / 5



شکل ۲- مثالی از کد طبقه‌بندی اسناد در وزارت منابع انسانی مالزی

۶-۵-۲ تهیه برنامه زمان‌بندی امحاء یا انتقال اسناد^۳

هر دستگاه دولتی باید برنامه زمان‌بندی امحاء یا انتقال اسناد خود را تهیه کرده و برای تطبیق آن با نیازمندی‌های بخش ۲۷ قانون آرشیو ملی مالزی ۲۰۰۳ (قانون شماره ۶۲۹)، تأییدیه آن را از آرشیو ملی دریافت کند. دستگاه‌های دولتی باید برنامه‌های زمان‌بندی امحاء یا انتقال مربوط به اسناد عملکردی و اسناد مالی و حسابداری را مطابق آنچه توسط آرشیو ملی مالزی منتشر شده است، انجام دهند.

1. Block number
2. KSM : Kementerian Sumber Manusia / Ministry of Human Resource
3. Records Disposal Schedule (RDS)

۶-۶ مدیریت اسناد الکترونیکی در نرم‌افزار مدیریت اسناد الکترونیکی

۶-۶-۱ تولید اسناد

هر نرم‌افزار مدیریت اسناد الکترونیکی باید تولید هر سند را با دریافت نام کاربری و کلمه عبور انجام دهد.



۶-۶-۲ انواع اسناد

تولید اسناد در سامانه مدیریت اسناد الکترونیکی باید بر اساس یکی از ۲۹ نوع زیر باشد:

(۱) پرونده، (۲) قانون یا دستور، (۳) رهنمودها یا راهنماها، (۴) مناقصه یا استعلام قیمت، (۵) عکس‌ها، (۶) پست الکترونیکی، (۷) نتایج قرعه‌کشی کابینه، (۸) نمودارها، (۹) رونوشت، (۱۰) صوت، (۱۱) مقالات کابینه، (۱۲) مقالات یا مقالات مفهومی، (۱۳) گزارش‌ها، (۱۴) رسم‌های فنی، (۱۵) بازخورد جلسات، (۱۶) یادداشت، (۱۷) صورتجلسات، (۱۸) یادداشت به کابینه، (۱۹) یادداشت‌های جلسات و بحث‌ها، (۲۰) نامه‌های گردشی، (۲۱) موافقت‌نامه‌ها یا تفاهم‌نامه‌ها، (۲۲) استانداردها، (۲۳) مجموعه مقالات، (۲۴) بیانیه‌های مطبوعاتی، (۲۵) اسلایدهای ارائه، (۲۶) مکاتبات، (۲۷) سخنرانی، (۲۸) انتشارات و (۲۹) تصاویر ویدئویی.

در صورتی که دستگاه دولتی نیاز به افزودن نوع دیگری به جز این ۲۹ نوع تعریف شده توسط آرشیو ملی مالزی داشته باشد و یا بخواهد عناصر دیگری در فراداده‌های موجود در سامانه مدیریت اسناد الکترونیکی داشته باشد باید تأییدیه آرشیو ملی مالزی را اخذ کند. هر فردی که سندی را تولید می‌کند باید فیلدهای فراداده‌های ضروری را به درستی و کامل تکمیل کند.

۶-۶-۳ پیوند بین اسناد

مدیر اسناد مجاز است بین اسناد مرتبط پیوند ایجاد کند.

۶-۶-۴ تعریف پرونده‌های جدید

در صورتی که جایگاه سند در بخش طبقه‌بندی تعریف نشده باشد کاربران باید به مدیر اسناد اطلاع دهند که پرونده جدیدی در این قسمت ایجاد کند. با وجود این، افزودن وظایف و فعالیت‌ها در بخش طبقه‌بندی و اصلاح یا تعریف برنامه‌های زمان‌بندی امحاء یا انتقال اسناد باید با تأییدیه آرشیو ملی مالزی انجام شود. قبل از تعریف هر پرونده جدیدی در نظام طبقه‌بندی، مدیر اسناد باید طرح طبقه‌بندی را بررسی کند که عنوان پرونده جدید قبلاً ایجاد نشده باشد.

۶-۶-۵ وارد کردن اسناد

کاربران باید اسناد را وارد مخزن ذخیره‌سازی متمرکز کنند تا امکان جست‌وجو و بازیابی فراهم شود.

- وارد کردن نامه‌های وارده: کلیه نامه‌های وارده به دستگاه دولتی مستقل از گیرنده نامه باید قبل از هر اقدامی به دفتر ثبت اسناد متمرکز دستگاه ارسال شوند تا پوشش (اسکن) شده



و وارد نرم‌افزار مدیریت اسناد الکترونیکی شوند. نامه‌ها پس از پویش باید در بایگانی فیزیکی نگهداری شوند.

- وارد کردن پست‌های الکترونیکی صادره: نامه‌ای که به صورت رقمی یا الکترونیکی (رقمی‌زاد)^۱ تولید می‌شود باید در قالب اصلی خود و بدون نیاز به پویش شکل چاپی آن وارد نرم‌افزار مدیریت اسناد الکترونیکی شود. نامه‌ای که تولید و وارد نرم‌افزار مدیریت اسناد الکترونیکی می‌شود، باید چاپ و امضا شود و پس از ثبت به بایگانی اسناد فیزیکی منتقل شود. نام تهیه‌کننده نامه باید در پایان هر سندی که تولید می‌شود با قلم ۸ درج شود تا امکان شناسایی ایجادکنندگان نامه یا مسئول مرتبط آن در زمان پاسخ‌گویی به نامه دریافت شده میسر باشد.

- وارد کردن پیوست‌های اسناد: کاربران باید همه پیوست‌های اسنادی که ایجاد، منتقل و یا دریافت می‌شوند مانند گزارش‌ها، صورتجلسه‌ها، نمودارها، عکس‌ها و مانند آن را در نرم‌افزار مدیریت اسناد الکترونیکی وارد کنند. دستگاه‌های دولتی باید نسخه الکترونیکی پیوست‌های حجیم را ارسال کنند تا امکان وارد کردن اسناد در سامانه تسهیل شود.

- وارد کردن نامه همراه: انتشاراتی از قبیل کتاب‌ها، سالنامه‌ها، خبرنامه‌ها و مجلاتی که دریافت می‌شوند لازم نیست، پویش شوند. فقط نامه همراه آن‌ها باید پویش شده و وارد سامانه اسناد الکترونیکی شود. اطلاعات مرتبط با محل نگهداری انتشارات باید در فیلد فراداده مرتبط وارد شود.

- وارد کردن اسناد رسانه‌های الکترونیکی: محتوایی که در قالب رسانه‌های الکترونیکی مانند لوح‌های فشرده، لوح فشرده ویدئویی، و دی.وی.دی، دریافت می‌شوند باید وارد سامانه شوند. شماره نامه همراه این رسانه‌ها باید در قسمت بالای سمت راست پاکت حاوی رسانه موردنظر درج شده و بعد به بایگانی منتقل شود.

- وارد کردن نمابر‌ها: نمابرهایی که ادارات، واحدها، شعبه‌ها و واحدها دریافت می‌کنند باید ابتدا به دفتر ثبت اسناد ارسال شوند تا پویش شده و وارد سامانه شوند. بعد نسخه فیزیکی نمابر باید به بایگانی منتقل شود. نیازی به ذخیره‌سازی مجدد نامه اصلی نمابر در نرم‌افزار اسناد الکترونیکی نیست و فقط نامه باید به بایگانی فیزیکی منتقل شود. نامه‌ای که قبلاً از طریق نمابر ارسال شده است باید قبل از ارسال به مهر «ارسال شده از طریق نمابر در تاریخ ...» ممهور شود.

- وارد کردن پست الکترونیکی: پست‌های الکترونیکی رسمی و پیوست‌های آن‌ها که از بیرون دستگاه دریافت می‌شوند باید وارد سامانه شوند. فراداده‌هایی که به صورت خودکار به سامانه منتقل نشوند باید توسط کاربران مرتبط تکمیل شوند. پست‌های الکترونیکی که

1. Born Digital



به رئیس دستگاه ارسال می‌شوند باید توسط دستیار شخصی او وارد سامانه مدیریت اسناد الکترونیکی شوند. مسئولیت وارد کردن پست‌های الکترونیکی مربوط به یک پروژه خاص که از سوی اعضای تیم پروژه دریافت می‌شوند بر عهده دبیر پروژه است. در غیاب دبیر پروژه، سایر افراد ذی‌صلاح مسئول باید پست‌های الکترونیکی را وارد سامانه کنند.

نسخه‌های رونوشت پست‌های الکترونیکی نباید مجدداً در سامانه وارد شوند. برای جلوگیری از وارد کردن پست‌های الکترونیکی مشابه، کاربر باید قبل از ایجاد پست الکترونیکی جدید در پاسخ به یک موضوع مشخص پست‌های الکترونیکی قبلی مرتبط با آن را حذف کند. کلیه پاسخ‌های پست‌های الکترونیکی پس از ارسال به گیرنده باید وارد سامانه شوند. پست‌های الکترونیکی رسمی نباید در قالب رونوشت مخفی ارسال شوند.

دستگاه‌های دولتی باید اطمینان حاصل کنند که کلیه کارکنان از حساب‌های پست‌های الکترونیکی رسمی در تعاملات کاری خود استفاده می‌کنند. استفاده از نشانی‌های پست الکترونیکی شرکت‌های تجاری مثل yahoo.com, gmail.com, streamyx.com.my و مانند آن در انجام ارتباطات کاری ممنوع است.

- وارد کردن فرم‌ها: نیازی به وارد کردن فرم‌هایی مانند فرم‌های مرخصی، فرم‌های درخواست دوره‌های آموزشی، فرم‌های مطالعه پیمایش مشتریان و مانند آن در سامانه نیست. هر فرم باید در بخش‌های مرتبط به صورت جداگانه نگهداری و ذخیره شود.

- وارد کردن اسناد مالی: اسناد مالی باید پویش شده و وارد سامانه مدیریت اسناد الکترونیکی شوند. مدارکی که پویش می‌شوند باید در بایگانی فیزیکی نگهداری شوند. اسناد مالی مانند کوپن‌ها، حقوق و دستمزد، استعلام قیمت، فرم‌های درخواست و فرم‌های رضایت‌نامه لازم نیست پویش شده و وارد سامانه شوند. اسناد مالی باید در بایگانی جداگانه‌ای نگهداری شوند. اطلاعات مربوط به محل نگهداری فیزیکی اسناد مالی باید در فراداده مرتبط در سامانه وارد شود.

۶-۶-۶ امنیت و کنترل دسترسی

مدیر اسناد مسئول ایجاد امنیت و دسترسی به بایگانی فیزیکی و اسناد موجود در نرم‌افزار مدیریت اسناد الکترونیکی است. فقط کارکنان واحد منابع انسانی می‌توانند به اسناد اشخاص دسترسی داشته باشند. دسترسی به اسناد پروژه‌ها فقط باید به افراد واحد یا اداره مرتبط محدود شود.

۶-۶-۷ جست‌وجو و بازیابی

کاربران می‌توانند بر اساس کلیدواژه‌هایی مانند شماره سند، نام و عنوان سند به جست‌وجو

1. Blind carbon copy (bcc)



و پیگیری اطلاعات و مدارک موجود در نرم‌افزارهای مدیریت اسناد الکترونیکی پردازند.

۶-۶-۸ توزیع و کاربرد

فقط نامه‌هایی که در سامانه وارد شده‌اند می‌توانند برای کاربران دیگر در داخل دستگاه ارجاع شوند و نامه‌هایی که داخل بایگانی فیزیکی قرار گرفته‌اند برای هیچ منظوری نباید ارجاع شده و اقدامی روی آن‌ها انجام شود. نامه‌ای که خطاب به رئیس دستگاه ارسال شده است باید به‌طور مستقیم به او ارجاع داده شود. در غیاب وی، دفتر ثبت باید نامه را به معاون وی ارجاع دهد.

۶-۶-۹ یادداشت‌های اقدام

سامانه باید امکان ثبت یادداشت‌های اقدام را که در زمان ارجاع نامه به دیگران نوشته می‌شوند، فراهم کند.

۶-۶-۱۰ اصلاح خطاها

کاربران در صورت بروز هرگونه خطا در هنگام واردکردن و ذخیره نامه‌ها باید هر چه سریع‌تر مدیر اسناد را در جریان قرار دهند. مدیر اسناد مسئول انجام اقدامات اصلاحی است. او باید محتوای مربوط به اسناد یا پست‌های الکترونیکی که به اشتباه وارد سامانه شده‌اند را حذف کند. بعد در مورد کاری که انجام شده به کاربر اطلاع دهد و از او بخواهد که نامه یا پست الکترونیکی یا سایر اسناد را به‌درستی وارد سامانه کند. همچنین، کاربران باید در صورت وجود خطا در واردکردن فراداده‌ها مدیر اسناد را در جریان قرار دهند. مدیر اسناد مسئول انجام اصلاحات در فراداده‌ها بر اساس گزارش‌هایی است که به او اعلام می‌شود.

۶-۶-۱۱ بستن و بازکردن پرونده جدید

مدیر اسناد مسئول بستن و بازکردن پرونده در سامانه و بایگانی فیزیکی است. این پرونده‌ها باید زمانی که محتوای پرونده در سامانه مدیریت اسناد الکترونیکی به ۱۰۰ فایل، یا ضخامت پرونده‌های فیزیکی به ۳ سانتی‌متر رسید بسته شده و پرونده جدید ایجاد شود.

۶-۶-۱۲ به‌روزرسانی مشخصات کاربران

مدیر سامانه باید توجه داشته باشد که پروفایل کاربران در نرم‌افزارهای مدیریت اسناد



الکترونیکی در صورت جابه‌جایی کارکنان به سایر دستگاه‌ها یا ارتقای سمت کارکنان باید به‌روز شوند. مدیر سامانه باید مطمئن شود که پروفایل کارکنان بازنشسته یا انتقالی حذف نشوند. به این دلیل که اطلاعات مربوط به اقدامات کاربر به‌عنوان فراداده سند گردآوری و نگهداری می‌شود، پروفایل کاربران نباید تحت هیچ شرایطی حذف شود. با وجود این، مدیر سامانه باید وضعیت کاربر را از حالت فعال به حالت غیرفعال تغییر دهد که این کاربران دیگر امکان دسترسی به نرم‌افزارهای مدیریت اسناد الکترونیکی را نداشته باشند.

۶-۶-۱۳ امحاء یا انتقال اسناد به آرشیو

مدیر اسناد باید بر اساس دستورالعمل‌های آرشیو ملی مالزی امحاء یا انتقال اسناد را کد را انجام دهد. دستگاه‌های دولتی باید برنامه‌های زمان‌بندی امحاء یا انتقال اسناد را در صورت لزوم به‌روزرسانی کرده و مطمئن شوند که کلیه پرونده‌ها دارای دوره زمانی تعریف‌شده برای نگهداری بر اساس شیوه‌نامه آرشیو ملی مالزی است.

۶-۶-۱۴ انتقال اسناد الکترونیکی

مدیر اسناد باید برای انتقال اسناد الکترونیکی با آرشیو ملی مالزی تماس بگیرد. مدیر اسناد قبل از امحاء یا انتقال اسناد باید نامه مجوز آرشیو ملی مالزی را در فیلدهای فراداده اسناد در سامانه اضافه کند. فراداده‌های اسناد تعیین‌تکلیف‌شده نباید از نرم‌افزارهای مدیریت اسناد الکترونیکی حذف شوند.

۶-۷ نتیجه‌گیری

تحقق الزامات یا پیش‌نیازهایی که در اینجا مطرح شدند عامل حیاتی برای موفقیت نگهداری اسناد در سامانه مدیریت اسناد الکترونیکی در دستگاه دولتی است. آرشیو ملی مالزی پیش‌نیازها را مشخص کرده است تا دسترس‌پذیری و پایداری اسناد الکترونیکی را در آینده تضمین کند.

چالش‌ها و مسائل موجود در مدیریت اسناد الکترونیکی نیاز به توانمندسازی و ایجاد ظرفیت لازم برای اجرای این پروژه را ضروری می‌کند. مهم‌ترین چالش‌های پیش‌روی آرشیوها در این خصوص عبارتند از:

- فقدان آگاهی درباره اهمیت اسناد الکترونیکی و خطر از دست رفتن آن‌ها؛
- فقدان مسئولیت‌پذیری برای مدیریت اسناد الکترونیکی؛
- وجود سامانه‌ها و استانداردهای پیچیده، جزیره‌ای و ناسازگار؛



- حامل‌ها، قالب‌ها و فناوری‌های ذخیره‌سازی به سرعت در حال تغییر (چالش حفاظت الکترونیکی)؛
- عدم ارتباط یا یکپارچگی ضعیف بین اسناد الکترونیکی و کاغذی و رونوشت‌های الکترونیکی اسناد (کامل‌ترین پرونده، نسخه درست کدام است؟)؛
- فقدان مهارت‌های لازم برای مدیریت اسناد الکترونیکی (برای مدیران اطلاعات و کاربران)؛
- همکاری محدود میان متخصصان علم اطلاعات (مدیران اسناد، متخصصان آرشیو، کتابداران، متخصصان فناوری اطلاعات، مدیران محتوای وب و مانند آن).

۷- ظرفیت‌سازی در خصوص اسناد الکترونیکی

ظرفیت به معنی آمادگی و توانایی لازم برای افراد، سازمان‌ها و سامانه برای انجام کارآمد و پایدار عملکردهای صحیح است. ظرفیت‌سازی فرایند تقویت و توانمندسازی افراد، گروه‌ها، سازمان‌ها و سامانه‌ها برای انجام وظایف اصلی، حل مسائل، هدف‌گذاری و حصول آن‌ها و بهینه‌سازی و توسعه مداوم در طول زمان است. ظرفیت‌سازی شامل توسعه منابع انسانی، توسعه سازمانی و توسعه چارچوب نهادی و قانونی می‌شود.

۷-۱ چارچوب پیشنهادی

برای ظرفیت‌سازی پیشنهاد می‌شود گام‌های زیر دنبال شود:

- ارزیابی و سنجش ظرفیت فعلی؛
- شناسایی نیازمندی‌ها؛
- شناسایی راهبردها؛
- تدوین برنامه توسعه ظرفیت‌ها؛
- پیاده‌سازی؛
- نظارت و ارزشیابی.

1. Records Management
Capacity Assessment
System (RMCAS)
2. The european
commission's model
requirements for
the Management of
Electronic Records
(MoReq)

۷-۱-۱ سامانه ارزیابی ظرفیت برای مدیریت اسناد (RMCAS)^۱

بنیاد مدیریت بین‌المللی اسناد با حمایت مالی بانک جهانی، سامانه‌ای را برای ارزیابی ظرفیت مدیریت اسناد طراحی کرده است. این نرم‌افزار بر اساس استاندارد بین‌المللی مدیریت اسناد (ISO 15489)، نیازمندی‌های مدل کمیسیون اروپا برای مدیریت اسناد الکترونیکی مورک^۲ و سنجش ظرفیت مدیریت اطلاعات آرشیو ملی کانادا (IMCC) توسعه پیدا کرده است.



دانلود برنامه و راهنمای استفاده از آن به صورت رایگان از پیوند زیر امکان پذیر است:

<http://irmt.org/portfolio/records-management-capacity-assessment-system-2002-2004>

در این سامانه، عناصر محیط سازمانی و عناصر فرایند مدیریت اسناد تحلیل می شوند. عناصر محیط سازمانی شامل موارد زیر هستند:

- قوانین، خط مشی ها و شیوه نامه ها؛
- میزان سازگاری فناوری اطلاعات و ارتباطات و مدیریت اسناد؛
- میزان سازگاری فرایندهای کاری و مدیریت اسناد؛
- منابع و سطح آموزش؛
- میزان آمادگی مدیریت برنامه مدیریت اسناد؛
- میزان آگاهی و حمایت سازمانی.

فرایندهای مدیریت اسناد که در سامانه RMCAS بررسی می شوند عبارتند از:

- دریافت و ثبت اسناد؛
- طبقه بندی اسناد؛
- ذخیره سازی و محافظت از اسناد؛
- دسترسی به اسناد؛
- پیگیری اسناد؛
- تعیین تکلیف اسناد.

۷-۲ ظرفیت سازی در آرشیو ملی مالزی

تمرکز برنامه ظرفیت سازی در آرشیو ملی مالزی بر توانمندسازی اجرا و مدیریت برنامه اسناد الکترونیکی در دستگاه های دولتی است. فعالیت های انجام شده در این راستا افزایش آگاهی، آموزش، انتصاب مدیران اسناد و ایجاد پست رسمی برای این کار در هر وزارتخانه بوده است.

۸- نقش ها و مسئولیت های مدیران اسناد

مدیران اسناد نقش ها و مسئولیت های تعریف شده ای در قبال اسناد سنتی دارند. تغییر محل ها و فرایندهای کاری و ورود اسناد الکترونیکی به فضای آرشیوها نیاز به مدیران اسناد الکترونیکی و تغییر نقش و مسئولیت های ایشان دارد. در اینجا به اختصار به نقش های مدیران



اسناد و چالش‌های پیش‌روی آنان در خصوص مدیریت اسناد الکترونیکی اشاره می‌شود.

۸-۱ نقش‌های مدیران اسناد

نقش‌های اساسی مدیران اسناد عبارتند از:

- ایجاد هماهنگی بین منابع اطلاعاتی در سراسر سازمان (منابع فیزیکی و رقمی)؛
- آگاهی از اینکه چه اطلاعاتی در سازمان‌ها تولید می‌شوند؛
- اطلاعات در کجا نگهداری می‌شوند؛
- مدیریت دسترسی؛
- تضمین امنیت اسناد؛
- ارائه مشاوره عملی به کارکنان سازمان‌ها؛
- آموزش؛
- بودجه‌بندی؛
- نقش مدیریتی.

بر اساس دست‌نامه مرجع مسئولیت‌های مدیریتی^۱ دانشگاه کالیفرنیا، سان‌دیگو، نقش‌های مدیران اسناد به ۵ قسمت تقسیم شده‌اند:

مدیران و ناظران دارای مسئولیت‌های مدیریتی مطابق آنچه در دست‌نامه مرجع مسئولیت‌های مدیریتی دانشگاه کالیفرنیا، سان‌دیگو آمده است هستند. این دست‌نامه از نشانی <http://blink.ucsd.edu/HR/policies/conduct/records.html> قابل‌دانلود است.

مسئولان اسناد تعیین می‌کنند که چه اسنادی تولید، گردآوری و حفظ شوند و اسنادی را برای ممیزی و سایر اهداف تهیه می‌کنند. صاحبان اسناد ممکن است مدیر بخش عملیاتی باشند. برای مخازن اسناد وسیع یا سامانه‌های بایگانی اسناد متعدد ممکن است بیش از یک مسئول اسناد در نظر گرفته شود.

محافظان اسناد بر اساس رهنمودهای برنامه مدیریت اسناد دانشگاه^۲ امور نگهداری، برقراری امنیت و مراقبت از اسناد را انجام می‌دهند. این افراد مسئول واحدی هستند که مسئول اسناد مشخص می‌کند. در برخی موارد مسئول و محافظ اسناد ممکن است یک فرد باشد، و گاهی ممکن است به بیش از یک محافظ اسناد نیاز باشد.

هماهنگ‌کنندگان مدیریت اسناد داخلی برنامه‌های زمان‌بندی نگهداری اسناد داخلی را تولید، منتشر و حفظ می‌کنند. هماهنگ‌کننده می‌تواند پیشنهاد دهد که اسنادی در برنامه زمان‌بندی قرار گیرند، درخواست‌های مجموعه دانشگاه را به کمیته مدیریت اسناد منتقل کند، و به‌عنوان منبع محلی پاسخ‌گوی سؤالات تعیین‌تکلیف اسناد باشد.

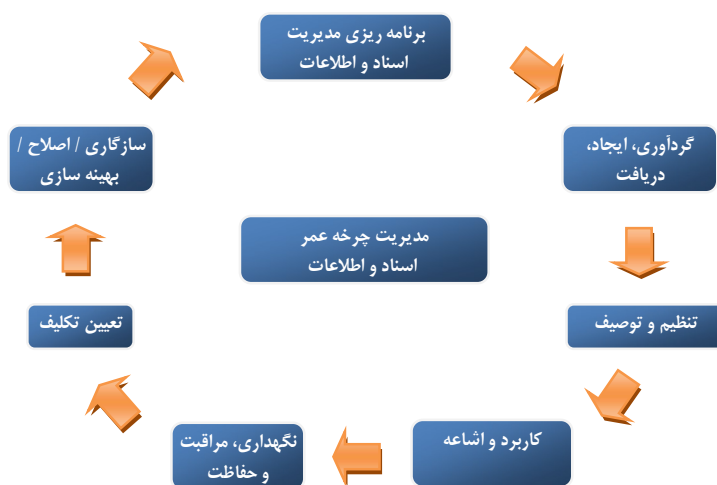
1. Administrative
Responsibilities
Handbook
2. University Records
Management Program:
[http://rmp.ucsd.edu/
policy-records/records-
mgmt.html](http://rmp.ucsd.edu/policy-records/records-mgmt.html).



متخصص آرشیو دانشگاه اسنادی را که دارای ارزش آرشیوی برای دانشگاه یا جامعه محققان داشته باشد، نگهداری می‌کند. این اسناد رویدادهای تاریخی را منعکس کرده و یا سوابق دانشگاه را مستند می‌کند. نقش متخصص آرشیو نگهداری دائمی اسنادی است که برنامه زمان‌بندی آن‌ها بر اساس دستورالعمل «انتقال به آرشیو دانشگاه» است.

۸-۲ مسئولیت‌های مدیران اسناد

مدیران اسناد بر اساس مدیریت چرخه اسناد دارای هشت مسئولیت اصلی هستند. چرخه عمر اسناد بر اساس شکل ۳ است. مدیران اسناد برای انجام فعالیت‌های مربوط به اسناد باید ویژگی‌های زیر را داشته باشند: (۱) مسئولیت‌پذیری، (۲) صداقت، (۳) حفاظت اسناد، (۴) همسوسازی، (۵) دسترس‌پذیری اسناد، (۶) تعیین تکلیف اسناد.



شکل ۳- مدیریت چرخه عمر اسناد اطلاعات

۸-۲-۱ مسئولیت‌پذیری

- تضمین اینکه سازمان استانداردها و شیوه‌نامه‌ها را برای راهنمایی کارکنان قبول کرده است؛
- تدوین برنامه مدیریت اسناد؛
- تعریف کار و مسئولیت‌های مشخص به کارکنان؛
- مستندسازی خط‌مشی‌ها و شیوه‌نامه‌ها؛
- اصلاح فرایندها؛
- شناسایی ناحیه‌هایی برای بهبودسازی.



۸-۲-۲ صداقت

- وفاداری و تبعیت از خطامشی‌ها و شیوه‌نامه‌های سازمان؛
- معتبر بودن مدیریت اطلاعات و آموزش‌های راهبری و جهت‌دهی به کارکنانی که با همه سامانه‌ها سر و کار دارند؛
- اعتبار اسناد و اطلاعاتی که تولید می‌شوند؛
- پیگیری قابل قبول اصلاحات؛
- قابل اطمینان بودن سامانه‌هایی که اطلاعات را کنترل می‌کنند، شامل سخت‌افزار، نرم‌افزار و زیرساخت.

۸-۲-۳ حفاظت اسناد

- ایجاد سطح قابل قبول برای حفاظت اسناد (بران مثال: خصوصی، محرمانه، سری یا طبقه‌بندی شده)؛
- تضمین موجود بودن اسناد حیاتی در زمان بحران یا بعد از آن؛
- اعمال کنترل حفاظتی (امنیت، کنترل دسترسی، ذخیره‌سازی و تغییر سطح طبقه‌بندی حفاظتی از زمان تولید تا تعیین تکلیف).

۸-۲-۴ همسوسازی

- همسوسدن با قوانین و سایر مراجع الزام‌آور، همچنین با خطامشی‌های سازمانی (قانون رسمی محرمانگی، قانون آزادی اطلاعات، قانون آرشیو ملی و مانند آن)؛
- سازگاری با خطامشی‌های سازمان، فرهنگ سازمانی، قوانین اخلاقی و مانند آن؛
- اتخاذ و اجرای خطامشی‌های مناسب.

۸-۲-۵ دسترسی پذیری اسناد

- حفظ اسناد به گونه‌ای که دسترسی به اطلاعات مورد نیاز در کمترین زمان ممکن، به صورت کارآمد و با بازیابی درست انجام شود؛
- ارائه اسناد مناسب به فرد مناسب در زمان مناسب؛
- سازماندهی مجموعه روش‌های مؤثر و قابل فهم (سامانه/ خطامشی بازیابی و دسترسی شفاف)؛
- حفاظت اسناد با ارزش در مقابل گم‌شدن، آسیب دیدگی و سرقت.



۸-۲-۶ نگهداری اسناد

- نگهداری اسناد برای زمان مشخص (ذخیره‌سازی و حفاظت مقرون به صرفه)؛
- تهیه برنامه‌های زمان‌بندی نگهداری اسناد (چه اسنادی باید نگهداری شوند، چه مدت باید نگهداری شوند، چگونه باید امحاء شوند) بر اساس چهار وجه:
- حقوقی و نظارتی (محلی، ملی و بین‌المللی)؛
- مالی (مالی، حسابرسی و مالیاتی)؛
- عملیاتی (نیازهای کسب‌وکار و ارزش عملیاتی)؛
- تاریخی (به‌تصویر کشیدن تاریخ سازمان).

۸-۲-۷ تعیین تکلیف اسناد

- تعیین تکلیف مطمئن و مناسب اسناد؛
- تضمین اینکه حمل‌ونقل با امنیت انجام می‌شود و نابودی اسناد کامل صورت گرفته و برگشت‌ناپذیر خواهد بود؛
- انتقال اسناد به آرشیوهای تاریخی؛
- مستندسازی فرایند تعیین تکلیف اسناد.

۸-۲-۸ شفافیت

- کلیه فرایندها و فعالیت‌های کاری باید به روش باز و قابل‌اثباتی مستند شوند؛
- مستندات باید در دسترس کلیه کارکنان و اشخاص علاقه‌مند ذی‌صلاح قرار گیرند؛
- شیوه‌نامه‌های کنترل دسترسی به اطلاعات باید شفاف باشند.

۸-۳ چالش‌ها و مسائل مدیران اسناد

۸-۳-۱ اسناد الکترونیکی

جان دبلیو کارلین، هشتمین رئیس آرشیو ملی ایالات متحده آمریکا، ۱۹۹۵-۲۰۰۵، بر این باور است که «اسناد الکترونیکی بزرگترین چالشی هستند که تاکنون مدیریت اسناد را در دولت مرکزی و مراکز دیگر تحت‌الشعاع قرار داده‌اند. هیچ راهی برای پیدا کردن پاسخ وجود ندارد، جایگزین آن‌ها اطلاعات غیرقابل بازگشت، اسناد غیرقابل اثبات، کاهش مسئولیت‌پذیری دولت و تاریخ از دست رفته است».

جابه‌جایی از سامانه نگهداری اسناد سنتی (کاغذی) به مدیریت اسناد الکترونیکی مهم‌ترین چالش مدیران اسناد است. عوامل اساسی موفقیت در این تغییر نقش مشارکت رئیس و مدیران



ارشد، داشتن برنامه مناسب مدیریت اسناد، روش‌های کاری خوب و تأمین زیرساخت‌های مناسب فناوری اطلاعات است.

۸-۳-۲ توسعه شغلی

اشتقاق، تفاوت اصلی بین داشتن کار و داشتن حرفه است. بدون داشتن عشق به کار توسعه شغلی در هیچ زمینه‌ای اتفاق نمی‌افتد. مسیر توسعه شغلی در بخش دولتی بسیار متفاوت از بخش خصوصی است و برنامه‌ریزی مشخصی را نیاز دارد. آموزش و توانمندسازی مداوم برای پاسخ‌گویی به نیازهای مدیریت اسناد الکترونیکی باید مورد توجه قرار گیرد.

۸-۳-۳ آزادی اطلاعات

دسترسی به اسناد دولتی به شهروندان فرصت می‌دهد تا در زندگی اجتماعی شرکت کنند، اولویت‌ها را مشخص کنند، و از دولت خود پاسخ بخواهند. جریان آزاد اطلاعات می‌تواند ابزار مهمی در ایجاد اعتماد متقابل بین دولت و ملت باشد. همچنین ارتباط مردم با دولت را بهتر کرده و باعث کارآمدی بهتر و مؤثرتر مدیریت دولتی در ارائه خدمات به متقاضیان می‌شود. اما شاید مهم‌تر آن است که دسترسی به اطلاعات یک حق اساسی برای بشر است که می‌تواند به افراد کمک کند تا سایر حقوق حیاتی بشر مانند حق برخورداری از آب سالم، بهداشت و آموزش و پرورش را تمرین کنند. دسترسی به اطلاعات در سال‌های اخیر به‌عنوان ابزاری برای مبارزه با فقر در کشورهای در حال توسعه مورد توجه قرار می‌گیرد.

به‌واسطه قانون دسترسی آزاد به اطلاعات، دولت‌ها حق دسترسی عمومی را به اطلاعاتی اعطا می‌کنند که مراجع دولتی نگهداری می‌کنند. از جمله اسناد معاف از این قانون موضوعات امنیتی، توافق‌نامه‌های تجاری، اطلاعات شخصی، اسناد بهداشت و درمان و مانند آن است. از جمله کشورهایی که قانون دسترسی آزاد به اطلاعات را اجرا کرده‌اند آمریکا-۱۹۶۷، استرالیا-۱۹۸۲، انگلستان-۲۰۰۵، هند-۲۰۰۵، بنگلادش-۲۰۰۹ و مالزی-۲۰۱۱ (تصویب دولت) است. مدیران اسناد باید در راستای قانون دسترسی آزاد به اطلاعات سازوکار لازم برای دسترسی عموم مردم به اسناد دولتی مجاز را فراهم کنند.

۹- تحلیل و نتیجه‌گیری

موضوع مدیریت اسناد الکترونیکی چالش بزرگی برای دولت‌های امروز است. از پیامدهای ورود فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی به دولت‌ها و برنامه‌ریزی‌های انجام شده برای توسعه دولت الکترونیکی تولید اسناد در حجم بالایی در قالب‌های الکترونیکی است. بی‌تردید مدیریت



و نگهداری اسناد الکترونیکی در مقایسه با اسناد سنتی کاغذی موضوعی چالش برانگیز است که در صورت بی‌توجهی و بی‌مسئولیتی دولت‌ها نتیجه آن ازدست‌رفتن اسناد سازمانی و در درازمدت، تاریخ دولتهاست. این موضوع از مواردی است که در کشور ما نیز تاکنون مورد توجه قرار نگرفته و برنامه منسجمی هم برای آن در نظر گرفته نشده است.

عدم وجود قوانین، استانداردها و دستورالعمل‌ها، عدم ظرفیت کافی در دستگاه‌های دولتی، وجود سامانه‌های مختلف نرم‌افزاری تجاری برای ثبت اسناد دولتی، نداشتن رویه مشترک ثبت اسناد الکترونیکی، نبود نیروهای متخصص اسناد در دستگاه‌ها و در نهایت نداشتن برنامه کلان برای مدیریت اسناد الکترونیکی و حتی اسناد سنتی از جمله مسائلی هستند که آینده اسناد کشور را دچار مشکل می‌کنند.

در مورد اسناد کاغذی، ماندگاری اسناد خطر ازدست‌رفتن و گم‌شدن آن‌ها را بسیار کمتر می‌کند درحالی‌که در خصوص اسناد الکترونیکی از بین رفتن اطلاعات موضوعی جدی است. بنابراین برنامه مدیریت اسناد الکترونیکی و کاغذی باید در کانون توجهات سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران قرار گیرد و با حمایت مراجع عالی دولتی با نتیجه‌ای قابل قبول برسد.



دانش مرجع آرشیوی

وندی ام. داف، الیزابت یاکل و هلن تیپو
ترجمه: محبوبه سادات بیدگلی

چکیده:

این مقاله با استفاده از مدل هوش آرشیوی یاکل و تورس، موضوع دانش موردنیاز برای آرشیودار مرجع را موردبحث قرار می‌دهد. نویسندگان مقاله بر اساس نظرسنجی برخط صورت‌گرفته توسط بخش مرجع، دسترسی و توسعه انجمن آرشیوداران آمریکا از آرشیوداران، به مصاحبه با ۲۸ کاربر آرشیو دانشگاهی (۱۲ استاد و ۱۶ دانشجو) و ۲۹ کاربر آرشیو دولتی (۱۱ نسب‌شناس، ۱۱ کارمند دولت و ۷ محقق عمومی) به‌عنوان بخشی از پروژه آرشیوسنجی می‌پردازند. نویسندگان بر اساس داده‌های این مطالعات، مدل دانش مرجع آرشیوی را پیشنهاد می‌دهند. سپس این مدل را با پنج راهنمای آموزش آرشیوی مقایسه می‌کنند و در نهایت، مقاله با پیشنهاداتی برای تحقیقات آینده نتیجه‌گیری می‌شود.

کلیدواژه‌ها

مطالعات کاربر، آموزش آرشیوی، دانش مرجع.

آرشیو ملی، سال چهارم، شماره اول، بهار ۱۳۹۷، شماره پیاپی ۱۳؛ صص: ۳۰-۵۹

دانش مرجع آرشیوی^۱

وندی ام. داف، الیزابت یاکل و هلن تیبو
ترجمه: محبوبه سادات بیدگلی^۲

مقدمه:

ویلیام دانوان می‌گوید: «کتابدار مرجع یکی از معدود متخصصانی است که نه تنها برای انجام کار، بلکه برای دانش خود، دستمزد می‌گیرد» (Donovan, 1969, p.197). این عبارت، ارتباط بین کار مرجع و تخصص را برجسته می‌سازد. با این حال، توجه داشته باشید، که همه کارشناسان دارای دانش پایه و همچنین درک عمیق از چگونگی رسیدگی به مشکلات هستند. برخی از محققان، جنبه‌های مختلف دانش مرجع کتابداری را مطالعه کرده‌اند. برای مثال، جان رادول (2001, pp.48-52) و کای‌رستین هیل^۳ (2001, pp.219-228) ارتباط بین سابقه کتابدار مرجع در موضوع مورد نظر و خدمات کیفیت را مورد مطالعه قرار دادند (Smith & Oliva 2010, pp.125-151) نگرش کتابداران دانشگاهی را نسبت به متخصصان عمومی و موضوعی بررسی کردند؛ دیگر محققان، در مورد مسائل مرتبط با به‌روزرسانی تخصص فرد بحث کرده‌اند (Auster & Chan, 2004, pp.57-66). انجمن خدمات مرجع و کاربر (روسا)^۴، بخشی از انجمن کتابداری آمریکا (ای.ال.ای.)^۵، دانش ضروری برای کتابداران خدمات مرجع و کاربر را در سند «شایستگی‌های حرفه‌ای کتابداران خدمات مرجع و کاربر» مشخص کرده است. حوزه‌های ضروری دانش که رؤسا مشخص کرده‌اند، شامل موارد زیر است:

۱- ساختار منابع اطلاعاتی در حوزه‌های دانش برای کاربران اولیه؛

۲- دانش ابزارهای اطلاعات اولیه، از جمله فهرست برخط، سامانه‌های جست‌وجو،

۱. این مقاله ترجمه‌ای است از:

Wendi M. Duff, Elizabeth Yakek, & Helen Tibbo (2013). Archival Reference Knowledge. American Archivist, 76(1), pp.68-94.

۲. کارشناسی‌ارشد باستان‌شناسی، کارشناس پژوهشکده اسناد، سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران؛

mahboobeh_sadat_61@yahoo.com

3. Kierstin Hill
4. The Reference and User Services Association (RUSA)

5. American Library Association (ALA)



پایگاه‌های داده، وبگاه‌ها، مجلات و تکنگراری‌ها در قالب چاپی و الکترونیکی، فیلم‌ها و پرونده‌های صوتی؛

۳- الگوهای جست‌وجوی اطلاعات و رفتار کاربران اولیه؛

۴- اصول ارتباطات، از جمله تعامل با کاربران به صورت فردی یا از طریق کانال‌های دیگر؛

۵- تاثیر فناوری بر ساختار اطلاعات؛

۶- قانون حق نشر و مالکیت فکری؛

۷- استانداردهای صلاحیت اطلاعات (Reference and User Services Association, 2003).

باوجود اینکه تخصص مرجع کتابداری به‌خوبی موردپژوهش قرار گرفته، تاکنون درباره دانش موردنیاز برای آرشیودار مرجع، تحقیقی صورت نگرفته است. انجمن‌های آرشیوی بریتانیا، کانادا و ایالات متحده دستورالعمل‌های آموزشی برای فارغ‌التحصیلان ایجاد کرده‌اند که محتوای برنامه‌های آرشیوی، از جمله دوره‌های مرجع و دسترسی را مشخص می‌کند؛ اما مطالعات محدودی برای آزمون میدانی این مدل انجام شده است. برای مثال، بر اساس «دستورالعمل‌های آموزش فارغ‌التحصیلان» انجمن آرشیوداران آمریکا، دوره‌های آرشیوی مرجع و دسترسی، موارد زیر را پوشش می‌دهد:

خط‌مشی‌ها و روش‌های خدمت به نیازهای اطلاعاتی گروه‌های کاربری مختلف، بر اساس تعهد سازمانی، ماهیت منابع، قوانین مرتبط، ملاحظات اخلاقی و فناوری‌های مناسب طراحی شده‌اند. دستورالعمل باید شامل مطالعه رفتار کاربر، آموزش کاربر، فنون و فناوری بازیابی اطلاعات، فنون ارزیابی کاربر و تعامل بین آرشیودار و کاربر در روند مرجع باشد (Society of American Archivists, 2011).

از این عبارت می‌توان چنین برداشت کرد که کارکنان مرجع آرشیوی در ارتباط با رفتار کاربر، روش‌های ارزیابی، بازیابی اطلاعات و قوانین مرتبط، نیاز به تخصص دارند؛ اما مقالات و متون آرشیوی، به‌ندرت دانش مرجع آرشیوی^۲ را موردبحث قرار داده‌اند و هیچ پژوهشی بر شناسایی دانش موردنیاز برای ارائه خدمات مرجع آرشیوی در سطح عالی، متمرکز نشده است. در مقاله پیش‌رو، دانش موردنیاز برای آرشیودار مرجع بررسی شده است. با ۲۸ کاربر آرشیو دانشگاهی (۱۲ استاد و ۱۶ دانشجو) و ۲۹ کاربر آرشیو دولتی (۱۱ نسب‌شناس، ۱۱ کارمند دولت و ۷ محقق عمومی) به‌عنوان بخشی از پروژه آرشیوسنجی، مصاحبه شده است.^۳ همچنین از بخش‌هایی از نظرسنجی انجام‌شده توسط بخش مرجع، دسترسی و توسعه (آر. ای. ۱) انجمن آرشیوداران آمریکا^۴، استفاده شد. سپس برای درک آنچه که دانش مرجع تلقی از یافته‌های مصاحبه‌ها و نظرسنجی می‌شود، استفاده شد. بر اساس داده‌های این مطالعات، مدل

1. Society of American Archivists (SAA)
2. Archival Reference Knowledge (ARK) Model
3. For information on the Archival Metrics Project, see Wendy M. Duff, Elizabeth Yakel, Helen Tibbo, Joan M. Cherry, Aprille McKay, Maria G. Krause, and Rebecka Sheffield, "The Development, Testing, and Evaluation of the Archival Metrics Toolkits," The American Archivist 73, no 2 (2010): 569-99
4. American Archivists' Reference, Access and Outreach (RAO) Section



دانش مرجع آرشیوی (ای.آر.کا)^۱ ترسیم شده است. سپس این مدل با پنج دستورالعمل آموزش آرشیوی مقایسه شده و با ارائه پیشنهادهایی برای تحقیقات آینده به پایان می‌رسد. امیدواریم که نتایج این مطالعه منجر به پژوهش، بحث و گفت‌وگو در مورد تخصص موردنیاز برای ارائه خدمات مرجع آرشیوی باکیفیت و همچنین توسعه و تجدیدنظر در گزارش‌های صلاحیت آرشیوی، دستورالعمل‌های حرفه‌ای آموزش آرشیوی و برنامه‌های درسی شود. مقاله در نهایت با ارائه برخی ملاحظات در مورد تأثیر یافته‌های ما در سایر فرایندهای آرشیوی و دعوت به تحقیقات بیشتر نتیجه‌گیری می‌شود.

پیشینه مطالعات

درحالی‌که رشته کتابداری، تکنگاری‌ها، مقالات، مجلات و پایان‌نامه‌های متعددی دارد که پژوهش در مورد کتابدار مرجع را موردتوجه قرار داده‌اند، تحقیقات در موضوع مرجع در محیط آرشیوی وجود ندارد. در سال ۲۰۰۶، سه مطالعه تحقیقاتی منتشر شد که فرایندهای مرجع آرشیوی را موردبررسی قرار داد و مهارت‌ها و دانش موردنیاز آرشیوداران مرجع را شناسایی کرد. دنیس آنتونی، رفتار آرشیوداران تازه‌کار و حرفه‌ای را در جست‌وجوی منابع، با یکدیگر مقایسه کرد و متوجه شد که آرشیوداران متخصص، به‌شکل مؤثر و کارآمد از دانش و مهارت‌های خود برای مکان‌یابی منابع^۲، استفاده می‌کنند. او نتیجه گرفت که آگاهی از محتوای موضوعی مجموعه‌ها و نیز ایجادکنندگان اسناد، از جمله عملکرد بخش‌ها، وظایف افراد در یک سازمان، تاریخچه سازمان و منشأ و زمینه اسناد در فرایند مکان‌یابی اطلاعات کمک می‌کند (Anthony, 2006). ونیدی داف و الیسون فاکس^۳ با آرشیوداران دو آرشیو مختلف مصاحبه کردند و به این نتیجه رسیدند که آرشیوداران به شناخت کافی از تاریخچه و همچنین دانش اسناد، شکل اسناد، ایجادکنندگان آن‌ها و درک نیازهای اطلاعاتی کاربران نیاز دارند (Duff & Fox, 2006, pp.129-153). آن‌ها اظهار کردند که کارکنان مرجع، نیاز به درک سامانه‌های دسترسی آرشیوی خود دارند و باید بتوانند با استفاده از روش‌های منشأ^۴ و نمایه‌سازی محتوا-محور^۵ به جست‌وجوی اسناد بپردازند؛ همان‌طور که ریچارد لایتل^۶ نیز این موضوع را موردبحث قرار داده است (Lytle, 1980a, pp.64-75 & Lytle, 1980b, pp. 191-207). در نهایت، داف و فاکس پیشنهاد کردند که آرشیوداران مرجع به مهارت‌های گفت‌وگو و ارتباطی بسیار خوب نیاز دارند. مطالعه قوم‌نگارانه کیاران تریس^۷ روی دو آرشیودار نشان داد که آرشیوداران مرجع برای مکان‌یابی اطلاعات، بر دانشی تکیه می‌کنند که هنگام تنظیم و توصیف منابع به‌دست آورده‌اند (Trace, 2006, pp.124-143). آنتونی همچنین متوجه شد که:

آرشیودار مجرب قادر به مکان‌یابی مدارک یا اسناد خاص است؛ زیرا او خود مجموعه

1. Archival Reference Knowledge (ARK)
2. Locate materials
3. Allison Fox
4. Provenance method
5. Content-indexing method
6. Richard Lytle
7. Ciaran Trace



را پردازش و تمام منابع را بررسی، مرتب، تنظیم، برچسب‌گذاری و قفسه‌بندی کرده است ... لذا محل‌ها را به‌یاد می‌آورد و قادر به معنادادن به اشیاء فیزیکی است (Antony, 2006, p.129).

آنتونی و تریس به این نتیجه رسیدند که آرشیوداران اغلب از دانشی که از به‌یادآوردن محتوای منابع پردازش‌شده داشتند، هنگام ارائه خدمات مرجع استفاده می‌کردند. در سال ۲۰۱۲، کیاران بی. تریس و کارلوس جی اوال^۱، نه برنامه درسی کتابداری و دانش اطلاعات را در ایالات‌متحده با تخصص آرشیوی مورد بررسی قرار دادند (Trace & Ovalle, 2012, pp.79-84). آن‌ها مطالب مرجع مورد استفاده در دوره‌های مقدماتی آرشیو و دوره‌های تخصصی مرجع آرشیوی را بررسی و اختلافات زیادی را در اطلاعات خاص ارائه‌شده، یادداشت کردند. محققان دیگر نیز انواع دانش و مهارت‌هایی را که آرشیودار مرجع نیاز دارد، توصیف کرده‌اند. ریچارد جی. کاکس^۲ و همکاران چنین فرض کرده‌اند که آرشیودار مرجع باید نیازهای کاربران را درک کند (Richard J. Cox et al., 2007) و فرانک زابروسکی^۳ پیشنهاد کرد که آرشیودار مرجع به مهارت تحلیلی و توانایی تلفیق کردن^۴ نیز نیاز دارد (Zabrosky, 1986, pp.89-103). بدون شک، آرشیوداران مرجع نیاز به انواع مختلف دانش و مهارت دارند؛ اما همان‌طور که لیروی بارنت^۵ به ما یادآوری می‌کند، مرجع خوب بودن از قلب و عقل می‌آید (Barnett, 1997, pp.39-53). در نهایت، مری جو پاگ^۶ چنین جمع‌بندی کرد که آرشیوداران، شش نوع مختلف از اطلاعات را به کاربران ارائه می‌دهند:

- اطلاعاتی در مورد مخزن؛
- اطلاعاتی در مورد مجموعه موجود^۷ (Pugh, 2005, P.23)؛
- اطلاعاتی از منابع^۸؛
- اطلاعاتی در مورد ایجادکنندگان اسناد؛
- ارجاع به دیگر مخازن یا مجموعه‌ها؛
- اطلاعاتی در مورد قانون و اخلاق استفاده از اطلاعات (Pugh, 2005, p.23).

باین‌حال، پاگ نشان نداد که چگونه آرشیوداران باید این اطلاعات را به‌دست آورند. احتمالاً آن‌ها از ترکیبی از آموزش، ابزارهای دسترسی و دانش شخصی برای پاسخ به سؤالات استفاده می‌کنند. از طرف دیگر درحالی‌که، تحقیقات انجام‌شده بر آرشیوداران مرجع متمرکز بوده است؛ هیچ پژوهشی به بررسی دیدگاه‌ها و نظرات کاربران، در مورد دانشی که آرشیوداران مرجع هنگام ارائه خدمات با کیفیت استفاده می‌کنند، نپرداخته است.

1. Carlos J. Ovalle
2. Richard J. Cox
3. Frank Zabrosky
4. ability to synthesize
5. LeRoy Barnett
6. Mary Jo Pugh
7. Information about the holdings
8. Information from the holdings



چارچوب مفهومی

الیزابت یاکل و دیورا تورس (2003, p.51)، مدلی از سه نوع دانش ارائه کردند که کاربران برای دسترسی و استفاده از منابع آرشیوی نیاز دارند: دانش موضوعی^۲، سواد شیء‌شناختی^۳ و هوش آرشیوی. دانش موضوعی، درک موضوع در دست تحقیق است.

سواد شیء‌شناختی، «عمل نقد، تحلیل و آموزش است که متون را به‌گونه‌ای تفسیر می‌کند، گویی که شیء هستند و اشیاء را همچون متن مطالعه می‌کند» (Bass, as Cited in) (Yakel & Torress, p.52).

هوش آرشیوی^۴، دانش شخص از اصول، روش‌ها و نهادهای آرشیوی و درک رابطه بین منابع اصلی و جایگزین‌های آن‌هاست.

آرشیوداران، همراه با کاربران، نیاز به دانش موضوعی کافی و سواد شیء‌شناختی برای پردازش مجموعه‌ها، ایجاد رمز فهرست‌های سودمند و برآوردن نیازهای کاربران دارند. هوش آرشیوی آن چیزی است که آرشیوداران در برنامه‌های آموزش آرشیوی خود با خواندن و تجزیه و تحلیل متون آرشیوی و از طریق سال‌ها تجربه در مخازن یاد می‌گیرند. اما آیا این سه نوع دانش تنها مواردی هستند که برای ارائه خدمات مرجع در سطح مطلوب، مورد نیاز است؟ آیا مهارت‌ها و دانش دیگری وجود دارد که آرشیوداران زبردست مرجع باید داشته باشند؟ کاربران فکر می‌کنند آرشیوداران مرجع چه نوع دانشی باید داشته باشند؟ آیا محققان به آرشیوداران مرجعی که هوش آرشیوی نشان می‌دهند، ارزش می‌نهند و آیا محققان، انواع دیگری از دانش را از کارکنان مرجع انتظار دارند؟

روش‌شناسی

برای پاسخ به این پرسش‌ها و ترسیم مدل دانش مرجع آرشیوی، مصاحبه نیمه‌ساختاریافته^۵ با کاربران آرشیوی انجام شد و از داده‌های نظرسنجی از آرشیوداران که بخش مرجع، دسترسی و توسعه «انجمن آرشیوداران آمریکا» (آرای.ا.)^۶ به‌صورت «مبتنی بر وب» انجام داده بود، برداشت شد. علاوه بر این، منتخبی از دستورالعمل‌های آموزش آرشیوی، از سراسر کشورهای انگلیسی‌زبان، مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت.

مصاحبه

برای مصاحبه، دانشجویان و اساتید از طریق آگهی و ارسال دعوت‌نامه به پست الکترونیکی ایشان دعوت به کار شدند و بازدیدکنندگان آرشیوهای دولتی نیز برای شرکت در مصاحبه دعوت شدند. در هر دو مورد، از فنون نمونه‌گیری گلوله‌برفی^۷ برای شناسایی مصاحبه‌شوندگان

1. Elizabeth Yakel and Deborah Torres
2. Domain knowledge
3. Artifactual literacy
4. Archival intelligence
5. Semistructured interviews
6. Society of American Archivists' Reference, Access, and Outreach Section (RAO)

۷. نمونه‌گیری گلوله‌برفی یک روش نمونه‌گیری غیراحتمالی برای مواقعی است که واحدهای مورد مطالعه به‌راحتی قابل‌شناسایی نباشند؛ به‌ویژه هنگامی که این واحدها بسیار کمیاب یا بخش کوچکی از یک جامعه خیلی بزرگ را تشکیل می‌دهند. در این روش، آمارگیر پس از شناسایی یا انتخاب اولین واحد نمونه‌گیری، از آن برای شناسایی و انتخاب دومین واحد کمک می‌گیرد. به‌همین ترتیب واحدهای دیگر نمونه‌شناسایی و انتخاب می‌شوند. این نمونه‌گیری می‌تواند به دو صورت خطی و غیرخطی (غمایی) اجرا شود // <http://amaregan.blogfa.com> (مترجم).



بیشتر استفاده شد. در مجموع، ۴۷ مصاحبه انجام شد. از شرکت‌کنندگان در مورد تجربیات تحقیقاتی خوب و بد آن‌ها در آرشیو و نیز جلسات مرجع و آشنایی پرسیده شد. سؤالاتی مانند: «برای خدمات مرجع خوب چه کیفیتی در نظر دارید؟» و از آن‌ها خواسته شد تا سه عاملی که تجربه آرشیوی آن‌ها را به‌طور مثبت یا منفی تحت‌تأثیر قرار داده است، فهرست کنند. تمام مصاحبه‌ها ضبط و پیاده‌سازی شد و هرگونه اطلاعاتی که هویت افراد را مشخص می‌کرد، حذف شد. پس از آن، متون مصاحبه با استفاده از چارچوب یاکل و تورس، به‌عنوان نقطه شروع برای دسته‌بندی اطلاعات، تجزیه و تحلیل محتوایی شد. در این مقاله، مصاحبه‌شوندگان به دسته‌های دانشجوی، استاد، نسب‌شناس، کارمند دولت و یا محقق عمومی تقسیم و هر کدام با یک عدد ترتیبی شناسایی می‌شوند؛ هنگام اشاره به شرکت‌کنندگان از کلمه «او» استفاده می‌شود.

پرسش‌نامه برخط

پرسش‌نامه برخط توسط بخش مرجع، دسترسی و توسعه (آرای.ا.) جامعه آرشیو داران آمریکا از اول جولای تا ۳۱ اکتبر ۲۰۱۰ طراحی و توزیع شده است. پرسش‌نامه شامل تعدادی سؤالات پایان باز است، اما برای این مقاله، فقط از داده‌های دو سؤال استفاده شده است:

۱- برای آنکه آرشیودار مرجع مؤثری باشیم، چه مهارت‌های اصلی ضروری است؟

۲- چه مهارت‌های بیشتری برای کار مرجع، مفید هستند؟

قالب پرسش‌نامه از پاسخ‌دهندگان می‌خواست تعدادی مهارت تعیین کنند. بسیاری از پاسخ‌دهندگان چهار یا پنج مهارت ضروری و یا نوع دانش را مشخص کردند. آرای.ا. این نظرسنجی را از طریق خبرنامه‌ها، لیست‌سروها^۲ و جلسات، تبلیغ کرد. در مجموع ۴۵ نفر به پرسش‌نامه پاسخ دادند.

دستورالعمل‌های آموزشی و اسناد صلاحیت

دستورالعمل‌های آموزشی و اسناد صلاحیت از طریق وبگاه‌های سازمان‌های حرفه‌ای، متون و تماس‌های شخصی شناسایی شد. این مقاله برای نیل به اهداف خود، بر پنج دستورالعمل آموزشی و اسناد صلاحیت از کشورهای انگلیسی‌زبان متمرکز شده است. این دستورالعمل‌ها بین سال‌های ۱۹۹۰ و ۲۰۱۱ تهیه شده‌اند؛ البته چهار مورد از پنج دستورالعمل در پنج سال گذشته تجدید نظر شده است. این اسناد مربوط به پنج آرشیو و انجمن اسناد چهار کشور (ایالات متحده آمریکا، کانادا، انگلستان و ایرلند و استرالیا) هستند و در جدول ۱ خلاصه شده‌اند. هر سند نشان‌دهنده آخرین اظهارات در مورد آموزش آرشیوی توسط انجمن‌های حرفه‌ای ملی در این کشورهاست.

۱. پرسش‌نامه تعدادی سؤال در حوزه دسترسی، مرجع و توسعه مطرح می‌کند. فقط دو سؤال به‌طور مشخص به دانش و مهارت‌های موردنیاز آرشیودار مرجع می‌پردازد. پرسش‌نامه کامل را به‌نشانی زیر ببینید:

<http://www.surveymonkey.com/s>

۲. «لیست سرو» برنامه‌ای است که امکان ارسال یک پیام و پراکندن آن را به‌روش کلاسیک غیررایانه‌ای فراهم می‌آورد. در این برنامه، کاربر می‌تواند نشانی‌های پست‌الکترونیکی را جمع‌آوری کرده و آن‌ها را به یک فهرست اضافه کند و سپس به‌جای اینکه پیامی را برای تک‌تک آن‌ها ارسال کند، این برنامه به‌صورت خودکار امکان ارسال پیام را برای همه آن‌ها در یک لحظه فراهم می‌کند.

(مترجم) <http://vista.ir>
aspx?sm=G2SOI2fnO7ivz
G1JThRxQ4 hJAv
HZVv%2b32z4
GFGHZ65c%3d.



جدول ۱- دستورالعمل‌های آموزشی و اسناد صلاحیت

عنوان	نویسنده	تاریخ	کشور
شرح دانش برای متخصصان نگهداری اسناد	انجمن آرشیوداران استرالیا، متخصصان مدیریت اسناد و اطلاعات ^۲ استرالیا	۲۰۱۱	استرالیا
دستورالعمل توسعه برنامه درسی دوساله کارشناسی ارشد مطالعات آرشیوی	انجمن آرشیوداران کانادا	۱۹۹۰	کانادا
مجوز صلاحیت فارغ التحصیلان مقطع کارشناسی ارشد آرشیو و مدیریت اسناد	انجمن آرشیو و اسناد انگلستان و ایرلند	۲۰۱۰	انگلستان و ایرلند
دستورالعمل صلاحیت متخصصان مجموعه‌های خاص	بخش کتاب‌ها و نسخ خطی نادر، انجمن کتابخانه‌های دانشگاهی و تحقیقاتی ^۳ / انجمن کتابداری آمریکا	۲۰۰۸	امریکا
دستورالعمل برنامه مقطع کارشناسی مطالعات آرشیوی	انجمن آرشیوداران آمریکا	۲۰۱۱	امریکا

تحلیل داده‌ها

مصاحبه

متن مصاحبه‌های آرشیوسنجی با استفاده از نرم‌افزار کیفی بررسی و کدگذاری شد و برای هر مجموعه از مصاحبه‌ها، یک فرهنگ کدگذاری تهیه شد. در بررسی کدها، متوجه شدیم که بسیاری از شرکت‌کنندگان، دانشی را که آرشیوداران مرجع برای پاسخ به سؤالات آن‌ها استفاده کرده بودند، مورد بحث قرار داده‌اند. داده‌ها چندین بار بازخوانی و کدگذاری و سپس برای شناسایی انواع خاص دانش، طبقه‌بندی شدند. در مرتبه اول خواندن، به دنبال دسته‌های تعیین شده در مدل مفهومی یاکل و تورس بودیم؛ همچنین عباراتی را که در آن کاربران، در مورد انواع دیگر دانشی بحث کرده بودند که آرشیوداران دارند، مانند دانش اسناد و یا مجموعه‌های اشاره شده توسط پاگ (Pugh, 2005, pp.33-44) و زمینه اسناد مشخص شده توسط



آنتونی، یادداشت کردیم. پس از کدگذاری، مصاحبه هر فرد برای درک بهتر متن و لحنی که شرکت‌کنندگان با آن، در مورد دانش آرشیوداران صحبت کرده بودند، بازخوانی شد. مصاحبه اساتید و دانشجویان قبل از کدگذاری مصاحبه کاربران آرشیوهای دولتی مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت.

نظرسنجی آر.ای.ا.

همچنین پاسخ‌های مربوط به دو سؤال نظرسنجی انجام‌شده در سال ۲۰۱۰ توسط بخش مرجع، دسترسی و توسعه انجمن آرشیوداران آمریکا، کدگذاری شد. بسیاری از پاسخ‌ها، عبارات کوتاهی بودند که حدود چهار تا پنج مهارت و یا نوع دانش را مشخص می‌کردند. پاسخ‌ها تحت عنوان نوع دانش، مهارت، کیفیت شخصی و یا موارد دیگر کدگذاری شدند. در نهایت، تعداد دفعاتی که پاسخ‌دهندگان، به نوع خاصی از دانش اشاره کرده بودند، شمارش شد. فرهنگ کدگذاری تهیه‌شده برای مصاحبه‌ها، برای کدگذاری داده‌ها مورد استفاده قرار گرفت.

دستورالعمل‌های آموزشی و اسناد صلاحیت

هر سند صلاحیت یا دستورالعمل به‌طور کامل تجزیه و تحلیل شد، نه فقط بخش مرجع؛ زیرا فرض شد یک صلاحیت خاص وقتی برای همه انواع آرشیوداران مهم در نظر گرفته می‌شود، برای یک آرشیودار مرجع نیز مناسب است. کدگذاری تا حد ممکن، منحصربه‌فرد بود و هیچ کدی دو بار استفاده نشد. بنابراین، اگر سند صلاحیت، درباره گفت‌وگو در مورد سؤال بحث می‌کرد، به همان نحو و نه به‌عنوان دانش مرجع عمومی کدگذاری می‌شد. برای سند بخش کتب نادر و نسخه‌های خطی^۱، فقط صلاحیت مرتبط با مرجع، تجزیه و تحلیل شد؛ اگرچه سند شامل مجموعه کلی‌تری از صلاحیت‌ها برای کتابداران بود که در دستورالعمل‌های آموزشی انجمن کتابخانه‌های تحقیقاتی جنوب شرقی^۲ برشمرده شده بود. بیانیه بخش کتب نادر و نسخه‌های خطی حاضر، بر تشریح اسناد صلاحیت انجمن کتابخانه‌های تحقیقاتی جنوب شرقی و استفاده از آن‌ها در محیط مجموعه‌های خاص تمرکز دارد.

محدودیت‌ها

این مطالعه دارای دو محدودیت عمده است. اول، مصاحبه‌ها منعکس‌کننده دیدگاه‌های استادان، دانشجویان و کاربران آرشیوهای دولتی است و نظرات همه کاربران آرشیو را نشان نمی‌دهد. علاوه بر این، شرکت‌کنندگان، همگی به‌طور فیزیکی با آرشیو در تعامل بودند و محققان راه‌دور

1. The Rare Books and Manuscripts Section (RBMS)
2. Association of Southeastern Research Libraries (ASERL)



به کار گرفته نشدند. در نهایت، استفاده مجدد از داده‌هایی که توسط دیگران برای مقاصد دیگری جمع‌آوری شده، همیشه مشکل‌ساز است. دیگر آن که نظرسنجی بخش مرجع، دسترسی و توسعه (آرای.ا.) انجمن آرشیوداران آمریکا، سرعت پاسخ بسیار کمی داشت و نمی‌توانستیم روش نمونه‌برداری را کنترل کنیم. این داده‌ها ممکن است جانبدارانه باشند.

یافته‌ها

مصاحبه‌شوندگان در بیان تعاملات مثبت و منفی قبلی خود با آرشیوداران، انواع اطلاعاتی را که آرشیوداران به آن‌ها ارائه کرده بود و نحوه استفاده آرشیوداران از دانش خود برای شناسایی منابع موردنیاز پژوهش آن‌ها را توضیح دادند. این نظرسنجی همچنین انواع دانش موردنیاز برای ارائه خدمات مرجع را شناسایی کرد. انواع دانش شامل دانش موضوعی، سواد شیء‌شناختی، هوش آرشیوی، دانش مربوط به بازیابی اطلاعات، دانش مربوط به مجموعه‌ها و اطلاعات محتوایی در مورد مجموعه‌ها، کاربران و روش‌های تحقیق است.

دیدگاه‌های کاربران

دانش موضوعی

در مصاحبه‌ها، ۱۶ نفر (۳ دانشجوی، ۱ استاد، ۶ نسب‌شناس، ۲ محقق عمومی و ۴ نفر از کارکنان دولت) اشاره کردند که آرشیوداران گاهی اوقات دانش خود از دوره‌های تاریخی را برای کمک به مکان‌یابی و شناخت اسناد استفاده می‌کنند.

برای مثال، نسب‌شناس شماره ۳ توضیح داد: «برخی امور در تحقیقات نسب‌شناسی استنباطی هستند ... و آداب و رسوم اجتماعی امروز لزوماً آن‌هایی نیستند که ۲۰۰ سال پیش بودند. بسیار عالی است کسی به‌عنوان یک متخصص جنگ انقلابی^۱ وجود داشته باشد؛ به‌طوری که بتواند مانند یک منبع صحبت کند». محقق عمومی شماره ۱ نیز بر ارزش برخورد با آرشیوداری با دانش موضوعی اشاره کرد: «آرشیوداران دانش تاریخ دارند که حوزه بزرگی در تحقیق من است».

سواد شیء‌شناختی

شش مصاحبه‌شونده در مورد اهمیت سواد شیء‌شناختی، اظهار نظر کردند. دانشجوی شماره ۷ توضیح داد که چگونه برای درک نقشه به او کمک شده است. وی «در مورد جهت‌یابی کل شهر سردرگم شده بود؛ زیرا هر نقشه از دیگری متفاوت بود. آرشیودار آنجا نشست و کمی با من همراهی کرد. سپس به این نتیجه رسیدیم که یکی از آن‌ها قطعاً اشتباه است». به‌نظر

1. Rev[olutionary] War



می‌رسد که آرشیودار به دانشجوی شماره ۷ کمک کرد تا از سواد شیء‌شناختی برای درک و تفسیر یک سند استفاده کند. دو نفر استاد (شماره ۲ و ۳) در مورد نوع اطلاعات شیء‌شناختی که آرشیوداران باید با دانشجویان در میان بگذارند، اظهارنظر کردند؛ اما نوع آموزشی را نیز که آرشیوداران نباید به دانشجویان ارائه‌دهند، معرفی کردند. استاد شماره ۲ پیشنهاد کرد که آرشیوداران باید انواع اطلاعات زیر را در مورد اسناد ارائه دهند:

- استاد شماره ۲: جانبداری، نه؛ چگونه اسناد شکل گرفته‌اند و اصالت آن‌ها، بله.

- مصاحبه‌کننده: تفاوت چیست؟

- استاد شماره ۲: خب به علت تعصب، اینکه آیا منبع، مغرضانه است یا نه؛ قضاوت درباره شکل سند نیست؛ بلکه قضاوت در مورد محتوای سند است و این کار مورخ است نه آرشیودار. کار آرشیودار این است که به ما بگوید سند چیست؛ نه اینکه چه چیزی در آن است.

به گفته این دو استاد، نقش آرشیودار، شناسایی احتمال وجود جانبداری در اسناد یا تفسیر آن‌ها نیست، بلکه درک چگونگی شکل‌گرفتن اسناد و قضاوت درباره اصالت آن‌ها -اجزای سواد شیء‌شناختی- است.

سه کاربر آرشیو دولتی بر ارزش تعامل با آرشیوداری با سواد شیء‌شناختی تأکید کردند. کارمند دولت شماره ۴ اشاره کرد: «آن‌ها در مورد خود نقشه اطلاع داشتند و می‌دانستند کجا قرار دارد؛ آن‌ها نقشه را می‌شناختند؛ زیرا از موضوع آگاه بودند؛ به‌طوری‌که ما قادر بودیم به‌خوبی در مورد موضوع و همچنین خود شیء، بحث کنیم». دو شرکت‌کننده بر دانش آرشیوداران از ماهیت اسناد و نگهداری از آن‌ها تأکید کردند. کارمند دولت شماره ۱ اشاره کرد، «این کار آرشیودار است که ماهیت انواع مختلف اسناد را توضیح دهد و به مردم در درک چگونگی کار اسناد کمک کند».

هوش آرشیوی

همچنین بسیاری از شرکت‌کنندگان اشاره کردند که دانش مربوط به هوش آرشیوی را ارزش می‌نهند. یاکل و تورس (2003, p.51)، هوش آرشیوی را به‌عنوان «دانش محقق از اصول، عملکرد و نهادهای آرشیوی و درک رابطه بین منابع اولیه و جایگزین‌های آن» تعریف می‌کنند. از دانشجویان پرسیده شد که آیا جلسه‌آشنایی با آرشیو داشته‌اند و اگر چنین بوده است، انواع اطلاعات ارائه‌شده در آن جلسه، چه بوده است. جای تعجب نیست که تعدادی اشاره کردند جلسات آن‌ها شامل اطلاعاتی در مورد اصول آرشیوی و همچنین راهنمایی در مورد شیوه‌ها و روش‌ها، رمزفهرست‌های آرشیوی و سایر ابزارهای دسترسی مؤسسه آرشیوی خاص بود.



ده نفر از شانزده دانشجو، به جلساتی اشاره کردند که در آن آرشیودار، دانش خود را در مورد سامانه‌های دسترسی آرشیوی به اشتراک گذاشته بود. اغلب این اطلاعات به توانمندسازی دانشجویان در جست‌وجو برای خود و کار مستقل کمک کرده بود. دانشجوی شماره ۱۰ توضیح داد:

اینکه آرشیوداری باشد که شما را در مسیر راهنمایی کند، واقعاً کمک می‌کند. اینکه آگاهی داشته باشی و بدانی همه چیز را کجا پیدا کنی، عالی است. شما نوعی ایده دارید؛ اما گاهی اوقات این آرشیوداران هستند که با راهنمایی مسیر درست، به شما کمک می‌کنند. فکر می‌کنم بسیار کمتر از آرشیو می‌ترسم. آرشیوداران این ترس را شکستند. مثل آن بود که می‌توانید همه چیز را اینجا پیدا کنید. فقط باید قادر به جست‌وجوی آن باشید.

دیگر دانشجویان به اطلاعات خاص در مورد منابع آرشیو، رمزفهرست‌ها، وبگاه‌ها و راهبردهای جست‌وجویی که در طول جلسات آشنایی یاد گرفته بودند، اشاره کردند. تقریباً همه دانشجویان گفتند که اطلاعات مربوط به هوش آرشیوی به آن‌ها کمک کرده است تا منابع را بیابند و در نتیجه در زمان جست‌وجو، صرفه‌جویی کردند. باین‌حال، یکی از دانشجویان (شماره ۹) گفت که ترجیح می‌داده است به‌طور مستقل کار کند و خود در مورد سامانه یاد بگیرد.

همچنین هوش آرشیوی شامل دانش روش‌ها و رویه‌های آرشیو است. هفت‌تن از دانشجویان، درباره دریافت این نوع از اطلاعات از آرشیوداران در طول جلسه آشنایی صحبت کردند. درحالی‌که برخی دانشجویان اظهار کردند که قوانین، محدودکننده به‌نظر می‌رسید، دانشجوی شماره ۱۵ بیان کرد که در رابطه با قوانین، نیاز به اطلاعات دارد تا اطمینان یابد که اشتباه نمی‌کند. در کل، دانشجویان در مورد چگونگی استفاده از سامانه دسترسی آرشیوی و اطلاعات در مورد قوانین و رویه‌های آرشیو، دستورالعمل می‌خواستند. باین‌حال، به‌نظر می‌رسید دانشجویان، اطلاعات در مورد سامانه‌های دسترسی را نسبت به حدود قوانین و رویه‌ها، بیشتر درک می‌کنند. این توضیحات نشان می‌دهد که دانشجویان ارزش به‌دست‌آوردن اطلاعات مربوط به هوش آرشیوی از آرشیوداران مرجع را درک می‌کنند. باین‌حال، مصاحبه‌شوندگان بین اطلاعات مربوط به سامانه‌های دسترسی آرشیوی و اطلاعات مربوط به انواع دیگر هوش آرشیوی، مانند قوانینی که دسترسی به منابع را محدود می‌کند، تمایز قائل شدند. جای تعجب نیست که در اکثر موارد به‌نظر می‌رسید استادان، قوانین و رویه‌های آرشیوی و همچنین اصول آرشیوی را درک می‌کنند و هیچ‌کدام از آن‌ها در مورد کسب این اطلاعات از آرشیوداران بحث نکردند. باین‌حال، تقریباً همه استادان در این مطالعه از آرشیوداران می‌خواستند این نوع اطلاعات را در طول جلسات آشنایی به دانشجویان ارائه دهند.



درحالی که هیچ‌یک از کاربران آرشیوهای دولتی بر ارزش دانستن قوانین و رویه‌های آرشیو تأکید نکردند، یک نفر، به اهمیت داشتن آرشیوداری که به او بیاموزد چگونه از رمزفهرست استفاده کند، اشاره کرد.

دانش از مجموعه

درحالی که شرکت‌کنندگان معدودی به‌طور مطلوب در مورد دانش موضوعی آرشیوداران و اطلاعات مربوط به هوش آرشیوی اظهار نظر کردند، بیش از نیمی از شرکت‌کنندگان به تعامل با آرشیودارانی که دانش عمیقی از مجموعه آرشیوی داشتند، اشاره کردند. اساتید، دانشجویان و کاربران آرشیوهای دولتی این موضوع را بیان کردند. دانشجوی شماره ۲ در مورد برخورد با «خانمی بحث کرد که آنجا کار می‌کند و آنجا را مثل خانه خودش می‌شناسد». استاد شماره ۳ در مورد آرشیوهایی که استفاده کرده بود، اشاره داشت «آرشیوداران آنجا واقعاً مجموعه گسترده خود را می‌شناسند و گذشته از نوع مجموعه‌ای که روی آن کار می‌کنید، بسیار مفید هستند». دانشجویان اغلب کمک‌گرفتن از آرشیودار با دانش عمیق از مجموعه‌های آرشیو را گاهی اوقات با شگفتی توصیف می‌کردند. در یک مورد، آرشیودار نه تنها محتوای کلی منابع را می‌دانست، به‌نظر می‌رسید که دانش دقیقی از هر سند نیز داشت. دانشجوی شماره ۱۰، در مقطع کارشناسی، تجربه خود را این‌گونه بیان کرد:

در پایان مقاله ... بسیار اشتباه کردم و ننوشتیم جعبه‌هایی که اطلاعاتم را از آن‌ها گرفته بودم، کجا هستند و چه چیزهایی از آن‌ها به‌دست آورده‌ام و بدیهی است که باید کتاب‌شناسی می‌کردم. آرشیودار بر اساس نقل‌قول‌هایی که در مقاله‌ام استفاده کرده بودم، تک‌تک اسنادی را که به‌کار برده بودم، یافت تا بتوانم شماره جعبه را یادداشت کنم!

در این مورد، به‌نظر می‌رسد آرشیودار، منابع را به‌اندازه کافی می‌شناخته است تا اسناد و مدارکی را که شامل نقل‌قول‌های خاص هستند، شناسایی کند.

همچنین مصاحبه‌شوندگان از آرشیودارانی کمک گرفته بودند که با استفاده از حافظه خود، بدون نیاز به کمک‌گرفتن از سامانه‌های دسترسی آرشیوی منابع را بازیابی کرده بودند. به‌نظر می‌رسد این آرشیوداران نقش «رمزفهرست سیار» را ایفا می‌کنند. نقشی که بسیاری از شرکت‌کنندگان قدر آن را می‌دانند.

همچنین دانشجوی شماره ۱۴ تعامل خود را با آرشیوداری شرح داد که قادر به پیشنهاد منابعی بود که ممکن بود مربوط باشد: «[نام آرشیودار] چند بار گفت که فکر می‌کنم بخواهی این مورد را بررسی کنی، فکر می‌کنم مایل باشی آن مورد را بررسی کنی».



بسیاری از استادان، تعامل با آرشیودارانی را توصیف کردند که منابع تحقیقاتی جدید را می‌شناختند. برای مثال، استاد شماره ۱ تعریف کرد که چگونه آرشیودار، او را به پنجاه پرونده خاص در یک مجموعه بزرگ که مربوط به تحقیقات او بود، هدایت کرده بود. کاربران آرشیوهای دولتی نیز به ارزش ارتباط با آرشیودار مرجع با دانش عمیق از مجموعه اشاره کردند. چهار محقق عمومی، دو نفر از کارکنان دولت و هشت نسب‌شناس، تعامل با این نوع آرشیوداران مرجع را مورد بحث قرار دادند. برای مثال، کارمند دولت شماره ۴ باور داشت برای آرشیوداران، «شما باید درک خوبی از منابع خود داشته باشید.» وقتی پرسیدیم «چه کیفیت‌هایی را برای خدمات مرجع خوب در نظر دارید؟» نسب‌شناس شماره ۳ پاسخ داد: «دانش اسناد. منظورم این است که هیچ چیز دیگری برای پرکردن جای آن وجود ندارد. کارکنان در یک سال و نیم گذشته بازده خوبی داشته‌اند و من واقعاً راضی بوده‌ام که چقدر سریع اسناد را شناخته‌اند و این برای من مهم است.» محقق عمومی ۶ اظهار داشت: «دومین چیز خوب، دانش از مجموعه است ... می‌دانید، فرد باید همه چیزهایی را که آن عقب وجود دارد، بشناسد.»

برخی از دانشجویان و اساتیدی که مصاحبه شدند، تشخیص داده بودند که دانش آرشیودار، محدودیت‌هایی دارد و هیچ آرشیوداری از همه اسناد آرشیو خود، دانش کافی ندارد. وجود آرشیوداری که مجموعه را بشناسد و بتواند برای شروع کار، شما را به محل دقیق ارجاع دهد، مفید است. اما روشن است که هیچ آرشیوداری همه مجموعه را نمی‌شناسد و به این علت است که رمزفهرست‌ها و [نام یک فهرست برخط] به وجود آمده‌اند؛ اما داشتن برخی جهات کلی، ایده کلی در مورد موضوع یا اینکه کدام مقالات ممکن است برای موضوع مفید باشند، مهم است (دانشجوی شماره ۸).

آنتونی پیشنهاد کرد که آرشیوداران این دانش را در هنگام پردازش مجموعه و مدیریت منابع به دست می‌آورند، اما چند نفر از شرکت‌کنندگان با تعجب در مورد دانش آرشیودار صحبت کردند. برای مثال، دانشجوی شماره ۱۴ ابراز کرد که توانایی آرشیودار برای پیدا کردن منابع، «مرموز» است. ما نمی‌دانیم که چگونه آرشیوداران این دانش را به دست می‌آورند. آرشیوداران ممکن است از وظایف و فعالیت‌های ایجادکنندگان اسناد آگاهی داشته باشند و بر اساس این دانش، بدانند که اسناد این ایجادکنندگان ممکن است دارای اطلاعات مربوط به موضوع یک تحقیق باشند. از سوی دیگر، آرشیوداران ممکن است بتوانند یک تحقیق خاص را به اطلاعاتی سوق دهند که معمولاً در شکل‌های خاصی از اسناد یافت می‌شود و کاربران را به آن اسناد هدایت کنند. باین حال، همان‌طور که قبلاً توضیح داده شد، برخی آرشیوداران ممکن است از



برخی منابع موجود در مجموعه، دانش عمیق داشته باشند؛ مانند موردی که آرشیودار، اسناد را بر اساس نقل قول‌ها شناسایی کرد.

استاد شماره ۳ اشاره کرد که آرشیوداران منابع را می‌شناسند؛ زیرا از نزدیک با منابع کار می‌کنند. بنابراین، قادرند «فراتر از فهرست اولیه را ببینند». جالب توجه است که مصاحبه‌شوندگان نیز اشاره کردند آرشیوداران اغلب می‌دانند چه چیزی در مجموعه نیست و می‌توانند کاربران را از منابعی که مربوط نیستند، دور کنند.

شرکت‌کنندگان اظهار کردند که هنگامی که رمزفهرست و وبگاه، به‌روز نیست، صحبت کردن با آرشیودار بسیار مهم است. آرشیوداران گاهی اوقات می‌توانند منابعی را که هنوز فهرست نشده‌اند، معرفی کنند (همان‌طور که در بالا اشاره شد). استاد شماره ۲ اظهار داشت: «همیشه به‌واقع، کسب به‌روزترین اطلاعات، وقتی که شخصاً با کسی صحبت می‌کنید، آسان‌تر است؛ زیرا هرچه که وبگاه می‌گوید، فقط آن چیزی است که وبگاه می‌گوید».

شرکت‌کنندگان بارها و بارها اشاره کردند که آرشیوداران با دور کردن آن‌ها از محل اشتباه و یا با هدایت آن‌ها به منابع مرتبط، زمانشان را حفظ کرده‌اند. آرشیوداران دارای دانش عمیق از منابع، می‌توانند دانش خود را برای راهنمایی دانشجویان استفاده کنند (استاد شماره ۱۱)، «سؤال را محدود کنند» (استاد شماره ۱۲)، «سوالات را شکل دهند» (استاد شماره ۳)، و به «اصلاح» سوالات کمک کنند (استاد شماره ۹). دانشجوی شماره ۱۳ اشاره کرد که نمی‌خواست بیش از حد هدایت شود و استاد شماره ۱۰ گفت که گاهی اوقات آرشیوداران کمی بیش از حد، راهنمایی می‌کنند و جذابیت مسیر جست‌وجو را کاهش می‌دهند.

مصاحبه‌شوندگان گفتند که آرشیوداران نه‌تنها به مجموعه‌های موجود در آرشیو خود اشاره می‌کنند، گاهی اوقات منابع مرتبطی را که در مخازن آرشیوی دیگر نگه داشته می‌شود، معرفی می‌کنند. دانشجویان شماره ۲، ۵ و ۱۰ و استادان شماره ۹ و ۱۰ تعامل با آرشیودارانی که آن‌ها را به منابع خارج از مؤسسه خود هدایت کرده بودند، موردِ بحث قرار دادند.

فکر می‌کنم اگر آرشیوداری می‌گفت ما این اثر را نداریم، اما مجموعه‌ای را در جای دیگر می‌شناسم، برای دانشجویان کارشناسی واقعاً مفید بود؛ و گاهی اوقات در آرشیوی برای من اتفاق افتاد که آرشیوداران قادر به هدایت من به مکان‌های دیگر بودند (استاد شماره ۱۰).

دانش زمینه‌ای

همچنین شش شرکت‌کننده (۲ دانشجوی، ۱ استاد و ۳ کاربر اسناد دولتی) اشاره کردند که آرشیوداران مرجع، اطلاعاتی در مورد ایجادکنندگان اسناد به ایشان ارائه داده بودند. دانشجوی شماره ۵ ابراز کرد که دانش آرشیودار از منشأ و تولید اسناد به او کمک کرد اسناد را بهتر درک



کند. دانشجوی شماره ۲ شرح داد که چگونه از دانش زمینه‌ای آرشیودار بهره‌مند شده است و بیان کرد، «از آنجا که من قبلاً چیزی در مورد این نوع مسائل نمی‌دانستم؛ آرشیودار در مورد [نام] می‌دانست؛ او همچنین در مورد افرادی که با آن‌ها کار می‌کرد، می‌دانست و تصویر بزرگتری داشت». در نهایت، استاد شماره ۴، ارزش کمک‌گرفتن از آرشیودار با آگاهی از منشأ و تاریخچه اسناد را مطرح کرد. او تجربه خود را این‌گونه توضیح داد:

به‌خاطر دارم که به [نام آرشیو] رفتم و [نام آرشیودار] آنجا مشغول به کار بود و مسئول گروهی از اسناد بود که من به آن‌ها علاقه‌مند بودم. ما فقط نشستیم و به مدت یک ساعت و نیم صحبت کردیم. صحبت‌هایی در مورد جایی که منابع از آنجا به‌دست آمده بود ... همه نوع رمز و رازی در اسناد وجود دارد و آرشیودار به شما کمک می‌کند آن را درک کنید.

مصاحبه‌کننده: و چگونه این گفت‌وگو بر تحقیقات شما تأثیر می‌گذارد؟
استاد شماره ۴: خب کمک می‌کند تا منابع را مورد سؤال قرار دهید؛ می‌دانید از چه استفاده می‌کنید و آن‌ها چه چیزی به شما ارائه می‌دهند و می‌توانید به‌عنوان یک مورخ حرفه‌ای در مورد تعصبات موجود در داده‌ها صحبت کنید.
اطلاعات در مورد منشأ و تاریخچه اسناد به این شرکت‌کنندگان کمک کرد تا اسناد را تفسیر کنند.

درک کاربران

یافته‌ها نشان می‌دهد که برای کمک به پژوهشگران، بین نیاز اطلاعاتی آن‌ها، موجودی آرشیو و درک آرشیوداران از نیازهای کاربران، ارتباط وجود دارد. نه‌تنها بسیاری از شرکت‌کنندگان به اهمیت ارتباط با آرشیوداری که به موضوع مورد تحقیق آن‌ها علاقه نشان می‌داد، اشاره کردند، بلکه برخی از مصاحبه‌شوندگان نیز اظهار کردند که بارها عمداً روابط خوبی با آرشیودار ایجاد کرده‌اند؛ تا پشتیبانی او را در شناسایی منابع مرتبط به‌دست آورند.

فکر می‌کنم مهم است که با آرشیودار و یا آرشیودارانی که با آن‌ها کار می‌کنید، ارتباط برقرار کنید؛ چون در این صورت، آن‌ها تمایل زیادتری به انجام جست‌وجوهای بیشتر، رفتن، پیدا کردن و فکر کردن در این مورد دارند که چگونه اسناد مورد نیاز شما ممکن است آرشیو شده باشد (دانشجوی شماره ۵).

اساتید معدودی نیز تعریف کردند که چگونه دانشجویان کارشناسی خود را از ارزش ایجاد ارتباط خوب با آرشیوداران آگاه ساخته‌اند. استاد شماره ۱۱ اظهار داشت: «در سطح کارشناسی



فقط باید مطمئن شوید دانشجویان می‌دانند که ایجاد رابطه خوب با آرشیوداران خوب می‌تواند پروژه‌شان را به شیوه‌ای پیش ببرد که رابطه بد نمی‌تواند». این نتیجه، نظر کاترین جانسون^۱ و وندی داف را تأیید می‌کند که آرشیوداران می‌توانند به عنوان سرمایه اجتماعی مورخان عمل کنند (Johnson & Duff, 2007, pp.113-129).

با این حال، همه مایل نیستند با آرشیوداران رابطه نزدیکی داشته باشند. استاد شماره ۲، ارزش داشتن ارتباط خوب با آرشیوداران را در آرشیوهای شوروی که استفاده کرده بود، می‌دانست؛ اما حاضر به انجام این کار نبود. او احساسات خود را در این مورد، چنین توضیح داد: مهم است روابط خوبی با کسی داشته باشید که قرار است به شما کمک کند. اما من واقعاً نمی‌خواهم زمانم را صرف ایجاد نوع خاصی از رابطه دوستانه با شخصی خاص کنم تا کارهایی را که به هر حال باید انجام شود، به انجام برساند. فقط احساس می‌کنم این کار درست نیست.

روابط قوی‌تر بین آرشیوداران و کاربران ممکن است به تسهیل دسترسی به منابع کمک کند اما همه مایل به ایجاد این روابط نیستند. علاوه بر این، همان‌طور که توسط استاد شماره ۲ اشاره شد، در شرایط خاص، ایجاد روابط عمده خوب با آرشیوداران ممکن است به محقق، مزیتی ناعادلانه ارائه کند. شش شرکت‌کننده (۳ نسب‌شناس، ۱ محقق عمومی و ۲ محقق دولتی) نیز به اهمیت تعامل با آرشیوداری که کاربران خود را می‌شناسد و نیازهای آنان را درک می‌کند، اشاره کردند. محقق عمومی ۳ اشاره کرد: «مهم است کارکنانی داشته باشیم که بتوانند آنچه را که می‌خواهم، پیش‌بینی و درک کنند؛ اگرچه ممکن است آن را به شیوه‌ای خاص بیان نکنم. کسی که افراد را خوب بشناسد». وقتی پرسیدیم که چه چیز باعث خدمات خوب می‌شود، نسب‌شناس ۵ اظهار داشت: «... اینکه چگونه به حامی دست می‌یابید و قادرید حمایت و حس نگرش او را به دست آوردید ... و با او رابطه دوستانه برقرار کنید». کارمند دولت شماره ۱۱ پاسخ داد: «توانایی گوش دادن به پرسش اصلی، تلاش برای انجام ارزیابی بسیار خوب از آنچه که کاربر واقعاً به دنبال آن است؛ به جای آنچه که کاربر می‌گوید». از این گفته‌ها به نظر می‌رسد که دانش اصول ارتباطات و فنون مصاحبه، به آرشیوداران مرجع کمک می‌کند تا خدمات با کیفیت ارائه دهند.

روش‌شناسی پژوهش

هر چند نه دانشجویان و نه اعضای هیئت علمی که مورد مصاحبه قرار گرفتند، ابراز نکردند که آرشیوداران نیاز به آگاهی از روش تحقیق دارند، نسب‌شناس شماره ۹ اظهار داشت: در گذشته، آن افراد را می‌شناختم که خودشان تحقیقات بسیاری انجام داده بودند و یکی

1. Catherine Johnson



از مشکلات امروزی من این است که اگر شما خود در تاریخ و منابع محلی، تحقیق انجام ندهید، لزوماً نمی‌دانید که چگونه به عموم کمک کنید و یکی از بزرگترین سؤالات من این است که کارکنان چگونه و چه نوع آموزشی دریافت می‌کنند؟

در این مورد به نظر می‌رسد که آرشیودار می‌تواند با انجام تحقیقات تاریخی، دانش و تجربه خود را برای کمک به کاربران به کار گیرد.

دیدگاه آرشیوداران

در بخش بعدی، در مورد یافته‌های مربوط به دیدگاه آرشیوداران، درباره دانش مورد نیاز آرشیوداران مرجع بر اساس داده‌های نظرسنجی آرای.ا. بحث می‌شود.

دانش موضوعی

بیست و چهار نفر (۵۳٪) از چهل و پنج پاسخ‌دهنده به نظرسنجی آرای.ا.، اهمیت دانش موضوعی را مورد تأکید قرار دادند. آن‌ها پیشنهاد دادند که آرشیودار مرجع نیاز به «تخصص موضوعی»، «سابقه و زمینه تاریخی»، «دانش تاریخی گسترده» یا «دانش تاریخی عمومی از منطقه/ ناحیه پوشش داده شده توسط منابع مؤسسه» دارد.

سواد شیء‌شناختی

هیچ پاسخ‌دهنده‌ای، سواد شیء‌شناختی را به عنوان نوع ارزشمند دانش مشخص نکرد، هرچند یک نفر اشاره کرد که سواد نقشه، مهارت مهمی است. دانش عمیق از منابع و مجموعه‌ها ممکن است درک شکل‌های اسناد و چگونگی پشتیبانی این شکل‌ها از عملکرد کسب و کار را در بر بگیرد. علاوه بر این، دانش روش تحقیق تاریخی - تأکید شده توسط بسیاری از پاسخ‌دهندگان به نظرسنجی - ممکن است سواد شیء‌شناختی را شامل شود.

هوش آرشیوی

پاسخ‌دهندگان به نظرسنجی به اهمیت یک پایه خوب هوش آرشیوی برای آرشیوداران مرجع اشاره کردند؛ از جمله «درک منشأ و فنون پردازش آرشیوی»، «فهم و توانایی توضیح ساده اصول و شیوه‌های آرشیوی»، «دانستن نحوه استفاده از رمزفهرست‌ها» و «درک کلی از ابزارهای مرجع مبتنی بر وب و چایی به عنوان راهنما». پاسخ‌دهندگان معدودی نیز مهارت‌های اضافه مفید برای آرشیودار مرجع را مشخص کردند: «آشنایی با کارت فهرست»، «آشنایی

1. Card catalog



با آپک^۱ و «آشنایی با فهرست»^۲. یکی از پاسخ‌دهندگان نیز به اهمیت «درک مسائل حق نشر^۳، حفاظت، مدیریت منابع، محدودیت‌ها و غیره» اشاره کرد و فرد دیگری اظهار داشت که آرشیوداران مرجع نیاز به «درک قانونی/سیاسی» دارند.

سامانه‌های دسترسی

پاسخ‌دهندگان بر اهمیت دانش بازیابی اطلاعات تأکید کردند، و ۱۰ نفر از ۴۵ نفر (۲۲٪) اهمیت شناخت پایگاه‌های مختلف داده، از جمله «چکیده‌های تاریخی، WorldCat^۴»، نحوه جست‌وجو برای منابع و شناخت مهارت‌های اولیه بازیابی اطلاعات و «فنون جست‌وجو» را ذکر کردند. برای مثال، یک پاسخ‌دهنده اعلام کرد که آرشیوداران مرجع، نیاز به درک «روند جست‌وجو و توانایی هدایت دیگران از طریق آن» دارند و فرد دیگری اهمیت داشتن «آگاهی از طیف وسیعی از ابزارهای جست‌وجوی مختص به آرشیو و ابزارهای اطلاعات عمومی» را موردتوجه قرار داد.

دانش مجموعه‌ها

موردتوجه‌ترین مهارت در این نظرسنجی (۲۶ نفر از ۴۵ پاسخ‌دهنده، و یا ۵۸٪)، دانش از مجموعه بود. پاسخ‌دهندگان مطرح کردند که «شناخت کامل و عمیق منابع آرشیو»، «دانش پایه از مجموعه‌ها» و «دانش عمومی از منابع» مهارت‌های اصلی و اساسی آرشیودار مرجع هستند. فقط دو نفر از پاسخ‌دهندگان به نظرسنجی، اهمیت آگاهی از پایگاه‌های داده‌ای را موردتأکید قرار دادند که دسترسی به منابع موجود در مخازن دیگر را فراهم می‌کنند و یک نفر به اهمیت آگاهی از ArchiveGrid^۵ (فهرستگان واحد توصیف آرشیوی از مؤسسات در سراسر جهان) اشاره کرد.

دانش زمینه‌ای از مجموعه

هیچ‌یک از پاسخ‌دهندگان اظهار نکردند که آرشیودار مرجع نیاز به دانش از ایجادکنندگان اسناد دارد. بااین‌حال، «درک کامل و عمیق از منابع آرشیو» ممکن است مستلزم دانش از ایجادکنندگان اسناد نیز باشد.

دانش از کاربران

پاسخ‌دهندگان به طرق مختلفی اشاره کردند که آرشیوداران باید کاربران آرشیو را درک کنند. درک رفتار اطلاع‌یابی و فنون مصاحبه مرجع می‌تواند کمک کند. برای مثال، یک پاسخ‌دهنده اشاره کرد که مهم است آرشیوداران «در مورد عادات کاربر، به‌روز» باشند و یک نفر نیاز به «دانش از چگونگی آشکارشدن رفتار جست‌وجوی اطلاعات» را موردتأکید قرار داد. فرد دیگری

۱. Online Public Access (OPAC) (فهرست همگانی پیوسته): فرهنگ تخصصی انجمن کتابداران آمریکا فهرست پیوسته را این‌گونه تعریف کرده است: «پایگاه اطلاعاتی کتاب‌شناختی رایانه‌ای قابل‌دسترسی از طریق پایانه‌ها که استفاده‌کننده می‌تواند در آن، بدون کمک واسطه انسانی نظیر کارکنان کتابخانه، به‌طور مستقیم و مؤثر به جست‌وجو و بازیابی رکورد‌های کتاب‌شناختی بپردازد». بازیابی از: سید حسین محمدی: درآمدی بر فهرست‌های همگانی پیوسته آپک در: پیام کتابخانه، سال سیزدهم، شماره سوم و چهارم، ص ۵۳. از طریق: www.ensani.ir. تاریخ بازیابی: ۹۶/۱۱/۱۷ (مترجم).

2. Catalog

3. Copyright

۴. Worldcat بزرگترین شبکه جهانی محتوا و خدمات کتابخانه‌ای است. کتابخانه‌های عضو آن، دسترسی به منابع‌شان را از طریق وب فراهم می‌آورند؛ یعنی جایی که بیشتر افراد، جست‌وجو برای اطلاعات را از آن‌جا شروع می‌کنند <https://www.worldcat.org>. تاریخ بازیابی: ۹۶/۱۱/۱۷ (مترجم).

۵. ArchiveGrid شامل بیش از چهار میلیون سند توصیف منابع آرشیوی و اطلاعات گردآوری‌شده در مورد اسناد تاریخی، نوشته‌های شخصی، تاریخ خانوادگی و غیره است. ArchiveGrid با بیش از ۱۰۰۰ نهاد آرشیوی در سراسر جهان که در آن ارائه شده است، به محققان در جست‌وجوی منابع اولیه‌ای که در آرشیوها، کتابخانه‌ها و موزه‌ها در سراسر جهان نگهداری می‌شوند، کمک می‌کند <https://beta.worldcat.org>. تاریخ بازیابی: ۹۶/۱۱/۱۷ (مترجم).



با توانایی «استنباط نیازهای محقق» اشاره کرد. علاوه بر این، بسیاری از پاسخ‌دهندگان اعلام کردند آرشیوداران نیاز به مهارت‌های خوب گوش‌دادن دارند. برای مثال، یک پاسخ‌دهنده اشاره کرد که مهارت اصلی «پرسش از مراجعان برای درک بهتر نیازهای آن‌هاست». افراد دیگری اشاره کردند که آرشیودار باید «شنونده مؤثری» باشد تا «مهارت مصاحبه مرجع» و غیره داشته باشد. این نوع پاسخ که توسط ۲۴ پاسخ‌دهنده ارائه شد، به عنوان دانش، کدگذاری شد.

روش‌شناسی تحقیق

ده پاسخ‌دهنده به نظرسنجی (۲۲٪) ابراز کردند که دانش روش‌شناسی تحقیق، برای خدمات مرجع مؤثر، ضروری است. یک پاسخ‌دهنده اشاره کرد که آرشیوداران مرجع نیاز به «درک روش‌های تحقیق تاریخی» دارند؛ یکی دیگر از پاسخ‌دهندگان، اهمیت داشتن «سابقه تاریخ‌نگاری و روش تحقیق» را مورد تأکید قرار داد؛ درحالی‌که مخاطب دیگری اهمیت «تخصص در انواع روش‌های تحقیق» را برجسته کرد. باین‌حال یکی دیگر از پاسخ‌دهندگان، ارتباط بین تجارب تحقیقاتی خودش و ارائه خدمات مرجع را بدین‌شکل توصیف کرد: «تجربه محقق‌بودن، خود بهترین بینش‌ها را در جهت مفیدبودن برای دیگران فراهم می‌کند».

دیگر دانش‌ها

دیگر انواع دانش که توسط پاسخ‌دهندگان مورد تأکید قرار گرفت، شامل دانش از زبان‌های بسیار، «سواد رایانه» و «مهارت‌های آموزشی-شیوه آموزش مؤثر» است. این یافته‌ها نشان‌دهنده طیف متنوعی از دانش برای آرشیوداران مرجع است. در بخش بعدی، با استفاده از این یافته‌ها، نوعی مدل مفهومی ترسیم می‌شود که به عنوان دانش مرجع آرشیوی از آن یاد می‌شود.

دانش مرجع آرشیوی

انواع دانش مرجع مشخص شده توسط آرشیوداران و کاربران در سه دسته دانش طبقه‌بندی شد: تحقیقاتی، مجموعه و ارتباطی؛ چنانکه در جدول ۲ ارائه شده است. تعداد کلی و درصدها، موارد توافق و اختلاف نظرات را در میان آرشیوداران و کاربران نشان می‌دهد. کاربران و آرشیوداران، دانش منابع و دانش از مؤسسات آرشیوی را با درصد یکسان ارزش‌گذاری کردند. آرشیوداران، دانش موضوعی، مهارت افراد و توانایی کار با سامانه‌ها را بیشتر از کاربران ارزش نهادند. از سوی دیگر، کاربران، سواد شیء‌شناختی و دانش زمینه‌ای در مورد مجموعه‌ها را بیش از آرشیوداران ارزش‌گذاری کردند.



جدول ۲- دانش مرجع آرشیوی (ای.آر.کا)

انواع دانش	نظرسنجی RAO (تعداد: ۴۵)	مصاحبه‌های آرشیوسنجی (تعداد: ۵۷)
دانش تحقیقاتی	دانش موضوعی	۲۴ (۵۳٪)
	سواد شیء‌شناختی	۱ (۲٪)
	روش تحقیق و تاریخ‌نگاری	۲ (۴٪)
دانش مجموعه	دانش منابع	۳۲ (۵۶٪)
	دانش زمینه‌ای	۵ (۹٪)
دانش ارتباطی	افراد	۲۴ (۵۳٪)
	مؤسسه	۱۶ (۲۸٪)
	سامانه‌های دسترسی	۰ (۰٪)



شکل ۱- دانش مرجع آرشیوی

بر اساس تحلیل داده‌های مصاحبه‌ها و نظرسنجی، مدل جدید دانش مرجع آرشیوی را پیشنهاد می‌کنیم که در شکل ۱ ارائه شده است.

دانش مرجع آرشیوی شامل سه نوع گسترده دانش است: دانش تحقیقاتی، دانش ارتباطی و دانش مجموعه و هر دسته‌بندی متشکل از انواع خاصی از دانش مشخص شده در تحلیل داده‌های ماست. در مدل یاکِل و تورس دانش تحقیقاتی شامل دو نوع دانش سواد شیء‌شناختی و دانش موضوعی است. ما بر اساس این مطالعه، روش تحقیق را به این گروه اضافه کرده‌ایم. سواد شیء‌شناختی شامل درک چگونگی خواندن متون به‌عنوان اشیاء، چگونگی تفسیر شکل‌های مختلف اسناد و چگونگی ایجاد ارتباط میان انواع مختلف اسناد و ترتیب آن‌ها در مجموعه اصلی است. دانش موضوعی مربوط به کانون توجه مجموعه‌ها و موضوعات اصلی است که می‌تواند مورد بررسی قرار گیرد. در نهایت، تخصص روش تحقیق، آرشیودار مرجع را قادر می‌سازد تا در شناسایی فنون جست‌وجو و همچنین رمزگشایی و درک معنای اسناد آرشیوی به کاربران کمک کند.

ارائه خدمات مرجع همچنین شامل دانش ارتباطی است. آرشیوداران مرجع برای درک درست نیازهای کاربران خود و شناسایی منابع مربوط برای کمک به آنان نیاز به دانش ارتباطی دارند. این دانش دارای سه جنبه است: دانش از مؤسسات آرشیوی و شیوه‌ها، دانش سامانه‌های دسترسی آرشیوی و دانش از مردم. این دسته‌بندی‌ها به‌نوبه خود از دانش‌های خاصی تشکیل شده‌اند. دانش از مؤسسات آرشیوی شامل قوانین آرشیو و رویه‌هایی که دسترسی را محدود می‌کنند و همچنین آگاهی از خط‌مشی‌های خدمات مرجع است. در مدل یاکِل و تورس، این نوع دانش به‌عنوان «هوش آرشیوی» در نظر گرفته شده است (Yakel and Torres, 2003). دانش مربوط به بازیابی اطلاعات شامل شناخت پایگاه‌های داده، فنون جست‌وجو، ساختار رمزفهرست‌ها و سایر امکانات آرشیوی هستند که بخشی از سامانه‌های دسترسی می‌باشند. این نوع از دانش نیز در مدل یاکِل و تورس بخشی از هوش آرشیوی است. دانش افراد مربوط به ارتباطات است؛ از جمله مهارت‌ها و فنون گوش‌دادن برای ایجاد تفاهم و همچنین درک رفتار جست‌وجوی اطلاعاتی کاربران.

دسته نهایی دانش، دانش مجموعه است که شامل دانش از منابع و نیز دانش زمینه‌ای در مورد منابع است. همان‌طور که قبلاً اشاره شد، کاربران و آرشیوداران نشان دادند که آگاهی از مجموعه‌های نگهداری شده در مخازن آرشیوی دیگر نیز مهم است. دانش مجموعه از طریق کار در مجموعه، بررسی رمزفهرست‌ها و دسترسی به منابع در میز مرجع به‌دست می‌آید. دانش مجموعه به آرشیودار مرجع کمک می‌کند تا برای پاسخ به سؤالات، منابع را شناسایی و یا تحقیقات را پشتیبانی کند. کاربران همچنین اشاره می‌کنند که آرشیودار مرجع باید در مورد مجموعه، دانش زمینه‌ای داشته باشد؛ مانند دانش در مورد منشأ منابع.



مفاهیمی برای آموزش‌های مرجع

پنج مجموعه از دستورالعمل‌های آموزشی منتشر شده توسط پنج انجمن آرشیوی به نمایندگی از چهار کشور انگلیسی‌زبان، مورد بررسی قرار گرفت (به جدول ۱ مراجعه شود). این اسناد، دانش مورد نیاز برای کار مرجع در بخش‌های اختصاص داده شده به آن و همچنین در بخش‌های عمومی را مشخص می‌کنند. ارزش‌های کلی و تأکیدات در میان اسناد صلاحیت، متفاوت است؛ دستورالعمل‌های ایالات متحده (انجمن آرشیوداران آمریکایی و کتب نادر و نسخه‌های خطی (اس.ای.ای و آر.بی.ام.اس) بر کاربران تمرکز می‌کنند، در حالی که اسناد صلاحیت استرالیا بر پاسخ‌گویی متمرکز است (Hoy, 2007, pp.47-65, Hoy, 2008, pp.8-30). در جدول ۳، نمای کلی از نتایج حاصل از تجزیه و تحلیل مطالب، ارائه شده است.

یکی از بزرگترین اختلاف‌های بین دستورالعمل‌های آموزشی و یافته‌های ما، در زمینه نوع دانش تحقیقاتی دیده شد. دستورالعمل‌ها بیشتر از مطالعه مابرو روش تحقیق تأکید می‌کنند. دستورالعمل‌های آموزشی، دانش موضوعی را بسیار کمتر از شرکت‌کنندگان و پاسخ‌دهندگان در مطالعه ما ارزش می‌نهند. بخش کتب نادر و نسخ خطی فقط مجموعه دستورالعمل‌هایی را دارد که به طور خاص به دانش موضوعی خارجی اشاره می‌کند: «توسعه و حفظ دانش علوم انسانی، تاریخ و فرهنگ» (Rare Books and Manuscripts Section, 2008). به همین ترتیب، دستورالعمل انجمن آرشیوداران آمریکا، اهمیت مهارت‌های تفکر انتقادی و راه‌های شناخت را برجسته می‌کند. این انجمن و نیز انجمن آرشیوداران کانادا^۱ اهمیت پژوهش علمی را به عنوان ابزاری برای «افزایش توانایی تفکر انتقادی دانشجویان»^۲ یا نوشتن پایان‌نامه ذکر می‌کنند که نوعی «تجزیه و تحلیل انتقادی» است (Association of Canadian Archivists, 1990).

جدول ۳- مقایسه دانش مرجع آرشیوی و اسناد صلاحیت آموزشی و دستورالعمل‌ها

انواع دانش	نظر سنجی RAO (تعداد: ۴۵)	مصاحبه آرشیوسنجی (تعداد: ۵۷)	صلاحیت / دستورالعمل (تعداد: ۵)
دانش تحقیقاتی	دانش موضوعی ۲۴ (۵۳٪)	۱۶ (۲۸٪)	۲۰ (۴۰٪)
	سواد شیء‌شناختی ۱ (۲٪)	۶ (۱۱٪)	۱۰۰ (۲۰٪)
	روش تحقیق و تاریخ‌نگاری ۲ (۴٪)	۱ (۲٪)	۸۰ (۱۶٪)
دانش عمومی	دانش منابع ۲۶ (۵۸٪)	۳۲ (۵۶٪)	۸۰ (۱۶٪)
	دانش زمینه‌ای ۰ (۰٪)	۵ (۹٪)	۰ (۰٪)
دانش ارتباطی	افراد ۲۴ (۵۳٪)	۱۲ (۲۱٪)	۴۰ (۸٪)
	مؤسسه ۱۲ (۲۷٪)	۱۶ (۲۸٪)	۸۰ (۱۶٪)
	سامانه‌های دسترسی ۱۰ (۲۲٪)	۰ (۰٪)	۶۰ (۱۲٪)

1. Association of Canadian Archivists (ACA)
2. SAA, "Guidelines"



در بررسی اطلاعات مربوط به دانش مجموعه، اشتراکات بیشتری بین دستورالعمل‌ها و یافته‌هایمان پیدا کردیم. همه دستورالعمل‌های انگلیسی‌زبان به جز دستورالعمل‌های انگلستان و ایرلند همانند اکثریت کاربران و آرشیوداران، بر اهمیت دانش منابع تأکید می‌کنند. علاوه بر کار کلاسی، دانشجویان دانش مجموعه را از طریق کارآموزی به دست می‌آورند، اما آیا آن‌ها روش‌های کسب آشنایی با منابع مخزن را نیز یاد می‌گیرند؟ همان‌طور که برخی از شرکت‌کنندگان اشاره کردند، آرشیوداران اغلب این تخصص را هنگام ارزیابی، پردازش، توصیف و دسترسی به این منابع کسب می‌کنند. گفته کتلاز نیز اهمیت این دانش را برجسته می‌کند (Ketelaar, 2011). «آرشیودار قادر است به اندازه کافی و به سرعت با محتوا و ویژگی آرشیو و مجموعه "خودش" آشنا شود».

در نهایت، دیدگاه‌ها درباره دانش ارتباطی مختلف بودند. اسناد استرالیا، کانادا، انگلستان و ایرلند و ایالات متحده، همگی، دانش سامانه‌های نگهداری اسناد و روش‌های کسب دانش موضوعی را در نظر می‌گیرند که مورد نیاز همه آرشیوداران است. این دانش تحت عنوان «دانش سازمانی از شیوه‌ها» کدگذاری شد. بنابراین دستورالعمل‌ها، بیشتر از کاربران و یا آرشیوداران به این دانش اهمیت می‌دهند.

ایجاد رمزفهرست‌ها و انواع دیگر ابزارهای دسترسی به عنوان دانش سامانه‌های دسترسی کدگذاری شد. با این حال، دستورالعمل‌ها به طور یکنواخت در مورد ماهیت فکری رمزفهرست‌های در حال توسعه ساکت بودند. در رابطه با دانش مرجع خاص، سه دستورالعمل (کانادا، انگلستان و ایرلند، و کتب نادر و نسخه‌های خطی)، راهنمایی بسیار کلی در مورد آنچه دانشجویان باید در مورد خدمات مرجع بدانند، ارائه می‌دهند. اشاره خاص به اهمیت ارزیابی نیازهای کاربران و الگوهای ارتباطات فقط در سه سند (استرالیا، انجمن آرشیوداران آمریکا و کتب نادر و نسخه‌های خطی) ظاهر می‌شود. به نظر نمی‌رسد که دستورالعمل‌ها این مهارت‌ها را به اندازه پاسخ‌دهندگان این مطالعه، مهم تلقی کرده باشند.

در حالی که دستورالعمل‌های آموزشی زبان انگلیسی را به طور دقیق تجزیه و تحلیل می‌کردیم، برخی شواهد تطبیقی از دیگر سنت‌های آرشیوی ملی نیز وجود داشتند. اریک کتلاز در ایمیلی برای ما نوشت:

آرشیوداران حرفه‌ای، ۹ حوزه مربوط به عملکردهای آرشیوی را فهرست می‌کنند ... حوزه مرجع به دانش مرجع آرشیوی شما مرتبط‌تر است؛ اما صلاحیت‌هایی در حوزه‌های دیگر نیز وجود دارند که مرتبط هستند. برای مثال، در آخرین حوزه -دربرگیرنده تمام وظایف- اعلام می‌کند: «آرشیودار قادر به آشنایی کافی و سریع با محتوا و ویژگی آرشیو و مجموعه‌های «خودش» است و در حوزه تحقیقات یک نفر بیان کرد: منابع و استفاده از آن‌ها تخصصی است و در ارتباط با محققان مانند یک شریک عمل می‌کند (Ketelaar, 2011).



کتلار در مقاله منتشرشده‌ای در مقایسه اسناد صلاحیت ملی، مطرح می‌کند: خدمات مرجع توجه کمتری را در استرالیا، فرانسه و ایتالیا جلب می‌کند اما ... برای آرشیوداران اسپانیایی بسیار مهم است. پژوهش در مورد آرشیو برای آرشیوداران فرانسوی و هلندی مهم است؛ اما در اسپانیا، فلاندر و سوئیس اهمیت کمتری دارد. تمرکز در ایتالیا و اتریش بر تاریخ و دیرین‌خشناسی^۱ و توانایی‌های زبانی است (Ketelaar, 2010).

استفانو ویتالی^۲ نیز از تجزیه و تحلیل کتلار از این شرایط در ایتالیا پشتیبانی می‌کند: تا آنجا که من می‌دانم، ما هیچ دوره دانشگاهی یا طرح آموزشی حرفه‌ای برای آموزش آرشیوداران مرجع نداریم. علاوه بر این، در هیچ کتابچه راهنمای آرشیوی ایتالیایی، یک فصل و یا حتی چند صفحه ندیده‌ام که به آرشیودار مرجع اختصاص داده شده باشد ... در کتابی نوشته روبرتو چری^۳ (L'archivio storico dell'ente locale come servizio pubblico, Archilab, 1999)، بخشی سه صفحه‌ای با عنوان "archivistico II" وجود دارد. بنابراین، تا آنجا که من می‌دانم، در ایتالیا مدل صلاحیت خاصی برای آرشیوداران مرجع نداریم (Vitali, 2011).

تری ایستوود^۴ (pp.27-38, 1997) و جانیس روث^۵ (pp.266-276, 1988)، عناصر مورد نیاز در دوره‌های آموزشی مربوط به برنامه‌نویسی عمومی و مرجع را مشخص کرده‌اند. ایستوود مطرح کرد که دوره‌های آموزشی خدمات مرجع باید شامل برنامه‌نویسی عمومی و همچنین بحث در مورد دسترسی برابر به منابع آرشیوی، نگرانی‌های اخلاقی، کاربران و استفاده از آرشیو و آموزش آرشیوی باشد. روث اشاره می‌کند که محتوای دوره‌های مرجع آرشیوی، شامل جنبه‌های نظری فرایند مرجع، نظریه ارتباطات، جست‌وجوی اینترنتی، اطلاعات در مورد نحوه دستیابی گروه‌های کاربری بزرگ به تحقیقات آن‌ها و شبیه‌سازی مصاحبه مرجع است.

ما از مطالعه برنامه‌های آموزش آرشیوی به این نتیجه رسیدیم که مدل مرجع آرشیوی در جهان، تدریس نمی‌شود. لیتل در مطالعه اولیه برنامه‌های آموزش آرشیوی، دریافت که برخی برنامه‌های آموزشی رسمی، دانشجویان آرشیوی را با اطلاعاتی در مورد اصول آرشیوی، قالب و سازمان‌مندی رمزفهرست‌های آرشیوی، فنون بازیابی اطلاعات از جمله منشأ و روش‌های بازیابی موضوعی مجهز می‌کند (Lytle, 1980, pp.64-75). مطالعات بعدی نشان داد که بسیاری از دوره‌های مقدماتی آرشیو (۸۳/۳۳٪ از ۳۰ دوره) (Bastian & Yakel, 2006, pp.133-150)، مرجع آرشیوی را پوشش می‌دهند؛ اما فقط شش دانشکده از ۶۲ دانشکده‌ای که آموزش آرشیوی ارائه می‌دهند، دوره‌ای را به موضوع مرجع اختصاص می‌دهند (Bastian & Yakel, 2006, p.139). به‌طور کلی، این مقالات نشان

1. Palaeographic
2. Stephano Vitali
3. Roberto Cerri
4. Terry Eastwood
5. Janice Ruth



می‌دهند که در آموزش رسمی آرشیوی، تأکید کمی بر دانش مرجع شده است. برخی از انواع دانش که توسط بسیاری از شرکت‌کنندگان در این مطالعه، ارزش‌گذاری شد و اکثریت پاسخ‌دهندگان به نظرسنجی، آن را مشخص کردند، به راحتی از طریق آموزش رسمی به دست نمی‌آید. با این حال، برنامه‌های آموزشی می‌توانند فنون خواندن رمزفهرست‌ها و درک ارتباط آن‌ها با مجموعه‌ها (این توانایی برای درک ارتباط بین بازنمایی‌ها و اسناد واقعی به عنوان مهارت هوشی در مدل یاکل و تورس اشاره شده است) و چگونگی تفکر در مورد مجموعه، به خصوص راه‌هایی برای ایجاد ارتباط میان شکل اسناد، وظایف و فعالیت‌های ایجادکنندگان اسناد و محتوای اسناد، آموزش دهند. روشن است که آموزش آرشیوی باید شامل دانش موضوعی - چنانکه در اسناد انجمن آرشیوداران آمریکا و انجمن آرشیو و اسناد انگلستان و ایرلند نشان داده شده است - و همچنین توانایی شناختی باشد تا دانشجو بتواند مانند یک آرشیودار فکر کند. برای مثال، دانشجویان باید فنی را برای به دست آوردن دانش در مورد مخزن، مجموعه‌ها، ایجادکنندگان اسناد و دانش موضوعی داشته باشند که زمینه‌ای را برای منابع آرشیوی فراهم می‌کند.

پژوهش‌های آینده

این مطالعه، انواع دانش مورد نیاز را برای ارائه خدمات مرجع در محیط آرشیوی بررسی کرد. با این حال، سؤالاتی را نیز مطرح می‌کند. مطالعه حاضر، مصاحبه با کاربرانی است که از آرشیوهای فیزیکی بازدید کرده‌اند؛ هرچند بسیاری از مصاحبه‌شوندگان بیان کردند که با آرشیوداران از طریق پست الکترونیکی مکاتبه دارند و فقط از راه دور از آرشیو استفاده می‌کنند. با این حال، پژوهش‌های آینده، باید بررسی کنند که کاربرانی که فقط به آرشیو برخط دسترسی دارند، می‌خواهند آرشیوداران مرجع، چه چیزی بدانند. علاوه بر این، وقتی میانجیگری کاهش می‌یابد و اسناد و خدمات آرشیوی بیشتری روی وب قرار می‌گیرد، آیا تخصص آرشیودار از دست می‌رود و یا بی‌ربط می‌شود؟ و آیا کاربران راه دور، دسترسی به آن نخواهند داشت؟ آیا آرشیوداران در فعالیت‌های تحقیقاتی، بیشتر درگیر شده و نیاز به آموزش در مورد روش تحقیق خواهند داشت؟ وقتی فرصت شناخت کاربران از طریق تعاملات شخصی، از بین می‌رود، آیا آرشیوداران نیاز به اطلاعات بیشتر از مطالعات کاربران خواهند داشت؟ همچنین نیاز به تحقیق داریم تا انواع مهارت‌های ارتباطی را که آرشیوداران برای استفاده از رسانه‌های اجتماعی، وبلاگ‌ها، توییتر، ویکی‌ها و یا مرجع چت، نیاز دارند بهتر درک کنیم. برای مثال، آیا مهارت‌های مورد نیاز برای ارتباط چهره‌به‌چهره در محیط مجازی لازم است؟ تاکنون، نه آرشیوداران و نه دستورالعمل‌های آموزشی رسمی، بیان نکرده‌اند که دسترسی برخط چگونه ممکن است آموزش مرجع را تحت تأثیر قرار دهد. همچنین این مطالعه پرسش‌هایی در مورد اینکه آیا کاربران بهتر است توسط کارکنان مرجع اختصاصی، خدمت‌رسانی شوند یا آرشیودارانی که فقط بخشی از وقت خود را در میز مرجع



و بقیه را برای پردازش منابع، صرف می‌کنند؟ همان‌طور که داف اشاره کرد، «کارکنان مرجع اختصاصی اغلب در پاسخ به سؤالات و توسعه راهبردهای جست‌وجو، بسیار ماهر می‌شوند» (Duff, 2010, p.132). اما مطالعات تحقیقاتی انجام‌شده توسط تریس (۲۰۰۶) و آنتونی (۲۰۰۶) به این نتیجه رسید که آرشیوداران متخصص اغلب، دانش به‌دست‌آمده را هنگام تنظیم و توصیف مجموعه به‌کار می‌گیرند. نیاز به پژوهش داریم تا بررسی کنیم چگونه آرشیوداران می‌توانند دانش عمیق موردنیاز مجموعه‌های خود را به‌خصوص در عصر «بازده بیشتر، فرایند کمتر»^۱ (Greene & Meissner, 2008, pp.208-263) (MPLP) به‌دست آورند.

در این مطالعه، مدل دانش مرجع آرشیوی بر اساس پاسخ کاربران از تجارب آن‌ها در استفاده از آرشیوها و تعامل با آرشیوداران مرجع، داده‌های نظرسنجی از آرشیوداران و مقایسه دستورالعمل‌های آموزشی، پیشنهاد داده شده است. کاربران با توجه به دانشی که مشاهده و ارزش‌گذاری کرده بودند، ارائه نظر کردند. مطالعات قبلی که بر اساس مشاهدات و مصاحبه با آرشیوداران مرجع و نظرسنجی انجام شده بود و در این مقاله گزارش شده است، دانش آرشیوداران مرجع را شناسایی می‌کند و یافته‌های آن‌ها از مدل دانش مرجع آرشیوی حمایت می‌کند (Anthony, 2006; Duff and Fox, 2006; Trace, 2006). بااین‌حال، مطالعات بیشتری که از روش‌های مختلف پژوهشی استفاده کند و بر اساس بررسی نظرات انواع مختلف کاربران آرشیوی باشد، برای آزمون مدل دانش مرجع آرشیوی موردنیاز است. همچنین، نیاز به درک بهتری از چگونگی تأثیر آرشیوداران مرجع بر تجربیات محققان داریم. برخی شرکت‌کنندگان اظهار کردند که آرشیوداران مرجع، قادر به صرفه‌جویی در وقت آن‌ها، اصلاح سؤالاتشان، کمک به آن‌ها در تفسیر اسناد، ارائه دانشی که آن‌ها را توانمند می‌کرد و مکان‌یابی اطلاعات بودند. بااین‌حال، برخی دیگر پیشنهاد کردند که آرشیوداران مرجع، گاهی کاربران را بیش از حد راهنمایی می‌کنند و ممکن است جذابیت جست‌وجو را از بین ببرند. به‌هرحال، برای سنجش تأثیر خدمات مرجع در تجربه کاربران و تأثیر تخصص آرشیودار مرجع در کیفیت خدمات مرجع، نیاز به تحقیقات بیشتر داریم.

نتیجه‌گیری:

این مطالعه، مدل ای.آر.کا. (دانش مرجع آرشیوی) را پیشنهاد می‌کند که سه جنبه از دانش (تحقیق، مجموعه و تعامل) موردنیاز آرشیوداران مرجع را برای ارائه خدمات باکیفیت، موردتأکید قرار می‌دهد. آنچه ما را بیشتر نگران می‌کند، دو روند هم‌زمان است: MPLP (بازده بیشتر و فرایند کمتر) و افزایش فعالیت‌های آرشیوی برخط (رمزفهرست‌ها، مجموعه‌های رقمی و غیره). این روندها ممکن است تخصص مبتنی بر مجموعه آرشیوداران مرجع را تضعیف کند و یا آن را برای شمار زیادی از کاربران راه دور، غیرقابل‌دسترس سازد. باید به بررسی دانش آرشیوداران مرجع ادامه داد و بهتر درک کرد که

1. More Product,
Less Process



چگونه مهارت‌های آن‌ها را می‌توان در دوران MPLP حفظ کرد و به‌طور مؤثر، روی وب منتقل کرد. هدف این بوده است که دانش خدمات مرجع اساسی را به‌عنوان تخصص موردنیاز آرشیوداران مرجع برای کار کردن در فضای مابین مجموعه و محققان، تجزیه و تحلیل کنیم.

یادداشت

این پژوهش با کمک مالی بنیاد آندرو دَبلیو مِلون^۱ و کمیسیون انتشارات و اسناد تاریخی ملی^۲ تأمین شد. همچنین از بخش مرجع، دسترسی و توسعه انجمن آرشیوداران آمریکا، برای استفاده از داده‌های آن‌ها و دانشجویان، ریکاردو پونزالان^۳، آیونگ یون^۴، آدام کریزبرگ^۵، و آمبر کوشینگ^۶، که به ما در کدگذاری این داده‌ها کمک کردند، تشکر می‌کنیم.

منابع:

- Anthony, D. (2006). Beyond Description: An Exploration of the Knowledge and Skills of Experienced Archivists (PhD dis., University of Michigan School of Information).
- Association of Canadian Archivists (1990). Guidelines for the Development of a Two-Year Curriculum for a Master of Archival Studies.
- Auster, E. & Chan, D. C. (2004). Reference Librarians and Keeping Up-to-Date: A Question of Priorities. Reference and User Services Quarterly, 44, no. 1, pp.57-66.
- Barnett, L. (1997). Sitting in the Hot Seat: Some Thoughts from the Reference Chair. in Reference Services for Archives and Manuscripts, ed. Laura B. Cohen (New York: Haworth Press 1997), pp. 39-53.
- Bastian, J. A. & Yakel, E. (2006). Towards the Development of an Archival Core Curriculum: The United States and Canada. Archival Science, 6, no.2, pp.133-150.
- Cox, R. J. et al., (2007). Machines in the Archives: Technology and the Coming Transformation of Archival Reference. First Monday, 12, <http://firstmonday.org/htbin/cgiwrap/bin/ojs/index.php/fm/article/view/2029/1894>.
- Donovan, W. (1969). The Reference Librarian and the Whole Truth, RQ8, p.197.
- Duff, W. & Fox, A. (2006). You're a Guide Rather than an Expert: Archival Reference from an Archivist's Point of View. Journal of the Society of Archivists, 27, no.2, pp.129-153.

1. Andrew W. Mellon Foundation
2. National Historical Publications and Records Commission
3. Ricardo Punzalan
4. Ayoun Yoon
5. Adam Kriesberg
6. Amber Cushing



- Duff, W. M. (2010). Archival Mediation: In Digital and Physical Environments. in *Currents in Archival Thinking*, ed. Terry Eastwood and Heather MacNeil (Santa Barbara, Calif.: Libraries Unlimited, 2010), p.132.
- Eastwood, T. (1997). Public Services Education for Archivists. *Reference Librarian*, 26, no.56, pp.27-38.
- Greene, M. A. & Meissner, D. (2008). More Product and Less Process: Revamping Traditional Archival Processing. *The American Archivist*, 68, no.2 , pp.208-63.
- Hill, K. C. (2001). Acquiring Subject Knowledge to Provide Quality Reference Service. *The Reference Librarian*. 34, no. 72, pp. 219-228.
- Hoy, M. (2007). Record-keeping Competency Standards: The Australian Scene. *Journal of the Society of Archivists*, 28, no.1, pp.47-65.
- Hoy, M. (2008). Understanding the Role, Place and Potential of the 'Statement of Knowledge for Recordkeeping Professionals'. *Archives and Manuscripts* 36, no.1, pp.8-30.
- Johnson, C. A. & Duff, W. M. (2007). Chatting Up the Archivist: Social Capital and the Archival Researcher. *The American Archivist*, 68, no.1, pp.113-129.
- Ketelaar, E. (2010). Competenties Comparatief. in *Archivaris Professie Jaarboek* 10, ed. Hokke and T. Laeven 2, (The Hague: Stichting Archiefpublicaties 2010), p.120.
- Ketelaar, E. email to Wendy Duff, June 7, 2011, "Beroepsprofiel Archivaris (archiefbeherende instelling)" ("Professional Profile Archivist in an Archival Institution"), <http://www.kvan.nl/files/nota/Beroepsprofiel%20archivaris.pdf>.
- Lytle, R. H. (1980). Intellectual Access to Archives I: Provenance and Content Indexing Methods of Subject Retrieval. *The American Archivist*, 43, no.1, pp. 64-75.
- Pugh, M. J. (1982). The Illusion of Omniscience: Subject Access and the Reference Archivist. *The American Archivist*, 45, no.1, pp.33-44.
- Pugh, M. J. (2005). Providing Reference Services for Archives and Manuscripts (Chicago: Society of American Archivists), p.23.
- Rare Books and Manuscripts Section, ACRL/ALA Task Force on Core Competencies for Special Collections Professionals (2008). Guidelines: Competencies for Special Collections Professionals. approved by the ACRL Board, July 1, 2008, <http://www.ala.org/acrl/standards/comp4speccollect>.



- Reference and User Services Association (2003). Professional Competencies for Reference and User Services Librarians. <http://www.ala.org/rusa/resources/guidelines/professional>.
- Rodwell, J. (2001). Dinosaur or Dynamo? The Future for the Subject Specialist Reference Librarian. *New Library World* 102, no.1-2, pp.48-52.
- Ruth, J. (1988). Educating the Reference Archivist. *The American Archivist*, 51, no.3, pp.266-76.
- Smith, D. A. & Oliva, V. T. (2010). Becoming a Renaissance Reference Librarian in Academe: Attitudes toward Generalist and Subject Specific Reference and Related Profession Development. *Reference Services Review*, 38, pp.125-251.
- Society of American Archivists (2001). Guidelines for a Graduate Program in Archival Studies. <http://www2.archivists.org/gpas>.
- Trace, C. (2006). For Love of the Game: An Ethnographic Analysis of Archival Reference Work. *Archives and Manuscripts*, 34, no.1, pp.124-143.
- Trace, C. B. & Ovalle, C. J. (2012). Archival Reference and Access: Syllabi and a Snapshot of the Archival Canon. *Reference Librarian*, 53, no.1, pp.76-94.
- Vitali, S. (2011). Email to Wendy Duff, June 19.
- Yakel, E. & Torres, D. A. (2003). AI: Archival Intelligence and User Expertise. *The American Archivist*, 66, no.1, pp.51-78.
- Zabrosky, F. (1986). Researching the Past: An Archivist," in *Reference Services in Archives*, ed. Lucille - Whalen (New York: Haworth Press), pp.89-103.
- Lytle, R. H. (1980b). Intellectual Access to Archives II: Report of an Experiment Comparing Provenance and Content Indexing Methods of Subject Retrieval. *The American Archivist*, 43, no.2, pp.191-207.

پیوندها:

- <http://amaregan.blogfa.com/post/7/>
- <https://beta.worldcat.org/archivegrid/about/?site=about>
- <http://www.ensani.ir/storage/Files/20120329123729-2150-445.pdf>
- <http://vista.ir/article/238683/>
- <http://www.worldcat.org/whatis/default.jsp>



میراث علی اکبرخان نقاشباشی (مزین الدوله) در آموزش، فرهنگ و هنرهای نوین ایران

مرتضی رسولی پور

چکیده:

درباره زندگی و خدمات فرهنگی، آموزشی و هنری میرزا علی اکبرخان نقاشباشی (مزین الدوله) و جایگاه او در تاریخ فرهنگ و هنر نوین ایران تاکنون نه تنها کتاب مستقلی که بر اسناد و مدارک قابل اعتماد مبتنی باشد، تحریر نشده بلکه بیشتر مقالات و مطالبی که در مورد او به طبع رسیده نیز حاوی پاره‌ای ایرادات، کاستی‌ها و اندکی غرض‌آلود بوده و شبی‌ناقص و غیرمستند بر جایگاه هنری او انداخته که تفصیل آن خود کتابی جداگانه است. در این مقاله ضمن معرفی مزین الدوله و خاندانش و نیز بررسی جایگاه او در آموزش، فرهنگ و هنرهای نوین ایران (نقاشی، موسیقی، تئاتر) و تعلیم زبان فرانسه، می‌کوشیم برخی ایرادات را توضیح دهیم.

کلیدواژه‌ها

مزین الدوله، نقاشی، تئاتر، موسیقی، آموزش زبان، قاجار، اسناد.

آرشیو ملی، سال چهارم، شماره اول، بهار ۱۳۹۷، شماره پیاپی ۱۳؛ صص: ۶۰-۱۰۰



میراث علی اکبر خان نقاشباشی (مزین الدوله) در آموزش، فرهنگ و هنرهای نوین ایران

مرتضی رسولی پور*

مقدمه:

قدیمی‌ترین فرد از خاندان مزینی (مزین) که سند رسمی از او در دسترس باشد، میرزا محمدحسین خان کاشانی از ملاکان منطقه کاشان و نطنز است. وی در اواخر دوره زندیه تقریباً در ۱۲۰۸ ق.، مطابق ۱۷۹۳ م. زاده شد و در ۷۴ سالگی، در ۱۲۸۴ ق. / ۱۸۶۷ م. از جهان فرو بست. میرزا محمدحسین خان با آنکه استطاعت مالی و سواد کافی داشت، برخلاف رسم معمول و نیز رویه‌ای که بعدها فرزندان و نوادگان او پیش گرفتند به مشاغل دولتی وارد نشد.^۱ میرزا محمدحسین در ۲۰ ربیع‌الثانی ۱۲۶۳ / آوریل ۱۸۴۷ در نطنز صاحب فرزندی شد که او را علی اکبر نام نهاد.^۲ مطابق یادداشت‌های رسمی امیرنظام گروسی (سفیر ایران در فرانسه)، علی اکبر از وابستگان فرخ‌خان امین‌الدوله کاشانی قلمداد شده است (روزنامه دولت علیه ایران، ۱۵ ذی‌حجه ۱۲۸۱، ص ۷). وی از کودکی در فراگیری دروس و به‌ویژه نقاشی استعداد خوبی از خود بروز داد، از این‌رو زمانی که فرخ‌خان امین‌الدوله^۳ در ۱۲۷۲ ق. / ۱۸۵۷ م. از سوی ناصرالدین‌شاه به‌منظور مذاکره و رفع مسئله هرات به‌عنوان سفیر فوق‌العاده عازم پاریس شد، به‌دلیل نزدیکی به محمدحسین خان که علاقه مفروطی به ادامه تحصیل فرزند خود داشت، علی اکبر را به‌طور غیررسمی همراه خود به پاریس برد. علی اکبر به‌مدت یک‌سال در مدرسه‌ای در پاریس به آموزش نقاشی و زبان اشتغال داشت تا اینکه در ۱۲۷۵ ق. / ۱۸۵۹ م. بنا به پیشنهاد

* پژوهشگر و کارشناس ارشد علوم
سیاسی، مسئول واحد تاریخ شفاهی
مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران؛
rasoulipour1962@gmail.com



فرخان، ۴۲ محصل از سوی دولت ایران برای تحصیل عازم اروپا شدند و علی‌اکبر نیز جزو این گروه دوباره راهی فرانسه شد.^۵

گروه محصلان اعزامی بین پنج تا نه سال در فرانسه اقامت گزیدند و بنا به گفته عیسی صدیق‌اعلم «قسمت عمده نهضت فکری ایرانیان و پیشرفت‌هایی که بعدها در فرهنگ و علوم جدید حاصل شد به‌واسطه مقدماتی بود که این افراد آماده کردند».^۶ با این‌وصف تا این زمان هنوز در آثار به‌جا مانده از آن‌دوره و کارهای بعدی در مورد اقدامات این افراد و تأثیری که در فکر و رفتار جامعه ایران از خود باقی گذاشته‌اند، تحقیق شایسته و جامعی انجام نگرفته است. به هر روی، محصلان اعزامی در فرانسه به ایران‌شناس معروف الکساندر خودزکو^۷ سپرده شدند که از میان آنان چند دانشجو بیش از دیگران معروف شدند و میرزا علی‌اکبرخان نقاش‌باشی یکی از آن‌ها بود. تعدادی از محصلان که نسبت به بقیه شهرت بیشتری یافتند به شرح زیر عبارت بودند از:

۱- میرزا محمودخان محمودی ملقب به مشاورالملک که در رشته نجوم به تحصیل پرداخت و مدتی در رصدخانه پاریس فعالیت کرد. معروف است ستاره‌ای هم کشف نمود که به‌نام «محمودی» ثبت شده است. او پس از مراجعت به ایران، به‌جای تأسیس رصدخانه و تدریس نجوم، در زمان واقعه رژی، ژنرال کنسول ایران در بغداد بود. مدتی نیز مدیریت اداره پست و تلگراف را به‌عهده گرفت.^۸

۲- میرزا مهدی‌خان شقاقی (ممتحن‌الدوله) که در رشته معماری تحصیل کرد. از جمله آثار معماری مشهور وی می‌توان به ساختمان‌های مسجد سپهسالار (شهید مطهری کنونی) و قصر فیروزه اشاره کرد که طراحی و نقشه‌کشی آن‌ها را انجام داده است. او بعدها در شمار معاونان وزارت‌خارجه قرار گرفت و کتابی به فارسی به‌نام «مآثر مهدیه» درباره قواعد دیپلماسی و حقوق بین‌الملل تألیف کرد.

۳- میرزا رضاخان گرانمایه (مؤیدالسلطنه) که بعدها در ۱۳۰۳ق. به‌عنوان نخستین سفیر ایران در آلمان تعیین شد و تا ۱۳۱۷ق. در این‌سمت باقی بود تا اینکه در ۱۳۲۶ق. در دولت یک‌ماهه حسین‌قلی‌خان مافی (نظام‌السلطنه) به وزارت عدلیه رسید.

۴- میرزا نظام‌الدین غفاری (مهندس‌الممالک) پسرعموی فرخان امین‌الدوله که بعدها از ریاضی‌دانان به‌نام دوره ناصری شد و چندین‌بار به وزارت رسید و علاوه‌برآن در بعضی مسافرت‌های ناصرالدین‌شاه و مظفرالدین‌شاه ملترزم رکاب آنان بود.

۵- میرزا زین‌العابدین‌خان غفاری (شریف‌الدوله) که برادر مهندس‌الممالک بود و مدتی بعد از مراجعت به ایران، مترجم مخصوص دربار شد و مدتی هم ریاست اداره محاکمات وزارت‌خارجه را به‌عهده داشت.



۶- میرزا علی اکبرخان نقاشباشی (مزمین الدوله) که تمام مدت عمر طولانی خود را در مشاغل درباری، تدریس در دارالفنون و نظارت بر امور فرهنگی کشور گذراند و تحولات چشمگیری در فرهنگ و هنر نوین ایران به وجود آورد. وی در مقایسه با سایر معلمان، بیش از همه در دارالفنون تدریس کرد طوری که افزون بر ۵۰ سال در این مدرسه به تدریس زبان فرانسه، نقاشی و تئوری موسیقی اشتغال داشت.^۹

مزمین الدوله و هنر نقاشی

میرزا علی اکبرخان چون از کودکی مایه خوبی از ذوق و سلیقه و قریحه هنری داشت، پس از عزیمت به اروپا در مدرسه هنرهای زیبا^{۱۱} در پاریس تحصیل کرد و به خصوص نقاشی را نزد انگر^{۱۲} آخرین نقاش بزرگ و نام آور کلاسیک اروپا که فرانسوی بود آموزش دید و با پشتکار فراوان طبع هنری خود را پرورش داد. روزنامه دولت علیه ایران در یکی از شماره های خود با اشاره به این مطلب چنین نوشته است:

آقا علی اکبر کاشی از وابستگان امین الدوله و متعلمین دولتی است؛ جوان با استعداد و قابلی است. بعد از سه سال تحصیل مقدمات در مدرسه دیپ به حکم وزیر مختار، او را به پاریس آورده به صنعت نقاشی گذاشتند و حال دو سال است با کمال سعی و مراقبت مشغول این صنعت است و ترقیات زیاد کرده است. معلم او زیاده از حد از او راضی و خشنود است (روزنامه دولت علیه ایران، ۱۵ ذیحجه ۱۲۸۱ ق.).

پس از آن نیز در دانشگاه جنگ فرانسه معروف به سن سیر^{۱۳} نزدیک به یک سال تعلیمات نظامی فرا گرفت و پس از نه سال اقامت در فرانسه به ایران مراجعت کرد^{۱۴}. علی اکبرخان در بدو ورود به عنوان پیشخدمت مخصوص ناصرالدین شاه مشغول خدمت شد و همزمان معلمی زبان فرانسه و نقاشی شاه را به عهده گرفت و لقب خانی دریافت کرد. در رمضان ۱۲۸۸ ق. با فرمان و دستخط ناصرالدین شاه به نقاشباشی ملقب شد (بامداد، ۱۳۴۷، ص ۴۲۶؛ روزنامه ایران، ۱۷ رمضان ۱۲۸۸ ق.).^{۱۴} قبل از او صنیع الملک غفاری (عمومی کمال الملک) این عنوان و لقب را داشت^{۱۵}.

مدتی بعد در کنار مسئولیت دربار، در دارالفنون به تدریس رشته های نقاشی، زبان فرانسه و موسیقی نظامی مشغول شد و بیش از هر استاد دیگری در آن مدرسه کار کرد. پیش از او یک فرانسوی به نام کنستان^{۱۶} که در زمینه نقاشی روی ظروف چینی تخصص داشت تا سال ۱۲۸۸ ق. عهده دار تعلیم نقاشی در دارالفنون بود. بلافاصله بعد از او علی اکبرخان نقاشباشی (مزمین الدوله) تا ۱۳۴۲ ق. به مدت ۵۴ سال در این مدرسه نقاشی، زبان فرانسه و موسیقی تعلیم



داد (محبوبی اردکانی، ۱۳۷۸، ص ۲۸۳).

وی نخستین ایرانی بود که در مورد نقاشی آکادمیک و پرسپکتیو^{۱۷} که علم تسطیح و ترسیم دورنماست کتاب نوشت و با چاپ سنگی آن را در اختیار شاگردان قرار داد^{۱۸}. البته پایه‌ریزی اصول پرسپکتیو را اکثراً به اشتباه به کمال‌الملک نسبت می‌دهند در حالی که استاد او (مزمین‌الدوله) دو دهه پیش از او به تدریس این علم اقدام کرده بود. حتی صنیع‌الملک که اولین مدرسه نقاشی را دائر کرد، غالباً اصول پرسپکتیو را رعایت نمی‌کرد و کلاً شاگردان شاخصی هم به جامعه نقاشان تحویل نداد^{۱۹}. در حقیقت میرزا علی‌اکبرخان، بانی نقاشی آکادمیک در ایران بود و به مدت نیم‌قرن نقاشی اروپایی را با اصول علمی از آناتومی تا نقاشی مناظر و مریا تدریس کرد و در ایران رواج داد و پس از او در این رشته، آن‌چنانکه می‌بایست تا دوران پهلوی دوم کارآموزی نوینی صورت نگرفت.

حبیب‌الله ابهری در این مورد نوشته است: «کمال‌الملک را برای فراگیری هنر نقاشی به تهران نزد مزمین‌الدوله فرستادند که تحصیلات نقاشی خود را تکمیل کند. آقای مزمین‌الدوله در آن زمان اولین نقاش ایرانی بود و شاهکارهای نفیسی از خود به یادگار گذارده‌اند ... مزمین‌الدوله اغلب تعریف ذوق و استعداد شاگرد خود، یعنی کمال‌الملک را نزد شاه می‌کرد و شاه او را اغلب تشویق می‌نموده است» (ابهری، ۱۳۴۴، ص ۱۰).

دکتر اعلم‌الدوله ثقفی نیز در ذکر نام مردان بزرگ قرن ۱۳ خورشیدی از کمال‌الملک و مزمین‌الدوله یاد کرده و می‌نویسد: «کمال‌الملک مدرسه نقاشی جدید را که مزمین‌الدوله در جاده تکوین آن پیشقدم و دکتر ابراهیم‌خان حکیم‌الملک مؤسس آن است ترقی داد» (روزنامه خاطرات عین‌السلطنه سالور، ۱۳۷۴، ص ۶۳۳۶).

تا پیش از مزمین‌الدوله فضای تمثیلی در آثار نقاشان ایرانی کاملاً محسوس بود و تصویرگران بیشتر به آرایش فضای تجسمی قدیم پای‌بند بوده و به طبیعت‌گرایی و بازنمایی طبیعت به گونه‌ای که در پیرامون خود به‌طور روزمره می‌دیدند، التفاتی نداشتند. آیدین آغداشلو در این مورد می‌نویسد:

نمی‌توان تنها کمال‌الملک را به آغاز تقلیدگری کامل نقاشی اروپایی متهم کرد، چرا که پیش از او، صنیع‌الملک و مزمین‌الدوله بودند ... نقاشی واقع‌گرای ایران کمی پیش از زمان کمال‌الملک شروع شد ... واقع‌گرایی آرام‌آرام تبدیل به بخشی از هدف می‌شود. از اواسط دوران ناصرالدین‌شاه، از زمان استاد کمال‌الملک، [یعنی] مزمین‌الدوله و نقاشان معاصر اوست که تبدیل به هدف اصلی می‌شود. یعنی تقلید عکاسخانه جهان عینی (آغداشلو، ۱۳۹۴، ص ۳۷، ۶۳ و ۴۶۳).

به‌نوشته محمدعلی دولتشاهی نقاش و هنرمند معاصر: «مزمین‌الدوله بود که برای اولین بار



تحولی در نقاشی و نگارگری ایران به وجود آورد و با ارائه سبک‌های گوناگون و متداول هنر اروپایی، بنیانگذار مکتبی شد. چون خود پیرو مکتب رئالیسم بود، برای اولین بار آناتومی و پرسپکتیو را در ایران آموزش داد و همچنین تئاتر را پایه‌گذاری نمود»^{۲۰}.

دکتر عبدالمجید حسینی‌راد نیز در مقاله خود ضمن پرداختن به ریشه تأثیرات هنر غرب بر نقاشی معاصر ایران می‌نویسد: «در واقع شکستن اصول و سنت هنر ایرانی و فضای تمثیلی نقاشی با آثار «مزین‌الدوله» استاد مدرسه دارالفنون آغاز می‌شود که در مدرسه هنرهای زیبا یا بوزار (Beaux - arts) پاریس نقاشی آموخته بود و کمال‌الملک نیز در نوجوانی شاگرد او در دارالفنون بود» (حسینی‌راد، ۱۳۷۸). و بالاخره دکتر آیت‌اللهی در مورد جایگاه هنری و ارزش‌های تصویری نقاشی‌های مزین‌الدوله در دوره قاجار چنین نوشته است:

آثاری با ویژگی‌های تازه و ابتکاری نیز در دوران قاجار به وجود آمدند که هرچند تعداد آنها کم است ولی ارزش‌های تصویری والایی دارند ... از میان آثار نقاشی‌شده این زمان واقعی‌گراتر و پیشرفته‌تر از همه، که می‌تواند با کارهای غربی هم‌ترازی کند، آثار علی‌اکبر مزین‌الدوله است که به احتمال زیاد مطالعه زیادی در نقاشی‌های غربی داشته است (آیت‌اللهی، ۱۳۸۰، ص ۳۰۷).

شاگردان معروف مزین‌الدوله در نقاشی

از میان معروف‌ترین شاگردان مزین‌الدوله باید از ابوتراب نقاش مخصوص (برادر بزرگ کمال‌الملک)، مصورالملک، مصورالممالک، اسماعیل جلایر و محمد غفاری (کمال‌الملک) نام برد که شخص اخیر در زمان تحصیل در دارالفنون رسماً متجاوز از پنج‌سال جزو شاگردان مزین‌الدوله در این مدرسه بوده است.

مهدی بامداد ضمن آنکه از علی‌اکبرخان مزین‌الدوله به‌عنوان استاد نقاشی دارالفنون نام برده، معتقد است مزین‌الدوله اول بار کمال‌الملک را به ناصرالدین‌شاه معرفی کرد (بامداد، ۱۳۷۴، ص ۲۶۴). دکتر محمدحسین ادیب هم با عبارت مشابهی تصریح کرده که اول بار مزین‌الدوله بود که کمال‌الملک را به دربار ناصرالدین‌شاه وارد کرد^{۲۱}. بامداد در جای دیگر از کتاب خود ضمن معرفی وی نوشته است: «در ۱۲۷۵ قمری برای تکمیل تحصیلات به فرانسه فرستاده شد و پس از بازگشت، سال‌های متمادی استاد نقاشی و معلم زبان فرانسه در دارالفنون بود و ضمناً در آغاز کار، استاد میرزا محمدخان غفاری کمال‌الملک نیز بوده است و می‌توان او و کمال‌الملک را در یک حدودی به لوپروژن (Le Perugin) و رافائیل (Raphael) نقاشان ایتالیایی تشبیه نمود ...» (بامداد، ۱۳۷۴، ص ۴۲۶) البته قبول چنین مقایسه‌ای جای درنگ است زیرا مزین‌الدوله پیرو انگر و رافائیل بود درحالی که کمال‌الملک از مکتب نقاشی رامبراند تقلید



می‌کرده و بر اساس یادداشت‌های به‌جامانده از او به وی ارادت می‌ورزیده است. افزون بر این، کمال‌الملک در شرح احوال و زندگینامه خود از کسانی که حق تعلیم بر او داشته‌اند، چنین یاد کرده است: «اشخاصی که به من حق تعلیم دارند اولاً خود فامیل من، در دارالفنون میرزا علی‌اکبرخان مزین‌الدوله که به فرنگستان رفته بود و معلم من حساب می‌شود ... باری جز این شخص، آن‌هم صورتاً احدی به من حق تعلیم ندارد ... خودم به زحمت هرچه می‌دانم آموختم» (یادنامه کمال‌الملک، ۱۳۷۸، ص ۲۵).^{۲۲}

مزین‌الدوله و هنر تئاتر

علاوه بر نقاشی، مزین‌الدوله نخستین فردی بود که هنر تئاتر را در ایران پایه‌ریزی کرد به این ترتیب که به دستور مستقیم ناصرالدین‌شاه اولین سالن مدرن برای نمایش تئاتر را در ۱۳۰۲ ق. در ضلع شمالی مدرسه دارالفنون ساخت و اولین پی.اس.های آن را نیز خود از زبان فرانسه به فارسی برگرداند و روی صحنه آورد.

چنین اقدامی از نظر نویسندگان دایرةالمعارف مصاحب پنهان نمانده به نحوی که در این اثر، ذیل مدخل مزین‌الدوله چنین آمده: «مزین‌الدوله معروف به نقاشباشی مؤسس واقعی تئاتر جدید در ایران، به‌دستور ناصرالدین‌شاه تالاری برای نمایش در محل فعلی دارالفنون به سبک تماشاخانه‌های اروپا بنا کرد و نمایشنامه میزانتروپ^{۲۳} از آثار مولیر را در آنجا به معرض نمایش گذاشت» (مصاحب، ۱۳۸۱، ص ۲۷۵۷).

حبیب‌الله نصیرفر نیز در این مورد نوشته است:

اولین بنای تئاتر عمومی و رسمی در زمان حکومت ناصری و به‌همت مزین‌الدوله نقاشباشی که خدمات ذی‌قیمتی هم در قسمت موسیقی کرد برای حدود ۳۰۰ هنرجو در دارالفنون بنا گردید ... نقاشباشی همان است که باید در تاریخ نام او را به‌عنوان بانی تئاتر ایران ثبت کرد زیرا وی به‌موجب حکمی که در تاریخ ۱۳۰۷ هجری قمری از ناصرالدین‌شاه دریافت کرد نخستین کارگردان و عامل امور تئاتری ایران گردید. در این حکم نوشته شده بود: «تیرالملک، در باب انتظام و ترتیب و آراستگی تئاتر مدرسه دیشب شرحی به شما شفاهاً فرمودیم و باید در تحت یک ترتیب و نظم مخصوص باشد و اختیار انتظام کلیه [امور] برعهده شخص شماست و شما هم باید میرزا علی‌اکبرخان نقاشباشی را مدیرکل تئاتر از جانب دولت قرار بدهید که در کمال خوبی همان‌طور که تا حال آنجا را از هرجهت منظم داشته، مرتب نماید و تمام کار تئاتر به اختیار صلاحدید او باشد. در باب نقاشی و تعمیرات تئاتر هم همان‌طور که دستورالعمل دادیم باید معمول گردد. شهر رجب‌المرجب ۱۳۰۷ امضاء (نصیرفر، ۱۳۷۴، ص ۲۷۲ و ۲۷۷).



گفتنی است مزین‌الدوله که در مدت زمان اقامت خود در اروپا با پشتکار فراوان کوشیده بود ضمن تحصیل هر آنچه لازمهٔ زمان خود بود، در حد امکان سرچشمه‌های فکری و علمی تمدن جدید را فرا گیرد تا پس از مراجعت به وطن، دولتمردان و مردم جامعهٔ خود را از دانسته‌ها و دستاوردهای سفر خود بهره‌مند سازد، به‌درستی دریافته بود که با بهره‌گیری صحیح از هنر تئاتر و به‌ویژه علاقهٔ زیادی که شخص ناصرالدین‌شاه به تماشای تئاتر و رواج تماشاخانه داشت، می‌توان اغلب مسائل، مشکلات و گرفتاری‌های مردم و نیز کاستی‌ها و ناکارآمدی‌های حکومت را در نمایش‌های مختلف تئاتر گنجانده و ضمن اطلاع‌رسانی و آگاهی‌بخشی به مردم، شاه و درباریان و صاحب‌منصبان حکومتی را متوجه نارسایی‌ها کرد و از آن‌ها انتقاد کرد. او به‌خوبی دریافته بود که با بهره‌گیری درست از هنر نمایش و نوشتن نمایشنامه‌های انتقادی مناسب می‌توان مسئولان حکومتی را واداشت تا از ورود بی‌رویهٔ کالاها و امتعهٔ فرنگی جلوگیری کرده و ضمناً مردم را به تهیه و خرید محصولات داخلی تشویق کرد.

محمدحسین ادیب در قسمتی از خاطرات خود با اشاره به این مطلب نوشته است: در یکی از شب‌ها که ناصرالدین‌شاه برای دیدن تئاتر به تماشاخانه آمده بود مشاهده کرد که مزین‌الدوله در قالب نمایش خود تلویحاً از بی‌توجهی نسبت به تولید پارچه‌های داخلی و نیز نظارت‌نکردن بر واردات بی‌رویهٔ پارچه‌های گران‌قیمت خارجی، دولت و درباریان را از زبان بازیگران نمایش به باد انتقاد گرفته است. نمایش این برنامه، برخلاف انتظار موردتوجه شاه قرار گرفت و همانجا توسط جعفرقلی‌خان هدایت (نیرالملک اول) که عهده‌دار وزارت فرهنگ بود، مزین‌الدوله را خواست و به او گفت: «بگو نقاشباشی، بگو تا دیگران هم بفهمند»^{۳۴}. به‌هرحال ضمن آنکه دارالفنون نخستین مرکز نوپای تئاتر ایران بود باید اذعان کرد مزین‌الدوله بیشترین سهم را در تأسیس آن داشت؛ اگر چه فعالیت این مرکز نوپا چندی بعد در اثر انتقادات و کارشکنی‌ها تعطیل شد.

مزین‌الدوله و هنر موسیقی

مزین‌الدوله علاوه‌براینکه معلم نقاشی دارالفنون و معلم نقاشی و زبان فرانسهٔ ناصرالدین‌شاه بود با موسیقی غربی نیز آشنایی داشت و از این نظر در آموزش نوین موسیقی نیز پیشگام بود. گفتنی است موسیقی غربی ابتدا در قالب موسیقی نظامی و از طرف دستگاه‌های وابسته به دولت و ارتش به ایران راه یافت و به‌تدریج از موسیقی نظامی فاصله گرفت و جریان مستقل خود را ادامه داد. فکر تأسیس موزیک نظام سال‌ها پیش از ناصرالدین‌شاه به فکر عباس‌میرزا ولیعهد رسیده بود اما در آن زمان کاری از پیش نرفت^{۳۵} تا این که در ۱۳۱۳ق. ناصرالدین‌شاه به وزیرمختار وقت ایران در پاریس دستور داد که از دولت فرانسه بخواهد یک استاد موزیک



نظام به ایران روانه کند.

چندی بعد دولت فرانسه موسیقی‌دانی به‌نام موسیو لومر^{۲۶} را روانه ایران کرد و او در ۱۲۸۶ق. با عنوان «رئیس موزیک شاهنشاه ایران» به استخدام دولت ایران درآمد. تا قبل از این‌زمان، استفاده از نُت (خط بین‌المللی موسیقی) در آموزش موسیقی ایرانی متداول نبود و برای نخستین‌بار لومر، معلم موسیقی دارالفنون و موزیکانچی‌باشی دربار ناصرالدین‌شاه با همکاری مزین‌الدوله، تدریس به این شیوه را شروع کردند. روح‌الله خالقی در این مورد چنین نوشته است:

چون معلم اروپایی [لومر] زبان فارسی نمی‌دانست میرزا علی‌اکبرخان نقاش‌باشی (مزین‌الدوله) که معلم فرانسه و نقاشی دارالفنون هم بود، به‌سمت مترجمی لومر منصوب گردید و درس موسیقی نظری او را که برای شاگردان می‌گفت به‌طور سؤال و جواب به فارسی ترجمه کرد و اولین کتاب تئوری موسیقی را به سبک جدید با جمله‌های فرانسه و ترجمه فارسی آن‌ها نوشت و در چاپخانه دارالفنون به چاپ رسانیده در دسترس شاگردان مدرسه قرار داد (۱۲۶۱ مطابق ۱۳۰۱ق.) (خالقی، ۱۳۵۳، ص ۲۱۲ و ۲۱۳).

به‌این ترتیب نخستین کتاب تئوری موسیقی همراه با آموزش نُت نوشته شد که سبک جدیدی در ایران محسوب می‌شد. ضمناً سه کتاب در مورد موسیقی نظامی با همکاری سالار معزز از فرانسه به فارسی ترجمه کرد که هنوز به چاپ نرسیده‌اند (ملاح، ۱۳۴۵، ص ۱۱۴ و ۱۱۵). معروف‌ترین شاگرد مزین‌الدوله در موسیقی، همین غلامرضا سالارمعزز مین‌باشیان بود که بعدها در سال ۱۳۳۹ق. هنگامی که سازمانی به‌نام اداره‌کل موزیک در ارتش ایجاد شد او به ریاست موسیقی ارتش در آمد و «مدرسه عالی موسیقی» را بنیان نهاد (سرمد، ۱۳۷۲، ص ۱۱۹۸).^{۲۷}

مزین‌الدوله و آموزش زبان فرانسه

و بالاخره در آموزش و تدریس زبان فرانسه نیز مزین‌الدوله پیشرو بود. وی اولین ایرانی بود که به‌طور جامع به تدریس این زبان همت گماشت و نخستین کتاب‌های آموزش زبان فرانسه را تألیف کرد و با چاپ سنگی انتشار داد. از او سه کتاب در آموزش این زبان (مکالمه، لغت، دستور زبان) به یادگار مانده است. عیسی صدیق‌اعلم در این مورد نوشته است: «مزین‌الدوله قریب پنجاه سال معلم [زبان] فرانسه و نقاشی و موسیقی دارالفنون بود و نخستین تماشاخانه جدید را جنب دارالفنون ساخت و موسیقی را با نت تدریس کرد و کتابی هم در فرهنگ فرانسه به فارسی تألیف و منتشر نمود و چند پرده نقاشی او در کاخ گلستان موجود است» (صدیق،



۱۳۴۳، ص ۱۱۹۸). وی همچنین در مورد تألیفات مزین الدوله می‌نویسد: «کتب مذکور در اشاعه فرهنگ جدید اروپا در ایران تأثیر فراوان داشت» (تاریخ فرهنگ ایران زمین، ۱۳۴۲). علاوه بر این به توصیه ناصرالدین شاه نخستین دیکسیونر (فرهنگ) جامع فرانسه به فارسی مشتمل بر ۵۰ هزار لغت را تحریر کرد و برای تهیه و تکمیل آن زحمات زیادی متحمل شد. تدوین این فرهنگ لغت که به نام دیامان^{۲۸} و سپس مزین اللغه ثبت شده در دوران سلطنت احمدشاه به پایان رسید (چهره‌هایی از پیشروان هنر و ادبیات معاصر ایران، ۱۳۵۷، ص ۱۵۲؛ ادیب، ۱۳۵۴، ص ۶۰).

دکتر محمدحسین ادیب در خاطرات خود از دارالفنون می‌نویسد:

یک دیکسیونر به اسم دیامان به فرانسه بود که مزین الدوله این را تمام از فرانسه به فارسی ترجمه کرده بودند و بعد از آنکه تمام شد هفته‌ای دو شب در منزل ایشان یک جلسه‌ای بود: پدرم، مرحوم محمدحسن خان ادیب الدوله، خدا رحمت کند میرزا غلامحسین خان رهنما، میرزا عبدالعظیم خان قریب، دکتر حسین گل‌گلاب ... سرشب چند ساعتی به این لغات مراجعه می‌کردیم. ایشان (مزین الدوله) ترجمه کرده بودند مثلاً نوعی گل، نوعی ماهی، هر کدام از این‌ها را اصطلاحات ریاضی‌اش یا نظامی‌اش یا ادبی‌اش یا طبیعی‌اش که ما می‌دانستیم به جای آن لغات می‌گذاشتیم که تصحیح بشود ... (ادیب، ۱۳۵۴، ص ۶۰).

با در نظر گرفتن این اقدامات بود که بسیاری از صاحب‌نظران از مزین الدوله به عنوان نخستین دبیر زبان فرانسه در ایران یاد کرده‌اند (چهره‌هایی از پیشروان هنر و ادبیات معاصر ایران، ۱۳۵۷، ص ۱۵۲؛ آذری، ۱۳۴۲). به عبارت دیگر می‌توان گفت پیشرفت واقعی زبان و فرهنگ فرانسوی در ایران به میزان زیادی حاصل تلاش‌های مزین الدوله بود که متجاوز از ۵۰ سال به تدریس آن زبان (از شاه گرفته تا افراد و محصلان عادی) اشتغال داشت تا اینکه در سال‌های پس از جنگ جهانی دوم و تقریباً از شروع نیمه دوم سلطنت محمدرضا پهلوی، رفته‌رفته زبان و فرهنگ انگلیسی جایگزین زبان و فرهنگ فرانسه شد.

جایگاه مزین الدوله در دربار قاجاریه

وی به موازات تدریس، تحقیق و تألیف در تمام مدت عمر طولانی خود در ملازمت پادشاهان و شاهزادگان درجه اول قاجاری بود و نزد ایشان احترام و مقام خاصی داشت. علاوه بر سمت معلمی ناصرالدین شاه، نقاشباشی دربار او بود و زمانی که مظفرالدین شاه به سلطنت رسید، تعلیم و سرپرستی پسر او، ملک منصورمیرزا (شعاع السلطنه) را به عهده داشت و در شوال ۱۳۱۵ ق. لقب مزین الدوله به وی اعطا شد.



غلامحسین افضل‌الملک، محقق و مورخ معروف دوران قاجار در ثبت رویدادهای مهم سال ۱۳۱۵ ق. از مزین‌الدوله چنین یاد کرده است:

میرزا علی‌اکبرخان نقاشباشی، سرتیپ اول معلم سابق در مدرسه دارالفنون دولتی که از دانشمندان این عصر و در فنون و کمالات خارجه به‌خصوص زبان فرانسه و صنعت نقاشی اول استاد است، این اوقات حسب‌المقرر به خدمت نواب مستطاب اشرف والا، شاهنشاهزاده معظم شعاع‌السلطنه مشغول هستند و در آن اداره از اکابر قوم و صناید رجال می‌باشند مستوجب بذل امتیازی آمده، به لقب مزین‌الدوله ملقب و مباحی گشتند. ایشان از جمله شاگردانی هستند که از ابتدای دولت ناصری حسب‌الامر با جناب حسنعلی‌خان گروسی امیرنظام به اروپا رفته، تحصیل کمالات کردند و مخارج این‌گونه شاگردان را که ۴۰ نفر بودند، دولت ایران متحمل بود تا هریک در فنی از فنون و علوم استاد و معلم شده؛ از وزرای علوم و رؤسای مدرسه‌های خارجه، دیپلم و اجازه‌نامه و تصدیق گرفتند. هریک بعد از تحصیل مآرب و تکمیل آداب به ایران آمده، صاحب رتبه‌های عالی و مواجب شدند. آقا میرزا علی‌اکبرخان مزین‌الدوله در صنعت نقاشی و دانستن زبان فرانسه، سمت معلمی یافتند. برحسب امر دولت، تدریس شاگردان مدرسه دولتی ایران به ایشان واگذار شد و الحق شاگردان ماهر از تعلیم این دانشمند از مدرسه دارالفنون دولتی بیرون آمدند. در این اوقات به ملازمت و منادمت حضرت مستطاب والا، شاهنشاهزاده معظم شعاع‌السلطنه مشغول بوده الحق شخصی محترم و وجودی مغتنم است (افضل‌الملک، ۱۳۶۱، ص ۱۹۸).

به‌دلیل مراقبت و تعلیمات مزین‌الدوله، ملک منصورمیرزا به شاهزاده‌ای با سواد و با مبادی تمدن جدید آشنا شد و به‌تدریج در میان درباریان و رجال صاحب‌نام وقت، موقعیت او چنان تقویت شد که در برخی محافل اغلب از ولیعهدی او صحبت به میان می‌آمد. بعید نمی‌نماید که مزین‌الدوله نیز شعاع‌السلطنه را لایق‌تر و مناسب‌تر از محمدعلی‌میرزا می‌دانست، گرچه او بنابر تجارب گذشته، از هرگونه فعالیت سیاسی به نفع شعاع‌السلطنه خودداری کرد چون آگاه بود محمدعلی‌میرزا ولیعهدی قانونی است. با این‌وصف زمزمه ولایتعهدی ملک منصورمیرزا چنان بالا گرفت که طرفداران ولیعهد و درباریان نزدیک او ضمن دفاع از محمدعلی‌میرزا، حتی دولت فرانسه را به این دلیل که ترجیح می‌دهد شعاع‌السلطنه در ایران به سلطنت برسد، موردانتقاد قرار دادند. بدینی این گروه نسبت به مقام‌های دولت فرانسه جز این دلیل نبود که شعاع‌السلطنه تحت‌نظر مزین‌الدوله با زبان و فرهنگ فرانسه آشنا شده بود و حتی دولت فرانسه این شاهزاده جوان را به دریافت نشان آکادمیک مفتخر کرده بود. افزون‌بر این در سفر شعاع‌السلطنه به اروپا در ۱۸۹۹ م. که مزین‌الدوله، میرزا عبدالرحیم قائم‌مقام تبریزی (وزیر

وظایف و اوقاف) و خلیل‌خان ثقفی اعلم‌الدوله (پزشک شعاع‌السلطنه) او را همراهی کرده بودند^{۲۹}، دولت فرانسه برای این گروه احترام خاصی قائل شد و همین موضوع، سوءظن ولیعهد و دربار را موجب گشت. البته دولت فرانسه، شایعات مبنی بر ولیعهدی شعاع‌السلطنه را به کلی رد کرد و این مسئله چندی بعد برطرف شد.

اقدامات مزین‌الدوله در شیراز

در ۱۳۱۹ ق. هنگامی که ملک منصورمیرزا شعاع‌السلطنه (پسر مظفرالدین‌شاه) برای نخستین‌بار در سنین جوانی حاکم فارس شد، مزین‌الدوله ضمن دریافت عنوان «جناب» از مظفرالدین‌شاه به نیابت شعاع‌السلطنه به شیراز رفت ولی هنوز یک‌سال نگذشته بود که مزین‌الدوله از سمت خود کناره‌گیری کرد و به تهران مراجعت نمود و مجدداً به تدریس در دارالفنون پرداخت. دلیل اصلی کناره‌گیری او، اعمال نابه‌جای اطرافیان شعاع‌السلطنه بود که متأسفانه با نفوذ مخربی که روی شعاع‌السلطنه پیدا کرده بودند، باعث نارضایتی مردم در آن منطقه شدند و سرانجام شعاع‌السلطنه مجبور به ترک شیراز شد. مزین‌الدوله پس از مراجعت به تهران، علاوه بر تدریس، سرپرستی حشمت‌الدوله (فرزند شعاع‌السلطنه) و دیگر شاهزادگان مقرب دربار را پذیرفت.

عبدالله مستوفی در توصیف ضیافتی که امپراتور روسیه در سال ۱۹۰۵ م. برای مظفرالدین‌شاه ترتیب داده بود، تحت تأثیر ادب و نزاکت شاهزادگان جوانی که در این ضیافت شرکت داشتند نوشته است: «این‌ها همه از اثر زحماتی است که میرزا علی‌اکبر نقاشباشی مزین‌الدوله در تربیت این شاهزاده‌ها کشیده و آن‌ها را طوری حاضر کرده است که به زبان فرانسه از عهده واگذار کردن یک همچو مجلس با عظمتی به این خوبی برمی‌آیند...» (مستوفی، ۱۳۷۱، ص ۱۴۲).

مزین‌الدوله در دوران اقامت خود در شیراز، اقدامات مفیدی انجام داد. از جمله اقدامات او ساختن مقبره‌ای آهنین به سبک معماری آرنو^{۳۰} برای حافظ بود که تا ۱۳۱۳ خ. این مقبره بر جا بود^{۳۱}. فرصت شیرازی (فرصت‌الدوله) ادیب و شاعر سرشناس دوره قاجار در مورد احداث این مقبره، ابیات زیر را سرود که در اطراف مقبره حکاکی شد (کریمی، ۱۳۷۷):

به عهد خسرو عادل مظفرالدین‌شاه	به امر زاده آزادش ملک منصور
خرد پژوه مهندس مزین‌الدوله	بریخت طرح و بداد این اساس را دستور
بُد از هزار و سه صد نوزده فزون کآورد	شعاع‌السلطنه این طرفه بقعه را به ظهور ^{۳۲}

علاوه بر اقدام فوق به‌دستور مزین‌الدوله اطراف ساختمان کریم‌خان زند را نیز با سنگ



مرمر و اشعار حافظ تزئین کردند تا وضع آبرومندی داشته باشد.

فرصت‌الدوله شیرازی راجع به مزین‌الدوله به جهت خدماتی که برای شیراز متحمل شد اشعار دیگری هم سروده که در دیوان وی ثبت شده و ابیات زیر نمونه‌ای از آنهاست (فرصت‌شیرازی، ۱۳۳۷، ص ۲۸۰):

پور شاهنشاه کیوان‌فر، ملک منصورِ راد	آن به ثروت اردشیر و آن به سطوت شاهپور
بارگاہت چون سپهر است و تو مهر آن سپهر	ماه آن باشد مزین صاحب اقبال و هور
آسمان فضل و دانش اخترِ برجِ کمال	آفتاب چرخ بینش گوهرِ بحرِ شعور
دولت شه را اگر آمد مزین نی عجب	کز شعاع رای او دولت نماید کسب نور
وصفی از خلقتش شود مسطور اگر در نامه‌ای	مُشک خیزد تا ابد چون نافه از نقشِ سطور

دوری از فعالیت سیاسی

از نظر مثنوی فکری و سیاسی، مزین‌الدوله طرفدار مشروطه سلطنتی بود و در عین حال با همه نزدیک‌اش به دربار و دستگاه سلطنت قاجار از وارد شدن در امور سیاسی دوری می‌جست و به مشاغل دولتی تن در نمی‌داد. معروف است زمانی که از تهران به عضویت اولین دوره مجلس شورای ملی انتخاب شد، چندی قبل از افتتاح مجلس از شرکت در آن خودداری کرد.

به غیر از تدریس در دارالفنون چندسالی ریاست مدرسه علمیه را به عهده گرفت و در دوره پرتلاطم مشروطیت با قاطعیت از بسته شدن این مدرسه جلوگیری کرد (سالنامه دبیرستان علمیه، ۱۳۳۴ و ۱۳۳۵، ص ۹۰). ضمناً او در هیئت معارف ایران عضو بود؛ هیئتی که به تعلیم در مدارس و امور فرهنگی کشور نظارت داشت (سالنامه وزارت معارف، ۱۲۹۷ ش، ص ۶۹۶). در ۱۳۲۳ ق. / ۱۹۰۵ م. که سفر سوم مظفرالدین‌شاه به اروپا پیش آمد، مزین‌الدوله در پاریس به شاه پیوست و سرپرستی شاهزادگان نیز به عهده او بود (نصیری مقدم، ۱۳۹۰). در برخی روزنامه‌های فرانسه از جمله فیگارو و لوتان که راجع به این سفر یا سفر شعاع‌السلطنه به اروپا مطالبی چاپ کرده بودند، از مزین‌الدوله به عنوان یکی از دانشمندان بزرگ ایران و از اشخاص نزدیک به دستگاه سلطنت یاد شده است.^{۳۳}

در دوره موسوم به استبداد صغیر، مزین‌الدوله از تماس مستقیم با محمدعلی‌شاه دوری می‌کرد و کماکان به تدریس و سرپرستی شاهزادگان درجه اول ادامه داد. در همین دوره ریاست مدرسه علمیه که بعد از دارالفنون مهم‌ترین مدرسه ایران بود را نیز به عهده گرفته بود.



تأثیر مزین الدوله بر احمدشاه قاجار

پس از خلع محمدعلی شاه و به سلطنت رسیدن احمدشاه، رجال طراز اول کشور مصمم شدند شاه جوان با تربیتی نوین، اصول کشورداری را با رویه و قواعد دموکراسی فرا گیرد. از این رو بنا به پیشنهاد مستوفی الممالک (وزیر دربار) کلاس ویژه‌ای را در ۱۳۲۷ ق. در یکی از ساختمان‌های کاخ گلستان در نظر گرفتند و مزین الدوله با درجه «امیر تومانی» به ریاست آن کلاس انتخاب شد. در این سمت از او به عنوان رجلی خوشنام یاد شده و عمل تأسیس این مدرسه را نخستین اقدام اساسی در بدو سلطنت احمدشاه دانسته‌اند (سپهر، ۱۳۶۲، ص ۳۲). معلمان این کلاس که اغلب به پیشنهاد مزین الدوله به تدریس پرداختند، همگی از اشخاص سرشناس و در رشته خود استاد بودند. از جمله معلمان معروف که تحت ریاست مزین الدوله در این کلاس به شاه تعلیم می‌دادند می‌توان محمدعلی فروغی (ذکاءالملک)، کمال‌الملک، عمادالکتاب، دکتر کریم‌خان هدایت، امیرسهم‌الدین غفاری (ذکاءالدوله)، میرزا ابوالحسن‌خان گرانمایه و عباس‌میرزا سالارشکر فرمانفرما را نام برد (شیخ‌الاسلامی، ۱۳۶۸، ص ۳۷ و ۳۸). در این کلاس ۱۶ محصل درس می‌خواندند که احمدشاه، محمدحسن‌میرزا (ولیعهد)، اعتضادالسلطنه (برادر ناتنی احمدشاه) و نصرت‌السلطنه (عموی احمدشاه) جزو این عده بودند. دوازده شاگرد دیگر کلاس از بین فرزندان خانواده‌های سرشناس انتخاب شده بودند.^{۳۵} این کلاس قریب پنج‌سال ادامه داشت تا آنکه احمدشاه رسماً به سلطنت رسید.

مزین الدوله کتابی شامل گفتار بزرگان به زبان فرانسه تألیف کرده بود و به منظور نصیحت احمدشاه، هر بار قسمت‌هایی از متن این کتاب را برای او قرائت می‌کرد (هرچند احمدشاه به مطالعه رمان علاقه بیشتری نشان می‌داده است)^{۳۶}. در مقابل، شاه نیز او را در حضور محترمین، پدر دانشمند خود می‌نامید و احترام خاصی برای او قائل بود (آذری، ۱۳۴۲).

در ربیع‌الاول ۱۳۳۳ ق. مزین الدوله به ژنرال آجودانی دائمی شاه مفتخر شد (آذری، ۱۳۴۲) و در این سمت اغلب امرایی که درجه امیر تومانی یا حتی سرداری داشتند و آجودان احمدشاه بودند، از جمله امیرموفق که افسر ارشد قزاقخانه و دانش‌آموخته روسیه بود و چندی هم به وزارت جنگ منصوب گردید، تحت ریاست او بودند.

از اقدامات مفید مزین الدوله در این دوران که با قحطی تهران مصادف بود، راضی کردن احمدشاه به فروش غله اختصاصی خود بود تا ضمن ممانعت از تلف شدن بیشتر مردم گرسنه، از بدنامی شاه نیز جلوگیری به عمل آید. گفتنی است عده‌ای از درباریان و اطرافیان شاه به او توصیه کرده بودند در فروش غله عجله نکند تا قیمت نان فزونی یافته و از این طریق سود بیشتری عاید او شود. از این رو در نگاه برخی از مردم، احمدشاه مدتی به احمدعلاف معروف شده بود. مزین الدوله پس از اطلاع از موضوع، در حالی که نسبت به شاه متغیر شده و تحمل‌اش



به‌سر آمده بود، در سحرگاه یکی از روزها به اندرون شاه رفت و سرانجام موافقت او را برای فروش غله سلطنتی گرفت.^{۳۷}

اخلاق و رفتار مزین‌الدوله

او در صراحت، رک‌گویی و جدی‌بودن در حرفه خود شهرت داشت. از اظهارنظر و مخالفت با آنچه به نظرش به زیان مملکت و شاه بود پرهیز نمی‌کرد. چنانچه قبلاً اشاره رفت در دوران ناصرالدین‌شاه، اغلب گرفتاری‌های مردم و مشکلات وقت را در نمایش‌های مختلف تئاتر می‌گنجانند تا شاه را متوجه آن‌ها کند. علاوه‌براین هرگاه عیب یا ایرادی در رفتار شاهزادگان مشاهده می‌کرد از نصیحت خودداری نمی‌نمود. در اینجا رونوشت یادداشتی را که در دوران احمدشاه به یکی از شاهزادگان نوشته و به او ایراد گرفته که چرا در قول خود نسبت به شخصی که موردِ بستم قرار گرفته، کوتاهی کرده است عیناً درج می‌کنیم. «والاحضرتا، از شما پوزش می‌طلبم که به عادت و رسم همیشگی خودم مکاتبه می‌کنم. شاهزاده هستید، تحصیلاتی دارید و شصت سال از عمرتان می‌گذرد؛ چنین شخصیتی هرگز نباید در گفته خود کوتاهی کند مخصوصاً که موضوع آن‌قدر سهل و ساده باشد. ارادتمند شما مزین»^{۳۸}.

در تدریس نیز سخت‌گیر بود و دقت بسیار داشت. ابوالحسن عمیدی‌نوری یکی از شاگردان او که بعدها از روزنامه‌نگاران مشهور شد در خاطرات خود می‌نویسد: «مرحوم مزین‌الدوله ... که در [سن] متجاوز از نود سالگی با آن ریش سفید و چشم‌های کم‌نور و سر و دست لرزان سرکلاس می‌آمد، نفس از کسی در نمی‌آمد مخصوصاً اینکه وقتی به بچه خیلی شیطانی برمی‌خورد او را می‌خواست و جلوی همه شاگردها عصایش را بلند نموده به او می‌گفت: ... با این عصا، احمدشاه شما را تنبیه کردم، تو دیگر چه می‌گویی» (عمیدی‌نوری، ۱۳۸۱، ص ۴۳). با این وصف، نسبت به مردم عادی و عموم محصلان رئوف بود و از مستمندان حمایت می‌کرد و در قحطی تهران از خانه خود برای فقرا نان می‌فرستاد. منزل او در خیابان شاه‌آباد سابق (جمهوری اسلامی کنونی) بود و در نقشه قدیم تهران که خانه‌های رجال مشخص شده، دیده می‌شود. مقداری از اراضی خیابان مذکور و ضلع شمال‌شرقی میدان مخبرالدوله که بعدها به مغازه تبدیل شدند به او متعلق بود که پس از فوت او از سوی سپهبد احمد امیراحمدی از ورثه خریداری شد. هنوز کوچه نقاشباشی (جنب ایستگاه مترو سعدی) به نام وی در آنجا وجود دارد که نشانی از منزل قدیم او می‌دهد.

او پس از تکمیل تحصیل و مراجعت از اروپا و فوت والدین، به زادگاه خود مراجعت نکرد و دهات موروثی را که در حوالی کاشان و نطنز بودند، وقف کرد و تا پایان عمر از املاک خویش اطلاع دقیقی نداشت و اصولاً نسبت به امور مالی بی‌توجه بود (مزین، ۱۳۶۳). در تهران



خیابان مزین الدوله به نام وی به یادگار مانده بود که بعداً به شهید کارگر تغییر نام یافت. مدرسه مزین الدوله نیز که تا قبل از انقلاب یکی از چهار مدرسه بزرگ پایتخت بود تخریب شد و اکنون به نام ولی عصر (عج) دائر است (معتضد، ۱۳۷۵، ص ۸۶۷).

همکاری نکردن با دربار پهلوی

پس از برکناری احمدشاه در ۱۳۰۴ خ. علی رغم تمایل رضاشاه به همکاری مزین الدوله با دربار و دو بار اعزام تیمورتاش (وزیر دربار) به منزل او به منظور قبول سرپرستی ولیعهد، از آن جهت که متجاوز از ۶۰ سال در دستگاه قاجاریه خدمت کرده بود، حاضر نشد در دوران پهلوی مسئولیتی را بپذیرد. لذا برای سرپرستی ولیعهد، علی اصغر خان نفیسی (مؤدب الدوله) را تعیین کردند که در دوران اقامت محمدرضا پهلوی در سوئیس همراه او بود (دست‌نوشته‌های منتشر نشده سرلشکر منصور مزین). با این وصف اسناد به‌جامانده از سال‌های نخست سلطنت پهلوی حاکی است مقامات رسمی و هیئت‌دولت در دوره جدید نیز به پاس خدمات مستمر فرهنگی و شیخوخت مزین الدوله برای او احترام ویژه‌ای قائل بوده و بخشی از حقوق مادی او را تا پایان عمرش پرداخت می‌کردند.^{۳۹}

نشان‌هایی که مزین الدوله دریافت کرد

مزین الدوله به دلیل خدمات و مأموریت‌هایی که از سوی ناصرالدین‌شاه و مظفرالدین‌شاه به دربارهای ناپلئون سوم (پادشاه فرانسه)، فرانسوا ژوزف (پادشاه اتریش)، ویلهلم (امپراتور آلمان) و تزار روسیه مکلف شد، به اخذ نشان‌های مختلفی نائل شد که ارزنده‌ترین آن‌ها عبارتند از: نشان‌های ایرانی:

- نشان درجه یک شیر و خورشید و بته‌جقه درباری
- نشان درجه یک خارجه و حمایل سبز
- نشان درجه یک علمی

نشان‌های خارجی:

- نشان درجه یک عقاب از آلمان
- نشان درجه یک تاج لیاقت از آلمان
- نشان درجه یک فرانسوا ژوزف از اتریش
- نشان نظامی ستاره فرانسوا ژوزف
- نشان درجه یک نظامی لئوپولد از بلژیک



- نشان درجه یک سنت استانیسلاس از روسیه^{۴۰}
- نشان ممتاز لژیون دونور از فرانسه
- نشان درجه یک فرهنگ و علوم از فرانسه (مزین، ۱۳۶۳، ص ۶۰۴)^{۴۱}.

درگذشت مزین الدوله

علی اکبرخان نقاشباشی (مزین الدوله) در ۲۳ آذر ۱۳۱۱ خ. / ۱۹۳۲ م. بر اثر سکته قلبی در تهران درگذشت و در مقبره خانوادگی خود در ابن بابویه به خاک سپرده شد. محمود هدایت ابیات زیر را به مناسبت فوت او سرود که بر سنگ مزار وی نوشته شده بود (مزین، ۱۳۶۳):

آسمانِ جلال و علم و هنر	کانِ فضل و کمال و فخر و تبار
علی اکبر مزین الدوله	زیبِ دربارِ دوره قاجار
در طریقت سپهر سیر و سلوک	در حقیقت مظاهر الانوار
فکر و رای رزین او می بود	در همه عمر کاشف الاسرار
ای دریغا که این سپهر کمال	در دل خاک تیره یافت قرار
سزدار مام دهر خون گرید	زین مصیبت الیالابد زنهار
سال عمرش رسید قرب نود	تا که شد سوی کعبه دلدار
بیست و سوم بد از مه آذر	سیصد و یازده ز بعد هزار

این آرامگاه نیز سال‌ها بعد به دلیل توسعه صحن آرامگاه شیخ صدوق تخریب شد (قاصد نیوز، ۱۳۹۰).

فرزندان مزین الدوله

مرحوم علی اکبرخان نقاشباشی (مزین الدوله) در دوران زندگی خود، دو بار ازدواج کرد. از همسر اول صاحب یک پسر و سه دختر شد که به ترتیب سن نظام الدین (نظام الممالک)، عالیه، فرخنده و نیره نام داشتند.

در ۱۲۹۸ ق. با طوبی خانم دخترعموی همسر اول که پدرش محمدعلی تهرانی از بازرگانان معتبر پایتخت بود، ازدواج کرد و ثمره این ازدواج، چهار پسر و چهار دختر به نام‌های زیر بود: توران، حسین، عذرا، فاطمه (فخر ایران)، آذر دخت، منصور (امیر منصور)، مظفر و ناصر^{۴۲}.



پی‌نوشت:

۱- اسناد، فرامین و به‌ویژه شجره‌نامه این خانواده در دوران انقلاب مفقود شده و تاکنون اطلاعی از آن‌ها موجود نیست. ضمن آنکه سند شماره هشت نشان می‌دهد اولاً این اسناد وجود داشته و ثانیاً از نوع نوشته و روش مکاتبه برمی‌آید که اسناد مذکور مهم و قابل‌توجه بوده‌اند.

۲- به اعظم واقفی، سیدحسین (۱۳۸۴). میراث فرهنگی نطنز، ج ۲، قسمت ۲، ص ۱۲، مراجعه کنید. چنانچه می‌دانیم و در قباله ازدواج مزین‌الدوله نیز قید شده محمدحسین‌خان لقب میرزایی داشته که در آن دوران به اشخاص با سواد و اهل قلم اطلاق می‌شد.

۳- مرحوم دکتر محبوبی‌اردکانی با اقتباس از خاطرات ممتحن‌الدوله، به اشتباه علی‌اکبرخان را پسرعموی حسین نطنزی از خانه‌زادان میرزا هاشم‌خان [برادر کوچک‌تر فرخ‌خان] که بعد از او لقب امین‌الدوله گرفت، معرفی کرده است درحالی‌که اگر منظور معرفی مزین‌الدوله بود باید از پدر وی یاد می‌کرد نه پسرعموی او (تاریخ مؤسسات تمدنی جدید ایران، ج ۲، ص ۲۸۹) و برخی از محققان دیگر هم با استناد به نوشته‌های اردکانی همین اشتباه را مرتکب شده و تکرار کرده‌اند. در ضمن ممتحن‌الدوله در ذکر تعداد دانش‌آموزانی که با او به ایران مراجعه کردند، فراموش کرده اسم پسرعموی حسین نطنزی را نیز که به‌نظر می‌رسد یکی از این شاگردان بوده در خاطرات خود بیاورد و به اشتباه از او یاد کرده درحالی‌که تاکنون در هیچ سندی دیده نشده که مزین‌الدوله را به هاشم‌خان منتسب و مربوط کنند. چنانچه دقت شود ممتحن‌الدوله تقریباً ۴۰ سال بعد از مراجعت به تهران، اقدام به نوشتن خاطرات خود کرده لذا کاستی‌ها و اشتباهاتی در یادداشت‌های او دیده می‌شود که موجب شده تا نویسندگان بعدی نیز به اشتباه بیفتند (به خاطرات ممتحن‌الدوله، ۱۳۶۲، به‌کوشش حسینقلی‌خان شقاقی، تهران، انتشارات فردوس، فصل ۳، ص ۱۲۰، مراجعه کنید).

۴- ابوطالب معروف به فرخ‌خان امین‌الدوله (۱۲۳۰-۱۲۸۸ ق.) از رجال سیاسی عهد قاجار در اوایل جوانی از کاشان به تهران آمد و پیشخدمت خاصه دربار فتح‌علی‌شاه شد. وی در ۱۲۴۹ ق. با درجه سرهنگی همراه محمدمیرزا (فرزند عباس‌میرزا) به خراسان رفت. در ۱۲۵۲ ق. حاکم گرگان، در ۱۲۵۳ ق. مدت چهارماه حاکم اصفهان، در ۱۲۵۵ ق. مدت هشت‌ماه حاکم گیلان بود. در ۱۲۷۲ ق. به فرمان ناصرالدین‌شاه با سمت ایلچی (سفیر) کبیر، روانه دربار ناپلئون سوم شد و ۱۰ سال در مأموریت سفارت بود. وی ضمن انعقاد عهدنامه پاریس در رجب ۱۲۷۳ ق.، با وساطت ناپلئون میان ایران و انگلستان عهدنامه‌ای منعقد کرد. در ۱۲۷۵ ق. به ایران بازگشت و در همان سال به پیشنهاد او ۴۲ محصل ایرانی برای تحصیل به فرانسه رفتند. در ۱۲۷۶ ق. عضو مجلس شورای دولتی و در ۱۲۸۰ ق. وزیر داخله شد. در ۱۲۸۳ ق. شغل وزارت حضور همایون با وی بود و در ذی‌الحجه ۱۲۸۳ با سمت وزیر دربار، همراه ناصرالدین‌شاه به خراسان رفت (برگرفته از مخزن‌الوقایع، سفرنامه فرخ‌خان امین‌الدوله نوشته حسین‌بن عبدالله سرابی، به‌کوشش کریم اصفهانیان و قدرت‌الله روشنی، اساطیر، ۱۳۷۳؛ مهدی صدری، دایرة‌المعارف تشیع،



مدخل غفاری کاشانی، ج ۱۲، ص ۱۱۳).

۵- به مقاله مجدالاسلام کرمانی با عنوان سفرنامه کلات: فصلی از تاریخ انقلاب مشروطیت ایران؛ جلد ۱؛ دانشگاه اصفهان مراجعه کنید. مجدالاسلام گرچه سند به خصوصی ارائه نداده اما همین اندازه که از میان ۴۲ دانش آموز همراه فرخ خان به اروپا، فقط از مزین الدوله اسم برده می توان نزدیکی میان پدر او با فرخ خان را برداشت کرد. گفتنی است در یادداشت های حسین بن عبدالله سرابی با عنوان مخزن الوقایع که در این سفر منشی فرخ خان امین الدوله بوده و وقایع سفر را نوشته، نام علی اکبرخان (شاید به دلیل خردسالی او) آورده نشده یا اینکه شاید مجدالاسلام کرمانی در این مورد اشتباه کرده باشد.

۶- به صدیق اعلم، عیسی (۱۳۳۶)، تاریخ فرهنگ ایران، دانشگاه تهران: مهر، ص ۳۳۸، مراجعه کنید.
۷- Aleksander Borejko chodzko (متولد ۱۸۰۴م. - فوت ۱۸۹۱م.) عضو انجمن شرق شناسی آکادمی روسیه وابسته به وزارت خارجه روسیه بود. از ۱۸۳۰ تا ۱۸۴۴ مقارن با سال های سلطنت محمدشاه قاجار، کنسول روسیه در رشت بود و با زبان و ادب فارسی نیز آشنا شد. کتاب های سرزمین ایران؛ ترانه های محلی ساکنان کرانه های جنوبی دریای خزر؛ و نامه های گیلان که هر سه به فارسی ترجمه شده اند از اوست. از ۱۸۵۲ تا ۱۸۵۵ در وزارت خارجه فرانسه بود و از ۱۸۵۷ تا ۱۸۸۳ ریاست دپارتمان زبان و ادبیات اسلامی در کلژدوفرانس را به عهده داشت. وی عضو انجمن آسیایی سلطنتی انگلستان و ایرلند و نیز عضو انجمن زبان شناسی پاریس بود. منوچهر ستوده در کتاب از آستارا تا استارباد (انتشارات انجمن آثار و مفاخر فرهنگی) نام وی را خچکو ثبت کرده است.

۸- به وبگاه پوریا ناظمی. آرزو می خواه لیک اندازه خواه pourianazemi.com مراجعه کنید.
۹- در جلد اول المآثر و الآثار از میرزا علی اکبرخان نقاشباشی به عنوان معلم ایرانی مدرسه دارالفنون در رشته نقاشی و زبان فرانسه و نیز سرتیپ سیم نام برده شده (به اعتمادالسلطنه محمدحسن خان، المآثر و الآثار، چهل سال تاریخ ایران در دوره پادشاهی ناصرالدین شاه، به کوشش ایرج افشار، اساطیر، ۱۳۶۳، ص ۴۰۳، مراجعه کنید؛ همچنین به اثر دیگر اعتمادالسلطنه با عنوان مطلع الشمس. تهران، انتشارات پیشگام، ۱۳۶۲. ج ۱. در وقایع ۱۳۰۱ ق. ص ۵۲ و نیز ج ۳ (ص ۴۱) مراجعه کنید. در ذکر وقایع ۱۳۰۳ ق. اعتمادالسلطنه از علی اکبرخان به عنوان معلم نقاشی و زبان فرانسه دارالفنون یاد کرده است. برای اطلاع بیشتر در مورد مزین الدوله به حسین بن عبدالله سرابی، مخزن الوقایع، سفرنامه فرخ خان امین الدوله؛ محبوبی اردکانی، حسین (۱۳۷۸). تاریخ مؤسسات تمدنی جدید ایران، ج ۱، انتشارات دانشگاه تهران؛ افضل الملک، غلامحسین (۱۳۶۱)، افضل التواریخ، به کوشش منصوره اتحادیه و سیروس سعدوندیان، نشر تاریخ ایران، ص ۱۹۸؛ بامداد، مهدی (۱۳۴۷)، تاریخ رجال ایران، زوار، ج ۲، ص ۴۲۶ و ج ۳، ص ۲۶۴؛ بخش تعلیقات مرآت القاسان، نوشته عبدالرحیم ضرابی (سهیل)، چاپ ایرج افشار، ۱۳۴۱. ایرانشهر، جلد ۲، چاپخانه دانشگاه، تهران، ۱۳۴۳ شمسی، ص ۱۱۹۸ مراجعه کنید.

11- Jean Auguste Dominique Ingres(17801867.)

12- Saint Cyr

۱۳- گفتنی است مطابق یادداشت‌های ممتحن‌الدوله در مراجعت مزین‌الدوله و شش دانشجوی دیگر (از جمله مهندس‌الممالک و ممتحن‌الدوله) به ایران، چون پول این عده در بین راه تمام شده بود، اسلحه همراه مزین‌الدوله را فروختند تا با پول آن بعضی احتیاجات خود را تأمین کنند (خاطرات ممتحن‌الدوله، ۱۳۵۲، تهران: امیرکبیر، ص ۱۱۷).

۱۴- همچنین به سند شماره یک پیوستی در انتهای مقاله مراجعه کنید.

۱۵- ابوالحسن‌خان نقاشباشی (صنیع‌الملک) در ۱۲۲۹ق. در کاشان زاده شد. پس از تحصیلات مقدماتی و آموختن هنر نقاشی در ۱۲۵۸ق. به دربار محمدشاه راه یافت و به خلق آثار نقاشی پرداخت. در ۱۲۶۲ق. به‌دستور محمدشاه به ایتالیا رفت و در موزه‌های رم و فلورانس به رونوشت‌برداری از آثار نقاشان آن دیار پرداخت. از جمله تابلوی رافائیل موسوم به مادونای فولین لو را کپی کرد و پس از چهار سال اقامت در ایتالیا و کسب فنون نقاشی اروپا به ایران بازگشت. در ۱۲۷۳ق. تالار نظامیه معروف به عمارت لقانطه را برای میرزا آقاخان نوری نقاشی کرد. در ۱۲۷۷ق. به فرمان ناصرالدین‌شاه انتشار روزنامه وقایع اتفاقیه به او سپرده شد و نام آن را از شماره ۴۷۱ به روزنامه وقایع تغییر داد و نشان شیر و خورشید این روزنامه از کارهای نقاشی اوست. بعد از انتشار چند شماره، ناصرالدین‌شاه به او لقب نقاشباشی و صنیع‌الملکی را اعطاء کرد. ابوالحسن‌خان برای نخستین‌بار مکتب‌خانه نقاشی را در ایران تأسیس کرد و علاوه‌بر آن تابلوهای متعددی از ابنیه کاخ گلستان و موضوعات دیگر کشید. اثر مهم دیگری که از او به یادگار مانده کتاب بزرگ مصور شش‌جلدی الف لیله و لیله است که در موزه کاخ گلستان موجود است. او نقاشی مجلس‌های کتاب مذکور را در مدت هفت‌سال به پایان برد. قطع مجلدات مذکور رحلی و اندازه آن ۴۵×۳۰ سانتیمتر است (به بدری آتابای، فهرست دیوان‌های خطی کتابخانه سلطنتی و کتاب هزار و یک شب، ج ۲، تهران، بی‌نام، ۲۵۳۵، ص ۱۳۹۲-۱۳۷۵ مراجعه کنید). صنیع‌الملک مقارن ۱۲۸۳ق. درگذشت (برگرفته از: مهدی صدری، ذیل مدخل غفاری‌کاشانی، دایره‌المعارف تشیع، ج ۱۲، ص ۱۱۲).

۱۶- در بعضی منابع مانند مجله آموزش و پرورش (سال ۲۴، ش ۱) از او با نام کفتان یاد شده که درست نیست به‌ویژه که محمدحسن‌خان اعتمادالسلطنه در جلد دوم مرآت‌البلدان ص ۴۸، نام و املائی کنستان را جزو معلمان قدیم دارالفنون ذکر کرده است.

17- Perspective

۱۸- به کریم‌زاده تبریزی (۱۳۶۵)، احوال و آثار نقاشان قدیم ایران، لندن، ج ۱، ص ۳۷۷ و مقاله محمدعلی دولتشاهی با عنوان میرزا علی‌اکبرخان مزین‌الدوله، مجله اسپند، سال ۶، شماره ۲۶ مراجعه کنید.

۱۹- مراجعه کنید به: نوایی، عبدالحسین (۱۳۲۹)، اطلاعات ماهانه، س ۲، ش ۵، ص ۴۵ و ۴۶.

۲۰- مراجعه کنید به: مجله اسپند (سال ۶) و مجله میراث ایران (پاییز ۱۳۷۷) هر دو مجله در آمریکا منتشر



می‌شوند.

۲۱- مراجعه کنید به: روشنی زعفرانلو، قدرت‌الله (۱۳۴۴)، امیرکبیر و دارالفنون، انتشارات دانشگاه تهران،

ص ۶۱

۲۲- مراجعه کنید به: همچنین به صدری، مهدی، دایرةالمعارف تشیع، ج ۱۲، ذیل مدخل غفاری کاشانی،

ص ۱۱۵ و ۱۱۶ .

۲۳- نمایشنامه میزانتروپ (Misanthrope) اثر مولیر را میرزا حبیب اصفهانی از ادبای خوش ذوق و قریحه قرن ۱۳ و اوایل قرن ۱۴ هجری با نام مردم گریز ترجمه کرد و به‌نظم درآورد. او ابتدا این نمایشنامه را در روزنامه اختر و بعد به‌طور مستقل در ۱۲۸۶ق. در استانبول چاپ و منتشر کرد. مترجم به این اثر کسوت تازه‌ای پوشاند و اخلاق و حالات و صفات و اسامی اشخاص را تغییر داد و گاهی به‌جای عبارات فرانسوی، عباراتی هم‌سنگ آن‌ها از فارسی قرار داد (برای اطلاع بیشتر مراجعه شود به: آیین‌پور، یحیی (۱۳۵۷)، از صبا تا نیما، ج ۱، تهران، شرکت سهامی کتاب‌های جیبی، ص ۳۷-۳۴۱ و ۳۹۵-۴۰۲).

۲۴- به موحد دیلمقانی خلیل، روشنفکران عصر قاجار، مجله امید، ش ۲ (نوامبر و دسامبر ۱۹۸۷)؛ خاطرات دکتر محمدحسین ادیب؛ امیرکبیر و دارالفنون، جمع‌آوری قدرت‌الله روشنی‌زعفرانلو، تهران، چاپ دانشگاه تهران، ۱۳۴۴، ص ۶۳ و ۶۴

۲۵- در زمان فتح‌علی‌شاه هیئت همراه سفیر روسیه در تبریز با موزیک نظامی نزد عباس میرزا رفت و پس از آن بود که او مایل شد موزیک نظام را در ایران تأسیس کند ولی این کار در آن زمان انجام نشد و در ۱۲۷۳ق. مطابق ۱۲۳۵خ. به درخواست ناصرالدین‌شاه دو کارشناس موسیقی نظام به نام‌های بوسکه و رویون از سوی دولت فرانسه به ایران آمدند و دسته موزیک نظامی به روش فرانسه را در ایران ایجاد کردند. دو سال بعد با بازگشت بوسکه به فرانسه و چندی بعد با فوت رویون در تهران (۱۲۸۴ق.) در این راه توفیقی حاصل نشد (برای اطلاع بیشتر مراجعه شود به: جوادی، غلامرضا (۱۳۸۰)، موسیقی ایران از آغاز تا امروز، ج ۱، تهران: نشر همشهری؛ درویشی، محمدرضا (۱۳۶۷ و ۱۳۶۸)، تأثیر موسیقی غرب بر موسیقی ایران، فصلنامه آهنگ، ش ۲ و ۳).

۲۶- آلفرد ژان باتیست لومر A. Lemaire پیش از آمدن به ایران معاون هنگ اول گارد پرنده نظام فرانسه بود و وقتی به ایران آمد به دانشجویان بخش موسیقی دارالفنون آموزش داد و به موسیقی ایرانی هارمونی را معرفی کرد، قطعات زیادی با الهام از موسیقی ایرانی ساخت و برای ثبت موسیقی سنتی ایران کوشید. لومر از کتاب تئوری موسیقی نوشته مسیو کوهن برای تدریس محصلین استفاده می‌کرد که مزین‌الدوله این کتاب را به فارسی برگرداند و در ۱۳۰۱ق. در چاپخانه دارالفنون چاپ کرد. لومر در اسفند ۱۲۸۸ در تهران دیده از جهان فرو بست.

۲۷- مراجعه کنید به: آریان‌پور، امیراشراف (۱۳۹۳)، موسیقی ایران از انقلاب مشروطیت تا انقلاب جمهوری اسلامی ایران، تهران: فرهنگستان هنر، مؤسسه تألیف، ترجمه و نشر آثار هنری متن، ص ۴۱.



28- Diamant

۲۹- مراجعه کنید به: صفایی ابراهیم، اسناد نو یافته، سند ۳۷، (۲۰۱۶۰۷۱۶_jpg۲۱۴۷۴۵) مراجعه کنید. همچنین به تصاویر شماره ده و سیزده در پیوست مقاله مراجعه کنید.

30- Art Now

۳۱- مقبره کنونی حافظ در ۱۳۱۴ خ. در زمانی که علی اصغر حکمت وزیر فرهنگ بود از سوی آندره گدار (هنرمند و معمار فرانسوی) طراحی و در ۱۳۱۷ خ. ساخته شد. تا پیش از آن در محل ایوان جوار مقبره حافظ ۴ ستون از زمان کریمخان زند باقی بود و گدار با حفظ این ستون‌ها و به نشانه قرن بیستم، ۱۶ ستون دیگر به آن افزود.

۳۲- به عکس مقبره حافظ، تصویر شماره چهارده در تصاویر پیوستی، مراجعه کنید.

۳۳- به عنوان نمونه به شماره ۱۰۰ مجله Le Figaro مورخ ۱۰/۰۴/۱۹۰۵، ص ۱ و شماره ۱۳۷۳۹ مجله Le Temp ص ۳، مورخ ۱۷/۰۱/۱۸۹۹ مراجعه کنید.

۳۴- به تصویر شماره هجده معلمان این کلاس در تصویر پیوست مقاله مراجعه کنید.

۳۵- به تصویر شماره نوزده احمدشاه و همکلاسی‌ها در تصویر پیوست مقاله مراجعه کنید.

۳۶- یک برگ از کتاب مربوط به گفتار بزرگان به دستخط مزین الدوله در سند شماره سه آمده است.

۳۷- به مقاله دکتر مهرداد مزین در ایران نامه، سال دوم، ص ۶۰۳ مراجعه کنید.

۳۸- به نامه مزین الدوله در سند شماره سه پیوست در انتهای مقاله مراجعه کنید.

۳۹- برای اطلاع بیشتر مراجعه شود به: اسناد موجود در مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران در مورد پرداخت مساعده و انعام هیئت دولت به او در سال‌های ۱۲۹۹-۱۳۰۹ که از میان آن‌ها چند سند (اسناد شماره چهار، پنج، شش و هفت) انتخاب شده و در پایان مقاله درج شده است.

۴۰- فرمان این نشان در پیوست شماره دو درج شده است.

۴۱- اشخاص دیگری مانند آذری و اعظم‌واقفی نیز در نوشته‌ها و آثار خود به این نشان‌ها اشاره کرده‌اند.

۴۲- آقای سیدحسین اعظم‌واقفی در کتاب میراث فرهنگی نطنز، ج ۲، بخش ۲ نتیجه ازدواج اول مزین الدوله را دو دختر ثبت کرده‌اند و نام یکی از دختران را ملیحه نوشته‌اند. همچنین حاصل ازدواج دوم وی را ۴ پسر و ۳ دختر ذکر کرده‌اند که در این دو مورد اشتباه شده است.

منابع:

- ابهری، حبیب‌الله (۱۳۴۴). مجله هنر و مردم، شهریور ۱۳۴۴، ص ۱۰.

- ادیب، محمدحسین (۱۳۵۴). یادگارهایی از دارالفنون قدیم، مندرج در کتاب امیرکبیر و دارالفنون، به کوشش قدرت‌الله روشنی‌زعفرانلو.

- آذری، علی (۱۳۴۲). میرزا علی اکبرخان نقاشباشی. مجله پیام نوین، سال پنجم، ص ۷۵-۹۶.

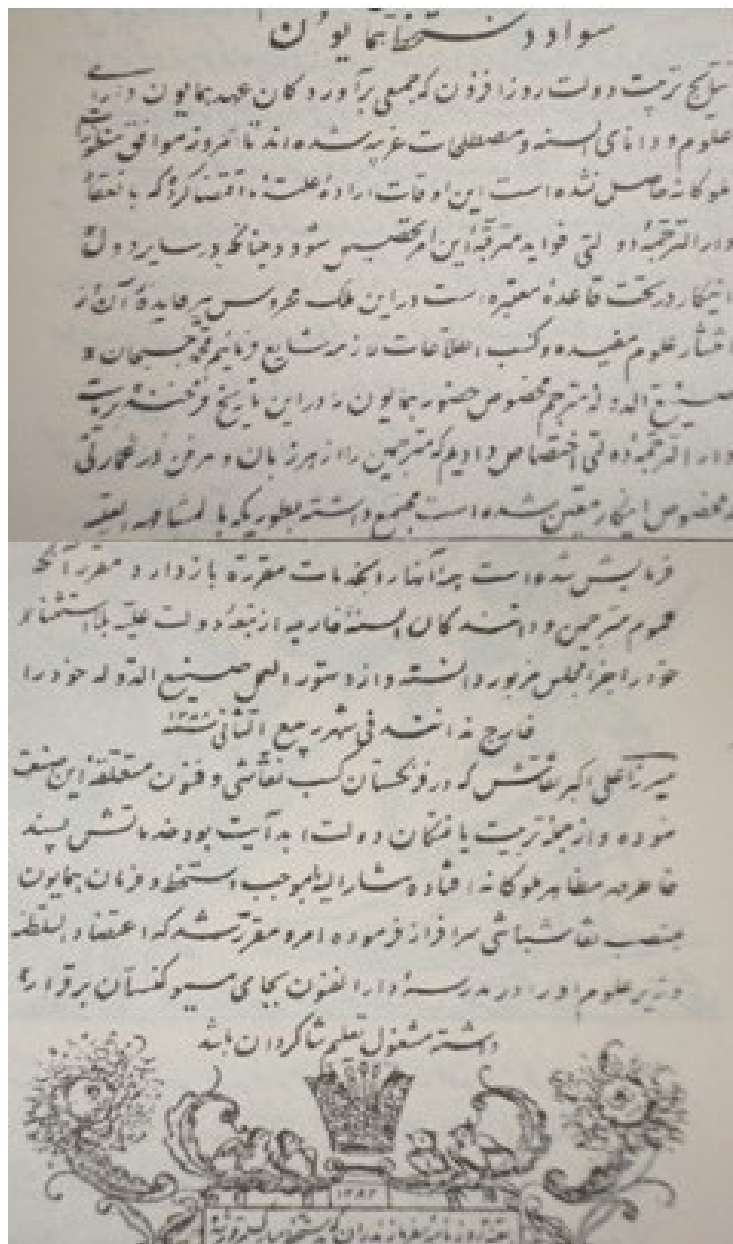


- آغداشلو، آیدین (۱۳۹۴). *گفتارها و گفت‌وگوهای دیگر*. تهران: کتاب آبان.
- افضل‌الملک، غلامحسین (۱۳۶۱). *افضل‌التواریخ*. به کوشش منصوره اتحادیه (نظام مافی) و سیروس سعدوندیان، تهران: نشر تاریخ ایران.
- آیت‌اللهی، حبیب‌الله (۱۳۸۰). *کتاب ایران: تاریخ هنر*. تهران: الهدی.
- بامداد، مهدی (۱۳۴۷). *شرح حال رجال ایران در قرن ۱۲ و ۱۳ و ۱۴ هجری*. تهران: زوار.
- *تاریخ فرهنگ ایران زمین*، تهران، چاپخانه سازمان تربیت علم و تحقیقات تربیتی، ۱۳۴۲ ش.
- *چهره‌هایی از پیشروان هنر و ادبیات معاصر ایران*، چاپ فرهنگسرای نیاوران، ۱۳۵۷، ص ۱۵۲.
- حسینی‌راد، عبدالمجید (۱۳۷۸). *چند کلمه درباره نقاشی معاصر ایران*. *مطالعات هنرهای تجسمی*، ش ۷، ص ۱۸۰-۱۹۱.
- خالقی، روح‌الله (۱۳۵۳). *سرگذشت موسیقی ایران*. ج (۱)، تهران: صفیعلیشاه.
- دست‌نوشته‌های منتشرنشده سرلشکر منصور مزین (فرزند مزین‌الدوله).
- *روزنامه ایران*، جمعه ۱۷ رمضان ۱۲۸۸ ق.
- *روزنامه خاطرات عین‌السلطنه سالور* (۱۳۷۴). به کوشش ایرج افشار و مسعود سالور، تهران: اساطیر.
- *روزنامه دولت علیه ایران*، شماره ۵۷۰، مورخ ۱۵ ذیحجه ۱۲۸۱ ق، ص ۷.
- *سالنامه دبیرستان علمیه*، تهران، سال تحصیلی ۱۳۳۴ و ۱۳۳۵. ص ۹۰.
- *سالنامه وزارت معارف*، ۱۲۹۷ شمسی، ص ۶۹۶.
- سپهر، مورخ‌الدوله (۱۳۶۲). *ایران در جنگ بزرگ*. تهران: ادیب.
- سرمد، غلامعلی (۱۳۷۲). *اعزام محصل به خارج از کشور در دوره قاجاریه*. تهران: بنیاد.
- شیخ‌الاسلامی، جواد (۱۳۶۸). *سیمای احمدشاه قاجار*. تهران: نشر گفتار.
- عمیدی‌نوری، ابوالحسن (۱۳۸۱). *یادداشت‌های یک روزنامه‌نگار (تحولات نیم قرن تاریخ معاصر ایران از نگاه ابوالحسن عمیدی)*. ج ۱، به کوشش مختار حدیدی و جلال فرهنگد، تهران: مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران.
- فرصت‌شیرازی، محمد نصیر بن جعفر (فرصت‌الدوله) (۱۳۳۷). *دیوان فرصت*. به کوشش علی زرین‌قلم، تهران: کتابفروشی سیروس.
- قاصد نیوز، تخریب سنگ قبرهای تاریخی در ابن‌بابویه، ۱۴ آبان ۱۳۹۰، کد خبر: ۸۷۰۹.
- کریمی، بهمن (۱۳۷۷). *راهنمای آثار تاریخی شیراز*. تهران.
- محبوبی‌اردکانی، حسین (۱۳۷۸). *تاریخ مؤسسات تمدنی جدید ایران*. ج ۱، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- مزین، مهرداد (۱۳۶۳). *پیشرفت فرهنگ و علوم در ایران*، میرزا علی‌اکبرخان مزین‌الدوله نقاشباشی.
- *فصلنامه ایران‌نامه*، ش ۸، ص ۵۹۵-۶۱۰.



- مستوفی، عبدالله (۱۳۷۱). شرح زندگانی من. ج (۱). ج ۲، تهران: انتشارات زوار.
- مصاحب، غلامحسین (۱۳۸۱). دایرةالمعارف فارسی مصاحب. تهران: امیرکبیر.
- معتضد، خسرو (۱۳۷۵). ناکامان کاخ سعدآباد. ج (۲)، تهران: زرین.
- ملاح، حسینعلی (۱۳۴۵). تاریخ موسیقی نظامی در ایران. تهران: انتشارات مجله هنر و مردم.
- نشریه شماره ۲۲ کمیسیون ملی یونسکو در ایران.
- نصیرفر، حبیب‌الله (۱۳۷۴). سیمای هنرمندان ایران، سینما، تئاتر، موسیقی. ج (۱)، تهران: صغیعی‌شاه.
- نصیری‌مقدم، محمدنادر (۱۳۹۰). سفرنامه سوم مظفرالدین شاه به فرنگ. تهران: چاپخانه مجلس.
- یادنامه کمال‌الملک (۱۳۷۹). به کوشش علی دهباشی، تهران: نشر به‌دید.





سند شماره یک

رونوشت فرمان ناصرالدین شاه در مورد اعطای لقب نقاشباشی به علی اکبرخان [مزمین الدوله] و انتصاب او به سمت معلمی دانش آموزان دارالفنون به جای مسیو کنستان



سند شماره دو

اعطای نشان استانیسلاس به مزمین الدوله از سوی نیکلای دوم امپراتور روسیه (۱۹۱۴ م.)

Altesse

Je vous demande bien pardon
de vous adresser la parole selon
mon habitude ;

Etant prince, instruit,
ayant soixante ans : un tel
personnage ne doit jamais
manquer à sa parole, surtout
quand il s'agit d'une chose si
facile et si simple !

Tout à vous
Nogayan

سند شماره سه

یادداشت نصیحت‌آمیز مزین‌الدوله (به زبان فرانسه) به یکی از شاهزادگان قاجار (به خط خودش)

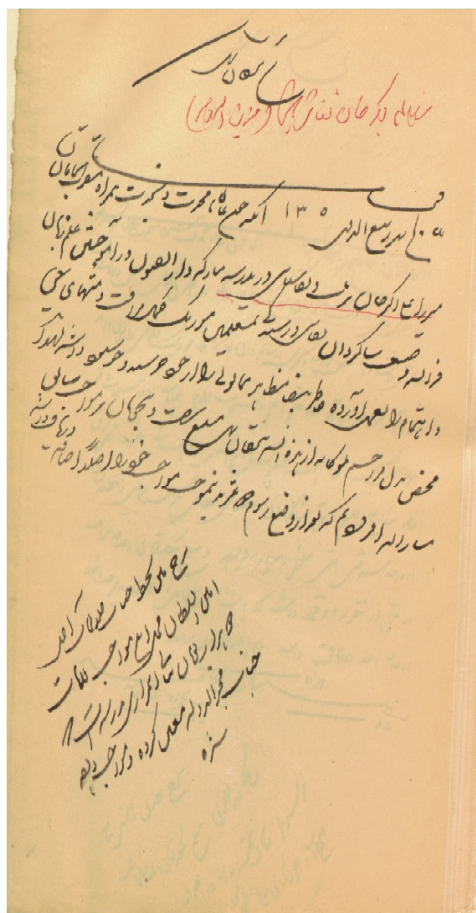


میرزا علی اکبرخان نقاش‌باشی (مزین‌الدوله)

به تاریخ شهر ربیع‌الاول ۱۳۰۵ [ق] آنکه چون عالیجاه مجدت و نجت همراه مقرب‌الخاقان میرزا علی اکبرخان سرتیپ و نقاش‌باشی در مدرسه مبارکه دارالفنون در آموختن علم زبان فرانسه و صنعت به شاگردان نقاشی و رسیدگی به متعلمین موزیک کمال مراقبت و منتهای سعی و اهتمام را به عمل آورده خاطر بنده مظاهر همایونی را از خود خرسند و خوشنود داشته فرمودند محض بذل مراحم ملوکانه از هذه السنه سیچقان ثیل مبلغ شصت و پنج تومان بر مواجب سابق مشارالیه افزودیم که [بعد از] وضع مرسوم دو [عشر] بدین موجب مواجب خود را اصلاً اضافه دریافت داشته [در هاشم:] شرح متن به خط جناب جلالت‌مآب اجل امین‌السلطان محل این مواجب از بابت دو هزار تومان سالی استمراری مدرسه است که جناب مخیرالدوله معین کرده و مواجب داده شده

میرزا علی اکبرخان نقاش‌باشی (مزین‌الدوله)
بتاریخ شهر ربیع‌الاول سنه ۱۳۰۵ [ق] آنکه
چون عالیجاه مجدت و نجت همراه مقرب
الخاقان میرزا علی اکبر خان سرتیپ و
نقاش‌باشی در مدرسه مبارکه دارالفنون در
آموختن علم زبان فرانسه و صنعت شاگردان
نقاشی و رسیدگی متعلمین موزیک کمال رافت
و منتهای سعی و اهتمام را بعمل آورده و
خاطر بنده مظاهر همایونی را از خود خرسند و
خوشنود داشته که محض بذل و رحم ملوکانه از
هذه السنه سیچقان ثیل ... رحمت و سبوهان بر
مواجب سابق مشارالیه امر فرمودیم که بعد از
وضع رسوم دو عشر و نیم حسب مواجب خود
را اصلاً اضافه دریافت داشته.

شرح متن بخط جناب جلالت‌مآب اجل امین
السلطان. محل این مواجب ... دو هزار تومان
سالی استمراری مدرسه است که جناب
مخیرالدوله معین کرده و مواجب داده شده.



سواد فرمان ناصرالدین شاه در خصوص
برقراری مواجب واعطای منصب در سالهای
۱۳۰۵ و ۱۳۰۶ هجری قمری.
سند خطی موجود در کتابخانه و مرکز اسناد
ملی ایران تحت شماره ۳۶- ۶۰، صفحه ۲۳.

سند شماره چهار

سواد فرمان ناصرالدین شاه در مورد افزایش حقوق مزین‌الدوله در سال ۱۳۰۵ ق. موجود در
سازمان اسناد ملی ایران (شماره ۳۶ - ۶۰ ص ۲۳)



تاریخ ثبت ۱۷

ریاست وزراء

نمره عمومی ۱۲۵۹۴

اسفندماه ۱۳۰۵

وزارت جلیله مالیه

به طوری که با نواب اشرف والا آقای وزیر مالیه در هیئت وزرا مذاکره به عمل آمد قرار شد از بابت وجه تصویب نامه انعام مقرر دربارہ آقای مزین الدوله عجلتاً یکصد و بیست و هشت تومان که از قسمت انعام دولت محل موجود است به مشارالیه تأدیه شود تا بقیه آن از اعتبار سال ۱۳۰۶ پرداخت گردد. قدغن خواهید فرمود ترتیب امور را در اسرع اوقات به موقع اجرا گذارند. امضاء

(شماره سند ۱۳ - ۱۲۵۹ - ۲ موجود در مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر)

۲ نمره (۸)

نمره عمومی ۱۲۵۹۴

نمره خصوصی

کارن ۶۵۴۳۹

دوبسه

تاریخ ثبت ۱۷ اسفندماه ۱۳۰۵ [شمسی]

نمره عمومی ۱۲۵۹۴

ریاست وزراء

نوع مسوده

موضوع مسوده

شعبه

مسؤل بایک نویس

تاریخ ثبت ۱۷ اسفندماه ۱۳۰۵

وزارت جلیله مالیه

بظوریکه نواب اشرف والا آقای وزیر مالیه در هیئت وزراء مذاکره بعمل آمد قرار شد از بابت وجه تصویب نامه انعام مقرر دربارہ آقای مزین الدوله عجلتاً یکصد و بیست و هشت تومان که از قسمت انعام [محل] اعتبار دولت موجود است به مشارالیه تأدیه شود تا بقیه آن از اعتبار سال ۱۳۰۶ پرداخت گردد. قدغن خواهید فرمود ترتیب امور را در اسرع اوقات به موقع اجرا گذارند.

امضاء

۱- در اصل سند «اعتبار دولت محل» آمده است.

این سند به شماره ۱۳-۱۲۵۹-۲ در مرکز اسناد تاریخ معاصر ایران نگهداری می شود.

۱۹۱۱

سند شماره پنج

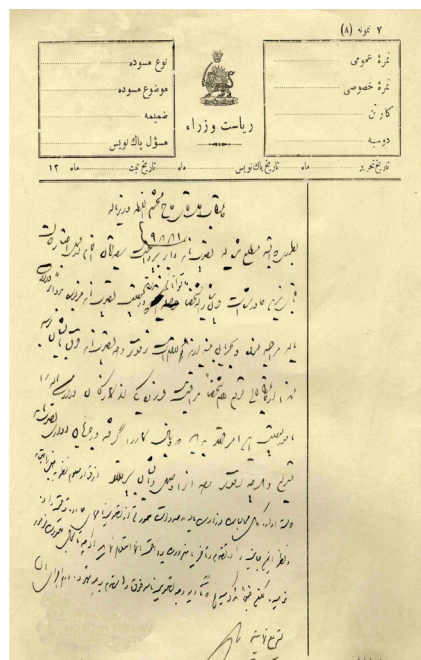
دستور رئیس الوزراء (مستوفی الممالک) به وزیر مالیه مبنی بر پرداخت ۱۲۸ تومان انعام از محل اعتبار دولت به مزین الدوله

ریاست وزراء

جناب مستطاب اجل آقای حاج محتشم السلطنه وزیر مالیه

به طوری که البته مطلع شده‌اید تصویب‌نامه نمره ۹۸۸۱ دایر به پرداخت سیصد تومان انعام از محل اعتبار دولت به آقای مزین صادر شده است. چون مشارالیه شخصاً توانایی ندارند در تعقیب نامۀ مزبوره به دوائر وزارت مالیه مراجعه نموده و به جریان بیندازند [و] لازم است زودتر وجه تصویب‌نامه فوق به ایشان برسد لهذا از جناب مستطاب عالی توقع دارم شخصاً مراقبت فرموده یکی از کارکنان وزارت مالیه را مأمور تعقیب این امر قرار بدهید که دنبال کار را گرفته در جریان اداری تصویب‌نامه تسریع و هرچه زودتر وجه آن را وصول و به ایشان بپردازد. از قرار معلوم نظر به ضیق اعتبار دولت [۱] اداره کل محاسبات وزارت مالیه درصدد است صورتی از تصویب‌نامه‌های صادره ترتیب داده و نظر اینجانب را در تقدّم و تأخّر یا ضرورت پرداخت آن‌ها استعلام نماید [۲] اگر چه تا به حال صورت مزبور نرسیده لکن قبلاً تذکر می‌دهم که باید تأدیه وجه تصویب‌نامه فوق را مقدّم به همه نموده در اجرای آن تسریع نمائید. امضاء

(شماره سند ۱۴ - ۱۲۵۹ - ۲ موجود در مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر)



ریاست وزراء
تاریخ ثبت... ماه... ۱۳

جناب مستطاب اجل آقای حاج محتشم السلطنه وزیر مالیه

بطوری که باید مطلع شوید تصویب‌نامه دایر نمره ۹۸۸۱ پرداخت سیصد تومان انعام در محل اعتبار دولت به آقای مزین صادر شده است چون مشارالیه شخصاً جویسته توانایی نداشته است که در تعقیب تصویب‌نامه مزبوره به دوائر ادارات مالیه مراجعه نموده و به جریان بیندازد و مهم است زودتر وجه تصویب‌نامه فوق به ایشان برسد لهذا ارجاعات مالی موقع مهم شخصاً مراقبت ورزیده یکی از کارکنان وزارت مالیه را مأمور تعقیب این امر متعهد به این که پلکان کار را گرفته در جریان اداری تصویب‌نامه تسریع و هرچه زودتر وجه آن را وصول و به ایشان بپردازد. از قرار معلوم نظر به ضیق اعتبار دولت اداره کل محاسبات وزارت مالیه در صورتات معهود تا تصویب‌نامه‌های صادره ترتیب داده و نظر اینجانب را در تقدّم و تأخّر یا ضرورت پرداخت آنها استعلام نماید. اگر چه تا به حال صورت مزبور نرسیده لکن قبلاً تذکر می‌دهم که باید تأدیه وجه تصویب‌نامه فوق را مقدّم به همه نموده در اجرای آن تسریع نمائید. امضاء

۱- این سند مربوط به دوره ی ششم ققون نگاری و کلیتۀ دوم «حسن مستوفی» است که وزارت مالیه این کابینه که از تاریخ ۲۴ شهریورماه ۱۳۰۵ شمسی تا ۱۹ بهمن ۱۳۰۵ شمسی دوام داشت را «حسن استقبالی حاج محتشم السلطنه» بر عهده داشته است. سند مزبور نیز مربوط به همین تاریخ است.

این سند به شماره ۱۴- ۱۲۵۹- ۲ در مرکز اسناد تاریخ معاصر ایران نگهداری می‌شود.

سند شماره شش

دستور رئیس الوزراء (مستوفی الممالک) به حسن اسفندیاری (محتشم السلطنه) وزیر مالیه مبنی بر تسریع پرداخت ۳۰۰ تومان از محل اعتبارات دولت به مزین الدوله



ریاست وزراء

نمره کتاب ثبت ۵۷۸۹

تاریخ ارسالی ۲۰ اسد ۱۳۰۱ [۱]

وزارت جلیله مالیه

آقای مزین الدوله حقوقی جزو دربار و حقوقی جزو بودجه وزارت معارف دارند که به واسطه مرتب نرسیدن حقوق دربار و وزارت معارف پرداخت نشده است. چون مشارالیه محل معیشتی غیر از این حقوق ندارند و ملاحظه قدمت خدمت و شیخوخیت ایشان لازم است قدغن فرمائید مبلغ پانصد تومان به عنوان مساعده از حقوقات معوقه ایشان به فوریت پرداخته از بابت حقوق درباری یا معارفی کسر و محسوب دارید.

[در هامش:] برای آقای مزین الدوله فرستاده شود

مهرات تاریخ ۱۳
ام تریتا سارو



ریاست وزراء

نمره کتاب ثبت	۵۷۸۹
کارن	دوب
ذکر نموده های قبل	

تاریخ ارسالی ۲۰/۱/۱۳۰۱

ریاست وزراء
نمره کتاب ثبت: 5789
تاریخ ارسالی: 13/01/20

دارت جلیله مالیه
از این امر معلوم می شود که در وزارت معارف و وزارت بودجه و وزارت معارف دارند که به واسطه مرتب نرسیدن حقوق دربار و وزارت معارف پرداخت نشده است. چون مشارالیه محل معیشتی غیر از این حقوق ندارند و ملاحظه قدمت خدمت و شیخوخیت ایشان لازم است قدغن فرمائید مبلغ پانصد تومان به عنوان مساعده از حقوقات معوقه ایشان به فوریت پرداخته از بابت حقوق درباری یا معارفی کسر و محسوب دارید.

وزارت جلیله مالیه

آقای مزین الدوله حقوقی جزو دربار و حقوقی جزو بودجه وزارت معارف دارند که به واسطه مرتب نرسیدن حقوق دربار و وزارت معارف پرداخت نشده است. چون مشارالیه محل معیشتی غیر از این حقوق ندارند و ملاحظه قدمت خدمت و شیخوخیت ایشان لازم است قدغن فرمائید مبلغ پانصد تومان به عنوان مساعده از حقوقات معوقه ایشان به فوریت پرداخته از بابت حقوق درباری یا معارفی کسر و محسوب دارید.

نقد غرضه
120

اصل این سند در مرکز اسناد تاریخ معاصر ایران نگهداری می شود

سند شماره هفت

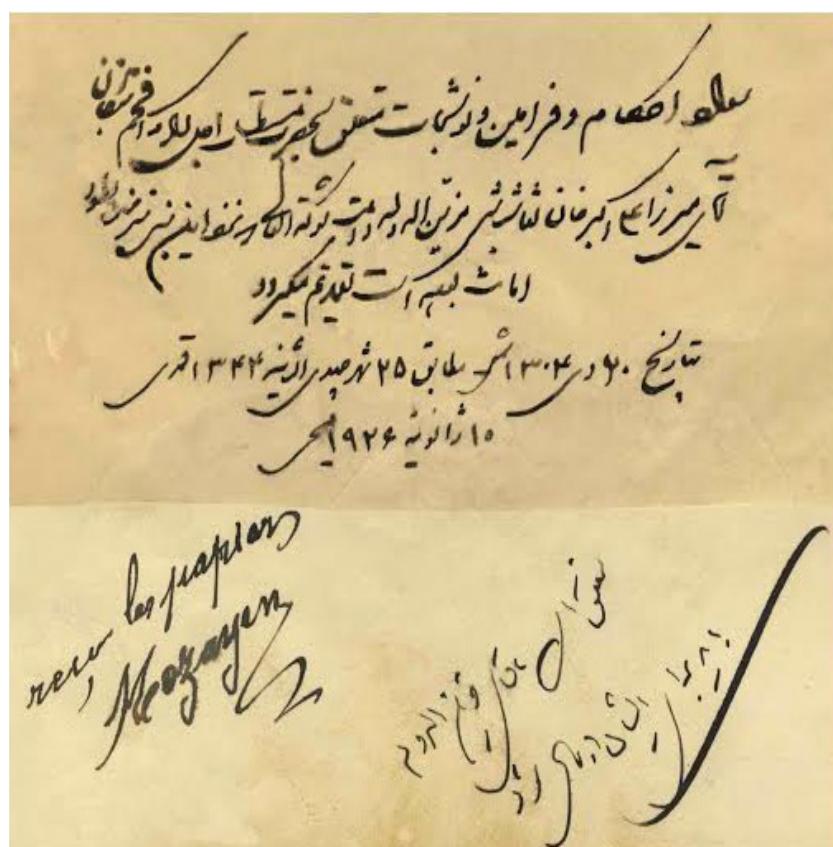
نامه رسمی رئیس الوزرا (قوام السلطنه) به وزارت مالیه مبنی بر پرداخت فوری ۵۰۰ تومان
مساعده به مزین الدوله از محل حقوق معوقه او
(اصل سند در مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر موجود است)



سواد احکام و فرامین و نوشتجات متعلق به حضرت مستطاب اجل اکرم افخم بندگان آقای
میرزا علی اکبرخان نقاشباشی مزینالدوله
دامت شوکته‌العالی که نزد این بنده شرمنده به‌طور امانت بوده است تقدیم می‌گردد.
به تاریخ ۲۰ دی ۱۳۰۴ شمسی - مطابق ۲۵ شهر جمادی‌الثانیه ۱۳۳۴ قمری - ۱۰ ژانویه
۱۹۲۶ مسیحی

[در هامش:] متعلق است به آقای مزین‌الدوله؛ باید برای ایشان ارسال شود.

[در هامش:] مدارک دریافت شد. امضاء Mozayen



سند شماره هشت

سندی که نشان می‌دهد مزین‌الدوله تا اواخر دی‌ماه ۱۳۰۴ احکام، فرامین و مدارکی در اختیار داشته است.

(شماره سند ۱۰ - ۱۲۵۹ - ۲ موجود در مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران)



تصاویر



تصویر شماره یک
نمونه‌ای از نقاشی - اثر مزین الدوله



تصویر شماره دو
نمونه‌ای از نقاشی - اثر مزین الدوله





تصویر شماره سه
نمونه‌ای از نقاشی - اثر مزین الدوله



تصویر شماره چهار
نمونه‌ای از نقاشی - اثر مزین الدوله





تصویر شماره شش

تصویر نقاشی میرزا عبدالوهاب خواجه‌نوری -
(نظام‌الملک) اثر علی‌اکبر خان مزین‌الدوله (۱۳۱۱ق.)



تصویر شماره پنج

تصویر نقاشی - ناصرالدین شاه اثر مزین‌الدوله
(۱۳۱۲ق.)



تصویر شماره هشت

عکس مزین‌الدوله در نخستین سال‌های حضور در
دربار ناصری



تصویر شماره هفت

تابلو نقاشی - مزین‌الدوله اثر خودش



تصویر شماره ده

این عکس با توجه به یادداشت زیر آن در آلمان گرفته شده که مزین‌الدوله در ۱۳۱۶ ق. در مأموریت آلمان بود؛ در سمت چپ او اعلم‌الدوله ثقفی و در سمت راست او احتمالاً قائم‌مقام تبریزی قرار گرفته‌اند.



تصویر شماره نه

عکس مزین‌الدوله





تصویر شماره دوازده

مزمین الدوله در کنار دامادش (شوکت‌الممالک جلایر)؛
نفر ایستاده در پشت: حسین‌خان مزمینی (فرزند دوم
مزمین الدوله)؛ اطفال ردیف جلو: ناظمه خانم (نوه
مزمین الدوله)، منصور و مظفر (فرزندان مزمین الدوله)



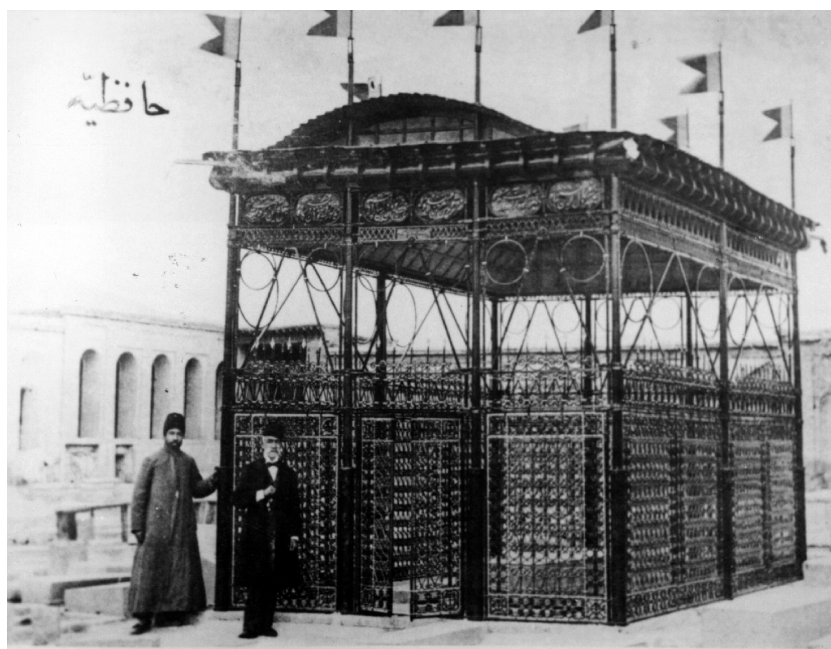
تصویر شماره یازده

مزمین الدوله در کنار فرزند ارشدش
نظام‌الممالک (پدر سرتیپ علی‌اصغر مزمینی)



تصویر شماره سیزده

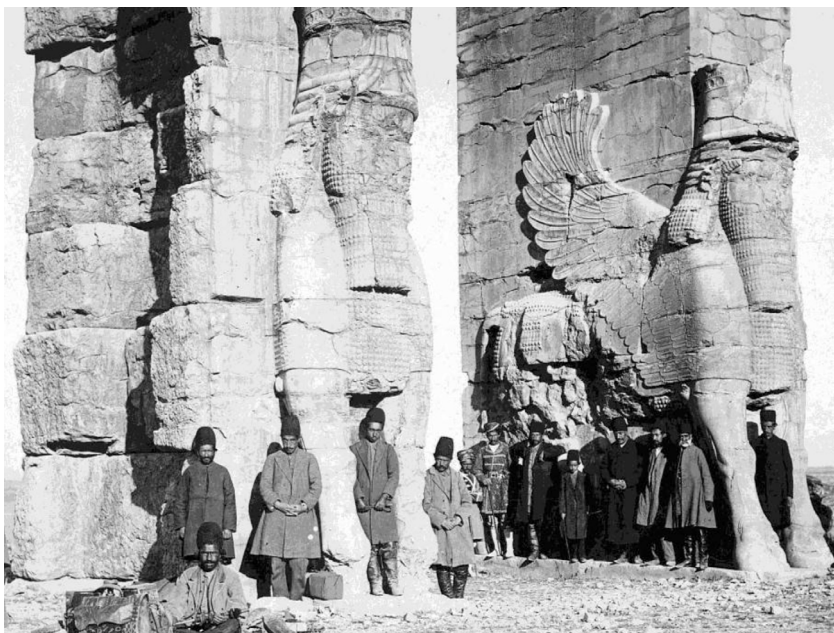
مزمین الدوله و اعضای هیئت همراه در مأموریت آلمان (۱۳۱۶ق.)؛ نفر دوم از راست اعلم الدوله ثقفی و نفر
آخر مزمین الدوله در عکس دیده می‌شوند.



تصویر شماره چهارده

(آرامگاه حافظ [حافظیه] که در ۱۳۱۹ ق. با دستور و طراحی مزین الدوله ساخته شد)
 علی اکبرخان مزین الدوله و فرصت الدوله شیرازی





تصویر شماره پانزده

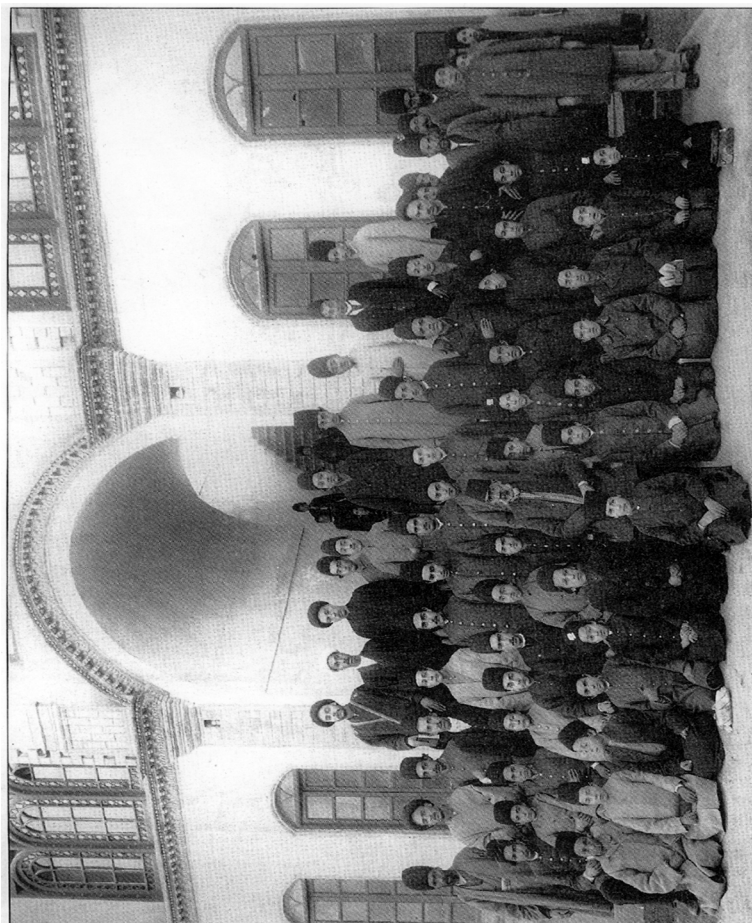
مزمین الدوله و افراد همراه او در تخت جمشید



تصویر شماره شانزده

مزمین الدوله و افراد همراه او در تخت جمشید





تصویر شماره هفده

علی اکبر خان مزین الدوله (مزین الدوله نقاشباشی) به اتفاق جمعی از محصلین مدرسه دارالفنون (۱۳۱۹ ق.)



تصویر شماره هجده

احمدشاه و محمدحسن میرزا (ولیعهد) با معلمین کلاس مخصوص شاه در کاخ گلستان (۱۳۲۸ق.)
 از راست: عمادالکتاب (معلم خط)، حاجی ملاباشی (معلم دینی)، دکتر کریم‌خان هدایت (پسر نیرالملک
 اول) معلم حفظ‌الصحه، مزین‌الدوله (معلم زبان فرانسه و رئیس کلاس)، محمد غفاری کمال‌الملک (معلم
 نقاشی)، امیرسهم‌الدین غفاری ذکاءالدوله (پسر نظام‌الدین‌خان مهندس‌الممالک) معلم ریاضی و جغرافیا،
 میرزا ابوالحسن‌خان گرانیامیه (پسر میرزا رضاخان مؤیدالسلطنه) و شاهزاده عباس‌میرزا سالارلشکر (پسر
 فرمانفرما) هر دو معلم تعلیمات نظامی، میرزا عباسقلی‌خان ممتازدیوان (برادر ممتازالدوله) معلم تعلیمات
 عمومی، محمدعلی فروغی (پسر ذکاءالملک اول) معلم تاریخ



سرتیپ میرزا نظام‌الدین خان نظام‌الممالک

(گمگشته‌ای در تاریخ رجال دولتی و فرهنگی عصر قاجار)

نیایش پورحسن

چکیده:

«میرزا نظام‌الدین خان نظام‌الممالک» از جمله رجال نیک‌نام، جدی و تحصیل‌کرده ایرانی در دوره قاجار است که شوربختانه تاکنون هیچ شرح‌احوالی از زندگانی و خدماتش در کتب رجال‌شناسی و تذکره‌های ایرانی درج نشده است. وی علی‌رغم آنکه در سال‌های جوانی مشاغل و سمت‌های مهمی نظیر: «معلمی در مدرسه دارالفنون»، «مدیریت مدرسه مظفریه رشت»، «مدیریت تمام مدارس گیلان» و «ریاست تفتیش تذکره بنادر خلیج فارس و بندر محمره» عهده‌دار بود، اما به‌جهت سانه‌ای دلخراش از ادامه خدمات و فعالیت‌های اجتماعی و فرهنگی‌اش بازماند. از این رو نام و فعالیت‌هایش در تاریخ رجال قاجار به محاق فراموشی سپرده شد. مقاله حاضر سعی دارد که با استناد به برخی از مدارک تازه‌یاب گوشه‌ای از زندگانی این گمشده ناکام در عصر قاجار را واکاوی کند.

کلیدواژه‌ها

عصر قاجار، مدرسه دارالفنون، رجال دولتی و فرهنگی.

آرشیو ملی، سال چهارم، شماره اول، بهار ۱۳۹۷، شماره پیاپی ۱۳؛ صص: ۱۰۲-۱۱۵

سرتیپ میرزا نظام الدین خان نظام الممالک

(گمگشته‌ای در تاریخ رجال دولتی و فرهنگی عصر قاجار)

نیایش پورحسن^۱

مقدمه:

میرزا نظام، فرزند ارشد میرزا علی اکبرخان مزین الدوله نقاشباشی، در حدود سال ۱۲۸۹ق. در تهران دیده به جهان گشود.

وی تحصیلات خود را در مدرسه دارالفنون تهران در رشته پیاده نظام آغاز کرد و در سلام مدرسه مبارکه دارالفنون که به تاریخ یکشنبه ۳ ربیع‌الثانی ۱۳۰۵ق. به عمل آمد، به اخذ نشان مس قطعه و انعام پنج تومان سرافراز شد (روزنامه ایران، ۲۶ ربیع‌الثانی ۱۳۰۵ق.).

میرزا نظام پس از اتمام تحصیلات خود در دارالفنون، در حدود سال ۱۳۰۶ق. با حمایت پدر بزرگوارش برای ادامه تحصیل به فرانسه رهسپار شد. او در فرانسه در رشته مهندسی و نظامی به تحصیل پرداخت و سرانجام از دانشگاه اکل پلی تکنیک^۲ پاریس و همچنین تعلیمات نظامی از دانشگاه جنگ پاریس فارغ‌التحصیل شد (مصاحبه با دکتر مهرداد مزین).

میرزا نظام، پس از پنج‌سال اقامت در فرانسه، و دریافت نشان «برگ خرمای آکادمی فرانسه»^۳ در اواخر سلطنت «ناصرالدین‌شاه» به ایران مراجعت کرد.

وی در بدو ورودش به ایران در سال ۱۳۱۱ق. به دریافت لقب و خطاب «خانی» مفتخر شد (مصاحبه با دکتر مهرداد مزین)^۴ و از همان سال در وزارت علوم با سمت معلمی ریاضی مدرسه دارالفنون شروع به فعالیت کرد.

از آنجا که بنا به نوشته میرزا محمدحسن خان اعتمادالسلطنه (وزیر انطباعات عصر ناصری)

۱. پژوهشگر و عضو کانون نویسندگان

و منتقدان خانه تناتر ایران.

pourhassanniayesh@gmail.com

2. Ecol Polytechnique

۳. همچنین در تصاویر باقی مانده از میرزا نظام،

این نشان روی سینه وی دیده می‌شود.

۴. در سالنامه ۱۳۱۱ق. (ص ۴۳) از وی به عنوان

«میرزا نظام خان» یاد شده است.



مدرسه دارالفنون مدرسه‌ای نظامی قلمداد می‌شد (اعتمادالسلطنه، ۱۳۶۷، ص ۲۰۴۲)، لذا میرزا نظام‌خان نیز از همان آغاز ورودش در وزارت علوم با درجه سرهنگی و با سمت معلم ریاضی در مدرسه مبارکه دارالفنون استخدام و به تدریس پرداخت (سالنامه ۱۳۱۴ق، ص ۴۷).

فعالیت‌های تدریس میرزا نظام‌خان، در دارالفنون تا سال ۱۳۱۷ق. بیشتر به طول نیانجامید و وی در اوایل همان سال به‌عنوان یکی از صاحب‌منصبان و اعضای وزارت علوم به محمودولی‌خان تنکابنی نصرالسلطنه (حکمران ایالت گیلان)^۱ معرفی شد و از این رو عازم شهر رشت شد (سالنامه ۱۳۱۷ق، ص ۴۶).

سندی به خط مشیرالملک (وزیر امور خارجه ایران)^۲ برای معرفی میرزانظام‌خان به نصرالسلطنه و ایالت گیلان در تاریخ ۲ ربیع‌الثانی ۱۳۱۷ق. در دست می‌باشد که حاکی از شایستگی میرزا نظام‌خان در آن تاریخ بوده است.

سواد کاغذ وزارت امور خارجه به ایالت گیلان

معمدالسلطان میرزا نظام‌خان پسر جناب میرزاعلی‌اکبرخان مزین‌الدوله که معروف خدمت جناب اجل عالی دام اقباله و مراتب خدمات محوله است، البته تا به حال جوهر ذاتی خود را بروز داده و به حقیقه احوال او برخوردیده‌اید.

مشارالیه جوان نجیب قابل باکفایتی است و در یکی فطرت لایق آن است که به مرحمت‌های معنویه جناب اجل عالی مخصوص و ممتاز باشد.

اگرچه مشارالیه با حسن امانت و قابلیت وافر که دارد و جلب توجهات فعلی جنابعالی را خواهد کرد، ولی نظر به میل قلبی که نسبت به او دارم، این مختصر را مصدع شدم ... مشیرالملک (استادوخ، کارتن ۱۲، پرونده ۴، سند ۱۹).

میرزا نظام‌خان در رشت با همکاری نصرالسلطنه تنکابنی به تأسیس نخستین مدرسه سبک جدید، عالی و منظم شهر رشت به‌نام شرافت در تاریخ یکشنبه ۱۷ شوال ۱۳۱۷ق. همت گماشت، و در کمال سختی، تلاش‌های بی‌وقفه و سنگ‌اندازی‌های فراوان تا سال ۱۳۲۵ق. به مدیریت و اداره آن مدرسه نیز به فعالیت پرداخت.

گفتنی است که در تعدادی از منابع، مؤسس این مدرسه را صرفاً میرزا نظام (فخرایی، ۱۳۵۲، ص ۵۱) ذکر کرده‌اند. حال آنکه در تعدادی از منابع دیگر میرزا نظام‌خان را تنها مدیر و معلم اول این مدرسه درج کرده‌اند (بعضی از مدارس قدیم ایران، ۱۳۳۲، ص ۶۳۸). اما محققاً تلاش‌ها و همکاری‌های توأمان نصرالسلطنه و میرزانظام مسبب تأسیس، دوام و پیشرفت این مدرسه در عصر مظفری شد. چنانچه روزنامه اطلاع در این خصوص چنین نوشته است: «مدرسه مظفریه شرافت مدتی است به همت جناب مستطاب اجل نصرالسلطنه امیر اکرم والی

۱. «محمودولی‌خان تنکابنی» پسر «حبیب‌الله‌خان تنکابنی» و نوۀ «ولی‌خان تنکابنی» است که در سال ۱۲۶۳ق. متولد و در سال ۱۳۰۵ق. به «نصرالسلطنه» ملقب شد. وی از سال ۱۳۱۷ق. تا ۱۳۲۱ق. حاکم گیلان بود و در سال ۱۳۲۳ق. به سمت وزیر تلگراف منصوب و به لقب «سپهدار اعظم» ملقب شد. وی پس از فتح تهران در جمادی‌الثانی ۱۳۲۷ق. وزیر جنگ؛ و از ذیقعدۀ همان سال تا رجب ۱۳۲۸ق. نیز رئیس‌الوزراء شد. کابینه او مجدداً از تاریخ ربیع‌الاول ۱۳۲۹ تا رجب ۱۳۲۹ق. تشکیل و وی با سمت رئیس‌الوزراء به خدمت پرداخت. چندی پس از روی کار آمدن «رضاخان» و تأسیس سلسله پهلوی، «محمودولی‌خان تنکابنی» در روز دوشنبه شهریور ۱۳۰۵خ. ساعت دو بعداز ظهر در خانه‌اش در منطقه زرگندۀ تهران با شلیک طپانجه به شقیقه خود به زندگی پرتلاطمش خاتمه داد. به: «چریل، ۱۳۶۹، ص ۹۰»، «روزنامه ادب، ۲۴ ذیحجه ۱۳۲۲ ق»، ص ۳۳۲، «ستوده، ۱۳۸۸» مراجعه کنید.

۲. منظور میرزانصرالله‌خان مشیرالدوله (متولد حوالی سال ۱۲۶۱ق.) است که از سال ۱۳۱۶ق. تا ۱۳۲۴ق. با لقب مشیرالملک وزیر امور خارجه ایران بود.



گیلان و زحمات شبانه‌روزی جناب میرزا نظام‌خان رئیس مدرسه در رشت تأسیس و دایر شده است» (روزنامه اطلاع، ۹ رجب ۱۳۱۸ ق، ص ۳)^۱.

این مدرسه بنا به نوشته روزنامه تربیت ابتدا در جنب دیوانخانه در منزل جناب رفیع‌الملک دایر شد (روزنامه تربیت، ۲۱ شوال ۱۳۱۷ ق، ص ۱)، و بعد با جمع‌آوری اعانات مختلف، ساختمانی دو طبقه در سبزه‌میدان رشت بنا شد و مدرسه به آنجا منتقل گردید (میرفخرایی، ۱۳۵۵، ص ۳۳۵).

گزارش‌هایی از افتتاح این مدرسه و مدیر آن میرزا نظام‌خان موجود است که نخستین گزارش منتشرشده رسمی بدین قرار است:

افتتاح مدرسه مبارکه مظفریه شرافت در رشت

روز یکشنبه هفدهم ماه شوال این مدرسه مبارکه افتتاح شد و به موجب رقع‌های دعوت مخصوص عموم امراء و ارگان و اعظم و اعیان شهر حتی معتبرین اروپایی‌های مقیم رشت در ساعت معین در مدرسه حاضر شده، جشن افتتاح سعادت را زینت و رونقی به کمال دادند ... بعد از آن معتمدالسلطان میرزا نظام‌خان پسر جناب جلالت‌مآب عالی مزین‌الدوله از تربیت‌یافتگان مدرسه مبارکه دارالفنون که جوانی پاک‌دامن و ممتحن می‌باشد و به ریاست این مدرسه انتخاب و اختیار شده، خطابه مفصلی مشتمل بر مطالب عالی و معانی مناسب حال بیان نمود ... همه کس داند جناب جلالت‌مآب اجل عالی مزین‌الدوله میرزا علی‌اکبرخان نقاشباشی دام اجاله سالیان دراز در مدرسه مبارکه دارالفنون سمت معلمی داشته و از افاضات جلیله ایشان عده کثیری از ابنای وطن مستفیض گشته و فرزند ارجمند چنین معلمی بزرگ عالم به دقایق و نکات کار علم و تعلیم و تعلم است و با آن معلومات که از سرچشمه عالی یعنی از پدر بزرگوار خود دریافت کرده، سخن‌های خوب و مضامین مرغوب می‌گوید و با قدم حقیقت راه تحقیق می‌پیمود، امید که در مستمعین آن اثر نماید که باید و شاید بر رونق و رواج بازار معرفت افزاید (روزنامه تربیت، ۲۱ شوال ۱۳۱۷ ق، ص ۱-۳).

شش‌ماه پس از افتتاح مدرسه شرافت رشت، روزنامه تربیت (۵ ربیع‌الثانی ۱۳۱۸ ق) گزارش دیگری راجع به مدیریت، زحمات و خدمات میرزا نظام‌خان برای این مدرسه نوشت که بدین قرار است:

مدیری این مدرسه نیز به عهده معتمدالسلطان میرزا نظام‌خان ولد ارجمند جناب مزین‌الدوله [است] که از تربیت‌یافتگان و اشخاص فارغ‌التحصیل و مصدق مدرسه دارالفنون و از هر حیث آراسته است ... در ترتیبات این مدرسه منتهای زحمت را کشیده و امیدواریم که این وطن‌دوستان و محبان معارف رشت وقت را غنیمت دانسته، نگذارند این اقدامات و زحمات هدر رود ... با وجود اینکه این شاگردان سه ماه بیش نیست مشغول تحصیل می‌باشند ...

۱. گفتنی است که همین جمله عیناً یک هفته بعد در روزنامه «ثریا» (۱۷ رجب ۱۳۱۸ ق، ص ۱۷) نیز منتشر شده است.



واقعاً در این مدت قلیل در هیچ مدرسه دیده نشده است که اطفال خردسال به این خوبی از عهده خواندن و نوشتن هر مطلب بر می‌آیند و بعضی اطفال مبتدی چند روزه ملاحظه شد حروف تهجی را در کمال خوبی روی تخته می‌نویسند و می‌شناسند ...^۱.

جالب است که روزنامه اطلاع (۱۷ ربیع‌الثانی ۱۳۱۸ ق.، ص ۴) گزارش جالب دیگری راجع به میرزا نظام‌خان نوشته که بدین قرار است:

مدرسه شرافت که اکنون مدت هشت ماه است ... تأسیس و افتتاح شده است، در این دو-سه ماهه اخیر که از حسن مواظبت و مراقبت جناب میرزا نظام‌الدین‌خان رئیس و مدیر مدرسه شرافت کار آنجا به‌نوعی بالا گرفته که موجب حیرت عامه خلق گردیده است. اطفال و شاگردان خردسال در امتحانات عدیده و در دروس و علوم متنوعه از عربی و فارسی و فنون ریاضی و السنه خارجه از فرانسه و روسی و غیرها چنان از عهده جواب سؤالات و حل مسائل برآمده‌اند که هیچ‌کس را ترقب و تصور این درجه پیشرفت و ترقی حیرت‌انگیز نبوده است. بالجملة چنان کار این مدرسه اشتها یافته که مخصوصاً هر کس از اهالی خارجه و رجال معظم داخله از قبیل وزراء و امراء عظام دولت علیه که از دارالخلافه طهران به رشت می‌روند، فوراً به مدرسه شرافت برای مشاهده و اختیار ترقیات شاگردان آنجا می‌روند.

روزنامه اطلاع (اول شعبان ۱۳۱۸ ق.، ص ۴) در این زمینه چنین نوشته است: «شاگردان ... با اینکه مدتی نیست که مشغول تحصیل شده‌اند از حسن توجهات میرزا نظام‌خان مدیر مدرسه نوعی فرانسه و فارسی و روسی را دیکته کردند که مطلقاً غلط نداشتند و فوق‌العاده اسباب تعجب و تحسین حاضرین شد».

ابراهیم فخرایی نیز راجع به خدمات میرزا نظام‌خان در مدرسه شرافت رشت چنین اذعان کرده است: «مؤسس مدرسه "مظفریه" [رشت] میرزا نظام‌الدین‌خان، فرزند مزین‌الدوله نقاشباشی بود که اغلب شاگردان آن مدرسه پیران روشنفکر امروزیند» (فخرایی، ۱۳۵۲، ص ۵۱).^۲

روزنامه تربیت نیز خدمات توأمان میرزا نظام و نصرالسلطنه راجع به این مدرسه را چنین توصیف کرده است:

مدرسه مظفریه شرافت رشت ... اول مدرسه‌ای است در کمال نظم در رشت از همت عالی جناب مستطاب اجل معظم نصرالسلطنه امیراکرم افتتاح یافته [و...] مدرسه بسیار عالی و منظم [است] که در طهران مدرسه به این شکوه تاکنون مفتوح نگشته و لوازم تربیت یک‌صدوینجاه شاگرد از حیث میز و نیم‌تخت و فرش و پرده و معلم و کتاب مهیا [است] (روزنامه تربیت، ۵ ربیع‌الثانی ۱۳۱۸ ق.).

۱. گزارش دیگری از مدرسه شرافت رشت و خدمات آموزشی میرزا نظام‌خان در روزنامه معارف (۲۰ جمادی‌الثانی ۱۳۱۸ ق.، ص ۳ و ۴) موجود است.
۲. گفتنی است که مجله آموزش و پرورش (سال ۲۶، شماره ۱۰، مهرماه ۱۳۳۲، ص ۶۳۸) و به تبعیت از آن حسین محبوبی‌اردکانی در کتاب «تاریخ مؤسسات تمدنی جدید در ایران» (جلد ۱، تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۷۰، ص ۳۸۱) مؤسس این مدرسه را نصرالسلطنه امیراکرم درج کرده‌اند.



روزنامه تربیت در مورخ ۱۴ رجب ۱۳۱۸ ق. گزارشی دیگر از مدرسه شرافت رشت و میرزا نظام‌خان منتشر کرد که بدین قرار است:

بعد از آن [که] جناب میرزایوسف‌خان مؤدب‌الملک (از معلمین فاضل مدرسه مبارکه دارالفنون) که از سفر فرنگ مراجعت نموده ... و امور رشت را از کارهای مدرسه و اعمال حکومتی و غیرها به رأی‌والعین دیده ... عکسی از مدرسه شریفه مزبوره یعنی از هیئت مجموعه مدیر و معلم و متعلم و اجزاء با حضور سعادت‌ظهور جناب مستطاب معظم امیراکرم نصرالسلطنه دامت‌عوارفه و اجزای حکومت و چند نفر اروپایی و غیره به توسط معتمدالسلطان فخامت‌نشان میرزانظام‌خان (مدیر مدرسه مبارکه) دریافت نمود که آن هم آئینه صورت پاکیزه سیرت کار بود ... چون در کار مدرسه خیبر و بصیر است، همین‌که ترتیبات کار و سعی و اهتمام میرزانظام‌خان را تصدیق و تحسین نمود دیگر جای شک و تردید در صحت و خوبی عمل نیست. پس خوشا به حال مردم رشت که حکم تقدیر کلید دولت و اقبال و بهبودی حال و استقبال را به دست ایشان داده پس از این به جای مثل پیش خواهیم گفت اگر سعادت می‌خواهی برو گیلان.

گفتنی است بنا به گزارش روزنامه اطلاع (روزنامه اطلاع، ۲۳ رجب ۱۳۱۸ ق.، ص ۳)، عکسی گروهی از نصرالسلطنه و میرزا نظام‌خان با شاگردان این مدرسه انداخته شد و حتی در همان روز یکی از فرانسویان فرهنگی مقیم رشت به نام مسیو گارنیه یک سخنرانی مبسوطی قرائت کرد که در سخنرانی‌اش خدمات میرزا نظام‌خان را صراحتاً مسبب ترقی محصلان در مدت زمان اندک ستود.^۱ بنا به گزارش روزنامه معارف و روزنامه فارسی‌زبان برون‌مرزی ثریا (روزنامه معارف، ۲۰ جمادی‌الثانی ۱۳۱۸ ق.، ص ۳ و ۴ و روزنامه ثریا، ۱۷ رجب ۱۳۱۸ ق.، ص ۱۸-۱۷). نیز در همین روز شاهزاده محمودمیرزا (از تربیت‌یافتگان مدرسه دارالفنون) به‌معیت عده‌ای از رجال و بزرگان و اجزای وزارت خارجه از این مدرسه بازدید به‌عمل آوردند و اقدامات توأمان نصرالسلطنه و میرزا نظام‌خان را موردتکریم قرار دادند. روزنامه ایران (روزنامه ایران، ۲۰ رجب ۱۳۱۸ ق.، ص ۳) نیز در همین روز خبر پرداخت انعام به تمامی صاحب‌منصبان و شاگردان مدرسه را گزارش کرده است. میرزا نظام‌خان سه‌سال بعد از تأسیس و مدیریت مدرسه شرافت رشت در تاریخ ۱۳۲۰ ق. بنا به سندی در روزنامه ایران (۲۲ ذیقعد ۱۳۲۰ ق.، ص ۲) به لقب «نظام‌الممالک» ملقب شد: «میرزا نظام‌خان رئیس مدرسه شرافت رشت به لقب نظام‌الممالک و یک قطعه نشان شیروخورشید خارجه از درجه دویم مفتخر و ممتاز گردید».

با برکناری نصرالسلطنه از حکومت گیلان در جمادی‌الثانی ۱۳۲۱ ق. و انتخاب شاهزاده ابوالفضل‌میرزا عضدالسلطان^۲ (متولد ۱۳۰۰ ق.) به جای وی (روزنامه ایران سلطانی، ۱۵

۱. متن این سخنرانی ابتدا در «روزنامه اطلاع، ۲۳ رجب ۱۳۱۸ ق.، ص ۳» و سپس «روزنامه ثریا، اول شعبان ۱۳۱۸ ق.، ص ۱۶» منتشر شده است.
۲. «مسلم است با معاونت مؤثره مجدانه جناب میرزانظام‌خان مدیر، پس از اندک زمانی ترقیات کامله از جهت شاگردان حاصل و معاینه خواهد شد» (روزنامه اطلاع، ۲۳ رجب ۱۳۱۸ ق.، ص ۳).
۳. تصویر و شرح احوال مختصری از وی در روزنامه «ادب» (۱۸ جمادی‌الاول ۱۳۲۳ ق.) مندرج است.



جمادی‌الثانی ۱۳۲۱ق، ص ۴)، میرزا نظام‌خان نیز استعفای خود را از مدرسه شرافت امضاء نمود و به تهران مراجعت کرد.

با استناد به روزنامه «ایران سلطانی» در غیاب میرزا نظام‌خان اداره مدرسه شرافت رشت به میرزا فتح‌الله‌خان سالار افخم و مدیریت آن به میرزا حسن‌خان (پسر میرزا حسین‌خان مصورهمایون نواده مرحوم میرزا محمدعلی مستوفی سرکارات علی‌آبادی) واگذار شد (روزنامه ایران سلطانی، ۲۴ ذیقعد ۱۳۲۱ق، ص ۵).

برخلاف گزارش اغراق‌آمیز روزنامه مزبور که خدمات این دو را به‌نحوی تمجید کرده، عملکرد این رؤسا به‌حدی در آن زمان ضعیف بوده که مسئولان به‌شدت در اداره مدرسه شرافت رشت عاجز ماندند. از این رو دیری نگذشت که چند ماه بعد با حکم وزارت علوم و معارف میرزا نظام‌خان نه‌تنها مجدداً به مدیریت این مدرسه منصوب شد، بلکه با سمت مدیریت کل مدارس گیلان^۱ به خدمت گماشته شد.

شرح این ماجرا در روزنامه فارسی‌زبان «ثریا» که در مصر منتشر می‌شد، بدین قرار درج شده است:

دشمن آتش‌پرست باد پیمان را بگو
خاک بر سر کن که آب رفته باز آمد بجو
پس از احضار حضرت مستطاب اجل اکرم آقای نصرالسلطنه دامت شوکته‌العالی به طهران که مؤسس مدرسه شرافت هستند جناب جلال‌تآب نظام‌الممالک هم که از بدو افتتاح این مدرسه رنج‌ها برده و زحمات‌ها کشیده تا به این پایه و مایه رسانیده بودند به جهاتی استعفا داده به طهران رفته بودند. دانشمندان و وطن‌پرستان با کمال اندوه متفق‌الرأی بودند که تا مدیری معین نشود، ترقی مدرسه ممکن نخواهد بود. دشمنان ملک و ملت شادی‌ها می‌کردند که دیگر مدرسه بسته و دیگر کسی اقدام به افتتاح مدرسه در رشت نخواهد کرد؛ و اصراری در باقی‌ماندن مدرسه به حالت فلاکت داشتند. ولی این بنده نظر به معارف‌پروری بندگان حضرت مستطاب اشرف اقدس اعظم والا عضدالسلطان روحی‌فداه یقین داشتم که مجدداً جناب نظام‌الممالک که از هر جهت برای این کار شایسته‌تر از همه می‌باشند به مدیری مدرسه شرافت معین خواهند شد. تا اینکه این ایام بر حسب دستخط آفتاب نفس ملوکانه و رقم مرحمت‌شمیم والا و حکم وزارت جلیله علوم و معارف به مدیری کل مدرسه شرافت و کلیه مدارس گیلان کماکان منصوب و برقرار شدند.

به مجرد ورود به رشت و مدرسه ... روحی بود در بدن مدرسه دمیده شد، غالب مفاسد و معایب رفع شد، به‌طوری که مقتضی بود مشغول ترتیب امور مدرسه شریفه هستند. امیدواریم از این به بعد شرح ترقیات مدرسه و تشویقات حضرت اقدس اعظم والا و همت اعیان قردان شهر و اقدامات وافی جناب نظام‌الممالک را مکرر به روزنامه شریفه راپورت عرض نماییم (روزنامه ثریا، ۱۴ جمادی‌الاول ۱۳۲۲ق، ص ۱۵).

۱. مدرسه «وطن»، «ملیه»، «عضدیه»، «همایون مظفری» از دیگر مدارس سرشناس و مهم آن روزگار گیلان بوده است.



در حدود یک سال بعد از مراجعت میرزا نظام خان به رشت، ناگهان مظفرالدین شاه به قصد سفر سوم فرنگ برآمد. شاه ایران و ملازمانش به قصد عزیمت به فرنگ در طول مسیر در شهر رشت توقف کرده و از مدرسه شرافت رشت در تاریخ ۱۷ ربیع الاول ۱۳۲۳ ق، بازدید به عمل آوردند.

در کیفیت مدیریت و خدمات میرزا نظام خان در مدرسه مظفریه رشت در سفرنامه سوم مظفرالدین شاه چنین نقل شده است:

دوشنبه هفدهم ربیع الاول ۱۳۲۳ ق. - حرکت از رشت به انزلی

در حیات جلوی دیوانخانه شاگردهای مدرسه مظفری رشت که عدد آنها محض کسب شرافت و اتفاق مطابق با عدد حروف اسم مقدس شاه اولیاء علیه آلاف التحیه والاسلام یعنی صدوده است، صف کشیده، حاجی سعدالممالک، لواءالملک و نظام الممالک رئیس مدرسه (پسر مزین الدوله) ... حاضر بودند ... شاگردهای مدرسه خیلی خوب تربیت شده اند. یک نفر از آنها خطابه مفصلی به فارسی و دیگری نطقی به زبان فرانسه، هر دو فصیحاً عرض نموده، به آنها اظهار مرحمت فرمودیم (مظفرالدین شاه، ۱۳۹۰، ص ۶۰-۶۱).

۱. میرعلی خان ظهیرهمایون (متولد ۱۲۹۴ ق. در شیراز) از جمله اعضای وزارت امور خارجه بود که در سال ۱۳۱۸ ق. به لقب «ظهیرهمایون» ملقب شد. وی دارای سمت‌هایی نظیر: «نیابت اول کارگزاری آذربایجان» (۱۳۱۹ ق.)، «کارگزاری ارومیه» (۱۳۲۱ ق.)، «نیابت اول کارگزاری آذربایجان» (۱۳۲۲ ق.)، «رییس قونسولگری ایروان» (۱۳۲۶ ق.)، «قونسولگری باطوم» (۱۳۳۰ ق.)، «قونسولگری عشق‌آباد» (۱۳۳۲ ق.) و ... بوده است.

۲. مصاحبه با دکتر «مهرداد مزین» (پژوهشگر تاریخ معاصر و دانشیار دانشگاه الزائد امارات) که در ضمن برادرزاده میرزا نظام نیز هستند.

۳. آقای «اقبال قاسمی‌پویا» در کتاب خود این موضوع را به نحوی دیگر تحلیل کرده که محققاً اشتباه است. اشاره ایشان چنین است: «پس از عزل نصرالسلطنه محمدولی خان تنکابنی از حکومت گیلان، پرداخت اعانات به مدرسه کاهش یافت و به تدریج قطع شد. با قطع اعانات مدرسه شرافت مظفری تعطیل و بعد از مدتی منحل گردید» (قاسمی‌پویا، ۱۳۷۷، ص ۲۸۵).

نظام الممالک همچنین در سال ۱۳۲۴ ق. به دریافت نشان «جنابی» مفتخر شد. چنانچه در سالنامه همان سال راجع به وی چنین نوشته شده است: «جناب نظام الممالک مدیر مدرسه شرافت در رشت» (سالنامه ۱۳۲۴ ق، ص ۵۷).

میرزا نظام خان نظام الممالک در حوالی همین سال‌ها با خانم توران ظهیر خواهر میرعلی خان ظهیرهمایون کاشی^۱ ازدواج کرد و از وی صاحب یک پسر به نام علی اصغر خان مزینی (۱۲۸۶-۱۳۵۹ ش.) و دو دختر به نام‌های «نزهت زمان خانم» و «ناظمه خانم» شد^۲.

بنا به بی‌حمایتی مسئولان و همچنین عزل عضدالسلطان از حکومت گیلان و انتصابش به حکومت ملایر و نهاوند و تویسرکان در حوالی صفر ۱۳۲۶ ق. (روزنامه ایران سلطانی، ۲۰ ربیع الاول ۱۳۲۶ ق، ص ۲) نظام الممالک نیز از سمت مدیریت مدرسه رشت و مدارس گیلان استعفاء داده و به پایتخت مراجعت کرد^۳. طبیعتاً با استعفای میرزا نظام خان از مدارس رشت، مدرسه شرافت نیز که چند سال با تلاش بی‌وقفه وی تداوم داشت منحل شد.

میرزا نظام خان با تعطیلی مدرسه شرافت رشت به تهران مراجعت کرد و در ربیع‌الثانی ۱۳۲۶ ق. با دریافت مبلغ شصت تومان برات و مواجب سال گذشته از اداره مالیه و کارگذاری خارجه گیلان (استادوخ، کارتن ۲۶، پرونده ۳۰، ۲۱ ربیع‌الثانی ۱۳۲۶ ق، سند ۸ و کارتن ۳۹، پرونده ۱، اول محرم ۱۳۲۷ ق، سند ۱۴۲)، به ریاست تفتیش تذکره بنادر خلیج فارس و بندر خرمشهر (محمره سابق) منصوب شد.



رونوشت حکم وی خوشبختانه موجود بوده و بدین قرار است:

وزارت داخله

اداره عربستان

مورخه ربیع الثانی ۱۳۲۶ [ق.۰]

فدایت شوم

در نمرة ۶۷۹۸ ترقم یافته بود که عمده الامراء العظام میرزا نظام خان نظام الممالک به ریاست تفتیش تذکره بنادر خلیج فارس مأمور و روانه می شود و تفتیش تذکره بندر محمره هم یکی از تکالیف مأموریتی مشارالیه است. به طوری که مقرر بود جناب سردار ارفع نوشته لفا تقدیم نمود. الامر م[طاع] م[طاع] م[طاع] (استادوخ، کارتن ۶۲، پرونده ۹، مورخ ۱۳۲۶ ق.، سند ۱۱).

میرزا نظام خان پس از مدتی فعالیت در ریاست تذکره بنادر خلیج فارس به تهران فراخوانده شد^۱ و در هیئت ممیزی وزارت مالیه مشغول به خدمت شد (سند حقوق درباره نظام الممالک، محفوظ در کتابخانه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، به شماره بازبایی ۲/۳/۴/۲/۸۴ مورخ ۱۳۲۹ ق.۰).

از آنجا که میرزا نظام خان در علم ریاضی متبحر و از مهندسان دولتی نیز به شمار می رفت، لذا آخرین مشاغل دولتی وی بی ارتباط با فعالیت های مهندسی نبود.

او در یکی از همین مأموریت های دولتی که در سال ۱۳۲۸ ق. جهت امورات مهندسی به حوالی شهریار (واقع در غرب استان تهران) اعزام شده بود، ناگهان از اتفاقات بد روزگار از سوی کدخدا و عده ای از مردم آن دیار مورد حمله و ضرب و شتم شدید قرار گرفت. از این رو نه تنها دچار بیماری صرع شد، بلکه به مدت دو سال نیز گرفتار ناخوشی، اختلال حواس و زمین گیری شدید گردید.

در سند و گزارشی دردناک و تلخ به تاریخ ۱۳۲۹ ق. راپورت چگونگی صدمه به میرزا نظام خان به وضوح درج شده که بدین قرار است:

راپورت صدمه ای که به نظام الممالک وارد آمده.

نظام الممالک پارسال به مهندسی طرف شهریار مأمور شد و در آنجا یک روز از همکارهایش دور افتاده. وقتی که خواسته بود به منزل مراجعت کند، راه را گم کرده، به واسطه اینکه شش جاده توجه راه شهر را گرفته که بیاید به شهر، غروب رسیده بود. به یک قهوه خانه ای در آنجا پیاده شده، یونجه از برای اسب خود خواسته بود. اهل قهوه خانه به طور رودرستی جواب گفته. نظام الممالک می گوید: من مأمور دیوانم. چرا بی احترامی باید بکنید؟ در آنجا گفت و گویشان شده. کدخدا با هفت نفر سر او ریخته، به قدری بر او می زنند با چوب و لگد و مشت و این بیچاره یک تن چه بکند

۱. سند دیگری از دوره فعالیت وی در تذکره بنادر جنوب و مطالبه حقوق وی تحت شماره (۲۶۸۰/۲۴۰) در اسناد کتابخانه ملی ایران موجود است که از درج آن در اینجا اجتناب می کنیم.



با آنها! تا اینکه از نفس و زبان می‌افتد. آن وقت دست‌های او را پشت بسته، می‌اندازند او را در یک آسیاب خرابه‌ای.

صبح کت‌های او را باز کرده رها می‌کنند. همکارهای او با نوکرش روز دیگر می‌روند به جستجوی او. نظام‌الممالک را توی یک جویی لخت و عریان پیدا کرده، تمام لباس‌های او پاره‌پاره، پیراهن او خونی، تمام بدنش مثل مرکب، دور گوشش سیاه، از توی گوشش خون ریخته بود به جلو، سینه او از سر تا پای او تمام سیاه بود. به یک‌طوری سوار، امنیه با نوکرش او را آوردند به شهر. وقتی که وارد شدند مثل یک مرده‌ای متحرک تا سه روز زبانش بند بود و وقتی که زبان او باز شد، دیدیم جنون دارد. دکترها که از فرنگی و ایرانی آمدند همه دیدند، دکتر نظمیه هم دید. دکترهای یهودی همه دیدند و تصدیق هم داده‌اند. تصدیق شما هم خدمت مزین‌الدوله است. حالیه هم حاضرند که تصدیق بدهند. زیاده جسارت است (سند حقوق درباره نظام‌الممالک، محفوظ در کتابخانه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، به شماره بازبایی ۲/۳/۴/۲/۸۴ مورخ ۱۳۳۹ ق.).

یک‌سال بعد از این سانحه که حقوق دواری گذران میرزا نظام‌خان با داشتن عیال و فرزند مختل مانده بود، سرانجام وزارت مالیه و کمیسیون بودجه طبق جلساتی که از مورخ شوال تا ذیقعد ۱۳۳۹ ق. تشکیل دادند، با رأی موافق مبلغ بیست تومان در ماه را جهت معاش و عایدی میرزا نظام‌خان به تصویب رساندند.

«مطبعه دولتی به تاریخ ۱۳ شهر ذیقعد سنه ۱۳۳۹ [ق.]»

مجلس شورای ملی اداره

نمره کتاب ثبت: ۶۴۴۴/۱۵۸۰۵

لایحه قانونی راجع به برقراری ماهی بیست تومان درباره نظام‌الممالک

ماده واحده- ماهی بیست تومان از حال تحریر لغایت مدت زمانی که نظام‌الممالک ناخوش و اختلال حواس دارد برای معالجه و معاش عایدی او وزارت مالیه به‌طور شهریه بپردازد. ماده واحده فوق راجع به برقراری ماهی بیست تومان از حال تحریر لغایت مدت زمانی که نظام‌الممالک ناخوش و اختلال حواس دارد در جمعه ۱۲ شهر ذیقعد مطابق ۱۱ برج عقرب به اکثریت پنجاه و شش رأی تصویب شد (سند حقوق درباره نظام‌الممالک، محفوظ در کتابخانه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، به شماره بازبایی ۲/۳/۴/۲/۸۴ مورخ ۱۳۳۹ ق.).

۱. تاریخ ۲۰ شوال [۱۳۳۹ ق.]، نمره ۳۹ از کمیسیون بودجه.

لایحه وزارت مالیه در خصوص نظام‌الممالک قرائت گردید. وزارت مالیه شرحی اظهار داشته‌اند که مشارالیه سابقاً جزو هیئت ممیزی مشغول خدمت بوده و از شاگردان فارغ‌التحصیل مدرسه دارالفنون است و در این اواخر با کثرت عایدات چندی است ناخوش و به‌واسطه اختلالی که در حواس او پیدا شده از کار خارج و نرسیدن حقوق دواری گذران او با جمعی اهل و عیال مختل مانده است و چون در هنگام مأموریت مریض شده وزارت مالیه ماهی بیست تومان مطابق ماده واحده درباره او تصویب نموده است پس از مذاکرات لازمه کمیسیون بودجه مطابق پیشنهاد وزارت مالیه به اکثریت تصویب می‌نماید.

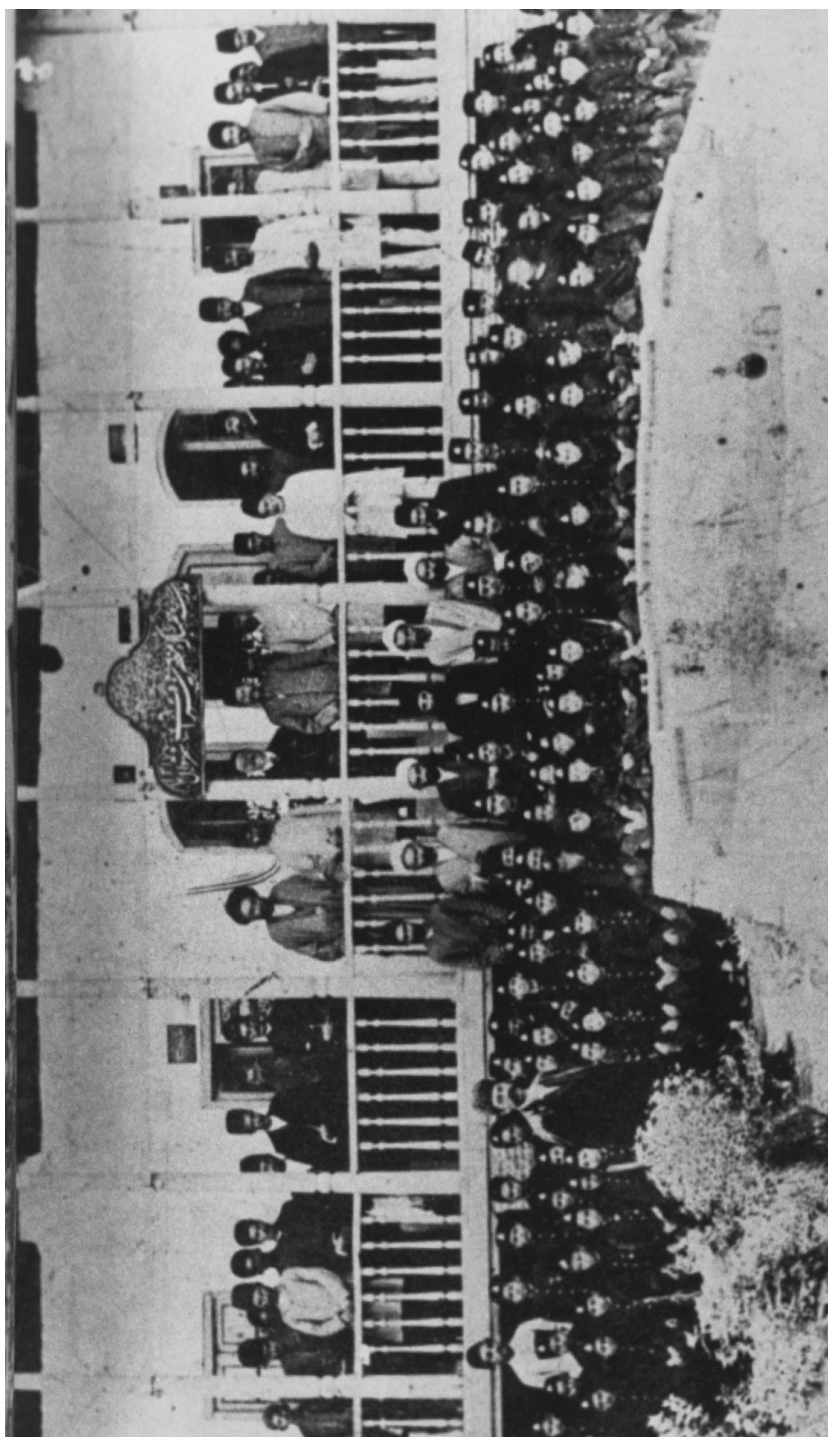
ماده واحده- ماهی بیست تومان از حال تحریر لغایت مدت زمانی که نظام‌الممالک ناخوش و اختلال حواس دارد برای معالجه و معاش عایدات از وزارت مالیه به‌طور شهریه بپردازد.

مخبر کمیسیون. امان‌الله [اردلان نماینده خرمشهر و مخبر کمیسیون بودجه] ۱۳۳۹ [ق.]



میرزا نظام‌خان که بعد از این سانحه دلخراش در گوشه عزلت با ناخوشی شدید و جنون دست‌وپنجه نرم می‌کرد و هرزگاهی تنها به نواختن سه‌تار اوقات خود را سپری می‌کرد، سرانجام در اوایل سال ۱۳۳۰ ق. (اواخر سال ۱۲۹۰ ش.) در سن ۴۰ سالگی در تهران درگذشت و در مقبره خانوادگی مزینی واقع در ابن‌بابویه که امروزه از سوی تولیت امامزاده و شهرداری شهر ری با خاک یکسان شده است مدفون شد. **یادش گرامی باد.**





منابع:

- اسناد وزارت امور خارجه (استادوخ)، کارتن ۱۲، پرونده ۴، مورخ ۲ ربیع‌الثانی ۱۳۱۷ ق، سند ۱۹؛ کارتن ۲۶، پرونده ۳۰، مورخ ۲۱ ربیع‌الثانی ۱۳۲۶ ق، سند ۸؛ کارتن ۶۲، پرونده ۹، مورخ ۱۳۲۶ ق، سند ۱۱؛ کارتن ۳۹، پرونده ۱، مورخ اول محرم ۱۳۲۷ ق، سند ۱۴۲.
- اعتمادالسلطنه، میرزا محمدحسن خان (۱۳۶۷). *تاریخ منتظم ناصری*. جلد ۳، به کوشش محمد اسماعیل رضوانی، تهران: دنیای کتاب.
- بعضی از مدارس قدیم ایران. *مجله آموزش و پرورش، تعلیم و تربیت*، ص ۲۶، ش ۱۰، مهر ۱۳۳۲.
- چرچیل، جورج (۱۳۶۹). *فرهنگ رجال قاجار*. ترجمه غلامحسین میرزا صالح، تهران: زرین.
- روزنامه ادب، سال ۳، شماره ۴۳-۴۲، مورخ چهارشنبه ۲۴ ذیحجه ۱۳۲۲ ق؛ سال ۴، شماره ۱۵۴، مورخ ۱۸ جمادی‌الاول ۱۳۲۳ ق.
- روزنامه اطلاع، نمرة ۵۲۴، مورخ سه‌شنبه ۱۷ ربیع‌الثانی ۱۳۱۸ ق؛ نمرة ۵۳۱، مورخ شنبه ۹ رجب ۱۳۱۸ ق؛ نمرة ۵۳۳، مورخ شنبه ۲۳ رجب ۱۳۱۸ ق؛ نمرة ۵۳۴، مورخ شنبه غرة شعبان ۱۳۱۸ ق.
- روزنامه ایران، نمرة ۶۴۶، مورخ سه‌شنبه ۲۶ ربیع‌الثانی ۱۳۰۵ ق؛ نمرة ۹۸۳، مورخ چهارشنبه ۲۰ رجب ۱۳۱۸ ق؛ نمرة ۱۰۱۷، مورخ دوشنبه ۲۲ ذیقعدة ۱۳۲۰ ق.
- روزنامه ایران سلطانی، سال ۵۶، شماره ۱۲، مورخ سه‌شنبه ۱۵ جمادی‌الثانی ۱۳۲۱ ق؛ سال ۵۶، شماره ۲۴، مورخ پنجشنبه ۲۴ ذیقعدة ۱۳۲۱ ق؛ شماره ۱۴، مورخ چهارشنبه ۲۰ ربیع‌الاول ۱۳۲۶ ق.
- روزنامه تربیت، سال ۳، نمرة ۱۷۶، مورخ پنجشنبه ۲۱ شوال ۱۳۱۷ ق؛ سال ۳، نمرة ۱۹۶، مورخ پنجشنبه ۵ ربیع‌الثانی ۱۳۱۸ ق.
- روزنامه ثریا، چاپ مصر، سال ۲، شماره ۴۳، مورخ شنبه ۱۷ رجب ۱۳۱۸ ق؛ سال ۲، شماره ۴۴، مورخ شنبه اول شعبان ۱۳۱۸ ق؛ سال ۶، شماره ۵، مورخ پنجشنبه ۱۴ جمادی‌الاول ۱۳۲۲ ق.
- روزنامه معارف، سال ۲، شماره ۵۷، مورخ دوشنبه ۲۰ جمادی‌الثانی ۱۳۱۸ ق.
- سالنامه ۱۳۱۱ هـ ق، ضمیمه کتاب التدوین فی احوال جبال شروین، طهران، چاپ سنگی.
- سالنامه ۱۳۱۴ هـ ق، ضمیمه کتاب تاریخ سلاطین ساسانی، جلد ۱، طهران، چاپ سنگی.
- سالنامه ۱۳۱۷ هـ ق، ضمیمه نامه دانشوران ناصری جلد ۳، طهران، چاپ سنگی.
- سالنامه ۱۳۲۴ هـ ق، ضمیمه نامه دانشوران ناصری، جلد ۷، طهران، چاپ سنگی.
- ستوده، منوچهر ستوده و رضوانی، مجتبی (۱۳۸۸). *اسناد خاندان خلعتبری*. قم: مجمع ذخائر اسلامی.
- سند حقوق درباره نظام الممالک، محفوظ در کتابخانه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، شماره بازبایی ۲/۳/۴/۲/۸۴ مورخ ۱۳۲۹ ق.
- سند مطالبه حقوقی نظام الممالک مأمور تذکره بنادر جنوب، ساکما: ۳۶۰/۲۶۸۰، ۲ صفحه، بی‌تا.
- قاسمی‌پویا، اقبال (۱۳۷۷). *مدارس جدید در دوره قاجاریه- بنیان و پیشروان*. تهران: مرکز نشر دانشگاهی.



- مظفرالدین شاه (۱۳۹۰). *سفرنامه سوم مظفرالدین شاه به فرنگ*. به کوشش دکتر محمدنادر نصیری مقدم، تهران، کتابخانه مجلس.

- میرفخرایی، ابراهیم (۱۳۵۲). *گیلان در جنبش مشروطیت*. تهران: شرکت سهامی انتشار.

- میرفخرایی، ابراهیم (۱۳۵۵). *گیلان در گذرگاه زمان*. جلد ۲، تهران: جاویدان.



خدمات علمی و فرهنگی لطفعلی صورتگر بر اساس اسناد تاریخی

ندا رسولی

چکیده:

همیشه باید برای بسترسازی پیشرفت در زمینه‌های مختلف فرهنگی و اجتماعی و مانند آن از تجربیات گذشتگان درس گرفت و آنان را ارج نهاد. افراد زیادی با ویژگی‌های انسان‌های عالم و فرهیخته در جامعه هستند که با تلاش و خدمات خود در زمینه‌های مختلف، موجبات ارتقای آگاهی در جامعه و در نهایت پیشرفت آن می‌شوند. دکتر لطفعلی صورتگر، استاد دانشگاه، مترجم، شاعر، نویسنده و در کل انسانی فرهیخته و عالم، یکی از این اشخاص بود که در طی دوران پر بار زندگیش خدمات بسیاری به جامعه خود کرد. این پژوهش درصدد است با روش بررسی کتابخانه‌ای و بهره‌گیری از اسناد موجود در آرشیو ملی، اشاره‌ای به زندگی و خدمات وی کند.

کلیدواژه‌ها

لطفعلی صورتگر، زندگینامه، اسناد، وزارت معارف.

آرشیو ملی، سال چهارم، شماره اول، بهار ۱۳۹۷، شماره پیاپی ۱۳؛ صص: ۱۱۶-۱۳۶

خدمات علمی و فرهنگی لطفعلی صورتگر بر اساس اسناد تاریخی

ندا رسولی^۱

میرزا لطفعلی خان صورتگر، فرزند میرزا آقاخان فرزند لطفعلی خان نقاش مشهور سده ۱۳ ق. بود. وی در سال ۱۲۹۷ شمسی در شیراز زاده شد (اثر آفرینان، ۱۳۷۹، ص ۶۱؛ بامداد، ۱۳۷۱، ج ۶، ص ۱۷۳-۱۷۴؛ برقی، ۱۳۷۳، ج ۴، ص ۲۳۶۴-۲۳۶۹). در مدرسه متوسطه شعاویه - که بعدها در آن به تدریس تاریخ و ادبیات پرداخت و به خاطر تلاش در آموزش شاگردان آن مدرسه و جلب رضایت اولیا و مسئولان اداره معارف و نیز چاپ کتابهای متعدد، برایش از طرف اداره معارف، درخواست نشان لیاقت شد (سند شماره ۱) - به تحصیل پرداخت و علاقه به شعر و ادبیات و فرهنگ ایران زمین از کودکی در وجودش ریشه داشت. او ادبیات و عربی را نزد فرصت‌الدوله^۲ که مردی ادیب و فاضل بود، آموخت (رادفر، ۱۳۰۲، ص ۱۵۰). دکتر صورتگر در مقدمه‌ای که بر مجموعه اشعارش (برگ‌های پراکنده) نوشته است اشاره‌ای به این دوران از زندگی خود دارد و تصویر روشنی از آن به دست می‌دهد:



تربیت نخستین من در خانواده‌ای بوده است که کمی بضاعت مادی را با زیادی عشق و محبت جبران می‌کرد. مادرم از آن‌روز که چیزی به‌خاطر من مانده مرا با اشعار حافظ و سعدی می‌خواند و پدرم عصرها و مخصوصاً روزهای جمعه که مرا با خود به گردش می‌برد، داستان‌های شاهنامه را برایم قصه می‌کرد و فراموش

۱. کارشناس ارشد تاریخ، پژوهشگر پژوهشکده اسناد سازمان اسناد و کتابخانه ملی؛ nedarasouli@gmail.com
۲. میرزا محمد نصر، فرزند میرزا محمدجعفر (۱۲۷۱-۱۳۳۹ ق.) ملقب به «میرزا آقا» که در شعر «فرصت» تخلص می‌کرد و به فرصت شیرازی معروف است در شیراز دیده به جهان گشود. فرصت‌الدوله در بنیان فرهنگ نوین در ایران نقش مهمی داشت. مدتی پسر مظفرالدین‌شاه قاجار او را با خود به تهران برده و به تعلیم شاهزاده می‌پرداخت و از طرف شاه لقب «فرصت‌الدوله» به وی اعطا می‌شود. او به سال ۱۳۲۶ به ریاست معارف شیراز رسید. فرصت از فعالان انقلاب مشروطه بود. فرصت‌الدوله در سال ۱۳۹۹ ش. در شیراز درگذشت آثار فرصت شامل آثار عجم و دیوان اشعار، شیرازنامه، اشکال‌المیزان، در نحو و صرف خط آریا، بحورالاحسان، دیوان فرصت و دریای کبیر است؛ <http://fars.irib.ir>



نمی‌کنم که اولین اثر ادبی را که به امر او به ذهن سپردم قصیده معروف خاقانی شیروانی بود که به یاد مداین سروده است.

در مکتب و مدرسه چون از همدردان خود خردسال‌تر بودم و حافظه‌ای به نسبت سن خود نیرومند داشتم مورد توجه آموزگاران و مدیران واقع می‌شدم و هر کس به علتی از مکتب ما که با شهریه شاگردان اداره می‌شد دیدن می‌کرد، مرا برای خواندن شعر پیش وی می‌بردند. همین سرشناسی طبعاً در من شوقی به وجود آورده بود که قصاید مفصل فارسی و در دوران بلوغ، قصاید عربی و انگلیسی و فرانسوی را به خاطر می‌سپردم و هرگز از این کار احساس خستگی و رنج نمی‌کردم. پدرم رفیقی داشت و هر وقت به مسافرت می‌رفت مرا به وی می‌سپرد. این جوانمرد بزرگوار که خون نیکان روزگار در رگهایش جریان داشت، از نعمت خواندن و نوشتن محروم بود، ولی با آن بلندی همت و نیک‌نفسی که ویژه مردم شهر عزیز من است، هر شب که از کار فراغت پیدا می‌کرد، مرا به اطاق پذیرایی خود می‌خواند و خود در صدر آن روی یگانه کرسی که داشت می‌نشست و من در گوشه دیگر اطاق ایستاده و برای وی قصیده یا غزلی که آن‌روز به حافظه سپرده بودم می‌خواندم و او سر را به آهنگ تقطیع اشعار حرکت می‌داد و آفرین می‌گفت و در پایان یک ریال که در آن روزگار ثروتی سرشار به‌شمار می‌رفت، به‌عنوان جایزه مرحمت می‌فرمود. آزاده مرد قلندر و صوفی خداپرست و نودوست تبریزی که وی را «داداش» می‌گفتند و به شکل دوره‌گردی کتابفروشی می‌کرد، بی‌مضایقه و بدون انتظار دریافت بها هر کتاب تازه‌ای را که از تهران برای او می‌رسید برای مطالعه به من می‌داد و از اینکه مانند جوانان لاابالی و بی‌خیال، اوراق آن کتاب‌ها در هنگام جنگ و جدال کودکانه متلاشی می‌شد، خم بر ابروی مردانه نمی‌آورد و مانند آن بود که نهالی جوان را با آب لطف و مرحمت سرسبز و شاداب می‌کند و از این کار مسرتی معنوی دارد.^۱

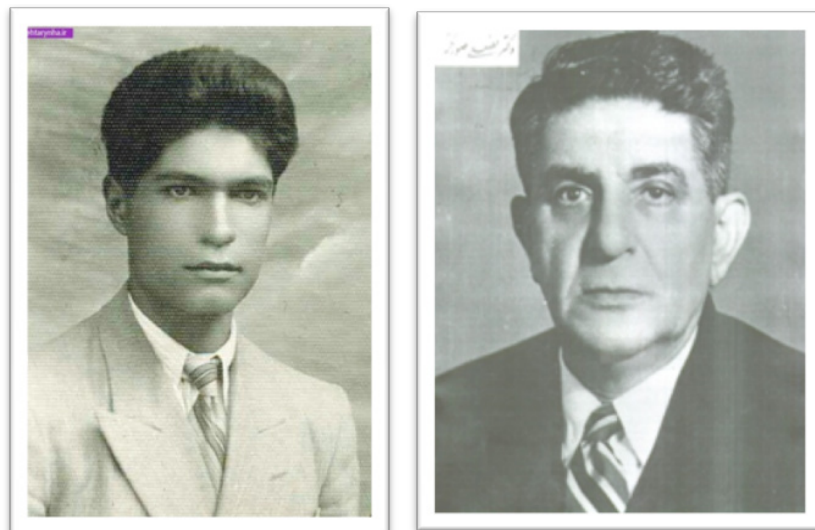
صورتگر در هجده‌سالگی برای ادامه تحصیل به هندوستان رفت و پس از دو سال به شیراز بازگشت. وی پس از بازگشت از هندوستان در اداره دارایی و اداره فرهنگ به کار مشغول شد و مجوز مجله سپیده‌دم را گرفت (سند شماره ۲)، و مجله «سپیده‌دم» ماهانه علمی و ادبی (برزین، ۱۳۷۱) را در هفتم فروردین سال ۱۳۰۱ در شیراز تأسیس کرد (احتشامی، ۱۳۹۱؛ آدمیت، ۱۳۳۹، ج ۳، ص ۴۶۸-۴۶۹؛ بیات؛ کوهستانی، ۱۳۷۲، ص ۱۱) چاپ مجله سپیده‌دم سنگی بود (گلبن، ۱۳۸۱، ص ۳۰۶)؛ مجله‌ای که تمام مطالب آن را - که در شماره به شصت صفحه می‌رسید - خود می‌نوشت. صورتگر داستان منظوم «ونوس و آدونیس» شکسپیر را به فارسی ترجمه کرد و آن را در مجله سپیده‌دم در شیراز به چاپ رساند (عزیدفتری، ۱۳۹۰، ص ۵۷). این همان داستانی است که ایرج‌میرزا آن را با عنوان «زهره و منوچهر» به نظم آورد

۱. وبگاه میراث فرهنگی:

<http://www.ichodoc.ir/p-a/CHANGED/85/html/85-6>



و شهرت بسیار دارد. به نظر برخی از صاحب‌نظران ایرج‌میرزا «زهره و منوچهر» را بر اساس ترجمه صورتگر از داستان شکسپیر منظوم ساخته است صورتگر بعدها نیز با برخی از نشریات همکاری داشت و به نگارش مقاله‌های طنزآمیز اجتماعی می‌پرداخت (ج.م، ۱۳۷۷، ص ۵۹۴).



دکتر صورتگر به سال ۱۳۰۶^۱ از طرف دولت برای ادامه تحصیلات خود در رشته ادبیات و زبان انگلیسی عازم اروپا شد (سند شماره ۳) و در پس از مراجعت در دانشکده ادبیات و دانشسرای عالی به تدریس پرداخت (افشار، ۱۳۴۸، ص ۵۸۲)، او مدت‌ها در وزارت معارف با سِمَت‌های متفاوتی مشغول به کار بود سندی در آرشیو ملی موجود است که فهرست کارمندان وزارت معارف همراه با میزان دستمزد و سِمَت آن‌ها مشخص شده است که اسم دکتر صورتگر هم در این فهرست می‌باشد (سند شماره ۴). او علاوه بر تدریس، بارها به‌عنوان بازرس وزارت معارف بابت بررسی وضعیت تدریس کلاس‌های انگلیسی به مدارس می‌رفت و گزارش تهیه می‌کرد (سند شماره ۵). لطفعلی صورتگر بار دیگر به سال ۱۳۱۶ برای ادامه و تکمیل تحصیلات عالی به لندن رفت و با عنوان دکترا بازگشت. وی پایان‌نامه دکترای خود را درباره «نفوذ ادبیات ایران در ادبیات انگلیس در قرن پانزدهم و شانزدهم میلادی» نوشت. صورتگر پس از بازگشت از اروپا، به استادی دانشکده ادبیات دانشگاه تهران برگزیده شد (سند شماره ۶). درس اصلی او در رشته زبان و ادبیات انگلیسی بود، ولی در رشته زبان و ادبیات فارسی نیز «سخن‌سنجی» تدریس می‌کرد (ج.م، ۱۳۷۷، ص ۵۹۴).

سفر به انگلستان زمینه آشنایی او را با دختری به نام «الیو»^۲ در دانشگاه لندن فراهم ساخت. الیو دختری با هوش سرشار بود. او با دکتر صورتگر ازدواج کرد و دست از کار کشید

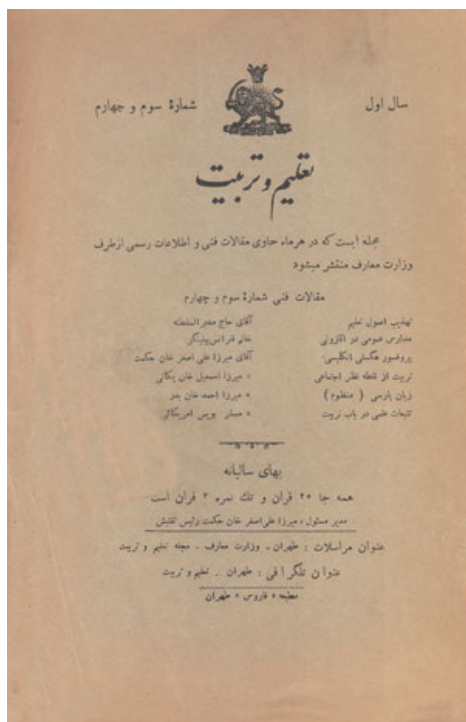
۱. اگر چه تاریخ رفتن او را سال ۱۳۰۶ عنوان کرده‌اند اما بر اساس مدارک مستدل تاریخ اعزام سال ۱۳۰۷ است.
2.Olive (Hepburn) Suratgar. Examiner (1906/1985). tas.:1900-1954), sat30 jun 1951.:p.12.
<https://trove.nla.gov.au/newspaper/article/52820594>
<http://literature.ut.ac.ir/re-facult-mem>



و در خانه به امور زندگی رسیدگی می‌کرد و علی‌رغم مخالفت خانواده‌اش با دکتر به ایران آمد و نام صورتگر را به‌جای فامیل خود (Examiner, 1951, p.12)، ثمره این ازدواج یک پسر به نام داوود^۱ بود (یادی از صورتگر، ۱۳۴۸، ص ۱۰). او بعد از آمدن به ایران در دانشگاه تهران در رشته ادبیات انگلیسی، شکسپیر درس می‌داد. در خاطرات یکی از دانشجویانش که الیو استاد وی بود می‌خوانیم:

... الیو صورتگر، همسر انگلیسی دکتر صورتگر ... شکسپیر درس می‌داد. زنی ریزه‌میزه و نسبت به سنش چابک و به‌راستی نمایش‌پردازی چیره‌دست. هنگام خواندن مکتب در یک آن هم خواهران جادوگر بود هم مکتب هم لیدی مکتب. هنگامی که ورقه‌های امتحان را داشت برمی‌گرداند به من گفت: نمایش را خوب خوانده‌ای و خوب هم تفسیر کرده‌ای.

گفتم: اینها را از شما یاد گرفتم. گفت: پس معلوم می‌شود من هم خوب درس داده‌ام! در چهره همیشه جدی‌اش نیم‌خنده‌ای را دیدم. مثل آفتاب کم‌رنگ پس ابر، و من همیشه او را به‌یاد خواهم داشت. باور نخواهم کرد که الیو صورتگری که در یک خانه سالمندان در انگلیس درگذشت همان بود که من می‌شناختم؛ همسر آن شیرازی شیرین‌سخن که انگلیسی‌اش مزه شیراز می‌داد (بایا، ۱۳۷۸، ص ۷ و ۶، ص ۹۵).



از اطلاعات به‌دست آمده از وبگاه بازنشستگان دانشگاه ادبیات دانشگاه تهران^۲ مشخص می‌شود که الیو صورتگر با عنوان استاد در تاریخ ۱۳۴۸/۱/۲۸ بازنشسته شده است. دکتر لطفعلی صورتگر علاوه بر فعالیت‌های فرهنگی خویش همچنین از سال ۱۳۱۹ تا ۱۳۲۲ شمسی سردبیری مجله تعلیم و تربیت را عهده‌دار بود که بعدها به آموزش و پرورش (برزین، ۱۳۷۱، ص ۲۱) تغییر نام یافت.^۳

۱. David Suratgar (2007/۴).

۲. اعضای هیئت علمی بازنشسته دانشگاه

تهران؛ <http://literature.ut.ac.ir/>

re-facult-mem

۳. آموزش و پرورش، مجله رسمی وزارت آموزش و پرورش بود که در سال ۱۲۹۸ ش. به‌نام مجله اصول تعلیمات منتشر گردید؛ بعد به‌نام مجله تعلیم و تربیت به مدیریت علی‌اصغر حکمت منتشر شد و سپس به مدیریت نصرالله فلسفی و محیط طباطبائی اداره می‌شد و چون فرهنگستان واژه‌های آموزش و پرورش را به‌جای تعلیم و تربیت قرار داده بود، به‌نام مجله آموزش و پرورش طبع و نشر شد و علاوه بر لطفعلی صورتگر، حبیب یغمایی (۱۳۲۴-۱۳۲۶ و ۱۳۲۷-۱۳۲۹ ش.) و عباس شوقی (۱۳۳۵-۱۳۳۸ ش.)، سردبیری آن را برعهده داشتند. پس از یک وقفه چند ماهه، به‌نام ماهنامه فرهنگ و از اسفند ماه ۱۳۴۱ تا مهرماه ۱۳۵۷ ش. به‌نام ماهنامه آموزش و پرورش منتشر می‌شد. پس از انقلاب اسلامی ایران این نشریه به‌نام فصلنامه تعلیم و تربیت منتشر می‌شود (دانشنامه بزرگ اسلامی، جلد ۲، ص ۵۱۶).

هر باغبان که گل به‌سوی برزن آورد
 شیراز را دوباره به‌یاد من آورد
 آنجا که گر به شاخ گلی آرزوت هست
 گلچین به پیشگاه تو یک خرمن آورد

او می‌گفت: «شعر فرزند ذوق آدمی است که در خلق آن شاعر از کسی منت نبرده و بی‌دستیاری دیگران آن را به‌وجود آورده است و پیش وی از همه‌چیز عزیزتر و گرمی‌تر است ...» (یادی از صورتگر، ۱۳۴۸، ص ۱۰).

مصفا^۱ و شفائی^۲ (۱۳۹۳، ص ۵-۶) در اثر خویش صورتگر را شاعری معرفی کرده‌اند که سخت پای‌بند اصول و قواعد عروضی بود. آنان معتقد بودند که صورتگر در قالب‌های کهن توانست منظور و مقصود را به سر حد لطافت بیان کند. او با اینکه در حدود ۱۰ هزار بیت شعر سرود اما در تمامی اشعارش حتی یک غزل هم وجود ندارد، چون صورتگر که عقیده داشت حافظ و سعدی «غزل» را به اوج غنای خود رسانده‌اند و مقابله با آن‌ها به ذوق و احساس و الهامی اساطیری نیازمند است، درحالی‌که می‌توان راه شعرائی را که به سبک خراسانی و ترکستانی سروده‌اند، پیمود و بدین‌سان با آنکه اهل شیراز بود، تحت‌تأثیر اساتید خراسانی شعر می‌گفت و گاه اوج و طراوت خیره‌کننده‌ای به شعر می‌داد. چنان‌که غلامحسین یوسفی دربارهٔ او می‌گوید: «زبان شعر صورتگر در عین برخورداری از واژگان و شیوهٔ فصیحی پیشین، زبانی است پرمایه و خلاق».

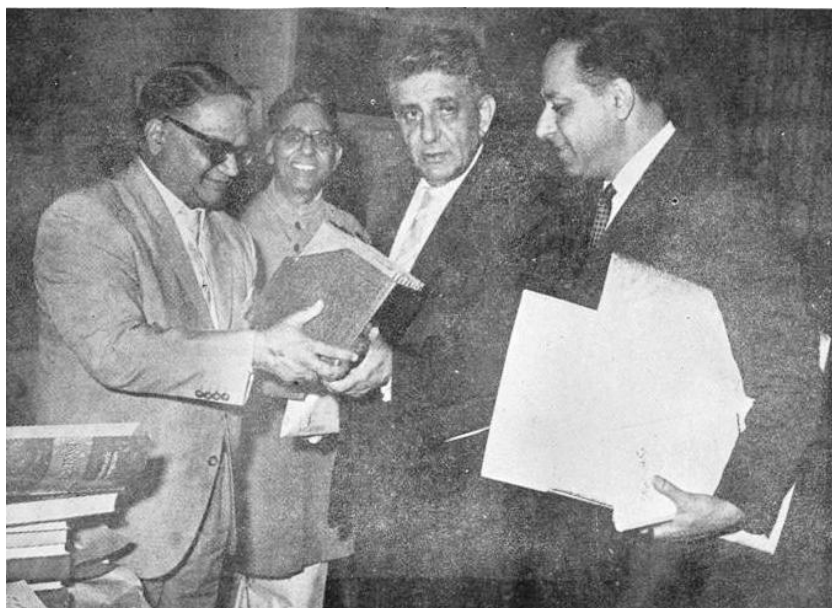
از دیگر مشاغل او ریاست دانشکده ادبیات دانشگاه شیراز بود که از سال ۱۳۴۱ تا سال ۱۳۴۳ ریاست آن را به عهده داشت و در این جایگاه هم خدمات بی‌شماری ارائه داد که به پاس زحمات و تلاشش نشان فرهنگ به وی اهدا شد (سند شماره ۷). او همچنین عضو فرهنگستان و شورای فرهنگی نیز بود (افشار، ۱۳۴۸، ص ۵۸۳؛ سند شماره ۸).

دکتر صورتگر هم‌زمان در راستای فعالیت‌های فرهنگی بارها به کشورهای آلمان، فرانسه، انگلستان (اسناد شماره ۹ و ۱۰)، ایتالیا، مصر، هندوستان و ترکیه سفر کرد و مدت یک‌سال هم در دانشکده ادبیات دانشگاه کلمبیا در نیویورک سمت استادی داشت.

دکتر صورتگر همچنین چندین بار جزو هیئت نمایندگان ایران برای شرکت در نمایشگاه موزه ارمیتاژ به شوروی رفت؛ سال ۱۹۴۵ م. به‌عنوان عضو هیئت نمایندگی ایران در کنفرانس سانفرانسیسکو^۳ به آمریکا اعزام شد در سال ۱۳۴۶ در جرگه هیئت نمایندگی ایران برای شرکت در سمینار شاعران پارسی‌گوی تاجیکستان به آن سرزمین هم سفر کرد (یادی از صورتگر، ۱۳۴۸، ص ۱۰) و در سال ۱۹۵۳ م. جزو هیئت حسن‌نیت به پاکستان رفت.

۱. مظاهر مصفا (متولد ۱۳۱۱، اراک) استاد دانشگاه، شاعر و مصحح برجستهٔ معاصر ایران است.
 ۲. محمدعلی شفائی (۱۳۴۴)، افلت مازندران، استاد دانشگاه، شاعر و منتقد ادبی و پژوهشگر معاصر است.
 ۳. کنفرانس سان فرانسسکو در آوریل ۱۹۴۵ در شهر سان فرانسسکو برگزار شد. در این کنفرانس پنجاه کشور شرکت‌کننده، منشور ملل متحد و طرح‌هایی را که در کنفرانس دامبارتن اوکس تهیه شده بود به‌تصویب رساندند و سازمان ملل متحد را رسماً تشکیل دادند. ریاست کنفرانس را دیپلمات آمریکایی، آلجر هیس بر عهده داشت. ایران در این کنفرانس با هیئتی به ریاست مصطفی عدل شرکت کرده بود. دکتر قاسم غنی نیز از اعضای این هیئت بود.
<https://fa.wikipedia.org>





دکتر لطفعلی صورتگر در هندوستان (آکادمی اقبال)

صورتگر بعد از عمری تلاش برای فرهنگ و هنر این سرزمین در مهر ۱۳۴۸ در شیراز درگذشت و در حافظیه شیراز به خاک سپرده شد. همسر وی الیو صورتگر نیز در سال ۱۹۸۵ در خانه سالمندان در انگلیس چشم از جهان فرو بست.

از دکتر لطفعلی صورتگر تعداد بسیاری کتاب و ترجمه و مقاله به یادگار مانده است. در زیر فقط برخی از آثار وی آمده است:

- آموزش و پرورش ماهنامه فنی و رسمی وزارت فرهنگ. مدیر مسئول: لطفعلی صورتگر. محل نشر و ناشر: تهران: اداره کل نگارش، ۱۳۲۰.
- بیکن، فرانسیس (۱۳۲۰). سخنانی چند از نویسندگان باختر برای دانشکده‌ها و دبیرستانها. چارلز لمب؛ ترجمه لطفعلی صورتگر. تهران: وزارت فرهنگ.
- تاگور، رابیندرانات (۱۳۴۳). مرد جهانی. ترجمه علاءالدین بازارگادی؛ زیر نظر لطفعلی صورتگر. تهران: دانشگاه تهران.
- رانسیمان، استیون (۱۳۲۳). نفوذ ایران در تمدن اروپا در قرون وسطی. ترجمه لطفعلی صورتگر. تهران: شورای فرهنگی-آموزشی بریتانیا در ایران.
- شمس تبریزی (۱۳۶۹). غزلیات شورانگیز. به انتخاب فریدون کار؛ با مقدمه لطفعلی صورتگر. تهران: فروغی.



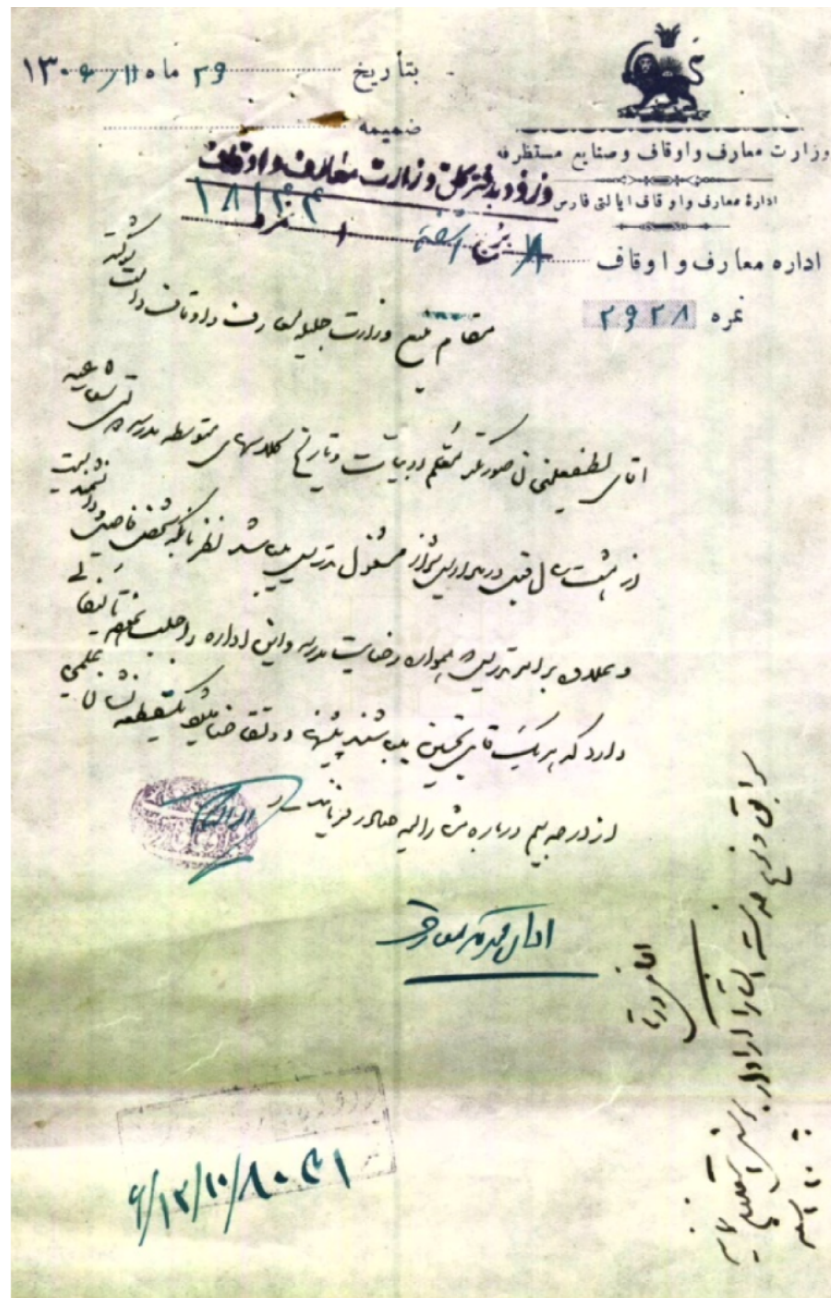
- صورتگر (صفاری)، کوکب (۱۳۶۸). نامه صورتگر شامل مقالات و اشعار لطفعلی صورتگر (از ۱۳۰۱ تا ۱۳۴۸). پاژنگ.
- صورتگر، لطفعلی (۱۳۳۵). برگهای پرکنده. تهران: امیرکبیر.
- صورتگر، لطفعلی (۱۳۳۶). سخن‌سنجی. تهران: کتابخانه ابن‌سینا.
- صورتگر، لطفعلی (۱۳۴۵). تجلیات عرفان در ادبیات فارسی. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- صورتگر، لطفعلی (۱۳۴۶). باغ صائب. رشت: انجمن ادبی صائب.
- صورتگر، لطفعلی (۱۳۴۷). ادبیات توصیفی/ایران. تهران: کتابخانه ابن‌سینا.
- صورتگر، لطفعلی (۱۳۴۷). درام. تهران: مدرسه عالی ادبیات و زبان‌های خارجی.
- صورتگر، لطفعلی (۱۳۴۸). تجلیات عرفان در ادبیات فارسی. تهران: ابن‌سینا.
- صورتگر، لطفعلی (۱۳۷۳). تاریخ ادبیات انگلیس. تهران: امیرکبیر.
- صورتگر، لطفعلی (۱۳۸۱). تاریخ ادبیات انگلیسی. تهران: هرمس.
- صورتگر، لطفعلی (۱۳۸۴). تاریخ ادبیات انگلیس از سده چهارم تا سده هیجدهم میلادی. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- صورتگر، لطفعلی (۱۳۸۴). منظومه‌های غنائی/ایران. تألیف. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- صورتگر، لطفعلی (بی‌تا). زیر آسمان باخت. [بی‌جا].
- صورتگر، لطفعلی (بی‌تا). علم/اقتصاد. شیراز: محمدی شیراز.
- مارلو، کریستوفر (۱۳۴۰). دکتر فاستوس. ترجمه لطفعلی صورتگر. تهران: انتشارات بنگاه ترجمه و نشر کتاب.



منابع:

- افشار، ایرج (۱۳۴۸). *لطفعلی صورتگر*. تهران: راهنمای کتاب. س ۱۲، ش ۹ و ۱۰، ص ۵۸۲.
- انجمن آثار و مفاخر فرهنگی (۱۳۷۹). *اثرآفرینان: زندگینامه نام‌آوران فرهنگی ایران*. زیر نظر عبدالحسین نوایی. تهران: جلد چهارم، ص ۶۱.
- بامداد، مهدی (۱۳۷۱). *شرح حال رجال*. تهران: انتشارات زوار. چاپ چهارم، ج ۶، ص ۱۸۳ و ۱۸۴.
- برقی، سیدمحمد باقر (۱۳۷۳). *سخنوران نامی معاصر ایران*. تهران: نشر خرم. ج ۴، ص ۲۳۶۴-۲۳۶۹.
- بیات، کاوه؛ کوهستانی، مسعود (۱۳۷۲). *اسناد مطبوعات*. تهران: سازمان اسناد ملی. ص ۱۱.
- ج، م (۱۳۷۷). به یاد صورتگر. *مجله ایران‌شناسی*، سال دهم، پاییز ۱۳۷۷، ش ۳، ص ۵۹۴.
- دانشنامه بزرگ اسلامی (۱۳۷۴). مرکز دائرةالمعارف بزرگ اسلامی، ج ۲، ص ۵۱۶. مدخل آموزش و پرورش.
- *دانشنامه دانش‌گستر* (۱۳۸۹). تهران: مؤسسه علمی-فرهنگی دانش‌گستر. ج ۱۱، ص ۴۲.
- رادفر، ابوالقاسم (۱۳۰۲). *لطفعلی صورتگر*. تهران: مجله ارمغان. سال چهارم، ش ۳-۴، ص ۱۵۰.
- رکن‌زاده آدمیت، حسین (۱۳۳۹). *دانشمندان و سخن‌سرایان فارس*. تهران: اسلامیه و خیام. چاپ اول، ج ۳، ص ۴۶۸-۴۶۹.
- صفار، کوکب (۱۳۶۸). *نامه صورتگر*. تهران: انتشارات خوشه. چاپ اول.
- صفار (صورتگر)، کوکب (۱۳۶۸). *نامه صورتگر*. تهران: انتشارات خوشه. چاپ اول.
- گلبن، محمد (۱۳۸۱). *شماره‌ای گذرا به مجلات غیردولتی در ایران*. مجله بخارا، ش ۲۷، ص ۳۰۲-۳۱۶.
- مسعود برزین (۱۳۷۱). *شناسنامه مطبوعات ایران از ۱۲۱۵ تا ۱۳۵۷ شمسی*. تهران: بهجت.
- مصفا، مظاهر؛ شفائی، محمدعلی (۱۳۹۳). شاعران دانشگاه تهران و جایگاه آن‌ها در ادبیات معاصر. *سبک‌شناسی نظم و نثر فارسی*. سال هفتم، شماره پیاپی ۲۳، ص ۵-۶.
- «یادی از صورتگر» (۱۳۴۸). هنر و مردم، ش ۸۵، ص ۱۰.
- <http://www.ichodoc.ir/p-a/CHANGED/85/html/85-6.htm>.
- <https://search.ancestry.com/cgi-bin/sse.dll?gl=allgs&gsfn=olive&gsln=suratgar&gsfn>.
- <https://trove.nla.gov.au/newspaper/article/52820594>.
- Examiner (Launceston, tas.:1900- 1954), sat30 jun 1951, p.12.

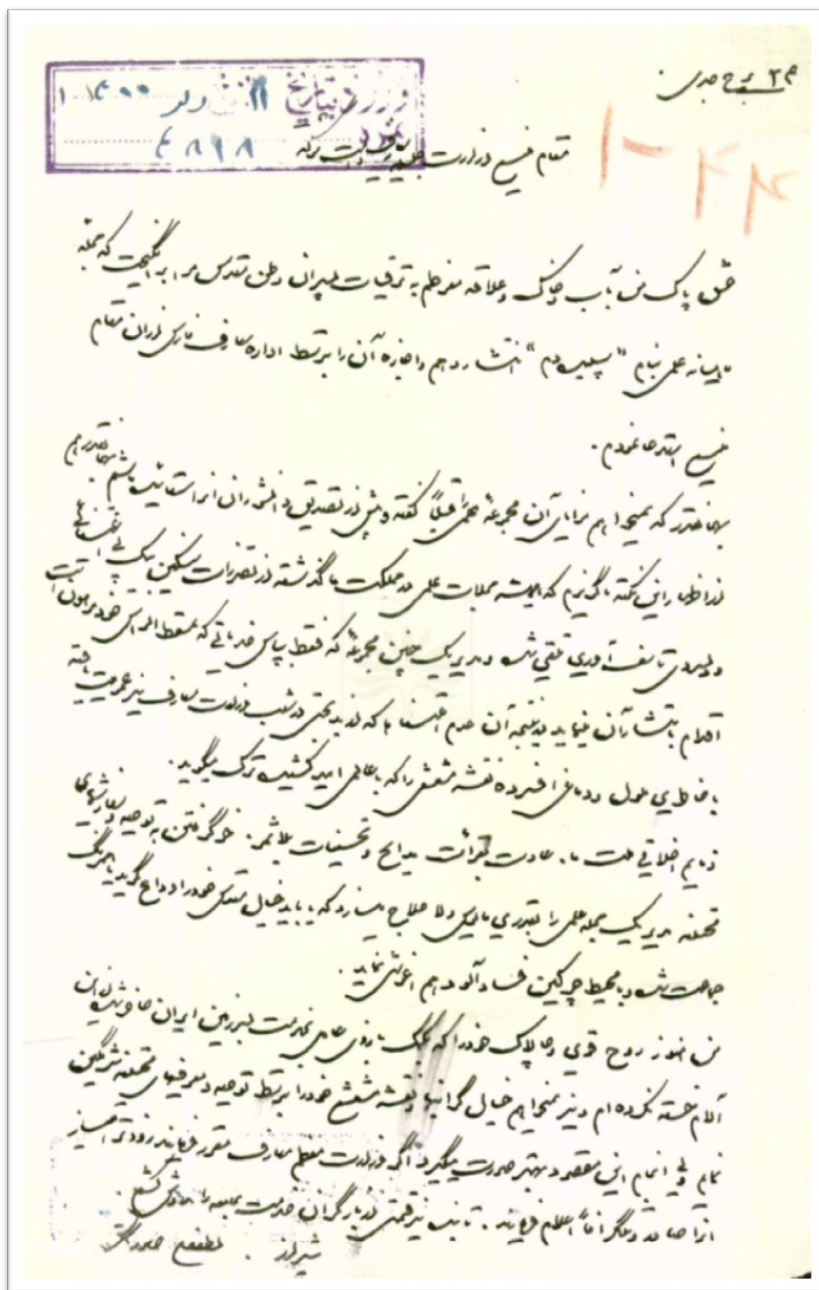




سند شماره ۱

اعطای نشان به دکتر لطفعلی صورتگر، ساکما: ۲۷۰/۱۶۲۶۰

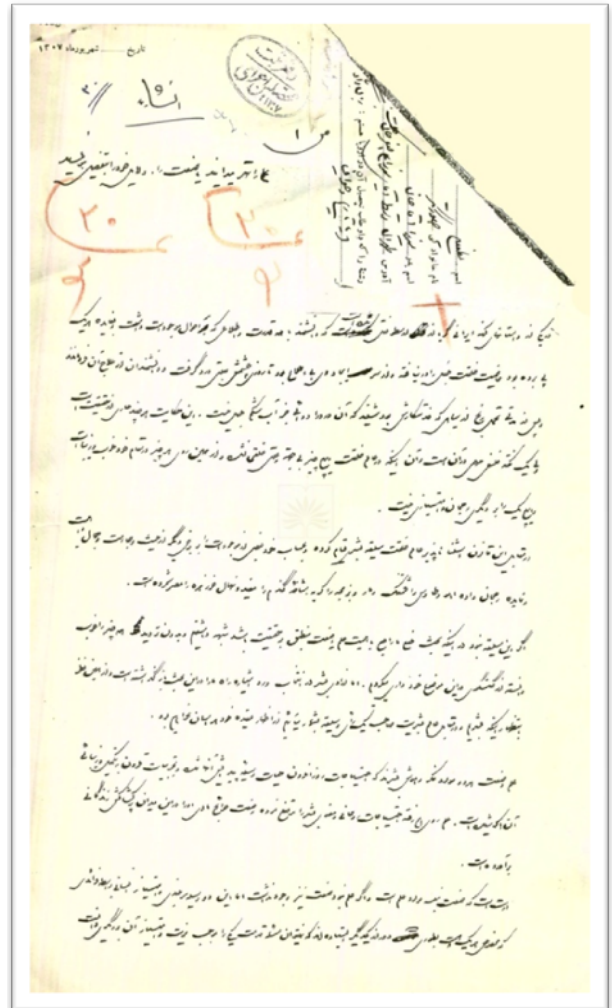




سند شماره ۲

صفحه یک: موافقت وزارت معارف با واگذاری امتیاز مجله سپیده دم

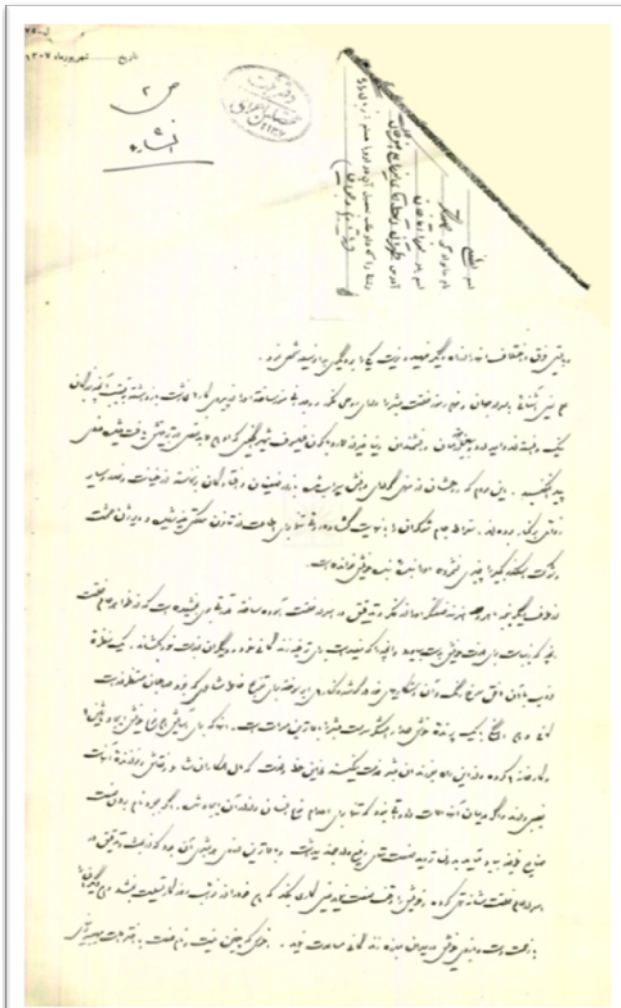
به لطفعلی خان صورتگر و تعهد وی برای رعایت قوانین مطبوعات؛ ساکما: ۳۹۷/۳۴۷۵۴



سند شماره ۳ صفحه یک

موافقت وزارت معارف با واگذاری امتیاز مجله سپیده دم به لطفعلی خان صورتگر و

تعهد وی جهت رعایت مطبوعات؛ ساکما: ۳۹۷/۳۴۷۵۴



سند شماره ۳

صفحه دو



ردیف	نام خانوادگی	اسم	تاریخ تولد	تاریخ ورود به خدمت دولتی	تاریخ و مدت خدمت دولتی	تاریخ شروع برکناری	حقوق ماهیانه اریال	سمت رسمی	درجه معادلات	رتبه خاص
۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷	۸	۹	۱۰	۱۱
۱	لال	آل	صلحه	قل						
۱۰۴	محمد	محمد	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲
۱۰۵	محمد	محمد	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲
۱۰۶	محمد	محمد	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲
۱۰۷	محمد	محمد	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲
۱۰۸	محمد	محمد	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲
۱۰۹	محمد	محمد	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲
۱۱۰	محمد	محمد	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲
۱۱۱	محمد	محمد	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲
۱۱۲	محمد	محمد	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲
۱۱۳	محمد	محمد	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲
۱۱۴	محمد	محمد	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲
۱۱۵	محمد	محمد	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲
۱۱۶	محمد	محمد	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲
۱۱۷	محمد	محمد	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲
۱۱۸	محمد	محمد	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲
۱۱۹	محمد	محمد	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲
۱۲۰	محمد	محمد	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲
۱۲۱	محمد	محمد	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲
۱۲۲	محمد	محمد	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲
۱۲۳	محمد	محمد	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲
۱۲۴	محمد	محمد	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲
۱۲۵	محمد	محمد	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲
۱۲۶	محمد	محمد	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲
۱۲۷	محمد	محمد	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲
۱۲۸	محمد	محمد	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲
۱۲۹	محمد	محمد	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲
۱۳۰	محمد	محمد	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲
۱۳۱	محمد	محمد	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲
۱۳۲	محمد	محمد	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲
۱۳۳	محمد	محمد	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲
۱۳۴	محمد	محمد	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲
۱۳۵	محمد	محمد	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲
۱۳۶	محمد	محمد	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲
۱۳۷	محمد	محمد	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲
۱۳۸	محمد	محمد	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲
۱۳۹	محمد	محمد	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲	۱۳۸۲
جمع										

سند شماره ۴

اسامی کارکنان مدارس و ادارات وزارت معارف و

اوقاف (تاریخ شروع خدمت، حقوق، سمت رسمی):

ساکما: ۳۹۷/۳۰۱۷۲



تاریخ ۶ ۱۰ ماه ۱۳۱۴
نمبر ۵۴۴ ضمیمه



وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرف

ملفوظات حضرت مولانا ابوالکلام آزاد

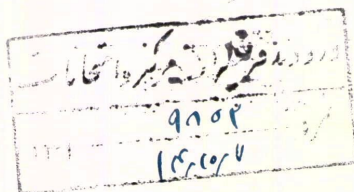
ریات و ادب و تقویٰ و غیره

عطف بر فرد ۱۳۹۷/۹/۱۵ آه صدر بر عصر جمعه دی

جہانگیر نامہ در سرِ نقشبندی عہدِ اول و دوم را - نقشبندی



۱۲۸



بازدید دکتر صورتگر از کلاس‌های دارالفنون، ساکما: ۲۶۲۰۱/ ۲۹۷/



۲-ل

اداره
دایره
شماره
تاریخ
ضمیمه

دانشگاه تهران

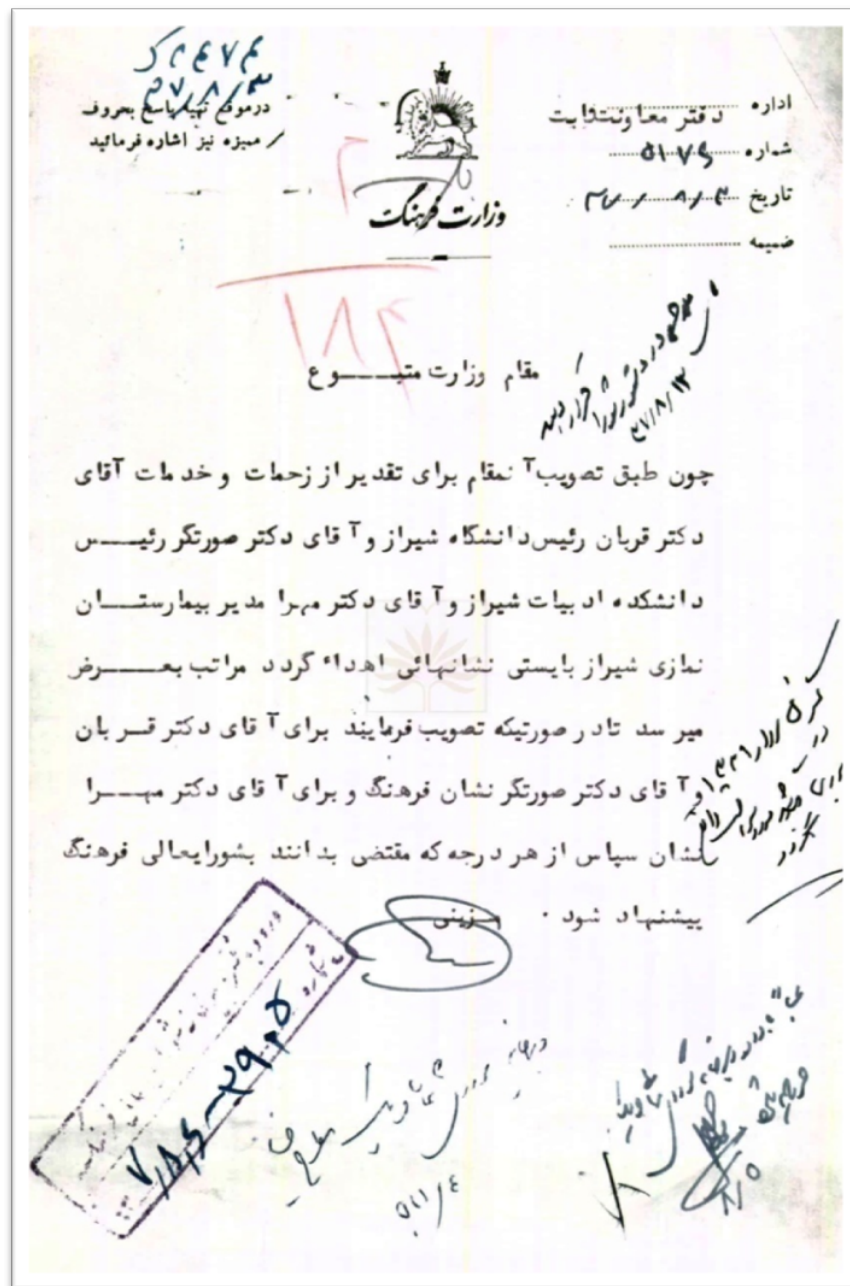
اسامی آقایان کارمندان دانشگاه

۱	جناب آقای دکتر محمود حسینی	۲۴	آقای ابوالحسن شیخ
۲	= = = علی نقی وزیری	۲۵	= دکتر محمد یحسینی
۳	= = = بدیع الزمان نروزانلو	۲۶	= عبدالله یحسینی استارانی
۴	= = = اسداله بیژن	۲۷	= محمد اعتماد مقدم
۵	= = = مسعود کیهان	۲۸	= احمد مستوفی
۶	= = = سید محمد تدین	۲۹	= نطفعلی صورتنگر
۷	= = = سعید نفیسی	۳۰	= ضیاء الدین اسمعیل بیگی
۸	= = = عباسزاده آشتیانی	۳۱	= مظفرالدین خان نریخ
۹	= = = احمد بهمنیار	۳۲	= محسن هشتودی
۱۰	آقای روبن ابراهیمیان	۳۳	= غلامحسین فروتن زاده
۱۱	بانوفاطمه رضازاده سیاح	۳۴	= ناصر رحیمی ناجار
۱۲	آقای محمد لیاض	۳۵	= علی اکبر توسلی
۱۳	آقای دکتر خان بابا بیانی	۳۶	آقای دکتر ابوالقاسم احمد وزیری
۱۴	آقای ابوالقاسم غفاری	۳۷	= نظام الدین جعفر شیبانی
۱۵	= هوانس حق نشاریان	۳۸	= علی ثقی وحدتی
۱۶	= کمال جناب	۳۹	= یحیی مهری
۱۷	= مهدی صحن الدین	۴۰	= محمد حسن دهقان
۱۸	= عباس ریاضی	۴۱	= علی اکبر پیرمن
۱۹	= غلامحسین صدیق	۴۲	= غلامرضا راد بر
۲۰	= پداله سجایی	۴۳	= مصطفی فاطمی
۲۱	= ایردوون فرشاد	۴۴	= منوچهر وصال
۲۲	= فتح اله عبادی	۴۵	= مظفری قاضی کرمانی
۲۳	= علی اصغر آزاد	۴۶	= علی اصغر خمسوی

سند شماره ۶

کارمندان دانشگاه تهران؛ ساکما: ۲۷۰/۳۲۵





سند شماره ۷

پیشنهاد اعطای نشان به رئیس دانشگاه شیراز،

دکتر صورتگر رئیس دانشکده ادبیات؛ ساکما: ۲۹۷/۱۸۰۰۲





اداره نخستوزیر

شماره ۳۲۰۳۰

تاریخ ۳۸/۱۱/۱

شعبه

وزارت فرهنگ

هیئت وزیران در جلسه مورخ ۳۰/۱۱/۱۳۳۸ بنا به پیشنهاد شماره
۳۶۴۲۹/د و ۲۷/۱۱/۱۳۳۸ وزارت فرهنگ تصویب نموده که •

جناب آقای دکتر نذرت اللہ کاسی جناب آقای حبیب اللہ آموزگار
آقای دکتر لطفعلی صورتگر آقای دکتر نادر شریقی

بمحضیت پیوستہ فرهنگستان ایران منصوب کرد کہ • تصویب شد در دفتر نخست وزیر

است •

از طرف نخستوزیر: اشرف احمدی

سند شماره ۸

صفحه یک: مصوبہ ہیئت وزیران: صورت اسامی اعضای جدید فرهنگستان

به انضمام اسامی اعضای قدیمی؛ ساکما: ۲۹۷/۱۱۵۱۵





وزارت فرهنگ

(ص ۲)

اداره

شماره

تاریخ

ضمیمه

اسامی اعضای فرهنگستان ایران

اعضای جدید

- ۲۱- آقای دکتر عباس زریاب خوشن
- ۲۲- = دکتر محمود صفا
- ۲۳- = علی محمد ماسری
- ۲۴- = دکتر لطیفی صورتگر
- ۲۵- = دکتر علی زریعی
- ۲۶- تیمسار حسنعلی رزم آرا
- ۲۷- آقای مهرداد واجبی
- ۲۸- = مهرداد اله ریاضی
- ۲۹- = دکتر محمد مهدی قلی

تقریباً ۱۳۰۲/۱۲/۱۵

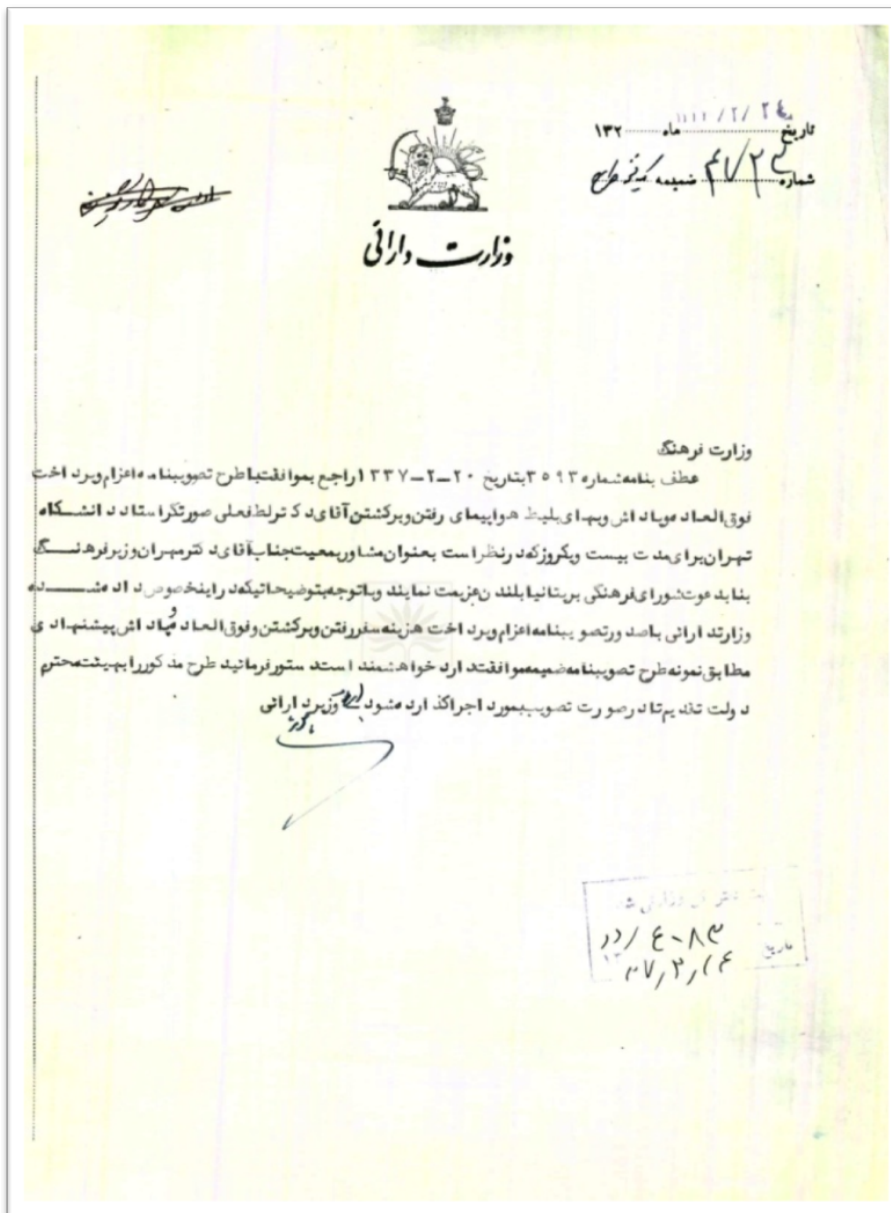
اعضای قدیم

- ۱- آقای دکتر احمد متین فتری
- ۲- = دکتر علی اکبر سیاسی
- ۳- = دکتر مهدی حدادی
- ۴- = دکتر محمود حسینی
- ۵- = دکتر رضا زاده شفق
- ۶- = بهجت الزمان فیروزانفر
- ۷- = ایرادیم پورک آوند
- ۸- = آقای جمال اخسوی
- ۹- = عبدالحلیم قریب
- ۱۰- = محمد حسینی
- ۱۱- = حسین گل کلاب
- ۱۲- = سعید تقیسی

سند شماره ۸

صفحه دو





سند شماره ۹

سفر لطفعلی صورتگر همراه با وزیر فرهنگ

به دعوت شورای فرهنگی بریتانیا به لندن؛ ساکما: ۲۹۷/۵۵۶

رونوشت نامه
شماره
مورخ
وزارت
اداره
ن - ۷ - ۱۰۰۰۰۰ برک

وزارت فرهنگ

اصل آن بشماره
تست شد
اداره

آقای دکتر لطفعلی صورتگر استاد دانشگاه تهران

بموجب این حکم برای مدت دو ماه به شما مأموریت داده میشود به انگلستان
خدمت نموده وضع محصلین ایرانی در آن کشور را دقیقاً سرکشی و نتیجه را -
گزارش نمائید هزینه سفر و نفوق العاده ایام توقف شما طبق آئین نامه از محل
بودجه وزارت فرهنگ پرداخته خواهد شد.

وزیر فرهنگ د. کتوزنگه

۲۹۹۹/۱۲۲۶۹/۲
۳۸۴۱۵

رونوشت برای اطلاع اداره
رئیس اداره کل کارگزینی

ارسال میشود

سند شماره ۱۰

سفر دکتر صورتگر به انگلستان برای
سرکشی وضعیت محصلان ایرانی، ۲۹۷/۲۲۵۲



راهبردهای نگهداری رقیمی از منابع رقمی آرشیوی

زکيه مهرعليان و دکتر سعيد غفاری

چکیده:

هدف تحقیق حاضر بررسی شیوه‌ها و راهبردهای نگهداری رقیمی منابع رقیمی از نگاه کتابداران کتابخانه‌های دانشگاهی شهر قزوین و کارشناسان مرکز اسناد و کتابخانه ملی قزوین است. روش پژوهش در تحقیق حاضر روش کتابخانه‌ای و پیمایشی-توصیفی است. در این تحقیق، نظر ۵۲ نفر از کتابداران کتابخانه‌های دانشگاهی شهر قزوین و کارشناسان مرکز اسناد و کتابخانه ملی استان قزوین درباره راهبردهای حفاظت رقیمی و منابع رقیمی آرشیوی جمع‌آوری شد. ابزار پژوهش، پرسش‌نامه محقق‌ساخته با بهره‌گیری از پایان‌نامه صمیمی و رضایی شریف‌آبادی (۱۳۸۹) بود. داده‌های جمع‌آوری‌شده با استفاده از نرم‌افزار آماری SPSS مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت و از آمار توصیفی و استنباطی برای تجزیه و تحلیل داده بهره گرفته شد. در پژوهش حاضر زنان ۵۳/۸ درصد و مردان ۴۶/۲ درصد نمونه آماری را تشکیل دادند. بیشتر کتابداران کتابخانه‌های دانشگاهی و کارشناسان مرکز اسناد و کتابخانه ملی استان قزوین دارای مدرک کارشناسی ارشد بودند (۶۹/۳ درصد). از نظرگاه این کتابداران و کارشناسان، شیوه‌های تهیه پشتیبان با ۳۲/۷ درصد، شبیه‌سازی فناوری با ۱۹/۴ درصد، بسته‌بندی اطلاعات با ۱۷/۴ درصد، حفاظت فناوری با ۱۳/۵ درصد، انتقال اطلاعات با ۹/۷ درصد و به‌کارگیری شناسه‌ها با ۷/۳ درصد مهم‌ترین موارد شیوه‌های نگهداری رقیمی منابع رقیمی هستند. همچنین نتایج نشان داد ۲۵ درصد کتابداران و کارشناسان بر این نظر هستند که کاربران به کل منبع رقیمی و ۲۱/۴ درصد آن‌ها بر این نظر بودند که کاربران به بخشی از منبع رقیمی شده به‌صورت رایگان دسترسی داشته باشند. همچنین ۵۱/۹ درصد کتابداران و کارشناسان اعلام کرده‌اند که شیوه‌های نگهداری رقیمی منابع رقیمی به میزان «زیادی»، «جوابگوی نیازهای اطلاعاتی کاربران بوده است و فقط ۱۱/۶ درصد به میزان «کمی» توانسته‌اند که نیازهای اطلاعاتی کاربران را برطرف کنند. همچنین یافته‌ها نشان داد که رابطه معناداری بین متغیرهای مدرک تحصیلی و وضعیت تاهل کتابداران کتابخانه‌های دانشگاهی شهر قزوین و مرکز اسناد و کتابخانه ملی استان قزوین با راهبردهای نگهداری رقیمی منابع رقیمی وجود دارد ولی از لحاظ جنسیت این رابطه معنادار نبود. با توجه به یافته‌های پژوهش می‌توان نتیجه گرفت که برای دستیابی در بلندمدت به منابع اطلاعاتی بهتر است که تهیه نسخه‌های پشتیبان اسناد موردتوجه بیشتری واقع شود و تصمیماتی در جهت دستیابی رایگان به کل یا بخشی از یک منبع رقیمی اتخاذ و عملی شود. تاکنون تحقیقی در مورد نگهداری رقیمی منابع رقیمی در کتابخانه‌های دانشگاهی و مرکز اسناد و کتابخانه ملی استان قزوین انجام نشده است و نتایج آن بر اهمیت توجه بیشتر کتابخانه‌های دانشگاهی و مراکز اسناد به نگهداری رقیمی منابع رقیمی تأکید دارد.

کلیدواژه‌ها

نگهداری رقیمی، حفاظت رقیمی، منابع رقیمی، آرشیو، قزوین، مرکز اسناد و کتابخانه ملی استان قزوین.

آرشیو ملی، سال چهارم، شماره اول، بهار ۱۳۹۷، شماره پیاپی ۱۳؛ صص: ۱۳۸-۱۵۲



راهبردهای نگهداری رقی از منابع رقی آرشیوی

(مطالعه موردی: کتابخانه‌های دانشگاهی شهر قزوین و مرکز اسناد و کتابخانه ملی استان قزوین)

زکیه مهرعلیان^۱ و دکتر سعید غفاری^۲

مقدمه:

اطلاعات اسنادی و آرشیوی در هر سازمان در زمره اطلاعاتی هستند که حفظ و اشاعه آن‌ها مهم به نظر می‌رسد؛ اسناد آرشیوی در کنار اهمیت حفظ و نگهداری، دارای اهمیت ویژه‌ای در زمینه دسترس‌پذیری هستند. ایجاد پایگاه‌های اطلاعاتی مناسب و یکپارچه و کاهش افزونگی و ناسازگاری در میان داده‌ها و اطلاعات موجود، فعالیت‌های مدیریتی هر مرکز آرشیوی را رونق می‌بخشد (ناخدا و دیگران، ۱۳۹۲).

رشد روزافزون تولید اسناد الکترونیکی و در نتیجه انتقال این اسناد واجد ارزش نگهداری دائم در آرشیو و پیدایش شکل‌های جدید اسناد در دهه‌های اخیر تحول اساسی در نحوه حفظ و نگهداری اسناد رقی ایجاد کرده است (تاجداران، ۱۳۹۰). سند الکترونیکی به لحاظ محتوایی با سند کاغذی مشابه است، فقط با این تفاوت که روی محیط رقی در دسترس است و به دو شکل پویش اسناد کاغذی و نیز به شکل رقی از همان ابتدا، تولید می‌شود (انصاری، ۱۳۸۵).

حفاظت رقی آرشیو شامل کلیه فرایندها و فعالیت‌هایی است که ما را از دوام دسترسی به محتوای انواع اطلاعات در قالب‌ها و شکل‌های مختلف مطمئن می‌سازد (راو و تالوار^۳، ۲۰۰۸). حفاظت رقی منابع رقی فعالیت است که با چالش‌های متعددی برای آرشیوداران همراه است، زیرا استانداردها و دستورالعمل‌های مشخصی برای یکپارچه‌سازی فعالیت‌ها و راهبردهای حفاظت در این زمینه وجود ندارد (درودی، ۱۳۸۸). هر شیء رقی برای خواندن، تفسیر و

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد علم اطلاعات و

دانش‌شناسی، دانشگاه پیام‌نور، مرکز قم؛
zakiehmehralian@yahoo.com

۲. استادیار گروه علم اطلاعات و

دانش‌شناسی، دانشگاه پیام‌نور مرکز قم؛
ghaffari130@yahoo.com

3. Rao & Talawar



قابل فهم بودن نیاز به ابزار دارد که با عنوان وابستگی به فناوری بررسی می شود (رید، ۲۰۰۶). در بهره گیری از فضاهای مجازی چنین نگرشی لازم و بدیهی است، اما باید توجه داشت که اطلاعات در قالب رقمی همان طور که ماهیت، ارزش، اهداف و ساختار متفاوتی را پذیرفته اند، نیازمند خط مشی، استانداردها، پردازش، نحوه مدیریت خاص خود و حفاظت بلند مدت هستند. در این میان، یکی از مسائل چالش برانگیز، حفاظت رقمی از اطلاعاتی است که در آرشیو منابع رقمی است (شریف، ۱۳۸۵). تداوم ارتباط به شیوه رقمی و تولید داده های متنوع برای مقاصد خاص، در گرو تدوین برنامه های مدون برای حفاظت از اطلاعات رقمی و حفظ صحت آن در بهره گیری گسترده است. در منابع چاپی، چنانچه کاغذ در شرایط نامطلوب نگهداری شود، زوال آن چند دهه طول می کشد؛ اما عدم توجه به حفاظت شیء رقمی در کمتر از یک دهه می تواند پیامدها و رویکردهای سنگینی به بار آورد که جبران آن بسیار مشکل و گران خواهد بود. با توجه به اینکه مشکل اصلی در نگهداری منابع رقمی، از رده خارج شدن امور فنی است، لذا برای دسترسی مداوم باید به امور فنی پیشرفته مجهز شویم. برای مثال می توان به حفظ محل ذخیره سازی، حفظ دسترسی به محتوا، حفظ منابع روی محمل های ثابت با بهره گیری از فناوری رقمی اشاره کرد. برخی از شیوه های نگهداری رقمی منابع رقمی عبارتند از:

- حفاظت از فناوری: راهبردی برای غلبه بر متروک ماندن فناوریانه از طریق حفظ سخت افزار و نرم افزار به کار رفته برای دستیابی مستمر به یک منبع رقمی است. این راهبرد بلند مدت و پویا نیست بلکه در کوتاه مدت و به صورت موقتی مطرح است (کاچرو، ۲۰۰۶).
- شبیه سازی فناوری: راهبردی که در آن تقلیدی از نظام های منسوخ روی رایانه های نسل آینده اتفاق می افتد و به گونه ای برنامه ریزی می شود تا رفتار سیستم های عامل سخت افزار قدیمی و نرم افزار سیستم عملگر برای فایل های قابل اجرا را شبیه سازی کند (گرانجر، ۲۰۰۰).
- انتقال اطلاعات: این راهبرد بر جابه جایی دوره ای منابع رقمی از یک پیکربندی نرم افزاری و سخت افزاری به دیگری و یا از یک نسل فناوری رایانه ای به نسل دیگر است (بیگری و جونز، ۲۰۰۸).

- بسته بندی: این راهبرد به معنی کنار هم قرار دادن یک منبع رقمی و تمام چیزهایی است که برای حفظ دستیابی به آن منبع لازم است، مثل اطلاعات محتوا و اطلاعات توصیفی حفاظت (ائتلاف نگهداری رقمی، ۲۰۰۹).

- تهیه پشتیبان: نسخه برداری از روی اسناد برای نگهداری از آسیب های احتمالی روی رسانه های ذخیره سازی.

شناسگرهای دائمی: ابزاری برای مکان یابی یک شیء رقمی حتی زمانی که جای آن تغییر

1. Reed
2. Cathro
3. Granger
4. Beagrie & Jones
5. Digital Preservation Coalition



می‌کند، مثل مکان‌یاب‌های منبع یکسان ثابت (پی.یو.آر.آل.^۱) (ائتلاف نگهداری رقمی، ۲۰۰۹). توضیحاتی که در مورد اهمیت نگهداری رقمی منابع رقمی و شیوه‌های مختلف آن ارائه شد، محققان را بر آن داشت که در پژوهش حاضر موارد ذکر شده در خصوص حفاظت منابع رقمی آرشیو و مهمترین راهکارهای حفاظت رقمی را از نظرگاه کارشناسان مرکز اسناد و کتابخانه ملی استان قزوین و کتابداران دانشگاهی این شهر، مورد بررسی و پژوهش قرار دهند.

بیان مسئله

حفاظت یکی از فعالیت‌های بنیادی در کتابخانه‌ها و مراکز آرشیوی بوده است. عامل رقمی، شکل ارائه، رسانه و استفاده از محتوا را تحت تأثیر قرار داده است. حفاظت منابع آنالوگ در دید سنتی، فقط بر طول عمر رسانه تأکید دارد، اما هنگامی که حفاظت در کنار رقمی قرار می‌گیرد، نه تنها به خاطر تفاوت و پیچیدگی فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی، بلکه به واسطه ارتباط آن با مدیریت ابر داده از اهمیت حیاتی بیشتری برخوردار می‌شود. بی‌تردید امروزه بخش قابل توجهی از اسناد و منابع در سطوح ملی و استانی و سازمانی به دلایلی مانند اسیدی شدن کاغذ، نوع چرم، پوست، فیلم و نوارهای مغناطیسی نور خورده، گرما، رطوبت و گرد و غبار، از بین رفته‌اند. امروزه وجود منابع الکترونیکی را دلیلی برای کاهش هزینه‌های خرید منابع چاپی ذکر می‌کنند که نمونه آن حذف خرید مجلات چاپی در دانشگاه‌های کشور است. همچنین مسئله دیگر که نتیجه ظهور منابع پیوسته است پیش‌بینی پدیده جامعه بدون کاغذ است و این که با توجه به گستردگی منابع اطلاعاتی الکترونیکی و قابلیت‌های آن، استفاده از منابع چاپی به مراتب کمتر می‌شود و لزومی به ارزیابی آن‌ها نیست (کمالی، ۱۳۸۸). نمی‌توان انتظار داشت که با الکترونیکی شدن اطلاعات، کارکردهای کتابخانه‌ها از میان برود. الکترونیکی شدن منابع، فقط موجب تغییر نقش کتابخانه‌ها و بهتر شدن آن شده است و از این گذشته، منابع الکترونیکی بیشتر به عنوان مکمل منابع چاپی شناخته می‌شوند (Akeroyd, 2001).

کتابخانه‌ها علاوه بر نگهداری اصل منابع خود به دو دلیل نیازمند نگهداری شکل رقمی شده آن‌ها نیز هستند. دلیل اول گرانبه‌بودن پاره‌ای از منابع کتابخانه است که محدودیت‌های زیادی را برای استفاده از آن‌ها ایجاد می‌کند و کتابخانه‌ها می‌توانند با ارائه شکل رایانه‌ای آن‌ها، مقدار قابل توجهی از نیاز مراجعان را برطرف کنند. دلیل دوم نیاز به دسترسی از راه دور (از طریق اینترنت) به منابع و مدارک است که جز با تبدیل آن‌ها به شکل رایانه‌ای امکان‌پذیر نیست. مسئله‌ای که ذهن پژوهشگر را مشغول خود ساخت این بود که در کتابخانه‌ها و مراکز اسناد تا چه حد با حفاظت رقمی آشنایی داشته و از این فنون استفاده می‌کنند.

1. Persistent Uniform
Resource Locators (PURL)



مبانی نظری پژوهش

اسناد الکترونیکی در قرن بیست و یکم، از جمله موضوعات مهم و البته چالش‌های پیش‌روی مراکز اسنادی و آرشیوی است. مدیران مراکز اسناد، با دو وظیفه بسیار سنگین و خطیر مواجهه هستند؛ از طرفی، وظیفه رقمی‌سازی منابع مکتوب و کاغذی با توجه به پیشرفت فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطاتی را فرا رو دارند و از طرف دیگر، انتظار می‌رود اسناد الکترونیکی را که حجم بسیاری از اسناد در حال تولید را تشکیل می‌دهد، ساماندهی کنند (خدادادشهری، ۱۳۹۵، ص ۱۶۲). دو واژه حفاظت و رقمی در مدیریت اطلاعات، محدوده وسیعی را تحت‌تأثیر دارند. حفاظت یکی از فعالیت‌های بنیادی در کتابخانه‌ها، آرشیوها و مراکز اطلاع‌رسانی مؤسسات است. عامل رقمی، شکل ارائه، رسانه و استفاده از محتوا را تحت‌تأثیر قرار داده است. حفاظت منابع آنالوگ، در دید سنتی فقط بر طول عمر رسانه تأکید دارد، اما هنگامی که «حفاظت» در کنار «رقمی» قرار می‌گیرد، نه تنها به‌خاطر تفاوت و پیچیدگی فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطاتی، بلکه به‌واسطه ارتباط آن با مدیریت ابر داده و جنبه‌های بالاتر سازمانی سیاست‌گذاری، از اهمیت حیاتی بیشتری برخوردار می‌شود (Cordiro, 2004).

هر شیء رقمی برای خواندن، تفسیر و قابل‌فهم بودن نیاز به ابزار دارد که با عنوان وابستگی به فناوری بررسی می‌شود. شیء رقمی روی یک نرم‌افزار خاص نوشته می‌شود؛ هر نرم‌افزار روی یک سیستم عامل خاص اجرا می‌شود؛ هر سیستم عامل به سخت‌افزار خاص وابسته است و هر پلت‌فرم روی نسل خاصی از رایانه قابل‌اجراست. وابستگی به فناوری در منابع رقمی - که منسوخ‌شدن فناوری و طول عمر کوتاه آن‌ها را در پی دارد - به بزرگ‌ترین، چالش در حفاظت از آن‌ها تبدیل شده است (رید، ۲۰۰۶، ص ۱۲۰). تهدیدها و خطاها از چالش‌هایی است که حفاظت و دسترسی به شیء رقمی را دچار اختلال می‌کند، مانند اشکالات نرم‌افزاری، اشکالات سرویس شبکه، خطای کاربری، سهولت دستکاری، حملات خارجی و حملات داخلی (گالدنی^۱، ۲۰۰۷، ص ۱۱۱). در این بین کتابخانه‌ها محل گردآوری نتایج هزاران مطالعه پژوهشی هستند که به‌وسیله اساتید و محققان انجام گرفته است. در کتابخانه انواع گوناگون منابع اطلاعات در شکل‌های مختلف چاپی، غیرچاپی، ریزفرمی و الکترونیکی در دسترس استفاده‌کنندگان است. امروزه گزینه‌های فراوانی برای دسترسی به انواع اطلاعات در قالب‌های گوناگون وجود دارد. استفاده‌کنندگان ممکن است در جست‌وجوی اطلاعات، از یک یا همه قالب‌های اطلاعات استفاده کنند. همچنین ممکن است برای تأمین نیازهای اطلاعاتی خود به کارکنان کتابخانه مراجعه کنند.

پیشینه پژوهش

با توجه به پژوهش‌ها و اقدامات کتابخانه‌های ملی در خارج از ایران، برنامه ملی حفاظت و

1. Gladney



زیرساخت اطلاعات رقمی کتابخانه کنگره (۲۰۱۰)، دستنامه راهبرد حفاظت رقمی کتابخانه انگلستان (۲۰۱۰)، خطمشی حفاظت رقمی کتابخانه ملی استرالیا (۲۰۰۸) و ابتکارات رقمی کتابخانه و آرشیو کانادا (۲۰۱۰) از جمله طرح‌هایی است که در حفاظت رقمی در کتابخانه‌های ملی صورت گرفته است (حسن‌آبادی، ۱۳۸۹).

دی.پی.سی.^۱ (۲۰۰۸) «دستنامه مدیریت حفاظت منابع رقمی» را در نوامبر ۲۰۰۸ تدوین کرد. این دستنامه راهنمایی عملی و معتبر در سطح بین‌المللی در موضوع مدیریت شیء رقمی در زمان نامحدود و مسائل مربوط به حفظ دسترسی آن‌هاست. این دستنامه، راهبردها و گام‌های لازم در حفاظت رقمی را مطرح کرده و به بیان چالش‌ها در حفاظت رقمی می‌پردازد. نوردلند^۲ (۲۰۰۷) در پژوهشی با عنوان «فناوری اطلاعات کوتاه‌مدت یا بلندمدت: توسعه پروژه‌های بین‌المللی راهبردهای نگهداری رقمی در بلندمدت» به این نتیجه رسید که برای تضمین آنکه اشیاء رقمی به درستی انتقال یافته و تبدیل شوند لازم است خطمشی‌ها، رویه‌ها و دستورالعمل‌های مکتوبی برای آن‌ها ایجاد شود و نظارت کیفی بر اجرای آن‌ها انجام گیرد و همچنین رویه‌های انتقال با سندپردازی بسیار دقیق و جدی انجام شود.

ورهیول^۳ (۲۰۰۶) در پژوهش «نگهداری رقمی شبکه‌ای: تجارب جاری در ۱۵ کتابخانه ملی» به این نتیجه رسید که متأسفانه کتابخانه‌ها در گزینش قالب‌های ذخیره‌سازی خود در بسیاری از موارد تحت‌تأثیر انتشارات رقمی هستند. در حال حاضر اغلب ناشران، پرونده‌های خود را در قالب‌های موردقبول خود ذخیره می‌کنند، لذا کتابخانه‌های ملی، طبق قانون واسپاری، ناگزیر به پذیرفتن قالبی هستند که توسط ناشران انتخاب و استفاده شده است. بنابراین، کتابخانه‌ها ناچار هستند آن پرونده‌ها را به قالب مورد استفاده در کتابخانه خود تبدیل کنند. نتایج پژوهش وی نشان داد که گرایش به بحث ابر داده‌ها، به ویژه ابر داده فنی و نحوه قرار دادن آن‌ها در این قالب‌ها، موضوع مهمی است که باید به آن توجه کرد.

حایری مهریزی (۱۳۸۹) در تحقیقی با عنوان «بررسی وضعیت حفاظت کتابخانه‌های ملی عضو کنسرسیوم بین‌المللی حفاظت اینترنتی و ارائه الگوی پیشنهادی برای سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران» استفاده از روش مطالعات کتابخانه‌ای مورد بررسی قرار داد. این پژوهش ضمن بررسی حفاظت رقمی با تأکید بر استانداردها در کشورهای عضو کنسرسیوم بین‌المللی حفاظت اینترنت، الگوی نظام اطلاعاتی آرشیوی باز را برای سازمان اسناد و کتابخانه‌های ملی مطرح می‌کند. این پژوهش سرآغاز طراحی و تدوین برنامه رقمی سازمان اسناد و کتابخانه ملی و طرح حفاظت رقمی در سازمان و نیز آغازگر بیان نظام اطلاعاتی آرشیوی باز به‌عنوان استاندارد حفاظت در ایران است.

صمیعی و رضایی شریف‌آبادی (۱۳۸۹) در پژوهشی با عنوان «حفاظت رقمی در

1. D.P.C

2. Nordland

3. Varheul



کتابخانه‌های رقمی: مرور راهبردها» به این نتیجه رسیدند که برای حفاظت رقمی موفق، به‌کارگیری ترکیبی از راهبردهای متفاوت مثل انتقال، بسته‌بندی، شناسگرهای دائمی و تبعیت از استانداردها باید مدنظر قرار داده شود.

شریف (۱۳۸۵) در تحقیقی با عنوان «رویکردهای مدیریتی در حفاظت رقمی» به بیان حفاظت رقمی با رویکرد مدیریتی پرداخته و در آن ضرورت حفاظت رقمی، مراکز مسئول، مسائل حقوقی و مالی و راهکارهای فنی موجود مانند شبیه‌سازی و انتقال را مورد بحث قرار داده است.

نعمتی‌انارکی و دیگران (۱۳۸۸) در پژوهشی با عنوان «رقومی‌سازی آرشیوها؛ ضرورت‌ها و چالش‌ها» به این نتیجه رسیده است که حفاظت و نگهداری به‌معنای نسخه‌برداری است اما نه نسخه‌برداری معمولی، بلکه انتقال اطلاعات رقمی روی محمل‌های جدید، با قالب‌های جدید و به کمک ویرایش‌های جدید نرم افزارهای مورد استفاده، که این کار از ابتدا باید مدنظر قرار گیرد و بودجه آن به‌عنوان هزینه تأمین شود.

اهداف پژوهش

هدف اصلی پژوهش، شناسایی راهبردهای حفاظت رقمی از منابع آرشیوی کتابخانه‌های دانشگاهی شهر قزوین و مرکز اسناد و کتابخانه ملی استان قزوین است. این پژوهش دارای اهداف فرعی زیر نیز است:

- میزان استفاده از شیوه‌های نگهداری رقمی منابع رقمی در کتابخانه و یا مرکز اسناد؛
- بررسی ارزیابی شیوه‌های نگهداری رقمی منابع رقمی؛
- بررسی شیوه‌های کنترل دستیابی به منابع رقمی؛
- میزان جوابگویی منابع رقمی نگهداری شده به نیازهای اطلاعاتی کاربران؛
- بررسی رابطه بین متغیرهای جمعیت‌شناختی با راهبردهای نگهداری رقمی منابع رقمی؛
- بررسی وضعیت موجود نگهداری رقمی از منابع رقمی و ارائه پیشنهادهایی برای نگهداری از منابع رقمی.

پرسش‌های پژوهش

- پژوهش حاضر در نظر دارد تا به‌منظور رسیدن به اهداف یادشده به پرسش‌های زیر پاسخ دهد:
- تا چه حد از شیوه‌های نگهداری رقمی منابع رقمی در کتابخانه و یا مرکز اسناد خود استفاده می‌کنید؟
 - کدام‌یک از شیوه‌های نگهداری رقمی منابع رقمی را بهتر ارزیابی می‌کنید؟



- کدامیک از شیوه‌های کنترل دستیابی به منابع رقمی را بهتر ارزیابی می‌کنید؟
- نگهداری منابع رقمی تا چه اندازه جوابگوی نیازهای اطلاعاتی کاربران بوده است؟
- چه رابطه‌ای بین متغیرهای جمعیت‌شناختی با راهبردهای نگهداری منابع رقمی وجود دارد؟
- وضعیت موجود نگهداری رقمی از منابع رقمی آرشیو چگونه است و چه راهبردهایی برای نگهداری منابع رقمی پیشنهاد می‌شود؟

روش‌شناسی پژوهش

در این پژوهش ضمن بررسی وضعیت حفاظت رقمی در کتابخانه‌ها و مراکز اسناد آرشیوی بر اساس مطالعات کتابخانه‌ای، به صورت پیمایش توصیفی و با استفاده از ابزار پرسش‌نامه محقق‌ساخته با کمک از پژوهش صمیعی و رضایی شریف‌آبادی (۱۳۸۹) و با کمک کارشناسان آرشیو الکترونیکی، داده‌ها جمع‌آوری شود و با استفاده از نرم‌افزار آماری spss داده‌ها مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت. جامعه آماری این پژوهش تمامی کتابداران کتابخانه‌های دانشگاهی شهر قزوین و کارشناسان مرکز اسناد و کتابخانه ملی استان قزوین بودند که تعداد آن‌ها ۶۰ نفر بود که بر اساس جدول کرجسی و مورگان، تعداد ۵۲ نفر به عنوان نمونه آماری انتخاب شدند که پرسش‌نامه به صورت تصادفی-طبقه‌ای بین این ۵۲ نفر توزیع و به صورت کامل بازگشت داده شد.

یافته‌های پژوهش

در جدول شماره ۱، آمار کتابداران کتابخانه‌های دانشگاهی شهر قزوین و مرکز اسناد و کتابخانه ملی استان قزوین به تفکیک جنسیت، تأهل و مدرک تحصیلی آورده شده است.

جدول شماره ۱- آمار کتابداران کتابخانه‌های دانشگاهی شهر قزوین و مرکز اسناد و کتابخانه ملی استان قزوین به تفکیک جنسیت، تأهل و مدرک تحصیلی

	جنسیت		تأهل		مدرک تحصیلی		
	زن	مرد	مجرد	متأهل	کاردانی	کارشناسی	کارشناسی ارشد
فراوانی	۲۸	۲۴	۱۶	۳۶	۰	۶	۳۶
درصد	۵۳/۸	۴۶/۲	۳۰/۸	۶۹/۲	۰	۱۱/۵	۶۹/۳
							۱۰
							۱۹/۲



با توجه به نتایج به دست آمده زنان ۵۳/۸ درصد (۲۸ نفر) و مردان ۴۶/۲ درصد (۲۴ نفر) کتابداران کتابخانه‌های دانشگاهی شهر قزوین و مرکز اسناد و کتابخانه ملی استان قزوین را تشکیل می‌دادند و ۶۲/۹ درصد نمونه آماری را افراد متأهل و ۳۰/۸ درصد را افراد مجرد تشکیل می‌دادند. همچنین ۶۹/۳ درصد کتابداران کتابخانه‌های دانشگاهی شهر قزوین و مرکز اسناد و کتابخانه ملی استان قزوین دارای مدرک کارشناسی ارشد و ۱۹/۲ درصد نیز دانشجوی/ فارغ‌التحصیل مقطع دکتری بودند. تعداد دارندگان مدرک کارشناسی ۶ نفر (۱۱/۵ درصد) بود.

جدول شماره ۲- میزان استفاده از شیوه‌های مختلف نگهداری رقمی منابع رقمی در کتابخانه‌های

دانشگاهی و مرکز اسناد کتابخانه ملی شهر قزوین

	خیلی کم		کم		متوسط		زیاد		خیلی زیاد	
	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
حفاظت فناوری	۳	۵/۸	۳	۵/۸	۱۹	۳۶/۵	۲۷	۵۱/۹	۰	۰
شبیه‌سازی فناوری	۳	۵/۸	۱۵	۲۸/۸	۲۲	۴۲/۳	۹	۱۷/۳	۳	۵/۸
انتقال اطلاعات	۵	۹/۶	۴	۷/۷	۲۲	۴۲/۳	۲۱	۴۰/۴	۰	۰
بسته‌بندی اطلاعات	۳	۵/۸	۱۱	۲۱/۲	۲۹	۵۵/۸	۶	۱۱/۵	۳	۵/۸
تهیه پشتیبان	۶	۱۱/۵	۴	۷/۷	۱۱	۲۱/۲	۲۲	۴۲/۳	۹	۱۷/۳
به‌کارگیری شناسه‌ها	۳	۵/۸	۱۱	۲۱/۲	۲۳	۴۴/۲	۱۵	۲۸/۸	۰	۰

برای سهولت در خواندن اعداد در ادامه، جمع ستون‌های «خیلی کم» و «کم» به صورت «کم» و جمع ستون‌های «زیاد» و «خیلی زیاد» به صورت «زیاد» گزارش می‌شود. با توجه به نتایج جدول شماره ۲، حداکثر میزان استفاده از شیوه‌های مختلف نگهداری رقمی منابع رقمی در میان کتابخانه‌های دانشگاهی شهر قزوین و مرکز اسناد و کتابخانه ملی استان قزوین به ترتیب به شیوه‌های تهیه پشتیبان (۵۹/۶)، حفاظت فناوری (۵۱/۹)، انتقال اطلاعات (۴۰/۴)، به‌کارگیری شناسه‌ها (۲۸/۸)، شبیه‌سازی فناوری (۲۳/۱) و بسته‌بندی اطلاعات (۱۷/۳) اختصاص داشت. همچنین کمترین میزان استفاده از شیوه‌های نگهداری رقمی به ترتیب مربوط به شبیه‌سازی فناوری (۳۴/۶) و به‌کارگیری شناسه‌ها و بسته‌بندی اطلاعات با هر کدام (۲۷) درصد اختصاص داشت.

جدول شماره ۳- ارزیابی شیوه‌های مختلف نگهداری رقیمی منابع رقیمی از نظر کتابداران دانشگاهی شهر قزوین و کارشناسان مرکز اسناد و کتابخانه ملی استان قزوین

حفاظت و فناوری	شبیه‌سازی فناوری	انتقال اطلاعات	بسته‌بندی اطلاعات	تهیه پشتیبان	به‌کارگیری شناسه‌ها	
۷	۱۰	۵	۹	۱۷	۴	فراوانی
۱۳/۵	۱۹/۴	۹/۷	۱۷/۴	۳۲/۷	۷/۳	درصد

در جدول شماره ۳، نظر کتابداران کتابخانه‌های دانشگاهی شهر قزوین و کارشناسان مرکز اسناد و کتابخانه ملی استان قزوین در مورد ارزیابی شیوه‌های نگهداری رقیمی منابع رقیمی پرسیده شد. از نظر کتابداران و کارشناسان مورد بررسی بهترین شیوه‌های نگهداری رقیمی منابع رقیمی به ترتیب عبارتند از: تهیه پشتیبان (۳۲/۷)، شبیه‌سازی فناوری (۱۹/۴)، بسته‌بندی اطلاعات (۱۷/۴)، حفاظت فناوری (۱۳/۵)، انتقال اطلاعات (۹/۷) و به‌کارگیری شناسه‌ها (۷/۳).

جدول شماره ۴- ارزیابی شیوه‌های کنترل دستیابی به منابع رقیمی از نظر کتابداران دانشگاهی شهر قزوین و کارشناسان مرکز اسناد و کتابخانه ملی استان قزوین

دستیابی به کل مجموعه به صورت رایگان	دستیابی با محدودیت حق مؤلف	دستیابی با پرداخت هزینه	دستیابی رایگان به بخشی از مجموعه	تحویل به صورت CD و DVD	بازدید آرشیو رقیمی با مجوز استفاده از آن	
۱۳	۷	۹	۱۱	۸	۴	فراوانی
۲۵	۱۳/۵	۱۷/۴	۲۱/۴	۱۵/۴	۷/۳	درصد

با توجه به نتایج جدول شماره ۴، می‌توان گفت که یک‌چهارم پاسخ‌دهندگان یعنی ۲۵ درصد آن‌ها، دستیابی مراجعه‌کنندگان را به کل مجموعه به صورت رایگان بهتر از سایر شیوه‌های کنترل دستیابی به منابع رقیمی عنوان کردند. بعد از این مورد دستیابی رایگان به بخشی از مجموعه (۲۱/۴)، دستیابی با پرداخت هزینه (۱۷/۴)، تحویل به صورت سی‌دی و دی‌وی (۱۵/۴)، دستیابی با محدودیت حق مؤلف (۱۳/۵) و بازدید آرشیو رقیمی با مجوز استفاده از آن (۷/۳) در اولویت‌های بعدی قرار داشتند.



جدول شماره ۵- میزان جوابگوی شیوه‌های نگهداری رقیمی منابع رقیمی نسبت به نیازهای اطلاعاتی کاربران

خیلی کم		کم		متوسط		زیاد		خیلی زیاد		
ن	صد	ن	صد	ن	صد	ن	صد	ن	صد	
۳	۵۸	۳	۵۸	۱۹	۳۶٫۵	۲۷	۵۱٫۹	۰	۰	میزان جوابگوی شیوه‌های نگهداری رقیمی منابع رقیمی نگهداری شده برای رفع نیازهای اطلاعاتی کاربران

با توجه به نتایج جدول شماره ۵، کتابخانه‌های دانشگاهی شهر قزوین و مرکز اسناد و کتابخانه ملی استان قزوین توانسته‌اند با ۵۱٫۹ درصد به میزان «زیادی» جوابگوی نیازهای اطلاعاتی کاربران خود باشند و فقط ۱۱٫۶ درصد اعلام کرده‌اند که به میزان «کمی» توانسته‌اند که نیازهای اطلاعاتی کاربران را برطرف کنند.

در این قسمت با توجه به نتایج به‌دست آمده از نمونه آماری پژوهش بر اساس متغیرهای جمعیت‌شناختی که شامل جنسیت، وضعیت تأهل، مدرک تحصیلی هستند به جواب فرضیه اول پژوهش که همانا رابطه معنادار بین رضایت مشتریان از بانکداری اینترنتی با متغیرهای جمعیت‌شناختی بود می‌پردازیم. در جدول زیر نتایج به‌دست آمده را مشاهده می‌کنید.

جدول شماره ۶- آزمون Chi-Square برای نتایج مستقل متغیرهای جمعیت‌شناختی

متغیرهای جمعیت شناختی	مقدار	درجه آزادی	معیار تصمیم‌گیری (sig)
جنسیت	۰٫۳۰۸	۱	۰٫۵۷۹
وضعیت تأهل	۷۶۹۲	۱	۰٫۰۰۶
مدرک تحصیلی	۳۰۶۱۵	۳	۰٫۰۰۰

با توجه به جدول شماره ۶، چون مقدار معیار تصمیم‌گیری در متغیر وضعیت تأهل و مدرک تحصیلی کمتر از ۰٫۰۵ می‌باشد پس می‌توان گفت که رابطه معناداری بین راهبردهای نگهداری رقیمی منابع رقیمی از لحاظ وضعیت تأهل و مدرک تحصیلی کتابداران کتابخانه‌های دانشگاهی



و کارشناسان مرکز اسناد و کتابخانه ملی استان قزوین وجود دارد، اما از لحاظ جنسیت این رابطه معنادار نیست.

نتیجه‌گیری:

با توجه به یافته‌های تحقیق، زنان ۵۳/۸ درصد و مردان ۴۶/۲ درصد نمونه آماری را تشکیل دادند. بیشتر کتابداران کتابخانه‌های دانشگاهی و کارشناسان مرکز اسناد و کتابخانه ملی استان قزوین را دارندگان مدرک کارشناسی‌ارشد با ۶۹/۳ درصد تشکیل می‌دادند و ۱۹/۲ درصد دانشجویان یا فارغ‌التحصیلان دکتری و ۱۱/۵ درصد دارای مدرک کارشناسی بودند. همچنین بیشتر این کتابداران و کارشناسان متأهل (۶۹/۲ درصد) بودند.

تهیه پشتیبان با ۵۹/۶ درصد، حفاظت فناوری با ۵۱/۹ درصد، انتقال اطلاعات با ۴۰/۴ درصد (در راستای پژوهش نوردلند، ۲۰۰۶، و صمیعی و رضایی شریف‌آبادی، ۱۳۸۹)، به‌کارگیری شناسه‌ها با ۲۸/۸ درصد، شبیه‌سازی فناوری با ۲۳/۱ و بسته‌بندی اطلاعات با ۱۷/۳ درصد به‌ترتیب اولویت، شیوه‌های مختلف نگهداری رقیمی منابع رقیمی بودند که در کتابخانه‌های دانشگاهی و مرکز اسناد کتابخانه ملی استان قزوین از آن‌ها استفاده می‌کنند.

اما از نظرگاه این کتابداران و کارشناسان، شیوه‌های تهیه پشتیبان با ۳۲/۷ درصد، شبیه‌سازی فناوری با ۱۹/۴ درصد، بسته‌بندی اطلاعات با ۱۷/۴ درصد، حفاظت فناوری با ۱۳/۵ درصد، انتقال اطلاعات با ۹/۷ درصد و به‌کارگیری شناسه‌ها با ۷/۳ درصد مهمترین موارد نگهداری رقیمی منابع رقیمی می‌توانند باشند. نتایج مربوط به راهبرد انتقال اطلاعات در تأیید نتایج نوردلند (۲۰۰۶) و نعمتی انارکی و دیگران (۱۳۸۸) بود.

همچنین نتایج حاکی از استفاده ترکیبی از راهبردهای نگهداری رقیمی نیز در تأیید نتایج پژوهش صمیعی و رضایی شریف‌آبادی (۱۳۸۹) بود. در مورد راهبرد شبیه‌سازی فناوری که با ۲۳/۱ درصد راهبرد مورد استفاده در کتابخانه‌های دانشگاهی شهر قزوین و مرکز اسناد و کتابخانه ملی استان قزوین بود در تأیید نتایج پژوهش شریف (۱۳۸۵) بود.

همچنین نتایج نشان داد که ۲۵ درصد کتابداران و کارشناسان بر این نظر هستند که دستیابی به کل مجموعه منابع رقیمی به‌صورت رایگان در اختیار کاربران قرار بگیرد و ۱۷/۴ درصد نیز اعلام کرده‌اند که دستیابی به این منابع با پرداخت هزینه صورت بگیرد. علاوه‌براین ۲۱/۴ درصد نیز، دستیابی رایگان به بخشی از مجموعه را بهتر دانسته‌اند. همچنین ۵۱/۹ درصد کتابداران و کارشناسان اعلام کرده‌اند که شیوه‌های نگهداری رقیمی منابع رقیمی به میزان «زیادی»، جوابگوی نیازهای اطلاعاتی کاربران بوده است و فقط ۱۱/۶ درصد به میزان «کمی» توانسته‌اند که نیازهای اطلاعاتی کاربران را برطرف کنند.



یافته‌ها همچنین نشان داد که رابطه معناداری بین متغیرهای مدرک تحصیلی و وضعیت تأهل کتابداران کتابخانه‌های دانشگاهی شهر قزوین و مرکز اسناد و کتابخانه ملی استان قزوین با راهبردهای نگهداری رقمی منابع رقمی وجود دارد ولی از لحاظ جنسیت این رابطه معنادار نبود. به بیان ساده‌تر تفاوت معناداری در نگرش کتابداران کتابخانه‌های دانشگاهی شهر قزوین و مرکز اسناد و کتابخانه ملی استان قزوین از لحاظ مدرک تحصیلی کارشناسی، کارشناسی‌ارشد و دکتری و وضعیت تأهل (مجرد و متأهل) در مورد راهبردهای نگهداری رقمی منابع رقمی وجود دارد.

پیشنهادهات

- بر اساس نتایج به‌دست آمده از پژوهش حاضر در جهت پاسخ به سؤال ششم مطرح شده در پژوهش می‌توان پیشنهادات زیر را ارائه کرد:
- لزوم توجه هر چه بیشتر به امر پشتیبان‌گیری منابع رقمی در کتابخانه‌ها و مراکز اسناد؛
 - حفظ نرم‌افزار و سخت‌افزارهای قدیمی و استفاده از راهبردهای شبیه‌سازی برای استفاده از آن‌ها در رایانه‌ها و رسانه‌های ذخیره‌سازی نسل آینده؛
 - لزوم اتخاذ تدابیری جدی در امر دستیابی کاربران به منابع رقمی در جهت رایگان ساختن کل یک منبع رقمی و یا بخش زیادی از آن؛
 - لزوم به‌کارگیری متخصصان مربوط به امر رقمی‌سازی منابع رقمی برای این امر.



منابع:

- ابراهیمی، کمال (۱۳۸۸). آرشیو رقومی تاریخچه، مشکلات و راهکارها. مجموعه مقاله‌های نخستین همایش ملی آرشیوی (آرشیو برای همه). به‌کوشش غلامرضا عزیزی، تهران: سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران.
- انصاری، معصومه (۱۳۸۵). بررسی استانداردهای جهانی اسناد الکترونیکی و تهیه پیش‌نویس استانداردهای اسناد الکترونیکی برای آرشیو ملی ایران. پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد، دانشگاه الزهراء، دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی.
- تاجداران، منصور؛ رضایی شریف‌آبادی، سعید؛ و همت‌زاده، فاطمه (۱۳۹۰). وضعیت حفاظت در سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران و مقایسه آن با کتابخانه‌های ملی استرالیا، انگلستان، ایالات‌متحده، و کانادا. فصلنامه مطالعات ملی کتابداری و سازماندهی/اطلاعات، ش ۸۸.
- حایری‌مهریزی، حمیده (۱۳۸۹). بررسی وضعیت حفاظت کتابخانه‌های ملی عضو کنسرسیوم بین‌المللی حفاظت اینترنتی و ارائه الگوی پیشنهادی برای سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران. پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد، علم اطلاعات و دانش‌شناسی، دانشگاه علامه طباطبائی.
- حسن‌آبادی، ابوالفضل (۱۳۸۹). مدیریت اسناد الکترونیکی یا مدیریت پیشینه‌های الکترونیکی (باز تعریفی از کارکردهای آرشیوها در عصر رقومی شدن اسناد). نشریه الکترونیکی سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی. دوره ۲، ش ۹.
- درودی، فربرز (۱۳۸۸). حفاظت از اطلاعات رقومی، دیجیتالی. کتاب ماه: علوم و فنون، ش ۳۳.
- شادانپور، فرزانه (۱۳۸۹). تأملی بر میراث ملی دیجیتالی. فصلنامه کتاب، ۴(۱۸).
- شریف، عاطفه (۱۳۸۵). رویکردهای مدیریتی در حفاظت دیجیتال. فصلنامه علوم رفتاری و فناوری اطلاعات، ۲۱(۳).
- صمیعی، میترا؛ رضایی شریف‌آبادی، سعید (۱۳۸۹). حفاظت رقومی در کتابخانه‌های رقومی: مرور راهبردها. فصلنامه کتاب، ش ۸۴.
- ناخدا، مریم؛ فهیمی‌فر، سپیده؛ و پورصالحی، نسترن (۱۳۹۲). مدیریت پرونده‌های الکترونیکی دانشجویان در دانشگاه‌ها. تحقیقات کتابداری و اطلاع‌رسانی دانشگاهی، دوره ۴۷، ش ۲.
- نعمتی‌انارکی، لیلای؛ پورنقی، رویا (۱۳۹۰). رقومی‌سازی آرشیوها: ضرورت‌ها و چالش‌ها. مدیریت اسناد الکترونیکی، ص ۳۹-۶۰.

- Akeroyd, John. (2001). The management of change in electronic libraries. IFLA Journal 27 (2), pp. 70-73.
- Beagrie, Neil; Jones, Maggie (2008). Preservation management of digital materials: the



- handbook. From: <http://www.dpconline.org/graphics/handbook>.
- Cathro, Warwick (2005). The role of a national library in supporting research information infrastructure. *IFLA Journal*. 32 (4), pp. 333-339.
 - Cordiro, M. I. (2004). From rescue to long-term maintenance: Preservation as a core function in the management of digital assets [Electronic version]. *VINE*, 34(1), oo.6-16.
 - D.P.C (2008). Preservation management of digital materials: The handbook. Retrieved 25.
 - Digital preservation coalition (2009). Organisational activities: storage and preservation. From: <http://www.dpconline.org/graphics/orgact/storage.html>.
 - Granger, J.A. (2000). Adapting preservation policy in archives to the digital age. Canada: Queen's University.
 - Nordland, Lori Podolsky (2007). The long and short of IT: The international development research centre as a case study for a long-term digital preservation strategy. A Thesis M.A. Winnipeg: University of Winnipeg and University of Manitoba.
 - Rao, K.N.; Talawar, V.G. (2008). Technical issue and concerns for long-term preservation and access to digital document. In L. S. Ramaiah & G.Sujatha (Eds.), *Preservation of library, archival and digital document: Problems and perspectives*. pp. 235-275. New Delhi: Ess Ra Ess.
 - Reed, B. (2006). Challenges of managing the digitally born art fact. In G. Gorman & S. J.19.
 - Shiozaki, R. ; Eisenschitz, T. (2009). Role and justification of web archiving by national libraries: A questionnaire survey. *Journal of Librarianship and Information Science*, 41(2), pp. 90-114
 - Verheul, Ingeborg (2006). Networking for digital preservation: Current practice in 15 national libraries. Saur verlag. IFLA publication. Vol 119.



اسیدزدایی با کربنات هیدروژن کلسیم (بی کربنات)

ورونیکو روچون و اولفا بلهاج

ترجمه: فرشته ابراهیمی

چکیده:

یکی از بزرگترین مشکلات به وجود آمده برای کاغذ، اسیدی شدن آن است که این مشکل بر اثر عوامل متعددی همچون ساختار درونی و مواد تشکیل دهنده آن، نگهداری نامناسب، شرایط و عوامل محیطی، آلودگی های جوی به وجود می آید. حفاظت گران کاغذ برای جلوگیری از پیشرفت فرایند اسیدی شدن کاغذ از روش های مختلفی استفاده می کنند. در این مقاله روش اسیدزدایی با کربنات هیدروژن کلسیم (بی کربنات) و واکنش های انجام شده برای ایجاد این محلول ها توضیح داده شده است.

کلیدواژه ها

کربنات کلسیم، اسیدزدایی، هیدروژن کربنات، بی کربنات.

آرشیو ملی، سال چهارم، شماره اول، بهار ۱۳۹۷، شماره پیاپی ۱۳؛ صص: ۱۵۴-۱۵۹

اسیدزدایی با کربنات هیدروژن کلسیم (بی کربنات)^۱

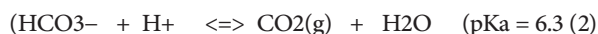
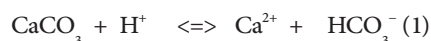
ورونیکو روچون و اولفا بلهاج | ترجمه: فرشته ابراهیمی^۲

مقدمه:

اسیدزدایی با کربنات هیدروژن کلسیم تا حد زیادی در حوزه حفاظت از کاغذ مؤثر بوده است، اما معمولاً توسط حفاظت گران کاغذ به خوبی درک نمی شود و این عمدتاً به دلیل استفاده از محلول های اسیدی نقطه ای است که در رویکرد اول مبهم به نظر می رسد. هدف از این مقاله یادآوری اصل اساسی درمان و برخی از نکات برجسته در زمینه علم شیمی است.

چرا کربنات کلسیم به عنوان یک بافر عمل می کند؟

کربنات کلسیم (CaCO_3) معمولاً در سنگ ها و خاک ها به صورت کانی های مختلف یافت می شود، از جمله: کلسیت (سه وجهی)، آراگونیت (ارتورومبیک)، واتریت (شش وجهی). عمدتاً از این ماده در ساخت کاغذ استفاده می شود که باعث سفید شدن کاغذ نیز می شود. علاوه بر این تأثیر مثبت، روی پیر شدن کاغذ به عنوان یک بافر pH عمل می کند. این تأثیر عمدتاً مربوط به این واقعیت است که کربنات کلسیم قادر به مصرف پروتون ها از طریق واکنش های زیر است:



واکنش های (۱) و (۲) نشان می دهد که کربنات های (CO_3^{2-}) می تواند به هیدروژن کربنات

1. Véronique Rouchon & Oulfa Belhadj, Calcium Hydrogen Carbonate (Bicarbonate) Deacidification: Journal of Paper Conservation (2016), Vol 17, NOS 3-4, pp. 125-127.

۲. کارشناسی ارشد شیمی. کارشناس

آزمایشگاه شیمی، سازمان اسناد و کتابخانه

ملی ایران؛

ebrahimifereshteh@yahoo.

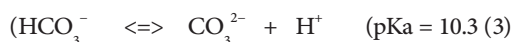
com



(HCO₃⁻) تبدیل شده و در نهایت تبدیل به دی‌اکسیدکربن گازی (CO₂) شود^۱. همچنین کربنات کلسیم به عنوان محلول قلیایی محسوب می‌شود که قادر است پروتون را مصرف کرده و از اسیدی شدن کاغذ جلوگیری کند. با این حال، هنگامی که به عنوان یک بافر عمل می‌کند، خود مصرف می‌شود؛ به این معنی که، وقتی کاغذ به طور پیوسته در معرض عوامل اسیدی (آلاینده‌های اسیدی، اکسیداسیون گروه‌های کربونیل که منجر به تولید کربوکسیلیک‌اسیدها می‌شود و غیره) قرار بگیرد، تأثیر آن برای زمان محدودی باقی می‌ماند.

اسیدزدایی با کربنات هیدروژن کلسیم (CHC) به چه معناست؟

کربنات هیدروژن (HCO₃⁻) که بی‌کربنات نیز نامیده می‌شود، یک ترکیب آموتر است که به عنوان یک باز از طریق واکنش (۲) و یا به عنوان یک اسید از طریق واکنش (۳) رفتار می‌کند.



هنگامی که کاغذهای اسیدی در محلول‌های (CHC) غوطه‌ور هستند، پروتون‌های ناپایدار از طریق واکنش (۲) از کاغذ حذف می‌شوند. در همین حال، یک منبع کوچک قلیایی از کربنات کلسیم که معروف است و در مقاله نیز آمده است و محصول واکنش (۳) نیز می‌باشد، کربنات را تشکیل می‌دهد (CO₃²⁻) و از طریق واکنش (۴) رسوب می‌کند.



این رسوب به طور عمده مربوط به کلسیت است، زیرا در میان چندین مؤلفه مختلف کربنات کلسیم (کلسیت، آراگونیت و واتریت) در حالت عادی، شرایط ترمودینامیکی پایداری دارد.

مزیت استفاده از تعادل شیمیایی برای اسیدزدایی با (CHC)

باید توجه داشته باشید که واکنش‌های (۱) تا (۴) با هم مطابقت دارند، در واقع این تعادل شیمیایی هم شامل واکنش‌های مستقیم (=>) و هم شامل واکنش‌های معکوس (=<) می‌شود. این تعادل می‌تواند در جهت‌های مختلف بر اساس مواد شیمیایی که از ابتدا حضور دارند، جابه‌جا شود. برای مثال، در محلول‌هایی با pH پایین، غلظت پروتون‌ها بالا است که کربنات کلسیم به مصرف آن‌ها کمک می‌کند. در نتیجه، واکنش مستقیم (=>) از تعادل (۱) غالب است. توضیح بالا در مورد حلالیت کربنات کلسیم در محلول اسیدی می‌باشد. در مقابل، هنگامی که pH نسبتاً بالا است، معکوس واکنش (=<) مطلوب است، زیرا پروتون‌ها به تدریج

۱. در حقیقت دی‌اکسیدکربن حل‌شده (CO₂) از طریق واکنش A توسط آب حل شده است و تشکیل کربوکسیلیک اسید (H₂CO₃) می‌دهد، یک مولکول بسیار ناپایدار است که پروتون را از طریق واکنش‌های B آزاد می‌کند. همچنین واکنش (۲) می‌تواند به عنوان مجموع دو واکنش A و B دیده شود که هر دو شامل اسید کربوکسیلیک (H₂CO₃) است.

$$\text{CO}_{2(g)} + \text{H}_2\text{O} \rightleftharpoons \text{H}_2\text{CO}_3$$

$$\text{H}_2\text{CO}_3 \rightleftharpoons \text{HCO}_3^- + \text{H}^+ \quad (\text{pKa} = 3.6) \quad (\text{B})$$
همان‌طور که تثبیت استقرار واکنش (A) بسیار ضعیف است، اسیدکربنیک بسیار کمی در محلول اشباع CO₂ تشکیل شده است. H₂CO₃ باید به عنوان مولکول واسطه و ناپایدار در نظر گرفته شود که به آسانی به محلول دی‌اکسیدکربن و آب تجزیه می‌شود. بنابراین نوشتن واکنش (۲) معمولاً به واکنش (A) و (B) ترجیح داده می‌شود.



هستند که گفته می‌شود «گم شده». جداسازی کربنات کلسیم بیش از این امکان‌پذیر نیست. در عوض اگر یون‌های کلسیم (Ca^{2+}) و کربنات هیدروژن (HCO_3^-) به‌طور هم‌زمان وجود داشته‌باشند، به‌سرعت به کربنات کلسیم رسوب خواهند کرد.

قاعده کلی چگونگی اسیدزدایی (CHC) در حقیقت آن است که واکنش‌های (۱) به (۴) در تعادل هستند، می‌توانند در یک یا چندین مرحله جانشین یکدیگر شوند که در فرایند مرحله‌ای مطرح شده است.

برای آماده‌سازی محلول اسیدزدایی، واکنش مستقیم ($\Rightarrow$) از تعادل (۱) ابتدا در نظر گرفته شده است: با توجه به این واقعیت که حلالیت محلول‌های (CHC) هنگامی که پروتون‌ها وجود دارند، خیلی بالاست، این محلول‌ها از حل شدن کربنات کلسیم در یک اسید متوسط به‌دست می‌آیند. به‌منظور جلوگیری از اضافه‌شدن موادشیمیایی خارجی، با حل کردن گاز دی‌اکسیدکربن (CO_2) در آب خالص، یک اسید متوسط تهیه شده است.

در نتیجه، غلظت بالایی از محلول دی‌اکسیدکربن سبب معکوس شدن واکنش ($\Leftarrow$) از تعادل (۲) خواهد شد که منجر به تشکیل پروتون‌ها و کربنات هیدروژن می‌شود.

چطور می‌توانیم محلول (CHC) تهیه کنیم؟

آماده‌سازی محلول‌های اسیدزدایی: حدود یک گرم کربنات کلسیم جامد را در یک لیتر آب اشباع‌شده از دی‌اکسیدکربن (CO_2) حل می‌کنیم. در شرایط آزمایشگاهی، محلول‌های غنی‌شده از CO_2 با حباب گاز CO_2 به‌دست می‌آید؛ اما انجام‌دادن این روش آماده‌سازی سخت و دشوار است. در کارگاه حفاظتی، می‌توان از آب گازدار که حاوی CO_2 حل‌شده است، به‌عنوان یک جایگزین مناسب استفاده کرد. در صورتی که به مقدار کمی آب نیاز باشد، بطری‌های آب گازدار تهیه‌شده از بازار کافی است. در این مورد، باید آبی انتخاب شود که علامت تجاری آن شامل بالاترین مقدار از کربنات هیدروژن و کمترین مقدار موادشیمیایی باشد. یکی دیگر از گزینه‌ها، استفاده از آب آشامیدنی خانگی است. اگر آب با سیستم تصفیه آب ترکیب شده باشد، این امر امکان تهیه حجم بیشتری را فراهم می‌کند و می‌توان ترکیبات شیمیایی محلول در آن را بهتر کنترل کرد. بدین ترتیب، برای محدود کردن انتشار گاز CO_2 در حین شروع کار، بطری‌ها باید در یک مخزن سرد نگهداری شوند و قبل از استفاده نباید تکان داده شوند. کربنات کلسیم اضافه‌شده باعث ایجاد حباب‌های گازدار دی‌اکسیدکربن می‌شود. برای محدود کردن این انتشار، بطری‌ها باید بلافاصله پس از افزوده شدن کربنات کلسیم محکم بسته شود و یک شبانه‌روز به آن فرصت داده شود. پس از آن بیشتر پودر کلسیم حل شده است. حل شدن کربنات کلسیم به غلظت اولیه دی‌اکسیدکربن حل‌شده و همچنین سیستم



مورد استفاده برای آماده سازی محلول ها بستگی دارد. اغلب، این محلول کامل نیست و برخی از پودرها اغلب در ته بطری باقی می ماند. این نکته برای حفاظت گران کاغذ مبهم است زیرا به طور مستقیم کیفیت محلول اسیدزدایی را مورد سؤال قرار می دهد. اگر کربنات کلسیم به طور کامل حل نشود، آیا این به معنای آن است که پیش از اضافه شدن کلسیم، آب استفاده شده است یا آنکه دی اکسید کربن به اندازه کافی حل نشده است؟ برای ارزیابی اصول و قواعد آماده سازی، توصیه می شود که غلظت محلول کربنات کلسیم حل شده در آب چک شود که بالای 0.8 g L^{-1} یا 800 ppm باشد. این کار را به راحتی می توان با کیت رنگ سنجی انجام داد (Belhadj & Rouchon, 2017).

هنگامی که بطری ها به طور کامل پلمپ شوند، می توان قبل از استفاده آن ها را برای زمان طولانی ذخیره کرد. محلول اسیدزدایی با ذرات شناور روی آب که با کج کردن آرام بطری به دست می آید، رابطه دارد. این محلول باید فوراً بعد از جمع آوری شدن استفاده شود و pH آن باید ۵٫۵ تا ۶ باشد.

محلول اسیدی برای اسیدزدایی، چگونه باید باشد؟

فرایند اسیدزدایی متشکل است از غوطه ور کردن کاغذ مورد درمان (pH معمولی بین ۳ و ۴) در محلول CHC برای تقریباً ۱۰ تا ۲۰ دقیقه. بعد بلافاصله، آن را از محلول خارج می کنیم، کاغذ هنوز pH اسیدی دارد. پس از خشک شدن pH تا مقادیر قلیایی (pH ۶ تا ۸، بسته به نوع کاغذ) بالا می رود.

این افزایش pH در طول خشک شدن، ناشی از این واقعیت است که دی اکسید کربن در اتمسفر آزاد شده و سپس از بین می رود. همچنین غلظت دی اکسید کربن محلول کاهش یافته که باعث واکنش مستقیم ($\Rightarrow$) از تعادل (۲) و در نتیجه مصرف پروتون توسط کربنات هیدروژن می شود. همانطور که پروتون ها مصرف می شوند، واکنش معکوس ($\Leftarrow$) از واکنش (۱) افزایش یافته، سبب ته نشینی کربنات کلسیم می شود. در نتیجه، بخشی از کربنات هیدروژن به دی اکسید کربن تبدیل می شود در حالی که بخش دیگر به عنوان کربنات کلسیم رسوب می کند. این دو واکنش می تواند هم زمان رخ دهد، زیرا یون های کربنات هیدروژن در ابتدا توسط دی اکسید کربن و کربنات کلسیم ساخته می شود و همچنین به نسبت یون های کلسیم به مقدار فوق العاده زیادی در دسترس است.

نتیجه گیری:

مطالب فوق کمک می کند تا درک کنیم چرا با وجود این واقعیت که محلول های درمان کننده



اسیدی هستند، کربنات هیدروژن کلسیم برای درمان کارآمد است. علاوه بر این، این روش از همه راه‌های درمان‌کننده قابل‌دسترس برای اسیدزدایی، راحت‌تر است و pH کاغذ را به تدریج از مقادیر اسیدی به قلیایی افزایش می‌دهد. درحقیقت، در طول درمان، هرگز کاغذ در معرض ماده متوسط بسیار قلیایی قرار نمی‌گیرد. این نکته اساساً با درمان‌های اسیدزدایی براساس محلول‌های بسیار قوی ($pH > 9$) متفاوت است. این نکته به‌خصوص زمانی که با نقشه‌ها و نوشته‌های حساس به pH سر و کار داریم، مهم است.

برای مثال، برخی از رنگ‌های مصنوعی که برای مهرها استفاده می‌شود ممکن است در برابر مقادیر متفاوت pH دچار تغییر رنگ شوند. مثال دیگر را می‌توان جوهر آهن مازو بیان کرد. این موضوع به‌خوبی شناخته شده است که وقتی نسخه‌خطی در یک محلول قلیایی قوی نزدیک به خنثی غوطه‌ور می‌شود، خطر محو شدن جوهرهای نسخه موردنظر بسیار بالا خواهد بود.

ما در اینجا قصد نداریم که به‌طور خاص از درمان‌های اسیدزدایی روی نسخه‌های خطی دارای جوهر آهن مازو حمایت کنیم (عمدتاً به‌دلیل آنکه درمان‌های بر پایه آب موجب عوارض جانبی متعددی می‌شود). با این حال، اگر به هر دلیلی، درمان اسیدزدایی با پایه آب روی یک نسخه‌خطی با جوهر آهن مازو پیش‌بینی شده است، استفاده از یک محلول CHC باید به محلول‌های هیدروکسید قلیایی ترجیح داده شود.

منابع:

- Belhadj, O. & Rouchon, V. 2017. Deacidification Solution of Calcium Hydrogen Carbonate: Controlling Calcium Concentration with a Colorimetric Test. Journal of Paper Conservation, 17(3-4):130.



درآمدی بر تعیین اصالت در نسخه‌های خطی

شهلا کریمی و فریبا فرزام

چکیده:

اصالت، یکی از دو ویژگی ضروری میراث مستندی است که برای ثبت در فهرست حافظه جهانی یونسکو نامزد می‌شوند. برای ارزیابی اصالت و اعتبار هر اثر، به تناسب نوع آن مؤلفه‌هایی جست‌وجو می‌شود. از آنجا که اثبات و احراز اصالت لزوماً مسئله ساده‌ای نیست، بدین جهت نخستین گام برای برگزیدن هر اثر، اطمینان یافتن از اصالت آن است. بدیهی است بدون احراز این ویژگی، گزینه مورد نظر از مرحله ارزیابی خارج خواهد شد. هدف این پژوهش بررسی اصالت نسخه‌های خطی ایرانی (در پهنه فرهنگ و جغرافیای ایران) از منظر برنامه حافظه جهانی است. در این مقاله چگونگی تشخیص اصالت نسخه‌های خطی یا به عبارتی شناسایی مؤلفه‌های اصالت نسخه‌های خطی بررسی شده و در نهایت به تبیین مؤلفه‌های مزبور منجر می‌شود. این مؤلفه‌ها با روش تحقیق سندپژوهی، مصاحبه و به کمک فن دلفی حاصل شده و مبتنی بر شناخت ویژگی‌های مرتبط با اصالت و اعتبار نسخه‌های خطی برای ثبت است. در این مقاله نیز به مرور ویژگی‌های نسخه‌های خطی پرداخته‌ایم. پس از تدوین سیاهه محقق ساخته که از بین متخصصان تعداد ۱۰ نفر نظرات خود را بیان داشتند، با کمک میانگین و تعیین رتبه‌بندی اهمیت این مؤلفه‌ها، ۳۲ مؤلفه برای معیار اصالت به دست آمد و طی ۲ دور به نتیجه مطلوب رسیدند. نتیجه مطلوب در اینجا میانگین بالاتر از ۳ در نظر گرفته شده بود. لازم به ذکر است که نتایج تحقیق با داده‌ها یکی است.

کلیدواژه‌ها

حافظه جهانی، یونسکو، میراث مکتوب، اصالت، نسخه‌های خطی، ایران، مؤلفه.

آرشیو ملی، سال چهارم، شماره اول، بهار ۱۳۹۷، شماره پیاپی ۱۳؛ صص: ۱۶۰-۱۷۷

درآمدی بر تعیین اصالت در نسخه‌های خطی^۱

شهلا کریمی^۲ و فریبا فرزام^۳

مقدمه:

در جزوه^۴ آموزشی دوره‌های تخصصی نسخه‌شناسی (۲۰۰۳)^۵ این چنین بیان شده است: برخلاف کتاب‌های چاپی هر یک از نسخه‌های خطی، گواه منحصر به فردی است که بررسی آن نیازمند روش‌های گوناگونی است. نسخه‌های خطی پیش از همه، کتاب‌هایی هستند که گاه شامل چند اثر متنوع هستند. نسخه‌برداری، انتشار، تعلق به مکانی علمی یا شخصیتی شناخته شده یا ناشناس، بیانگر موقعیت علمی زمانه و نشانی از جریان دانش در زمان و مکان خود نیز هست. علاوه بر این، نسخه‌های خطی، دست‌نوشته‌های یک سند تاریخی است که می‌تواند از جنبه تولید، خصوصیات فیزیکی و تزئینات مورد بررسی قرار گیرد.

ایران به جهت دارا بودن گنجینه‌های ارزشمند نسخ خطی - علی‌رغم خارج شدن تعداد پرشماری از نسخه‌های خطی ایرانی در مقاطع مختلف تاریخی - دارای اعتبار و جایگاهی والا در جهان است و عمده آثار علمی و هنری و در حقیقت بخش بزرگی از میراث مستند ایران در قالب نسخه‌های خطی بر جای مانده است. باید ضمن حفاظت و نگهداری از این مجموعه‌ها برای معرفی و در دسترس قرار دادن و استفاده از محتوای آن‌ها و آشناساختن نسل جدید (در سطح ملی و جهانی) با این پیشینه علمی و تاریخی، اقدامات لازم صورت گیرد.^۶

در دایرةالمعارف کتابداری ایران، نسخه‌خطی چنین تعریف شده است: در اصطلاح به کتاب‌های قدیمی گفته می‌شود که با دست نوشته شده باشد و چاپی نباشد.

۱. مقاله برگرفته از پایان‌نامه با عنوان: بررسی معیارهای ارزیابی میراث مستند در برنامه حافظه جهانی یونسکو جهت شناسایی مؤلفه‌های مورد نظر برای ثبت آثار مستند ایرانی: ارائه یک دستورالعمل پیشنهادی.

۲. کارشناسی‌ارشد علم اطلاعات و دانش‌شناسی؛

sh.x.karimi@gmail.com

۳. عضو کمیته حافظه ملی ایران؛

faribafarzam@yahoo.com

۴. محمدحسین مرعشی (۱۳۹۱). آئین شناساندن نسخه‌های خطی/ مؤسسه پژوهش و تاریخ متون (پاریس). اوراق عتیق: مجموعه مطالعات متن‌پژوهی، نسخه‌شناسی و فهرست‌نگاری: دفتر اول. به‌کوشش محمد حسین حکیم. تهران: کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی.

۵. مؤسسه پژوهش و تاریخ متون پاریس: یک گروه تحقیقاتی و پژوهشی است که در ژانویه ۱۹۹۵ و با همکاری اساتید و پژوهشگران مرکز ملی تحقیقات علمی



در ادبیات فارسی آنچه که «نسخه‌خطی» خوانده می‌شود، کتاب‌هایی است که عموماً در دوران پیش از رواج صنعت چاپ در ایران و کشورهای اسلامی تولید شده‌اند.

در تعریف اصطلاحی نسخه‌خطی می‌توان گفت: اوراقی که روی آن مطالبی با دست، با قلم و مرکب نوشته شده و آن اوراق از یک طرف به هم متصل و پیوسته و از طرف عطف بین دو جلد قرار گرفته باشند نسخه‌خطی به‌شمار می‌روند. این دست نوشته ممکن است از جانب خود مؤلف یا یکی از شاگردان وی باشد و ممکن است به خط یکی از دانشمندان پس از حیات مؤلف یا یکی از کاتبان نوشته شده باشد (عظیمی، ۱۳۸۵، ص ۱۷۸۲).

در تاریخ نسخه‌خطی، وجود مرکب و کاغذ و قید دست‌نویس و مربوط به دوران قبل از اختراع چاپ بودن، ضروری است (فدایی، ۱۳۸۶، ص ۱۱).

در برنامه میراث مستند حافظه جهانی از جمله میراث مکتوب مهم و ثبت‌شده از جانب تمامی کشورها، نسخه‌های خطی است. در این برنامه، معیار اصالت، اولین اصل و مهم‌ترین معیار سنجش میراث مستند می‌باشد؛ در راهنمای عمومی این برنامه در بحث اصالت توضیحاتی ارائه شده است:

نمونه‌های تاریخی زیادی از جعلی و تقلبی بودن آثار وجود دارند، رونوشت‌های تقلبی که ادعای اصل بودن دارند، فریبکاری‌های عمدی، اسناد واقعی که محتوای آن‌ها مخدوش شده است، و به‌همین ترتیب این اسناد می‌توانند به هر شکل و فرمی باشند. این مدارک علی‌رغم دقت زیاد، ممکن است با فقره اصلی اشتباه گرفته شوند؛ بنابراین اثبات و احراز اصالت مسئله ساده‌ای نیست. گاهی اوقات اصل اثر دیگر وجود ندارد و برای احراز این اصالت فقط با شناسایی رونوشت‌های تاریخی می‌توان اصالت را مشخص کرد؛ این نسخه‌ها نیز به نوبه خود ویژگی‌های اصلی و متمایزی دارند مانند مواردی از نسخه‌های خطی قرون وسطی. قدیمی‌ترین حامل نیز الزاماً معتبرترین محتوا را ندارد و به آسانی رونوشت و اصل آن می‌تواند دیگر وجود نداشته باشد (ادموندسان، ۲۰۰۲، ص ۲۱؛ راهنمای ثبت حافظه جهانی، ۲۰۱۲). در این پژوهش معیار اصالت نسخه‌های خطی موردپرسش و بررسی قرار گرفته است.

سؤال پژوهش

مهم‌ترین مؤلفه‌های معیار اصالت نسخه‌های خطی برای ثبت در برنامه حافظه جهانی چیست؟

روش پژوهش

این مؤلفه‌ها با روش تحقیق سندپژوهی، مصاحبه و به کمک فن دلفی حاصل شده و مبتنی بر شناخت ویژگی‌های مرتبط با اصالت و اعتبار نسخه‌های خطی ایران است.

(پاریس)، دانشگاه جدید سوربون (پاریس) III)، مؤسسه ملی زبان‌ها و تمدن‌های شرق (پاریس) و دانشکده کاربردی مطالعات عالی پاریس شکل گرفت. این گروه با گردهم آوردن محققان و کارشناسان متعدد فرانسوی و خارجی به مطالعه و پژوهش در زمینه زبان‌ها، فرهنگ‌ها، جوامع، ادبیات و تاریخ ایران زمین از قرن ششم پیش از میلاد تا عصر حاضر می‌پردازد. بدین ترتیب می‌توان گفت که علوم انسانی و اجتماعی اصل و مبنای تحقیقات این گروه را تشکیل می‌دهند و عرصه جغرافیایی پژوهش‌ها و مطالعات این گروه حوزه بسیار گسترده‌ای از مرزها و کشورهای تحت تسلط ایران باستان تا مرزهای ایران کنونی را تحت پوشش قرار می‌دهد و شامل افغانستان، پاکستان، کشورهای تازه‌تأسیس و استقلال‌یافته قفقاز و آسیای مرکزی و برخی از مناطق و کشورهای خاورمیانه می‌شود. ۶. تا به حال چنین مطرح می‌شد که کشور ترکیه با داشتن حدود ۳۰۰ هزار نسخه‌خطی، اولین رتبه را در دنیا از حیث تعداد نسخه‌های خطی دارد؛ و تعداد نسخه‌های خطی موجود در ایران نیز نزدیک به رقم موجود در ترکیه تخمین زده می‌شد. اما مطابق با بررسی‌هایی که اخیراً صورت گرفته، این تعداد در ایران نزدیک به پانصد هزار نسخه تخمین زده می‌شود. و این تخمین این نکته را در پی خواهد داشت که کشور ایران اولین رتبه را در دنیا از حیث تعداد نسخه‌های خطی دارد (عظیمی، ۱۳۸۳).

در این مقاله ابتدا مروری بر ویژگی‌های نسخه‌های خطی که به روش سندپژوهشی و مطالعه منابع به دست آمده پرداخته شده است. سپس در یک جدول، مؤلفه‌های حاصل از روش دلفی و جمع‌بندی حاصل از آن ارائه شده است.

مروری بر ویژگی‌های نسخه‌های خطی

نسخه به خط مؤلف یا زیر نظر مؤلف: قبل از پیدایش صنعت چاپ، تکثیر و انتشار مطالب علمی از طریق نسخه‌نویسی انجام می‌شده و صحت و سقم مطالب آن، به میزان دقت و اطلاع کاتبان بستگی داشته است. تحریفات و تصحیفاتی هم به اقتضای زمان و پیشینه نسخه‌نویسان در نگارش نسخه‌ها صورت گرفته است. با توجه به اینکه نسخه‌های متعددی از یک عنوان کتاب را چندین کاتب در زمان‌های مختلف استنساخ می‌کرده‌اند، تفاوت مشخصه‌های فیزیکی این نسخه‌ها همچون کاتب، محل کتابت، تاریخ کتابت، نوع خط، نوع کاغذ و نوع جلد با نسخه‌های دیگر امری بدیهی است. هر نسخه از کتاب خطی ویژگی‌های نسخه‌شناسی مربوط به خود را دارد و هرگز قواعدی پایه‌ای و همه‌گیر که در تمامی ادوار نسخه‌نویسی و در سراسر جهان اسلام به عنوان معیار و روش مسلم مورد توجه کاتبان بوده باشد وجود ندارد. از این رو از یک کتاب، نسخه‌های متعدد با تفاوت‌های اندک و گاه بسیار فاحش به وجود می‌آمده است، بنابراین هیچ دو نسخه خطی را نمی‌توان یافت که عیناً اطلاعات نسخه‌شناسی آن‌ها یکسان باشند (فدایی، ۱۳۸۶، ص ۵؛ عظیمی، ۱۳۸۹، ص ۲۶).

بهترین نسخه آن نسخه‌ای است که کامل بوده و عنوان کتاب و نام مؤلف و همه مطالب آن به وسیله مؤلف کتابت شده باشد و یا آنکه مؤلف اشاره به کتابت آن کرده و یا آن را املاء کرده و یا اجازه آن را داده باشد و چنین نسخه را نسخه مادر می‌نامند. در برخورد با این گونه نسخ باید دقت شود که آن محصول کتابت ناسخان نباشد، زیرا بسا اتفاق می‌افتد که ناسخان غیرعالم عبارت مؤلف را در آخر کتاب ذکر می‌کنند و اضافه نمی‌کند که این نسخه از روی نسخه اصلی بازنویسی شده و خواننده می‌پندارد که آن نسخه به خط مؤلف است. در این مورد تحقیق‌کننده باید از نوع خط و کاغذ پی ببرد که این نسخه اصلی است یا آنکه از روی نسخه اصلی کتابت شده است در حقیقت نسخه اصل به نسخه‌ای گفته می‌شود که به دست مؤلف کتابت شده یا تحت نظر وی توسط یک کاتب نوشته شده باشد چنین نسخه‌ای از دیدگاه درستی متن مهم‌ترین و اصلی‌ترین دست‌نویس یک اثر به شمار می‌آید و به همین دلیل دستیابی به چنین نسخه‌ای برای تصحیح یک متن، اهمیت بسیاری دارد (محقق، ۱۳۸۶؛ صفری آق‌قلعه، ۱۳۹۰، ص ۲۰؛ رحیمی‌ریسه، ۱۳۸۴).^۱

نسخه‌های اصل را می‌توان به دو گونه متفاوت بخش‌بندی کرد: مسوده و مبیضه.

۱. واژه اصل را در موارد دیگری نیز به کار برده‌اند. مثلاً در شرح‌ها متنی را که بر آن شرح نوشته شده بود اصل می‌نامیدند. همچنین در متونی که ترجمه‌ای از آن‌ها انجام شده بود، متن ترجمه را با نام ترجمه و متنی را که ترجمه شده بود به نام اصل می‌خواندند. با این وجود آنچه را که در نسخه‌شناسی به نام نسخه اصل می‌خوانیم همان دست‌نویسی است که به قلم مؤلف بوده یا زیر نظر او نوشته شده باشد.



شیوه‌های پیشینیان در مقابله و تصحیح نسخه: شیوه کهن رایج بودن نسخه‌ها موجب می‌شد که با هر بار استنساخ از روی نسخه‌ها، نادرستی‌هایی به نسخه‌های بعدی افزوده شود. این نادرستی‌ها بدین دلیل بود که با هر استنساخ بدخوانی یا افتادگی‌هایی به نسخه تازه‌تر منتقل می‌شد. گاهی نیز به دلایل فکری و عقیدتی برخی کاتبان به دستکاری متن می‌پرداختند. به همین دلیل از همان ابتدا، برای جلوگیری از ورود نادرستی به نسخه‌ها روش‌هایی را در پیش گرفته بودند که از آن با عنوان عمومی تصحیح نسخه^۱ یاد می‌کنیم.

الف) شیوه‌های قدیم تصحیح نسخه: دشواری‌ها و نادرستی‌هایی که در نگارش متون پیش می‌آمد موجب می‌شد تا دانشمندان برای از میان برداشتن نادرستی‌های پدیدآمده در نوشته‌ها راهکارهایی را در پیش گیرند که از آن با عنوان تصحیح نسخه‌ها یاد می‌کنیم. از انواع شیوه‌های قدیم تصحیح نسخه سماع و قرائت، اجازه و بلاغ را می‌توان نام برد؛

ب) یکی دیگر از شیوه‌های تصحیح نسخه در میان قدما شیوه مقابله است، برای اینکار تلاش می‌کردند تا نسخه دیگری از یک اثر را به دست آورده و نادرستی نسخه خود را از راه مقابله با آن نسخه دریافته و تصحیح کنند. در چنین مواردی بایسته است تا اشاره شود که نسخه مقابله شده و به روش‌های مختلفی انجام می‌شده است: مقابله با نسخه‌های اصل، مقابله با نسخه‌های دیگر، مقابله با نسخه منقول عنها، شیوه جمع و تصحیح (صفری آق قلعه، ۱۳۹۰، ص ۲۶-۴۶).

باید به کهن بودن نسخه‌ها (اگر تاریخ نداشته باشند) توجه شود؛ زیرا کهنه بودن نسخه اصالت نوشته‌ها را در خود نهفته دارد، چون ممکن است نسخه‌های بعد که از روی نسخه کهن نوشته شده است در ضبط واژه‌ها دچار اشتباه شده باشند و این امر یا به دلیل مخدوش بودن متن اصلی و یا به دلیل ناآگاهی ناسخ و یا به دلیل نامأنوس بودن واژه بوده باشد. گاه نیز کاتب به عمد نسخه مکتوب خود را به نسخه اصلی شبیه و کهنه‌نما می‌سازد. شایع‌ترین روش کهنه‌نماکردن آن است که خط، کاغذ و صحافی تقلید شود (فروهر، ۱۳۸۶؛ عظیمی، ۱۳۸۵، ص ۱۷۸۴).

از جمله ویژگی‌هایی که نسخه‌های خطی دارند و می‌توان از طریق آن‌ها اصالت نسخه‌ها را به دست آورد: نام کاتب، تاریخ و محل تحریر، نوع خط، کاغذ و تعداد و اندازه اوراق، آرایش‌ها و تذهیب و تصویر، نوع و جنس جلد، حواشی، مقابله و تصحیح، یادداشت‌های اوراق صدور و ذیل نسخه، نام واقف و تاریخ وقف، تملک‌ها و شماره اموال و دستیابی نسخه در کتابخانه (عظیمی، ۱۳۸۹، ص ۲۸؛ فدایی، ۱۳۸۶، ص ۱۷۷). مذهب، گردآورنده، مترجم، مصحح، محشی، از جمله موارد دیگری است که می‌توان در شناسایی نسخه به آن توجه کرد.^۲

انجام متن: «انجام» شامل عباراتی است که در پایان یک متن توسط مؤلف آن اثر

۱. تصحیح: هرگاه چند نسخه خطی بازمانده از یک کتاب را با یکدیگر مقایسه کرده و به یک متن درست‌تر و نزدیک‌تر به تألیف اصلی دست می‌یابیم. مصحح پس از شناسایی نسخه‌های بازمانده، باید اعتبار اصالت و ارزش آن‌ها را تعیین کند و بامقابله چند نسخه به متنی جدید و متفاوت از هر یک از آن‌ها برسد (قیلج‌خانی، ۱۳۸۸، ص ۹۲).

۲. از آنجا که در فهرست‌نویسی نسخ خطی این مؤلفه‌ها در نظر گرفته می‌شود، در بخش اصالت نیز ذکر شده و فقط برای نمونه نقش و تأثیر مذهب در اینجا ذکر می‌شود: در کتاب دست‌نویس از ترجمه تفسیر طبری (کتابخانه کاخ گلستان، مورخ ۶۰۸ ق.) یادداشت تذهیب‌گر نسخه را در زیر آن می‌بینیم: تذهیب‌گر در یادداشت خود از کاتب و مذهب به صورت جداگانه یاد کرده است. تذهیب از دیرباز به صورت یک پیشه مستقل در میان پیشه‌های کتاب‌پردازی شناخته می‌شد و افراد بسیاری را سراغ داریم که نامشان همراه با لقب مذهب در متون یاد شده است. این پیشه در دوره تیموری از اهمیت بسیاری برخوردار شد چنان‌که شماری از مهم‌ترین شاهکارهای تذهیب دوره اسلامی در دستگاه شاهزادگان تیموری پدید آمده است و اهمیت این پیشه چنان بود که ابراهیم سلطان تیموری در سال ۸۳۵ ق. طی منشوری سمت کلانتری و سرپرستی نقاشان، ملجدان و مروقان کارگاه کتاب‌آرایی خود را به خواجه نصیر مذهب محول کرد (صفری آق قلعه، ۱۳۹۰، ص ۳۳۱).



نگاشته شده و نشان می‌دهد که متن مذکور در آن جایگاه به پایان رسیده است. گاهی نیز نویسندگان، اطلاعاتی چون نام خودشان، تاریخ پایان نگارش متن و جایگاه آن را در انجام ثبت می‌کردند. انجام اثر در پایان نسخه و درست پیش از «انجامه» آورده می‌شود. توجه شود که انجام یک اثر معمولاً در متن‌شناسی به کار می‌آید و در نسخه‌شناسی کاربرد ندارد؛ اما گاهی کاتبان، عبارت انجام را همراه «انجامه» کتابت می‌کردند تا از متن متمایز شود. در این موارد، انجام دارای خصائص نسخه‌شناسی نیز خواهد بود؛ انجام‌ها نیز دارای انواع بوده‌اند؛ این یک امر بدیهی است که در نسخه‌های اصل به خط مؤلف «انجام» نسخه با «انجامه» آن یکی است؛ ولی گاهی نویسندگان، عبارت انجام را به شکلی جداگانه از انجامه نسخه می‌نوشتند تا کاتبان دریابند که متن با فلان عبارت پایان یافته و نباید انجامه مؤلف را به جای انجام نقل کنند؛ یک شیوه نوشتن انجام توسط کاتبان آگاه به شیوه‌های نسخه‌پردازی انجام می‌شد، چنین بود که کاتب، عبارتی را پیش از انجام می‌نوشت تا خواننده دریابد که عبارت مذکور، مربوط به مؤلف است و با انجامه کاتب تفاوت دارد. برای این مقصود از عباراتی چون «حکایه خط‌المصنف»، «صورت خط‌المصنف رحمه‌الله» و «صورة ما کتبه‌المصنف بخطه» استفاده می‌شد (صفری آق‌قلعه، ۱۳۹۰، ص ۷۶-۸۱).

انجامه کاتب: «انجامه» شامل عباراتی است که توسط کاتب در پایان نسخه نوشته شده و در آن به ذکر آگاهی‌هایی چون: نام کاتب، تاریخ کتابت نسخه و گاه اطلاعات دیگری از قبیل جایگاه کتابت نسخه، نام سفارش‌دهنده و مواردی از این دست پرداخته می‌شد. بدیهی است که در «مجموعه‌ها» برای هر کدام از آثار، انجامه جداگانه‌ای نوشته می‌شد. در حقیقت انجامه را می‌توان شناسنامه نسخه دانست، زیرا مشخصات اساسی نسخه در آن ثبت می‌شد. از این دیدگاه، انجامه را باید مهم‌ترین شناسه یک نسخه به‌شمار آورد. انجامه‌ها از دیرباز در نسخه‌های خطی به کار رفته است و از سده‌های نخستین اسلامی آن را در نسخه‌های خطی می‌بینیم. از همین‌رو انجامه، از حساس‌ترین مندرجات نسخه‌های خطی به‌شمار می‌رود. به‌همین دلیل نسخه‌سازان مزور، آن را جای مناسبی برای جعل و تزویر نسخ می‌دانستند. ترقیمه مزور، نسبت نسخه به کاتب اصلی را تغییر می‌دهد و یا زمان و مکان کتابت را غیرواقعی نشان می‌دهد (صفری آق‌قلعه، ۱۳۹۰، ص ۸۳؛ عظیمی، ۱۳۸۵، ص ۱۷۸۳؛ افشار، ۱۳۸۱).

پشت نسخه - صفحه عنوان - ظهر: پشت نسخه عبارت است از یک و گاهی دو برگه نخستین از نسخه که اطلاعاتی چون نام اثر و نام نویسنده را در آن ثبت می‌کردند. افزون بر این دو آگاهی اصلی، گاهی اطلاعاتی چون نام سفارش‌دهنده نسخه را در آن می‌نوشتند و اگر شخص سفارش‌دهنده یکی از پادشاهان یا امرا بود، در پشت نسخه عباراتی نوشته می‌شد حاکی از اینکه نسخه به رسم (برای) خزانه کتب وی نوشته شده است. افزون بر

۱. «واژه انجامه» برابر نهاده‌ای فارسی برای اصطلاح «ترقیمه» است. این اصطلاح در سال‌های اخیر از سوی برخی استادان پیشنهاد شده است (صفری آق‌قلعه، ۱۳۹۰، ص ۸۳).

۲. از موارد جعل و خدشه در انجامه: تاریخ کتابت، تغییر یا حک نام صاحب نسخه، تغییر یا حک نام کاتب/مصور/مذهب، تغییر یا حک نام مهدی‌الیه، برای اطلاعات بیشتر به افشار، ۱۳۸۱، ص ۳۹-۱۰۰ مراجعه کنید.



نام کتاب و نویسنده و همچنین «به رسم خزانه» که توسط کاتب در پشت نسخه نوشته می‌شد، گاهی نیز یادداشت‌هایی توسط صاحبان بعدی دست‌نویس در پشت نسخه‌ها نوشته می‌شد. این یادداشت‌ها بسیار گوناگون است و مواردی چون تاریخ تولد فرزندان، یادداشت‌های خرید و فروش یا نقل و انتقال‌های نسخه مانند هبه کردن یا به ارث رسیدن را دربرمی‌گیرد. همچنین در نسخه‌هایی که در کتابخانه‌های پادشاهان و بزرگان نگهداری می‌شد، هنگام تغییر کتابداران، یادداشت‌هایی مبنی بر «عرض دیدن نسخه‌ها» در «پشت نسخه‌ها» نوشته می‌شد. در مورد نسخه‌های وقفی نیز گاهی خطبه وقف را در پشت نسخه ثبت می‌کردند. از آنجا که این یادداشت‌ها در برخی از موارد دارای تاریخ می‌باشد، اطلاعات مندرج در آن‌ها برای آگاهی از تاریخچه نسخه بسیار مهم است. این دانسته‌ها به‌ویژه در زمانی که نسخه دارای نقص یا افتادگی در انجامه باشد برای تشخیص حدود کتابت نسخه راهگشاست (صفری آق‌قلعه، ۱۳۹۰، ص ۲۶۵ و ۲۶۸).

فهرست نسخه: شامل یک یا چند صفحه نخستین از نسخه است که مندرجات موجود در نسخه را در آن ثبت می‌کردند. یک تفاوت اصلی میان «پشت نسخه» و «فهرست» نسخه وجود دارد و آن اینکه در فهرست نسخه به یادکرد مندرجات درونی نسخه پرداخته می‌شد اما در «پشت نسخه» معمولاً اطلاعاتی چون نام اثر، نام نویسنده و آگاهی‌هایی از این دست درج می‌شد. فهرست نسخه‌ها گاهی ساده بوده و صرفاً شامل ذکر مندرجات آن است اما در نسخه‌های نفیس، فهرست نسخه را به شیوه‌هایی چون تذهیب می‌آراستند. این امر موجب شده است که تزئین فهرست نسخه به شیوه‌های خاص در کتاب‌آرایی بدل شود. در فهرست برخی از نسخه‌ها فقط به ذکر عناوین مندرجات آن نسخه می‌پرداختند اما برخی فهرست‌ها حاوی عناوین مندرجات نسخه همراه با شماره صفحه آن است. بدیهی است که تهیه فهرست‌های دارای شماره صفحه مختص به همان یک نسخه است و برای نسخه‌های دیگر آن متن کاربرد ندارد و لذا تعبیه چنین فهرسی از ابتکارات کاتب بوده و یا به سفارش یا توسط صاحب نسخه به آن افزوده می‌شد (صفری آق‌قلعه، ۱۳۹۰، ص ۲۶۱).

تشخیص عنوان و مؤلف هر کتاب خطی، محتوا و موضوع و سرفصل‌های کتاب، نقش آن کتاب در تاریخ آن علم، زبان، فهرست ابواب و فصول و آغاز و انجام کتاب، جایگاه مؤلف در میان دانشمندان آن موضوع از جمله دیگر موارد شناسایی نسخه خطی است (عظیمی، ۱۳۸۹، ص ۱۳ و ۳۳).

حواشی^۱: حاشیه از نظر نقد نسخه‌شناسی بسیار مهم است، زیرا ممکن است کاتب دانشمندی حاشیه را نوشته و اطلاعات گرانمایی را آورده باشد که داخل کتاب نیامده است. حواشی نسخه‌ها در حوزه نسخه‌شناسی و تصحیح نسخه‌های خطی از مهم‌ترین متعلقات

۱. حاشیه‌نویسی، حاشیه‌نگاری: اظهارنظر و نوشتن مطلبی به نظم و نثر، در حاشیه کتاب یا رساله که اغلب به‌وسیله هزمندانی که در آن فن نیز مهارت دارند، انجام می‌شود؛ مثلاً حاشیه‌نگاری یک خوشنویس شاعر بر حاشیه دیوان شاعری دیگر (قبیلج‌خانی، ۱۳۸۸، ص ۱۳۱). به حاشیه تعلیق هم گفته می‌شود. تعلیق در اصطلاح دبیران به معنی یادداشت و تعلیق کردن به معنی یادداشت کردن بوده است (قبیلج‌خانی، ۱۳۸۸، ص ۹۴).



به‌شمار می‌رود. در این مورد نخست باید دقت کرد که آیا خط حواشی و اضافات با خط اصل متن یکسان است و به‌دست مؤلف یا کاتب کتابت شده یا متن نسخه در زمانی و حاشیه در روزگاری دیگر و به‌دست کاتبی دیگر نوشته شده است. علاوه‌بر آن باید تأمل و بررسی کرد که حواشی مزبور چه رابطه‌ای از نظر ساختاری و معنایی با متن دارد؛ زیرا در این نسخه‌های مختلف، حاشیه‌های گوناگون دیده می‌شود و می‌توان آن‌ها را طبقه‌بندی کرد (فدایی، ۱۳۸۶، ص ۷۷-۸۰).

جلوه‌های هنری و آرایه‌های نسخه: آرایه‌های نسخه دربرگیرنده تمام فنون هنری است که با هدف آراستن و زیبایی بیشتر در نسخه‌ها اجرا می‌شد. این آرایه‌ها معمولاً پس از پایان کتابت نسخه و پیش از تجلید آن بر نسخه اجرا می‌شد. این آرایه‌ها بسیار گوناگون است و شامل ترسیم نقوش گوناگون در بخش‌هایی چون پشت نسخه، سرلوحه‌ها و ایجاد نقوش رنگین بر سطح کاغذ است. برخی از این آرایه‌ها در سرتاسر دوره اسلامی در نسخه‌ها کاربرد داشته و البته شیوه اجرا و کیفیت آن‌ها در طول ادوار دگرگون شده است. برخی دیگر نیز در ادوار متأخرتر ابداع شده و در نسخه‌ها به کار رفته است. برخی نیز در یک دوره و منطقه ابداع شده و پس از طی یک دوره کوتاه رواج، رفته‌رفته از رواج آن‌ها کاسته شده یا به‌کلی منسوخ شده است. در میان هنرمندان ایرانی تزیینات و کتاب‌آرایی، خوشنویسی و تولید انواع مختلف کاغذهای دست‌ساز، جلد و مرکب و ... به‌شکل وسیعی مطرح بوده است. از جمله مواردی که می‌توان نام برد تذهیب، تکحیل، نقاشی با زنگار، حل‌کاری، طلایه‌اندازی بین سطوح و دندان‌موشی است که هر کدام تعریف و ویژگی‌های خاص خود را دارند و طی سده‌های مختلف و مکتب‌های هنری شکل گرفته‌اند. از این انواع، تذهیب خود ویژگی‌ها و انواع خاص خود را دارد که بعضاً برخی از موارد گفته شده را نیز جزو آن می‌دانند و برخی از آن‌ها عبارتند از: اسلیمی، افشان یا زرافشان، تشعیر، جدول، سرترنج، سرلوح، شمسه، سنگرف، طلالاندازی بین سطوح، کتیبه، کمند، لچکی، مرکب الوان و مرقعات که این موارد از هنرهای خاص نسخه‌های خطی کتابت‌شده در ایران است؛ شکل ظاهری انجامه‌ها^۱، تزئین پشت نسخه‌ها نیز جزو همین جلوه‌ها و کتاب‌آرایی می‌باشند.

آرایه‌های کاغذ شامل مجموعه‌ای از شیوه‌هاست که برای آرایش کاغذ نسخه‌ها به‌کار می‌رفت؛ از آن جمله متن و حاشیه، کاغذ الوان، افشان، عکاسی و قطعی را می‌توان نام برد (عظیمی، ۱۳۸۹؛ فدایی، ۱۳۸۶؛ صفری آق‌قلعه، ۱۳۹۱).

تاریخ نسخه: گاهی برای نسخه‌ها، تاریخی ذکر نمی‌شود یا از علائم، رموز و اشکالی مثل هلال ماه، شکل گل‌ها، حیوانات، پرندگان و مانند آن‌ها استفاده می‌شود. خطوط عمودی و افقی در قرون یازده تا سیزده هجری فراوان یافت می‌شود که هر یک معنای خاصی دارد.

۱. آرایش انجامه جزو آرایش‌های پایانی نسخه‌ها به‌شمار می‌آید؛ یعنی اگر قرار بود تا نسخه‌ای را به شیوه‌های گوناگون بیارایند، تذهیب انجامه در مراحل پایانی انجام می‌گرفت. با این وجود باید یادآور شویم که آرایش انجامه نسخه‌ها به اندازه ترسیم سرلوح یا جدول‌کشی رواج نداشته است. و این شیوه معمولاً در نسخه‌های نفیس انجام می‌شده است. شاید بتوان گفت که مهم‌ترین نمونه‌های تزئین انجامه در نسخه‌های کهن مربوط به انجامه مصحف‌هاست (صفری آق‌قلعه، ۱۳۹۰، ص ۳۱۷).



گاهی در نسخ جعل تاریخ رخ می‌دهد. بعضی دلالتان اقتصادی به‌گونه‌ای با تاریخ بازی می‌کنند تا عمر کتابت آن را بیشتر کنند و ارزش مادی آن را زیاده‌تر جلوه دهند. گاهی تاریخ نسخه خلط می‌شود و نسخه‌نویس، تاریخ کتابت خود را با تاریخ کتابت نسخه‌نویس قبلی یا مؤلف مخلوط می‌کند. اگر نسخه‌ای فاقد تاریخ کتاب و امضای مؤلف باشد و هیچ اثری در آن دیده نشود، فقط کاغذ و خط و کتابت می‌تواند مشکل را حل کند. در این‌گونه موارد است که تا حدی می‌توان زمان کتابت نسخه را تخمین زد و در این‌گونه موارد آگاهی از نوع کاغذ و نوع خطی که در سده‌های گوناگون رایج بوده و سبک نوشته از اهمیتی ویژه برخوردار است و از روی آن‌ها می‌توان به تاریخ کتابت نوشته پی برد (فدایی، ۱۳۸۶، ص ۱۲۷؛ فروهر، ۱۳۸۶، ص ۲۹۳؛ التونجی، ۱۳۸۶، ص ۱۴۷).

کاغذ و سیر تحول آن: تعیین کاغذ در نسخه‌شناسی کتب خطی به‌منزله کشف بخشی از سرگذشت تاریخی آن نسخه و تاریخ کتاب‌آرایی و نسخه‌پردازی در آن منطقه جغرافیایی می‌باشد که نسخه در آنجا کتابت شده است. تعیین نگرش کاتب نسخه، مبنی بر انتخاب نوع کاغذ برای کتاب، نشانه ماندگاری و میزان اهمیت موضوع و عنوان کتاب است. در شهرهای ایران از جمله سمرقند، نیشابور، اصفهان، قزوین و شوشتر افراد و خانواده‌های زیادی با نام کاغذ مشهور بودند که در تاریخ این شهرها ذکر شده‌اند. اما کهن‌ترین نوشته‌های بازمانده از کتاب‌آرایی دوره اسلامی مربوط به برگه‌هایی از مصحف‌های نسخه‌های قرآن نوشته‌شده روی پوست است. با اینکه استفاده از کاغذ به‌شکل متعارف آن از اواخر سده دوم هجری در دنیای اسلام رواج پیدا کرد، اما شواهد موجود نشان می‌دهد که نگارش قرآن تا سده ۴ هجری و در برخی مناطق غربی دنیای اسلام تا سده ۸ همچنان روی پوست انجام می‌شد. این موضوع نشان می‌دهد که کتابت قرآن روی کاغذ تا مدتی مورد استقبال مسلمانان قرار نگرفته و ترجیح می‌دادند تا قرآن را روی اوراق پوستی کتابت کنند. به‌همین دلیل کهن‌ترین نمونه‌های بازمانده از مصحف‌هایی که روی کاغذ نوشته شده، مربوط به اوایل سده ۴ هجری است (صفری آق‌قلعه، ۱۳۹۰، ص ۵۳-۵۴؛ عظیمی، ۱۳۸۷).

شناسایی خط: از مهم‌ترین مباحث نسخه‌شناسی، نوع خط دست‌نوشته‌ها و مخطوطات بوده است. اطلاعات و آگاهی‌های مربوط به خط‌شناسی می‌تواند نقص و کمبود اطلاعات کاغذشناسی را جبران کند. زیرا بررسی نسخه‌های موجود از ادوار مختلف نسخه‌نویسی حدود دقیق و در مواردی حدود تقریبی زمان و مکان کتابت نسخه‌ها را روشن می‌کند. از این‌روی، شناخت ادوار و اطوار و شیوه‌های کهن و متحول خطوط اسلامی در نسخه‌شناسی بر مصصحن و نسخه‌شناسان لازم می‌نماید (مایله‌روی، ۱۳۶۹، ص ۲۶۰). نسخه‌شناسان باید انواع خطوط را بشناسند و رسم‌الخط هر عصر و هر کشوری را بدانند، تا بتوانند کتاب موردبررسی خود را



باز شناسند. مثلاً خط رایج در سه قرن اول هجری کوفی بود، سپس تغییرات و دگرگونی‌هایی پذیرفت. پس از آن خط فارسی دری است که از پیچیدگی و دوائر به دور است و آن همان خطی است که به‌وسیله آن تمام کتاب‌های فارسی و ترکی و بعضی از کتاب‌های عربی نوشته می‌شد (التونجی، ۱۳۸۶). خط‌شناسان برای نشان‌دادن کیفیت خط مراتبی قائل شده‌اند و برای هر مرتبه واژه‌ای به کار می‌برند که خوبی و بدی خطوط را با آن واژه‌ها اراده می‌کنند. واژه‌هایی که در این موارد به اتفاق خط‌شناسان و نسخه‌شناسان پذیرفته شده است، عبارتند از: ممتاز، عالی، خوش، خوانا، ناخوانا (مایل‌هروی، ۱۳۶۹، ص ۲۷۲). خطوط اصلی موجود در آثار و کتب خطی رایج در ممالک اسلامی بر اساس تاریخ مدون خط و خطاطی در تمدن اسلامی عبارتند از: کوفی، نسخ، ثلث، محقق، رقاق، ریحان، توقیع، تعلیق، شکسته تعلیق، نستعلیق، شکسته نستعلیق و سیاق که تعدادی از خطوط رایج در کتب خطی است (عظیمی، ۱۳۸۹، ص ۲۹). در مواردی از این خطوط همچون نستعلیق بعد از رحلت مهاجران ایرانی، کاتبان محلی شیوه خاص خود را با الهام از این خطوط به نمایش گذاشته‌اند که اندکی متفاوت از خطوط ایرانی بود و به جهت این تفاوت معرفی نسخه‌هایی که در ممالک غیر ایران نوشته شده است، فهرست‌نگاران انتساب خط را به جغرافیای محل کتابت بیان می‌کنند (مایل‌هروی، ۱۳۶۹، ص ۳۲).

سیر تحول صنعت تجلید و مقایسه آن در اعصار: تجلید علاوه‌براینکه از بعد هنری قابل‌توجه است یکی از عوامل مهم در نسخه‌شناسی و توصیف نسخه‌هاست. به‌طوری‌که با آگاهی از وضع و زمان رواج انواع جلدها، نسخه‌شناسان می‌توانند نسخه‌ها را بشناسند. به‌عنوان مثال کتابه یا کتیبه‌پردازی یکی از فنون ظریف در جلدسازی ایرانی و نیز عامل دقیقی در نسخه‌شناسی است^۱؛ نکته در خور طرح اینکه نسخه‌پردازان -خاصه در کانون دیوانی- بین موضوع نسخه و جلد، نسبتی برقرار می‌کردند به‌طوری‌که با رؤیت و نظر بر ظاهر جلد می‌توان موضوع نسخه را به‌طور کلی حدس زد. مثلاً کتاب‌های ادبی را با جلدهای روغنی گل و بوته‌دار و دارای کتیبه‌های مخطوط تجلید می‌کرده‌اند و در درون کتیبه‌ها ظاهراً به نام و نشان کتاب اشاره می‌داده‌اند (مایل‌هروی، ۱۳۶۹، ص ۲۲۰؛ افشار، ۱۳۸۰).

اندازه و قطع نسخه و کاغذ: اندازه کتاب از جمله ضوابط نسخه‌شناسی است قدما برای نشان‌دادن اندازه کاغذ و نسخه مصطلحاتی داشته‌اند که وضع آن به پیروی از اندازه کاغذی بوده است که کتاب را بر آن می‌نوشته‌اند. چون قطع یکی از مشخصات شناسایی نسخه و تمیز یک نسخه از نسخه دیگر بوده است. در میان مسلمانان نام‌گذاری قطع کتاب حداقل از قرن ۴ق/۱۱م. مرسوم شده و اصطلاحاتی چند در هریک از زبان‌های عربی، فارسی و ترکی وجود داشته که در برخی متون و مأخذ بر جای مانده است. منابع دست‌اول برای شناخت قطع

۱. کتابه‌سازی برای زیبا کردن جلد انجام می‌شود. به تمام مطالب حک‌شده روی جلدهای نسخه‌های خطی کتابه گفته می‌شود. کتابه از جنبه‌های هنری و آرایشی، جغرافیایی و رابطه میان متن و جلد اهمیت فراوان دارد (افشار، ۱۳۸۰، ص ۲۱-۴۴).



کاغذ و کتاب محدود است به متون کهن، عرض‌های مذکور در نسخه‌ها و اطلاعات افواهی^۱ (افشار، ۱۳۸۳). باید توجه داشت که یک تفاوت اصلی میان قطع نسخه و قطع کاغذ وجود دارد. بدین‌گونه که در آداب دیوانی تمامی ادوار اندازه کاغذی که برای ارسال به مخاطبانی با درجات مختلف استفاده می‌شد به تناسب مقام آن‌ها تغییر می‌کرد و این اندازه‌ها میان دبیران شناخته شده بود بنابراین در متون کهن آنجا که سخن از قطع کاغذ به میان می‌آید، مقصود همین کاربرد دیوانی است و ارتباط چندانی با قطع نسخه‌ها ندارد (صفری آق‌قلعه، ۱۳۹۰، ص ۲۱۹).
مرکب: نوع مرکب و رنگ‌هایی که در برگ‌های نسخه به کار رفته است، مانند عنوان‌ها با مرکب قرمز نوشته شده است. سطرهای کتاب در درون جدول با چه رنگ‌هایی کشیده شده است باید مشخص شود (فروهر، ۱۳۸۶).

مهر و امضا: یکی دیگر از راه‌های شناسایی نسخه‌های خطی مطالعه مهر و امضایی است که روی آن‌ها وجود دارد. مطالعه این موارد از نظر تعیین تاریخ و روزگار کتابت نسخ خطی به اهل فن در زمینه نسخه‌شناسی علمی مدد می‌رساند و اصولاً ملاک‌های ارزیابی اسناد تاریخی و نسخه‌های خطی هستند. با شناسایی امضای سند یا نسخه خطی، اصالت و صحت و سقم آن‌ها معلوم می‌شود. آگاهی از وضعیت شغلی و عملکرد رجال و شخصیت‌ها در ادوار مختلف، آگاهی از دایره مطالعاتی و فکری کاتبان و مؤلفان، دستیابی به بخشی از زندگینامه آن‌ها، تعیین موقعیت زمانی آن سند و نسخه از روی زندگینامه امضاکنندگان (در صورتی که اثر فاقد هرگونه تاریخ باشد) و تشخیص اسامی کسانی که تشابه اسمی دارند به‌ویژه اگر در یک زمان باشند و در یک موضوع مهارت داشته باشند کار ارزیابی را آسان‌تر می‌کند. مهرها و امضاها به دو دلیل اهمیت و ارزش فراوانی دارند: اول اینکه در شناسایی و تعیین اعتبار یک نسخه نقش مهمی دارند؛ دوم اینکه در تصحیح انتقادی نسخه‌های خطی به مصحح^۲ کمک فراوانی می‌کنند. نسخه‌شناسان با مطالعه شکل مهر -سجع و خط سجع مهر، محل مهر- به سهولت قادر خواهند بود از لحاظ تاریخی نسخه را شناسایی و درجه اعتبار و اصالت نسخه خطی را معلوم کنند. محل مهر نسخ خطی همچون محل مهر پادشاهان و افراد عادی روی نامه‌ها و فرمان‌ها در دوره‌های مختلف متفاوت بوده است. مهرگاهی در آغاز کتاب، زمانی دیگر در انجام کتاب و گاهی بر ظهر (پشت) کتاب و مواضع دیگر زده می‌شد. همچنین ممکن است در یک نسخه خطی بیش از یک مهر دیده شود؛ مانند مهر نگارنده کتاب، مهر کاتب، مهر نسخه‌نویس و مهر کتابخانه (فدایی، ۱۳۸۶، ص ۸۸-۹۰).

آب‌نشان (ته‌نقش) / واترمارک: در بطن کاغذهای تولیدی نشان را به‌صورتی محو و به شیوه‌ای خاص درج می‌کنند نقش آب‌نشان در نگاه اول به چشم نمی‌آید ولی با اندکی دقت می‌توان آن را در بطن کاغذ دید. این نشان به‌ویژه هنگام قرار گرفتن در مقابل نور با وضوح

۱. افشار در مقاله خود ۳۵ اصطلاح که برای نام اندازه‌ها در متون و مآخذ قدیم دیده شده ارائه کرده است. این اصطلاحات عبارتند از: بازوبندی، بزرگ، بغدادی، بغلی، بیاضی، پالتویی، ثلث، ثمن، جامه‌ازی، دوثلثی جیبی، چارکی، چهارمراعی، حبایلی، خشتی، خفی، ربع، رحلی، رقی، سلطانی، سلیمانی، شامی، صفی، طالی، طلحی، طوماری، فرعونی، مثنی، مربع، معمولی، منصف، منصور، نصف (نصفی)، ورق‌الطیر، وزیری (افشار، ۱۳۸۳، ص ۲۷-۳۶).
 ۲. تصحیح: هرگاه چند نسخه خطی بازمانده از یک کتاب را با یکدیگر مقایسه کرده و به یک متن درست‌تر و نزدیک‌تر به تألیف اصلی دست می‌یابیم. مصحح پس از شناسایی نسخه‌های بازمانده، باید اعتبار اصالت و ارزش آن‌ها را تعیین کند و با مقابله چند نسخه به متنی جدید و متفاوت از هر یک از آن‌ها برسد. در صورتی که مصحح، اختلاف نسخه‌ها (که به آن‌ها نسخه بدل گفته می‌شود) را در پاورقی و یا پایان کتاب بیاورد تا خواننده از گوناگونی نسخه‌ها آگاه کرده به آن تصحیح، اصطلاحاً تصحیح انتقادی و گاه چاپ انتقادی گویند (قیلج‌خانی، ۱۳۸۸، ص ۹۲).



بیشتری قابل‌مشاهده است. این نقش در کاغذهای دست‌ساز دوره اسلامی وجود نداشته است و لذا بهترین نشانه برای تشخیص فرنگی‌بودن کاغذها همین آب‌نشان است. گونه دیگر این نشانه‌ها که بر کاغذهای فرنگی نقش می‌شد و ساختار متفاوتی با آب‌نشان دارد مهر نقش برجسته است که برخی از کارخانه‌های کاغذسازی روی کاغذهایشان حک می‌کردند که شامل اطلاعاتی از قبیل نام و نشان سازنده، وزن کاغذ از نظر ضخامت و مطالبی از این دست را شامل می‌شود. این کاغذها در دوران قاجاریه به بعد وارد ایران شده است (صفری آق‌قلعه، ۱۳۹۰، ص ۶۱-۶۳).

تعیین اصالت اسناد و نسخه‌های خطی با استفاده از روش‌های علمی و آزمایشگاهی: وجود روش‌های علمی و آزمایشگاهی بدان معنا نیست که تعیین اصالت اشیاء و نسخ خطی کاری است سهل و مانند تهیه یک عکس می‌توان اصالت یا جعلی بودن نسخه را در عرض چند ساعت یا چند روز به اثبات رساند. همان‌گونه که بررسی یک نسخه با روش‌های علمی سندشناسی کاری است پرهزمت و دشوار و اغلب نسخه‌شناسان برای تعیین اصالت و تصحیح انتقادی نسخ نیاز به صرف مدت‌ها وقت و تحقیق و تتبع بسیار دارند، بررسی آزمایشگاهی نسخ خطی نیز شامل روش‌های پیچیده‌ای است که نیاز به صرف ماه‌ها وقت، همکاری نزدیک نسخه‌شناسان و کارشناسان آزمایشگاه دارد؛ البته انجام آزمایش روی نسخه‌های خطی فقط هنگامی توصیه می‌شود که نسخه‌شناس پس از بررسی‌های دقیق درباره ساختار نسخه و انجام مراحل نسخه‌شناسی باز هم در اصالت آن تردید داشته باشد (بحرالعلوم، ۱۳۸۱؛ عظیمی، ۱۳۸۵، ص ۱۷۸۴).

تبیین مؤلفه‌های اصالت نسخه‌های خطی

مرور کلی و بررسی شیوه تولید نسخه‌های خطی در ایران به تعریف و تعیین مؤلفه‌هایی در مورد اصالت آن‌ها انجامید. این مؤلفه‌ها (۳۲ مؤلفه) به روش فن دلفی با استفاده از نظر متخصصان موضوعی به‌دست آمد و در جدول زیر به‌ترتیب از بیشترین تا کمترین میزان اهمیت هر مؤلفه قرار داده شد.

معیار اصالت		
۱	نسخه به خط مؤلف	The manuscript outograph
۲	تاریخ کتابت	Date of copying
۳	نزدیکی به زمان تألیف	
۴	محتوای نسخه و تأثیر بر نسخه‌های بعد از خود در موضوع موردنظر	



معیار اصالت		
Edition (audition, lection, rhetoric, transmission certificate) and collation	تصحیح (سماع و قرائت، اجازه، بلاغ) و مقابله	۵
sign and seal	مهر و امضا	۶
Font/handwriting	نوع خط (شناسائی خط)	۷
Colophon	انجامه یا ترقیمه	۸
Marginalia/annotation note (Ta'ligh), glosses, subjoined notes, miscellaneous notes	حاشیه‌نویسی و تعلیق و یادداشت‌های ذیل نسخه، یادداشت‌های پراکنده، شرح متن و اطلاعات گرانمایی که کاتبی دیگر بر نسخه می‌نوشته است و غیره.	۹
	تزیینات هنری نسخه: ۱- رنگ‌آمیزی یا کاغذآرایی کاغذ شامل مرکب‌های الوان، افشان یا زرافشان، قطاعی، تکجیل، شنگرف و غیره ۲- تذهیب: اسلیمی، شمسه، محراب، حاشیه، لچکی، سرلوح، کتیبه، جدول، شرفه، سرترنج، دندان‌موشی و غیره ۳- تشعیر: تشعیر گیاهی و تشعیر وحوش ۴- نقاشی/نگارگری	۱۰
Compiled for ... (calepin, miscellaneous); Author (book)	تألیف برای ...	۱۱
Scribe	کاتب	۱۲
Compiler	گردآورنده	۱۳
Translator	مترجم	۱۴
	ویژگی‌های زبانی و نگارشی متن (سبک نوشته، تفاوت ساختاری و معنایی حواشی با متن و ...)	۱۵
Paper: types, antiquity, materialand paper size	کاغذ (نوع، جنس، قدمت)	۱۶
illustration and miniature	تصویرسازی و مینیاتور در نسخه‌های خطی	۱۷
Feiri fecit... /ordered by...	کتابت به سفارش ...	۱۸
	استفاده از روش‌های علمی و آزمایشگاهی برای تشخیص اصالت نسخه	۱۹



معیار اصالت		
Parchment manuscripts	اوراق پوستی نسخه یا نسخه‌های پوست‌نوشت	۲۰
Binding: Cover, type and material	جلد: نوع و جنس جلد، ویژگی‌ها و تزئینات جلد و اندرون جلد	۲۱
Ex-libris	مالکیت (نشانه مالکیت)	۲۲
Coat	شماره اموال (شماره ثبت)	۲۳
Inventory number	نشانه دستیابی به نسخه در کتابخانه (نشانه بازبایی)	۲۴
	محشی	۲۵
Scribal copy	نسخه مأخوذ (کتابت از روی ... یا نقل‌نویس)	۲۶
Editor	مصحح	۲۷
Preamble/prologue	دیب‌چ	۲۸
Illuminator	مذهب	۲۹
Table of contents, sources and citations	فهرست مطالب، منابع و استنادها	۳۰
Explicit	انجام متن	۳۱
Type of ink	نوع مرکب و رنگ‌هایی که در برگ‌های نسخه به کار رفته است	۳۲

نتیجه‌گیری:

سیاهه بر طبق مستندات کتابخانه‌ای حاصل گردید و تلاش شد هیچ مؤلفه‌ای نظر دور نماند.^۱ از بین متخصصان تعداد ۱۰ نفر قبول کرده و نظرات خود را بیان داشتند؛ در این راستا ۳۲ مؤلفه برای این معیار به‌دست آمد و طی ۲ دور به نتیجه مطلوب رسیدند. نتیجه مطلوب در اینجا میانگین بالاتر از ۳ در نظر گرفته شده بود.

در دور اول بالاترین میانگین حاصل‌شده مربوط به مؤلفه نسخه به خط مؤلف یا زیر نظر مؤلف است که برابر با عدد ۵ است و پایین‌ترین میانگین حاصل‌شده مربوط به مؤلفه تملک‌ها و شماره اموال و دستیابی نسخه در کتابخانه می‌باشد که برابر با عدد ۲/۴ است.

در دور دوم بالاترین میانگین به‌دست آمده، مربوط به مؤلفه نسخه به خط مؤلف یا زیر نظر مؤلف می‌باشد که برابر با عدد ۵ است که از بین ۳۲ مؤلفه، این مؤلفه به‌تنهایی عدد ۵ را

۱. تعدادی مؤلفه نیز در روایی پیشنهاد شدند، مؤلفه‌هایی همچون تصویرسازی، مینیاتور و دیباچه.



به خود اختصاص داده است.

هرچند متخصصان دسته‌بندی‌هایی در این زمینه ارائه کرده‌اند اما از آنجا که این جدول بر اساس اهمیت اجزای نسخه‌ها مانند فهرست‌نویسی نسخه‌های خطی تدوین شده، لذا از آوردن مؤلفه‌ها کنار یکدیگر بر اساس دسته‌بندی‌های قبل خودداری شده است. در اینجا در یک جمع‌بندی کلی و با نگاهی به این جدول می‌توان به این نتیجه رسید که مؤلفه‌های اصالت یک نسخه خطی را می‌توان در ۵ بخش زیر پوشش داد:

۱- ظاهر فیزیکی نسخه؛ ۲- محتوای نسخه؛ ۳- ویژگی‌های زبانی و نگارشی نسخه؛ ۴- ویژگی‌های هنری نسخه؛ ۵- ویژگی‌های جانبی.

بر اساس یافته‌های به‌دست آمده در بخش نخست، **ظواهر فیزیکی** شامل: ۱- کاغذ: انواع کاغذ و قدمت و نوع و جنس آن؛ اوراق پوستی؛ ۲- جلد: نوع و جنس جلد؛ ۳- قطع نسخه و قطع کاغذ؛ ۴- نوع خط (شناسایی خط)، نوع مرکب و رنگ‌های به‌کار رفته؛ و ۵- شماره‌های ثبت و بازیابی و نشانه‌های مالکیت است.

از جمله مؤلفه‌های این بخش نوع مرکب است که از دید صاحب‌نظران حائز اهمیت می‌باشد اما در بیشتر موارد غیرقابل تشخیص و اگر کشف شود مهم است لذا کمترین رتبه را به خود اختصاص داده است. قطع نسخه نیز اگر چه جزو مؤلفه‌های اولیه سیاهه بود حذف شد اما می‌توان آن را در ظاهر فیزیکی اثر قرار داد.

در بخش دوم، **محتوای نسخه** شامل: دیباچه، انجام نسخه، انجامه یا ترقیمه، محتوا و موضوع نسخه (عناوین و سرفصل‌های نسخه)، حواشی، تصحیح (سماع و قرائت، اجازه، بلاغ) و مقابله، حاشیه‌نویسی و تعلیق و یادداشت‌های ذیل نسخه، یادداشت‌های پراکنده، یادداشت‌های تملک و وقف، نام واقف و تاریخ وقف و ...، فهرست مطالب، منابع و استنادها، می‌باشد که همگی میانگین موردنظر را به‌دست آورده‌اند.

مؤلفه پشت نسخه - (صفحه عنوان یا ظهر) - در روایی حذف شد با این استدلال که این واژه نامفهوم است.

در بخش سوم، **ویژگی‌های زبانی و نگارشی** شامل: ویژگی‌های زبانی و نگارشی متن، تفاوت‌های ساختاری و معنایی متن، حضور زبان‌های گوناگون در متن و ... است. بخش چهارم، **ویژگی هنری نسخه** شامل انواع تزئینات هنری تذهیب، تشعیر، کتاب‌آرایی و رنگ‌آمیزی، نگارگری، تصویرسازی و مینیاتور در نسخه‌های خطی و غیره را شامل می‌شود.

در بخش چهارم، **ویژگی‌های هنری نسخه** شامل انواع تزئین پشت نسخه‌ها، شکل هندسی انجامه (شیوه‌های آرایش انجامه نسخه‌ها)، تزئینات هنری نسخه: تذهیب (اسلیمی،



افشان یا زرافشان، تشعیر، جدول، سرترنج، سرلوح، شمسه، شنگرف، کتیبه، کمند، لچکی، مرکب الوان، مرقعات و ... آرایه‌های کاغذ تصویرسازی و مینیاتور در نسخه‌های خطی و ... این دسته از آن جهت که می‌تواند ویژگی‌های سبکی و هنری یک نسخه را نشان دهند می‌تواند منحصربه‌فرد و شاخص باشند و در محتوای اثر تأثیری ندارند فقط از این جهت که می‌توان با بررسی هنرهای به کار رفته که هر یک مختص دوره زمانی خاصی بوده است در صورت نداشتن سایر اطلاعات همچون قدمت و نام مؤلف و ... در تعیین تشخیص دوره زمانی نسخه یاری‌دهنده باشند و با کشف قدمت نسخه از این طریق می‌توان در مورد اصالت نسخه نظر داد. اما این مؤلفه می‌تواند در معیار شکل و سبک اثر مستند برای ثبت یک مؤلفه مهم باشد. مواردی همچون مینیاتور و نقاشی (که این مورد در سیاهه ذکر نشده بود و از دید متخصصان بحثی کاملاً جدا دارد) از آنجا که خود موضوعی گسترده با ویژگی‌های خاص خود می‌باشد، بهتر است مستقل و جدا از هرگونه آرایش نسخه‌خطی در نظر گرفته شود.

در بخش پنجم، **ویژگی‌های جانبی**: از آنجا که موارد این بخش در سایر بخش‌ها قرار نگرفتند با عنوان ویژگی‌های جانبی ذکر شدند. درحالی‌که این موارد از مهم‌ترین ویژگی‌های تعیین اصالت نسخه می‌باشد و شامل: به خط مؤلف‌بودن، تاریخ کتابت و زمان نزدیکی به کتابت، نسخه مأخوذ (کتابت از روی...)، تألیف برای ...، کتابت به سفارش ...، نام کاتب، نام محشی، نام گردآورنده، مذهب و ...، روش‌های آزمایشگاهی، مهر و امضا، آب‌نشان یا واترمارک و ... است

از دید برخی صاحب‌نظران عبارت تألیف برای ... باید به‌طور کامل‌تری در سیاهه مطرح می‌شد زیرا می‌تواند هم بیان‌کننده (به سفارش) باشد و هم (تقدیم به ...) و ذکر این نکته‌ها مهم است و عبارت کتابت به سفارش ... علاوه بر نشان دادن نقش حامی، نشان‌دهنده تحریک یا تشویق نیز بوده است. این مؤلفه‌ها از بین مبانی نظری و با استدلال به آن‌ها در نظر گرفته شده بودند و مؤلفه آب‌نشان یا واترمارک نیز در روایی حذف شد با استدلال به اینکه این علامت نشان کاغذهای فرنگی است نه ایرانی.



منابع:

- افشار، ایرج (۱۳۸۱). مقام انجامه در نسخه. *نامه بهارستان*. سال سوم، شماره اول، دفتر ۵، بهار-تابستان، ص ۳۹-۱۰۰.
- التنجی، محمد (۱۳۸۶). تحقیق در کتب خطی. مجموعه مقالات روش‌های تصحیح متون. به کوشش محمود نظری. تهران: دانشگاه تهران، کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد، ص ۱۴۱-۱۵۰.
- بی‌نام (۱۳۸۰). *تاریخ نسخه‌پردازی و تصحیح/انتقادی نسخه‌های خطی*. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- بی‌نام (۱۳۸۳). قطع کاغذ و کتاب در متون فارسی و عربی. *نامه بهارستان*. سال پنجم، شماره اول-دوم، بهار-زمستان. دفتر ۹-۱۰، ص ۲۷-۳۶.
- بی‌نام (۱۳۸۶). *سرگذشت و سرنوشت نسخه‌های خطی*. مجموعه مقالات روش‌های تصحیح متون نسخ خطی. به کوشش محمود نظری. تهران: دانشگاه تهران، کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد، ص ۳۱-۴۸.
- بی‌نام (۱۳۸۷). نسخه‌شناسی: کاغذ در نسخه‌شناسی و کتاب‌پردازی نسخ خطی. *آیینیه میراث*. دوره جدید، سال ششم، شماره سوم، پاییز، (پیاپی ۴۲)، ص ۱۶۱-۱۸۵.
- بی‌نام (۱۳۸۹). *اصول و مبانی نسخه‌شناسی در کتب خطی*. مترجمان صدیقه شاکری و مرتضی رضایی شریف‌آبادی. تهران: سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران.
- رحیمی ریشه، احمدرضا (۱۳۸۴). *نسخه خطی و فهرست‌نگاری در ایران*. مجموعه مقالات و جستارها به پاس زحمات سی‌ساله فرانسیس ریشار *نسخه‌شناس برجسته فرانسوی*. تهران: مرکز پژوهشی میراث مکتوب.
- ستوده، غلامرضا (۱۳۸۶). تصحیح متون خطی. مجموعه مقالات روش‌های تصحیح متون نسخ خطی. به کوشش محمود نظری. تهران: دانشگاه تهران، کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد، ص ۲۲۷-۲۵۱.
- صفری آق‌قلعه (۱۳۹۰). *نسخه شناخت: پژوهشنامه نسخه‌شناسی نسخ خطی فارسی*. با مقدمه ایرج افشار. تهران: مرکز پژوهشی میراث مکتوب.
- عظیمی، حبیب‌الله (۱۳۸۳). در اندیشه فردای نسخه‌های خطی. *آیینیه میراث*. س ۲، ش ۳، پیاپی ۲۶، پاییز.
- عظیمی، حبیب‌الله (۱۳۸۵). نسخه خطی. *دایره‌المعارف کتابداری و اطلاع‌رسانی*، ج ۲، ص ۱۷۸۲-۱۷۸۴.
- زیر نظر فریبرز خسروی؛ ویراستاری ابراهیم افشار. تهران: کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران.
- عظیمی، حبیب‌الله؛ نازی، ایوب (۱۳۸۹). نسخه خطی و فهرست‌نویسی آن در ایران. *کتابداری و اطلاع‌رسانی دانشگاهی*. سال ۴۴، شماره ۵۲، تابستان، ص ۷۱-۹۲.
- فدایی عراقی، غلامرضا (۱۳۸۶). *آشنایی با نسخ خطی و آثار کمیاب (فارسی و عربی)*. تهران: سمت، مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی.



- فروهر، نصرت‌الله (۱۳۸۶). روش تصحیح نسخه‌های خطی. مجموعه مقالات روش‌های تصحیح متون نسخ خطی. به کوشش محمود نظری. تهران: دانشگاه تهران، کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد، ص ۲۸۹-۳۰۲.
- قلیچ‌خانی، حمیدرضا (۱۳۸۸). فرهنگ واژگان و اصطلاحات خوشنویسی و هنرهای وابسته. ویرایش دوم؛ تهران: روزنه.
- کری‌ولش، استوارت (۱۳۷۹). نگارگری نسخ خطی در ایران. ترجمه محمد طریقی. هنرهای تجسمی. پاییز، شماره ۱۰، ص ۴۰-۴۵.
- مایل‌هروی، نجیب (۱۳۶۹). نقد و تصحیح متون مراحل نسخه‌شناسی و شیوه‌های تصحیح نسخه‌های خطی فارسی. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- محقق، مهدی (۱۳۸۶). روش تصحیح و نشر متون. مجموعه مقالات روش‌های تصحیح متون نسخ خطی. به کوشش محمود نظری. تهران: دانشگاه تهران، کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد، ص ۲۱-۴۶.
- Edmondson, Ray (2002). Memory of the world: general guidelines to safeguard documentary heritage. Paris: UNESCO.
- "Memory of the World Register Companion" (2012). UNESCO Memory of the World Program. pp. 1-27. Available at <http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CI/CI/pdf/mow/Register%20Companion.pdf> 1 August 2012.



معرفی نسخه خطی شاهنامه قاجاری در ماتناداران

مجید کریمی

چکیده:

شاهنامه دوره قاجاری در ماتناداران یکی از آثار خطی و هنری این دوره است که در موزه نسخ خطی مسروپ ماشتوتس ماتناداران واقع در ایروان پایتخت ارمنستان نگهداری می شود و مطالعه آن برای محققان می تواند بسیار ارزشمند باشد. این اثر هنری در موزه ماتناداران مدت ها در سالن اصلی به معرض نمایش عموم درآمد و اکنون در مخزن اصلی موزه نگهداری می شود. شایان ذکر است که شاهنامه فردوسی در میان مردم ارمنستان علاقه مندانی دارد و اثر شناخته شده ای است. نسخه شاهنامه بایسنقری در ماتناداران مربوط به دوره قاجار کمتر در ایران شناخته شده است و نیازمند بررسی بیشتر است. مقاله پیش رو نگاهی به مشخصات این نسخه نفیس و همچنین معرفی جنبه های گوناگون هنری آن و پاره ای اطلاعات تکمیلی دارد.

کلیدواژه ها

نسخه خطی، شاهنامه قاجاری، موزه نسخ خطی، ماتناداران.

آرشیو ملی، سال چهارم، شماره اول، بهار ۱۳۹۷، شماره پیاپی ۱۳؛ صص: ۱۷۸-۱۸۷

معرفی نسخه خطی شاهنامه قاجاری در ماتناداران

مجید کریمی^۱

مشخصات عمومی

شاهنامه ابوالقاسم فردوسی به شماره ثبت ۵۳۵ در ماتناداران یکی از آثار خطی و هنری دوره قاجاری است. این نسخه در تاریخ سوم ذی‌الحجه ۱۲۴۵ و یا ۲۶ ماه مه ۱۸۳۰ میلادی به خط نسخ نوشته شده است (Kosticyan, 2017, p.186). کاتب آن محمد حسین آغاولی است که این نسخه را برای محمدکریم‌خان بیدشهری^۲ نوشته است. این نسخه خطی ۳۹۰ برگ دارد. اندازه کاغذ آن ۲۳/۵ در ۳۵/۵ سانتی‌متر است. هر برگ نسخه ۲۷ سطر دارد. هر برگ شامل چهار ستون و یک حاشیه‌نویسی است. متن اصلی به جوهر سیاه است و عنوان بخش‌های شاهنامه به خط قرمز نوشته شده است. در متن و میان هر سطر نیز زرنگاری شده است (Kosticyan, 2017, p.186).

۱. پژوهشگر تاریخ. نگارنده خود در کتابخانه ماتناداران ایراوان نسخه کامل رقمی این شاهنامه را در زمستان سال ۱۳۹۵ دیده و مطالعه کرده است. این شرح بیشتر برگرفته از نسخه رقمی است که مسئول محترم کتابخانه ماتناداران آن را در اختیار من قرار دادند.
۲. بیدشهر لارستان در جنوب شرقی استان فارس است که قدمتی ۳۰۰۰ ساله دارد. در دوره فتحعلی‌شاه و محمدشاه محل تاخت و تاز فرمانروایان محلی بود. کریم‌خان بیدشهری و بعدها سه فرزندش نفوذ بسیاری زیادی در این منطقه داشته و از خوانین سرشناس به‌شمار می‌آمدند.



این نسخه روی کاغذ نوشته شده و کیفیت کتاب نسبتاً خوب و بدون آسیب است. نسخه یادشده مدتی پیش در موزه مانتاداران به معرض نمایش درآمد.



شیرازه آن کاغذ مقوایی رنگ لاکی با نمای جنگ است و آستر آن مقوای روغنی است. نسخه شاهنامه در برگ نخست f.1b با این بیت آغاز شده است:
افتتاح سخن آن به که کنند اهل کمال
به ثنای ملک الملک خدای متعال
و سپس در برگ f.385a با این جمله کتاب پایان یافته است:
هزاران درود و هزاران هزار
ز ما بر علی صاحب ذوالفقار
البته این نسخه تنها نسخه موجود در جهان نیست و نسخه‌های دیگری هم از آن وجود دارد (منزوی، ۱۳۶۸، ص ۹۹۱-۹۹۳).



توضیح مینیاتورها

نسخه شاهنامه شامل ۵۶ برگ آثار مینیاتوری است. نقاشی‌های مینیاتوری متنوع و رنگ‌آمیزی آن‌ها نیز گوناگون و همچنان تازه به نظر می‌رسد. به دلیل اینکه فنون نقاشی‌ها با یکدیگر فرق دارد، گفته می‌شود که چند نفر نقاشی‌ها را انجام داده‌اند. صحنه‌های تاریخی نبرد، شکار، دربار شاهی، حماسه‌های تن‌به‌تن، تیراندازی، صف‌آرایی سپاه، صحنه کشتن دشمن، بیشتر مینیاتورها را تشکیل می‌دهد.



روی جلد میدان نبرد به تصویر کشیده شده و پشت جلد نیز مصور است. مینیاتورهای این نسخه در دوره قاجاری بسیار با اهمیت است. به‌ویژه که این نسخه در اواخر دوره فتحعلی شاه نوشته شده که دوره رونق گرفتن آثار هنری است. متأسفانه از نام نقاش و یا گروه نقاشان آگاهی نداریم و در کتاب به‌هیچ‌روی از او/ آن‌ها نام نبرده‌اند.



تنوع نقاشی‌ها و صحنه‌پردازی‌ها درخور توجه است. از رنگ‌ها و گوناگونی آن به‌خوبی استفاده شده است. میدان‌های نبرد و یا صحنه‌ها به‌خوبی و با جزئیات حتی در حاشیه‌ها نگارگری و فضای‌های خالی نگاره‌ها به‌خوبی رنگ‌آمیزی شده‌اند. کوشش شده است تا تصویر داستان و رویدادهای شاهنامه در این نسخه در ذهن خواننده گویاتر دیده شود.

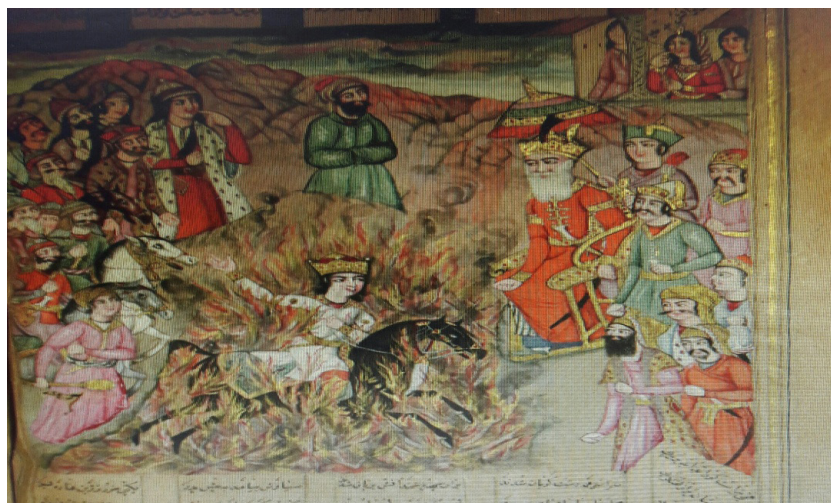


از جمله ویژگی‌های دیگر نقاشی‌های این نسخه، حضور زنان در جای‌جای تصاویر و حتی در صحنه نبرد است. زندگی اجتماعی هم بیشتر مرتبط با زندگی درباریان و خانواده شاهی ترسیم شده است. صحنه‌های حضور ندیمان، کنیزان و غلامان هم به چشم می‌خورد. در مجموع نگاره‌ها بیشتر روح جنگاوری و حماسی را به نمایش گذاشته‌اند.



نسخه از کجا آمده است؟

نحوه رسیدن این نسخه خطی به ماتنادران در ارمنستان هم جالب است. گفته شده که این نسخه از مؤسسه لازاروف در مسکو و پس از جنگ جهانی اول (پس از سال ۱۹۲۳) به موزه فرهنگی ارمنستان تحویل داده شده و پس از جنگ جهانی دوم و تشکیل مؤسسه ماتنادران در سال ۱۹۵۶ به این مؤسسه انتقال یافته است.



مقدمه بایسنقری

شاهنامه قاجاری ابوالقاسم فردوسی با دیباچه‌ای از بایسنقر است که در سال ۸۲۹ قمری یا ۱۴۲۵/۶ میلادی نوشته شده است. مقدمه نسخه شاهنامه همان مقدمه بایسنقری است اما با سایر نسخه‌های بایسنقری تفاوت‌هایی دارد که در نسخه‌های ایرانی و در نسخه شاهنامه پترزبورگ دیده نشده است.



هجونامه فردوسی

کاتب در این نسخه هجونامه‌ای که منسوب به فردوسی است را نیز آورده است. این هجونامه خطاب به سلطان محمود غزنوی و پس از بدقولی وی در پرداخت وجهی که قول آن را داده بود سروده شده است. سلطان محمود قرار بود که به ازای هر بیت دیناری بدهد اما وی به جای آن درهمی داد. این بدقولی و ظاهراً مخالفت سلطان محمود با برخی بخش‌های شاهنامه موجب ناخرسندی و دل‌گرفتگی او شد و به‌قولی که آورده‌اند این هجونامه را نوشت. این هجونامه در نسخه ماتناداران دارای ۳۸ بیت می‌باشد و در برگ 004b آمده است.

کاتب نسخه در مقدمه بایسنقری می‌نویسد که فردوسی در غزنین بود و به مسجد جامع رفت و در جایی که پادشاه می‌نشست نشست و این دو بیت را سرود:

خجسته درگه محمود غزنوی دریا

چه غوطه‌ها که زدم اندران ندیدم در

گناه بخت من است این گنه نه از دریا

چگونه دریا کانرا کرانه ناپیداست

در ادامه مقدمه بایسنقری این نسخه آمده است فردوسی پس از آن از مسجد بیرون آمده

۱. ظاهراً اصل شعر در واقع این چنین است:

خجسته درگه محمود زابلی دریاست

کدام دریا کان را کرانه پیدا نیست

شدم به دریه غوطه زدم ندیدم در

گناه بخت من است این گناه دریا نیست



به یکی از دوستانش مکتوبی می‌دهد و به وی می‌گوید که ۲۰ روز پس از رفتن من و زمانی که سلطان آمادگی‌اش را دارد این مکتوب را به وی بدهد و او هم این کار را می‌کند و سلطان محمود مهر از آن مکتوب برداشته و این ۳۸ بیت را می‌بیند:

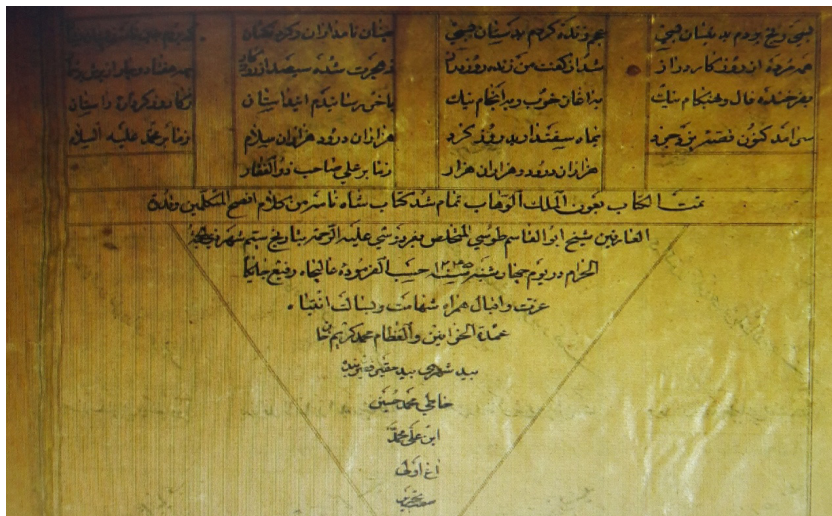
الا ای خردمند صاحب هنر
 بگفتار و کردار من در نگر
 مران نظم شهنامه فرمود شاه
 در آنکه که بنشست خندان بگاه
 که بخشد بهر بیت یکدرم
 هر آنچه آورم نظم از بیش و کم
 بسی سال و پنج از سرای سپنج
 چنین رنج بردم به امید گنج
 بشش پور این نامه و شش هزار
 بگفتم نکرد آنچه در من نظار
 نکرد اندر این داستانم نگاه
 بگفتار بدگویی گم کرد راه
 حسد برد بدگوی در کار من
 تبه کرد ازو شاه بازار من



خطاط و سفارش‌دهنده

از سوی دیگر، درباره کاتب و نقاشان چندان اطلاعی وجود ندارد. فقط از نام کاتب آن محمدحسین آغا ولی اطلاع داریم. اما درباره محمد کریم خان بیدشهری که فرمان نگارش این

نسخه را داده است، آنچنان که از تاریخ دوره فتحعلی شاهی و سپس محمد شاهی برمی‌آید، حاکم مطلق و بسیار با نفوذ دو بلوک بیدشهر و جویم در لارستان فارس بوده است. وی در این منطقه قلعه مستحکمی برای خود ایجاد کرده بود و از تمکن مالی نیز برخوردار بود. اما از آنجا که نسخه در تاریخ سوم ذی‌الحجه ۱۲۴۵ برابر با ۵ خرداد ۱۲۱۹ پایان یافته است. پس باید در اواخر دوره فتحعلی‌شاه نگاشته شده باشد. اما باید گفت که هنر به‌کار گرفته شده در این نسخه در حد و اندازه‌های دوره هم عصر خود نیز نیست و احتمالاً هم نگارگر و یا نگارگران آن از چهره‌های نامی زمان نبوده و شاید از نگارگران کم‌تجربه‌تر استفاده شده است. به‌گونه‌ای که چهره‌نگاری‌ها و حالات به تصویر کشیده شده از ظرافت و دقت کمتری بهره‌منداند. افزون بر آن در متن نسخه برخی جاها که کاتب واژه و یا کلمه‌ای را جا انداخته است در بالای آن با خطی دیگر آن را اضافه کرده است. به‌نظر می‌رسد که مصحح همان کاتب بوده است زیرا کلمات اضافه‌شده مشابه خط کاتب است.



خطاط (کاتب) در پایان نسخه می‌نویسد:

تمت الکتاب بعون الملك الوهاب تمام شد کتاب شاه نام من کلام افصح المتکلمین و قدوه العارفين شيخ ابوالقاسم طوسی المتخلص بفردوسی علیه الرحمة بتاريخ سیم ذی‌الحجه الحرام در یوم چهارشنبه سنه ۱۲۴۵. حسب الفرموده عالیجاه رفیع جایگاه عزت و اقبال همراه شهبات و بسالت انتباه عمده الخوانین و العظام محمد کریم خان بیدشهری بید حقیر فقیر بنده خاکی محمد حسین بن علی محمد آغا ولی سمت تحریر یافته است.
پایان شاهنامه متفاوت از سایر شاهنامه‌هاست و با این ابیات پایان می‌یابد:



ز هجرت شده سیصد از روزگار
چه هفتاد و چار از برش برشمار
بفرخنده فال و بهنگام نیک
به آغاز خوب و به انجام نیک
به آخر رسانیدم اینداستان
ز کار و ز کرداره راستان
سرآمد کنون قصه یزدجرد
بماه سفنداربد روزکرد
هزاران دورد هزاران سلام
ز ما بر محمد علیه السلام
هزاران درود و هزاران هزار
ز ما بر علی صاحب ذوالفقار

منابع:

- منزوی، احمد (۱۳۶۸). *فهرست‌واره کتاب‌های فارسی*. جلد دوم. تهران: دائرةالمعارف بزرگ اسلامی.
- Kostikyan, Kristine Petros. *Catalogue of Persian Manuscripts in the Matenadaran*.
Nairi Publishing, 2017 Yerevan.



معرفی کتاب

«الزامات الگو برای سامانه‌های پیشینه، استاندارد مورک ۲۰۱۰»

مینا کرمی^۱

۱. کارشناسی‌ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی،
کارشناس پژوهشکده اسناد و کتابخانه ملی
ایران؛

Karami.mi9020@gamil.com

2. Model requirements for
the management of electronic
records

۳. بنیاد دی‌ال‌ام "Document Lifecycle Management" یا بنیاد «مدیریت چرخه زندگی سند» بنیادی است که با پشتیبانی کمیسیون اروپا، آرشیوهای عمومی و ملی و متخصصین حوزه آرشیو در سال ۱۹۹۴ شکل گرفته است. این بنیاد با بسیاری از مراکز بین‌المللی در حوزه آرشیو در ارتباط بوده و وظیفه اصلی آن تهیه دستورالعمل‌ها، راهنماها و استانداردهای مربوط به مدیریت اطلاعات، آرشیوهای الکترونیکی و دولت الکترونیکی است.

۴. کمیسیون اروپا (European Commission) نقش قوه مجریه را در اتحادیه اروپا ایفا می‌کند. این کمیسیون مسئول پیشنهاد قوانین، اجرای تصمیم‌گیری‌ها، تفهیز پیمان‌نامه‌ها و روی هم رفته انجام کارهای روزمره اتحادیه اروپا است. ساختار کمیسیون اروپا به صورت کابینه‌ای متشکل از ۲۷ نماینده یا کمیسیونر است، و هر یک از کشورهای عضو اتحادیه اروپا دارای یک نماینده در کمیسیون اروپا هستند. این نمایندگان نه برای پیگیری منافع کشور خود، بلکه در راه تحصیل منافع همه اتحادیه اروپا فعالیت می‌کنند. دفتر اصلی کمیسیون اروپا در شهر بروکسل پایتخت بلژیک قرار دارد.

مشخصات کتاب:

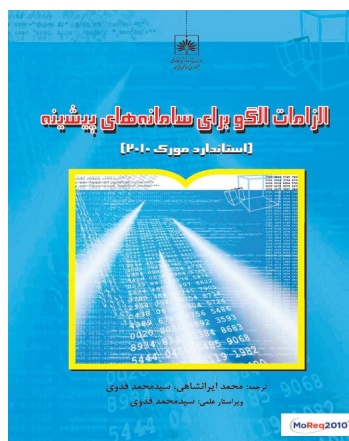
ترجمه: محمد ایران‌شاهی، سید محمد فدوی

شمارگان: ۵۰۰ نسخه

چاپ اول: ۱۳۹۵

قیمت: ۴۰۰۰۰۰

ناشر: انتشارات سازمان اسناد و کتابخانه ملی
جمهوری اسلامی ایران



از اواسط دهه ۹۰ میلادی تدوین استانداردهای مدیریت پیشینه‌های الکترونیکی توسط کشورهای چون آمریکا، انگلستان، استرالیا، کانادا و اتحادیه اروپا آغاز شد. یکی از این استانداردها که به طور گسترده در کل اتحادیه اروپا و کشورهای دیگر مورد استفاده قرار گرفت استاندارد مورک^۲ است. نخستین ویرایش این استاندارد در سال ۲۰۰۱ میلادی و در نتیجه همکاری نزدیک بنیاد دی‌ال‌ام^۳ و کمیسیون اروپا^۴ منتشر شد. بنیاد دی‌ال‌ام در دسامبر ۲۰۰۸، در همایش دوره‌ای خود یک کمیته فرعی با عنوان هیئت‌مدیره مورک ایجاد کرد که وظیفه آن مدیریت همه‌جانبه مورک شامل موارد زیر عنوان شد:

– نگهداری مداوم، انتشار نقشه‌راه مورک و برنامه‌ریزی برای ارتقاء آتی آن؛

– مدیریت برنامه ترجمه، برنامه‌ریزی برای تأیید ترجمه‌های مورد پذیرش و ارائه راهنمایی به



مترجمان؛

- اعطای اعتبارنامه به مراکز آزمون شناخته شده، به منظور آزمون نرم افزارها بر اساس مجموعه مشخصات مورک؛
- نظارت بر آزمون ها و اعتبارنامه های محصولات نرم افزاری که مطابق مشخصات مورک توسط مراکز آزمون معتبر صورت می گیرد؛
- اجرای برنامه های آموزشی موازی شامل برگزاری کارگاه ها و دوره های کارآموزی، انتشار مواد آموزشی و راهنمای کمکی؛ و
- بازاریابی فعال برای مجموعه مشخصات، گردآوری مطالعات موردی و تشویق پذیرش آن در عین محافظت همزمان از برند مورک.

ویرایش ۲۰۱۰ این استاندارد بر نیازمندی های کارکردی برای مدیریت پیشینه های الکترونیکی تمرکز دارد و در سازمان های عمومی و خصوصی که دارای آرشیو های الکترونیکی هستند، استفاده می شود. در این ویرایش از رویکرد عملگرا استفاده شده که برای مدیریت اسناد، فرایندهای گردش کار، فراداده ها و دیگر فناوری های مرتبط به کار می رود. شناسگر، پدیدآور، موضوع، کلیدواژه توصیفی، تاریخ ارسال پیشینه، تاریخ دریافت پیشینه، زمان، نوع پیشینه، فراداده، پیوند به پیشینه های مرتبط، امکان امضای الکترونیکی، امنیت داده ها و سطح دسترسی کاربران از جمله عناصر فراداده ای مورد بحث در این استاندارد به شمار می روند.

به طور کلی در تدوین این استاندارد از زبان خدمت-محور استفاده شده و تمام مباحث ذیل ۱۰ خدمت به شرح زیر دسته بندی شده اند:

۱- خدمات سامانه؛

۲- خدمت کاربر و گروه (گروه های کاربری)؛

۳- خدمت نقش الگو؛

۴- خدمت طبقه بندی؛

۵- خدمت پیشینه؛

۶- خدمت ابر داده های الگو؛

۷- خدمت طرح کنار گذاری؛

۸- خدمت نگهداشت کنار گذاری؛

۹- خدمت جست و جو و گزارش دهی؛

۱۰- خدمت صادر کردن.



بخش‌های دیگر کتاب شامل واژه‌نامه، مدل‌های اطلاعاتی و ساختارهای فرایند محور است.

همچنین در این مدل استاندارد ضرورت‌های کارکرد سامانه مدیریت اسناد الکترونیکی توصیف شده و ویژگی‌های نرم‌افزاری که برای مدیریت اسناد الکترونیکی در سازمان‌های خصوصی، عمومی و دولتی لازم است به کار گرفته شود شرح داده می‌شود. به منظور تهیه مبنایی برای مدیریت پیشینه‌های الکترونیکی در ایران و با توجه به جامعیت، دسترس‌پذیری و روزآمد بودن این استاندارد، در سال ۱۳۹۲ ترجمه "Moreq 2010" در دستور کار شورای پژوهشی پژوهشکده اسناد سازمان اسناد و کتابخانه ملی قرار گرفت و در سال ۱۳۹۴ ترجمه نهایی این اثر در اختیار جامعه علمی آرشیو و متخصصان حوزه علم اطلاعات و دانش‌شناسی قرار گرفت. در شهریور ماه سال ۱۳۹۶ با موافقت شورای عالی پژوهشکده اسناد سازمان اسناد و کتابخانه ملی، ترجمه فارسی این مدل در وبگاه رسمی مورک به نشانی <http://www.moreq.info/translations> قرار گرفت.



گزارش شش نشست بهاری پژوهشکده اسناد

۱- برگزاری نشست تخصصی «چالش‌های ترجمه در حوزه علم اطلاعات و دانش‌شناسی»^۱

نشست تخصصی «چالش‌های ترجمه در حوزه علم اطلاعات و دانش‌شناسی» عصر روز دوشنبه ۱۷ اردیبهشت با حضور دکتر ابراهیم افشار زنجانى عضو هیئت‌علمی دانشگاه اصفهان، دکتر مهرداد نیکنام، عضو هیئت‌علمی سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران و دکتر کارولین کراسکری مترجم آثار هوشنگ مرادی کرمانی با حضور متخصصان و علاقه‌مندان به این حوزه در سالن فرهیختگان سرای اهل قلم برگزار شد.



۱. زهرا ضرغامی، کارشناس ارشد زبان انگلیسی، پژوهشگر پژوهشکده اسناد:
zarghami_z@yahoo.com



در ابتدای این جلسه زهرا ضرغامی دبیر نشست، ضمن ارائه اطلاعاتی دربارهٔ پیشینهٔ ترجمه در حوزه علم اطلاعات و دانش‌شناسی در ایران به بررسی نقاط ضعف و قوت آثار ترجمه‌شده در این شاخه از علم پرداخت و نبود نظام بررسی کیفیت آثار ترجمه‌شده و انجمن‌های صنفی در این حوزه را از مهم‌ترین مشکلات در این زمینه معرفی کرد.

در ادامه جلسه، دکتر مهرداد نیکنام، عضو هیئت‌علمی کتابخانه ملی، دربارهٔ چالش‌های ترجمه انگلیسی به فارسی توضیح داد: قدیمی‌ترین ترجمه مربوط به ۲۵۰ سال قبل از میلاد است که ایلید هومر را به زبان لاتین ترجمه کردند. بعد از آن به مناسبت‌هایی، نهضت ترجمه در دنیا شکل گرفت. در فرانسه در زمان ناپلئون وی افرادی را به ترکیه و ایران می‌فرستاد که کتاب‌های مسلمان‌ها را ترجمه کنند ببینند که مسلمانان چگونه فکر می‌کنند و چه علومی دارند؛ اینها هم به ضرورت بوده است.

وی افزود: در دنیا بیشتر ترجمه‌ها در رمان و ادبیات داستانی بوده است و در علوم ترجمه‌ای نداریم و ترجمه در علوم به‌ندرت یافت می‌شود اگر هست هم تألیف است. من از جمله مخالفان این هستم که کتاب‌های دانشگاهی باید ترجمه شوند، در ایران توجهی به اینکه چه کتابی را برای ترجمه انتخاب کنند، نمی‌شود. باید به‌جای ترجمه، کتاب را به یک مؤلف سفارش دهند. ترجمه کار بسیار سختی است و خیلی پیچیدگی دارد.

این مترجم با بیان اینکه به ترجمه ظاهراً بهایی داده نمی‌شود، اظهار کرد: اینکه افراد فکر می‌کنند کار خیلی مهمی است و دست به ترجمه می‌زنند و اینکه حاصل کار چیست، سؤال مهمی است. اما بهتر است در زمینه علوم، ترجمه کمتر شود و تألیف بیشتر شود. اما اشکالی که داریم آموزش زبان انگلیسی در ایران یک ایراد اساسی دارد. اصولاً آموزش زبان باید به شیوه زبان مادری باشد. یعنی اول صحبت، بعد خواندن، بعد گرامر. اینکه دستور زبان و لغت یاد بگیریم فایده‌ای ندارد. برخی از مترجمان حتی جمله خودشان را نمی‌خوانند که ببینند آیا معنی می‌دهد یا خیر؟ آنچه در ترجمه مهم است این است که مترجم آنقدر مطالعه کند که فرهنگ و ساختار دو زبان را بداند.

در ادامه این نشست، دکتر ابراهیم افشار زنجانی، عضو هیئت‌علمی دانشگاه درباره چالش‌های ترجمه متون تخصصی به زبان فارسی توضیح داد: ترجمه متون تخصصی به فارسی را چگونه باید انجام داد؛ هدف ما از ترجمه به زبان انگلیسی متون علمی چیست؟ طبعاً عقلانی‌تر این است که شکاف بین علوم خودمان و جهان را کم کنیم، اما این هدف با ترجمه‌کردن قابل‌دستیابی نیست.

وی ادامه داد: زبان انگلیسی زبان علمی جهان است بنابراین ترجمه متون تخصصی و دانشگاهی از زبان انگلیسی به فارسی یک پروژه شکست‌خورده است که موفق نخواهد

بود. تعداد متونی که در علوم مختلف به زبان انگلیسی نوشته می‌شود خیلی زیاد است و ما نمی‌توانیم همه این متون را ترجمه کنیم؛ راه‌حل این مشکل، ترجمه نیست. همان‌طوری که در کشورهای عربی، هند و اروپایی همه دانش‌آموزان در کنار زبان مادری خود زبان انگلیسی را یاد می‌گیرند برای آموختن علم، ترجمه نمی‌تواند به ما کمک کند.

وی افزود: بالای ۹۰ درصد اساتید دانشگاه ما قادر نیستند یک پاراگراف به انگلیسی بدون خطای فاحش بنویسند و راهش این است که آن راهی برویم را که عقلاً رفته‌اند. یک دانش‌آموز هندی برای خواندن کتاب نیازی به ترجمه ندارد. بنابراین اگر قرار است فاصله علمی ما پر شود راهش ترجمه نیست و اگر می‌خواهیم ناچاراً ترجمه کنیم این باید محدود بشود به آثاری که تئوری و نظری هستند و جنبه جهانی دارند. هر چیزی را نباید ترجمه کنیم.

دکتر افشار زنجانی تصریح کرد: آثار علمی که نیاز داریم باید تألیف شوند یا از روی متن خارجی اقتباس شوند، نه ترجمه شوند. در ترجمه فرهنگ باید برای اینکه بتوانید ترجمه کنید، زبان مبدأ را خوب بدانید زبان مقصد را هم بدانید و فرهنگ آن را هم خوب بدانید.

در این نشست، کارولین کراسکری، مترجم آثار هوشنگ مرادی کرمانی به انگلیسی، در مورد چالش‌های ترجمه متون فارسی به انگلیسی توضیح داد: قدرت در دست مترجم است و کسی غیر از مترجم به آن دسترسی ندارد؛ کار مترجم یک کار زمانبر است و نتیجه خوب کار زمان و تحقیقات می‌خواهد؛ دهم فکر می‌کردم چقدر خوب است که در دوران اینترنت و کامپیوتر زندگی می‌کنیم. قدرت در دست ما مترجمان است و کیفیت اثر در دست ماست. اسم ما روی کتاب می‌رود.

وی افزود: اولین کنترل کیفیت که در دست یک مترجم است، تسلط بر زبان است. اگر مترجم تسلط کافی نداشته باشد انتظار دارد چه نتیجه‌ای بگیرد چون بالاخره دروازه‌بانانی هستند که می‌آدم را می‌گیرند. در اینترنت می‌توانیم هزارگونه فهرست کلمات پیدا کنیم. وقتی مترجم در لغت‌نامه کلمه‌ای را پیدا نمی‌کند باید تحقیق کند و از دیگران بپرسد.

وی درباره کار ترجمه آثار هوشنگ مرادی کرمانی توضیح داد: من ادبیات داستانی فارسی را به انگلیسی ترجمه می‌کنم. یکی از سبک‌های خودم است که نویسنده داستان زنده باشد و با او صحبت کنم و درباره اتفاقات داستان سؤال بپرسم. هر نویسنده سبک و ابتکاری دارد؛ یک سری ویژگی‌ها دارد که شامل خودش است. مثلاً در مورد آثار آقای مرادی کرمانی وقتی متن را ندانسته بخوانید، هم صدای این نویسنده را در متن می‌بینید.

این مترجم خاطر نشان کرد: تسلط در ترجمه مقوله مهمی است که باید به آن توجه شود. دروازه‌بان کار کنترل کیفیت را انجام می‌دهد. ناشر خارجی کار شما را به ویراستار می‌دهد. ویراستاری که بازار کتاب را می‌شناسد ممکن است حتی ناشر در عنوان کتاب هم دست ببرد.



ما به عنوان نویسندگان یا مترجم به آن‌ها اجازه بدهیم، کارشان را انجام می‌دهند. این مترجم در پاسخ به سؤال خبرنگار شبستان درباره برگرداندن متن هوشنگ مرادی کرمانی که پر از ضرب‌المثل‌های عامیانه است و برای مخاطب انگلیسی زبان ناآشناست، توضیح داد: خیلی از دانشجویان متن من را به عنوان تز در اختیار گرفته‌اند و می‌گویند من مترجمی هستم که به متن اصلی وفادارم. روش من این است که تا جایی که می‌توانم روشی را که نویسنده انتخاب کرده است دنبال کنم. آقای کرمانی در آثارشان تکرار خیلی دارد و تکرار در ترجمه خیلی قشنگ نیست ولی تا جایی که بتوانم آن را حفظ می‌کنم. این نشست که کار مشترکی از پژوهشکده اسناد و انجمن علمی کتابداری و اطلاع رسانی و سرای اهل قلم بود، با پرسش و پاسخ حاضران به پایان رسید.

۲- خدمات نوین کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی در عصر وب ۱۲

نشست خدمات نوین کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی در عصر وب ۲، دومین کار مشترک پژوهشکده اسناد و انجمن علمی کتابداری و اطلاع‌رسانی و سرای اهل قلم بود که در پانزدهم اردیبهشت ماه از ساعت ۱۰:۳۰ تا ۱۲ با حضور دکتر محسن زین‌العابدینی، دکتر مریم پاکدامن نائینی و خانم نسرين نگاهبان برگزار شد. دبیری این نشست را محمد ایرانشاهی، رئیس گروه تحقیقات آرشیوی پژوهشکده اسناد بر عهده داشت.

ظهور اینترنت و فناوری‌های مرتبط به آن موجب ایجاد تغییری مهم در شیوه جست‌وجوی اطلاعات، برقراری ارتباط و همکاری کاربران کتابخانه شده است. همچنین گستره و عمق کارهایی که کاربران کتابخانه را قادر می‌سازد تا با استفاده از ابزارهای نوظهور فناوری ارتباطات و اطلاعات انجام دهند، روزانه در حال افزایش است. در نتیجه ما با یک محیط اطلاعاتی سروکار داریم که به واسطه فناوری اطلاعات و ارتباطات توانمند شده است. این محیط از مضامین قابل توجهی برای کتابخانه‌های تحقیقاتی و دانشگاهی برخوردار است زیرا این کتابخانه‌ها به محققان و پژوهشگرانی خدمات ارائه می‌کنند که در حیطه آخرین دستاوردهای رشته علمی خودکار می‌کنند. برای مثال، فناوری‌های نوین به محققان این امکان می‌دهند تا به راحتی، فوری و به‌ارزانی نسبت به جست‌وجو، شناسایی، انتخاب، کنترل، استفاده، ارسال و ذخیره اطلاعات اقدام کنند. در نتیجه این ابزارها وسیله‌ای جدید و چندمنظوره‌ای را برای پوشش نیازهای اطلاعاتی کاربران کتابخانه‌های دانشگاهی و تحقیقاتی ارائه می‌کنند. با افزایش آگاهی کاربران در این خصوص که رفتن به گوگل آسان‌تر از رفتن به کتابخانه است، کتابخانه‌ها با چالش‌های عظیمی در مورد شیوه ارائه خدمات مؤثر به این کاربران مواجه می‌شوند.

۱. کارشناسی ارشد علم اطلاعات و دانش‌شناسی رئیس گروه تحقیقات آرشیوی، پژوهشکده اسناد سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران؛
iranshahi.m@gmail.com



این چالش‌ها و امکانات زمینه بحث و گفت‌وگو در این نشست تخصصی بود. آقای دکتر زین‌العابدینی بیان داشتند فناوری‌های نوظهور به سرعت در حال تغییر مفاهیم بنیادی کتابداری و پیچیده‌تر کردن شرایط هستند. این مسائل باعث شده‌اند تا انتظارات جدیدی برای کاربردی‌تر شدن و سریع‌شدن پاسخ‌دهی به نیازهای مشتری و ارائه محصولات بهتر شکل بگیرد. شتاب گرفتن این تغییرات باعث شده است تا یافتن شیوه همگام‌شدن با تغییرات به عنوان شدیدترین چالش مخصوصاً برای کتابخانه‌های دانشگاهی و تحقیقاتی مطرح شود. برخی از ویژگی‌های خدمات کتابخانه که از سلف‌سرویس یا بی‌واسطگی، افزایش رضایت کاربر و بی‌نقص بودن نظیر کاربری راحت و دسترسی به عنوان مقوله‌هایی هستند که برای کاربر مدرن کتابخانه به اندازه کیفیت و قابلیت اعتماد محصولات ارائه‌شده از اهمیت برخوردار شده‌اند. دکتر زین‌العابدینی اشاره کردند با توجه به انتظارات دائماً در حال تغییر کاربران مخصوصاً در خصوص زمان و راحتی استفاده از خدمات و مجموعه‌های کتابخانه آن‌ها تمایل دارند تا به هر اطلاعاتی که می‌خواهند در هر زمان و مکانی دسترسی داشته باشند. آن‌ها می‌خواهند خدمات کتابخانه با سبک زندگی آن‌ها منطبق باشد نه اینکه آن‌ها بخواهند سبک زندگی خود را با خدمات کتابخانه انطباق دهند.

در ادامه خانم دکتر مریم پاکدامن به چالش پیش‌روی کتابخانه‌های دانشگاهی و مراکز پژوهشی در عصر وب ۲ اشاره کرد و بیان داشت این کتابخانه‌ها در حال حاضر با چالش اجبار برای برآورده‌ساختن نیاز کاربران زیادی روبه‌رو هستند که زمان و منابع اندکی در اختیار دارند. شرایط زمانی قابل‌توجه است که می‌بینیم حجم محتوای موجود در فضای اطلاعاتی دانشگاهی و تحقیقاتی رو به افزایش است. در نتیجه کتابخانه‌های دانشگاهی و تحقیقاتی بیش از هر زمان دیگری نیاز دارند تا ارزش خود را برای مؤسسات فرادستی خود اثبات کنند. با استفاده از فناوری‌های نوین می‌توان ابزارها و روش‌هایی را در اختیار کتابخانه‌های دانشگاهی و تحقیقاتی قرار داد که بتوانند به کتابدارها در برآورده‌ساختن و یا حتی پیشی گرفتن از انتظارات کاربران کمک کنند. کتابدارها برای اینکه بتوانند این موضوع را تحقق ببخشند، باید آمادگی بررسی و کشف قابلیت‌های این مدل جدید را داشته باشند و از آزمون آن در کتابخانه خود هراسی به دل راه ندهند.

سرکار خانم نسرين نگاهبان سخنران پایانی این نشست تخصصی به تجربیات خود در زمینه گردآوری، ساماندهی و اشاعه منابع آرشیوی در آرشیو ملی ایران اشاره کرد و نقش واسطه‌ای کتابداران و آرشیوداران در ارائه خدمات اطلاعاتی به کاربران در عصر اطلاعات را مورد توجه قرار داد. وی اظهار داشت کتابداران برای ارائه خدمات بهینه و مؤثر در این فضای نوین باید به دانش و مهارت‌های ویژه‌ای مانند آشنایی با فنون استفاده از نرم‌افزارها و



سخت‌افزارها، قوانین گزینش و ارزیابی منابع، توانایی جست‌وجو در شبکه پایگاه‌ها و بانک‌های اطلاعاتی، توانایی تجزیه و تحلیل مسائل و توانایی آموزش استفاده‌کنندگان مجهز شوند تا هر چه بهتر بتوانند نقش واسطه‌ای خود را میان منابع اطلاعاتی و کاربران ایفا کنند.

۳- کتاب‌های دیجیتالی: فرصت و چالش امروز جهان نشر

یکی دیگر از نشست‌های نمایشگاه کتاب که در سرای اندیشه برگزار شد نشست «کتاب‌های دیجیتالی: فرصت و چالش امروز جهان نشر» بود که با دبیری دکتر مجید تفرشی در پانزدهم اردیبهشت از ساعت ۱۰:۳۰ الی ۱۲ برگزار شد. در واقع در این نشست، تقابل و تعامل نشر و کتاب‌های دیجیتالی و کتاب‌های کاغذی و انتشار سنتی با سخنرانی آقایان جمشید کیانفر، مجید سماوی و غلامرضا عزیزی مورد بررسی قرار گرفت.

نخستین سخنران این نشست جمشید کیانفر سخن خویش را این‌گونه آغاز کرد که بحث چاپ دیجیتال و کتاب الکترونیک هر دو به ناشر و صنعت نشر لطمه زده‌اند. اگر سیر حضور چاپ را از دهه ۴۰ مروری بکنیم که از دستگاه استنسیل ترویج شده و بعد به دستگاه فتوکپی و زیراکس رسیده که نخستین ضربه به حق مؤلف زده شد و با پیدا شدن دستگاه‌های پیشرفته و در نهایت کتاب دیجیتال که به نوعی جانشین همه آن‌ها شد خیلی اتفاقات ناگوار پیش آمده است زیرا در شیوه سنتی از لحظه نگاشتن کتاب و ویراستاری، خرید کاغذ و در نهایت چاپ و مقوله حمل‌ونقل، شغل‌های بسیاری برای افراد وجود داشته که با دیجیتالی شدن چاپ کتاب و تولید کتاب دیجیتالی این نیروها بی‌کار می‌شوند.

کیانفر ادامه داد: بنده مخالف نشر الکترونیکی کتاب نیستم ولی مانند ساختن خانه‌ای از سقف است به جای ساختن از ریشه و پی که در نهایت بر سرمان فرو می‌ریزد.

وی تصریح کرد: در مورد کتاب‌های دیجیتالی هم که به رایگان در سایت‌ها برای دانلود قرار داده می‌شود نیز درست نیست و گاهی افراد چنین توجهی را برای این کار می‌آورند که مثلاً دانشجویان نمی‌توانند هزینه زیادی برای کتاب‌ها منظور کنند لذا این شیوه، کمک بزرگی برایشان است اما این دلیل مناسب نیست زیرا هر مسئله‌ای قانون و روش خود را دارد و هر کس در هر مرحله‌ای از زندگی باید برای مسائل مختلف هزینه بپردازد.

مجید سماوی در مورد موضوع نشست اظهار کرد: تکنولوژی آمده تا روش مکمل و شیوه مدونی ارائه دهد. زمانی خیلی از حسابداران نگرانی این را داشتند که کامپیوتر و برنامه‌های حسابرسی جایگزین آن‌ها شود و خیلی مقاومت‌ها در مقابل این تکنولوژی صورت گرفت.

وی ادامه داد: بحث جدید بود و کم‌کم قانع شدند که کامپیوتر و نرم‌افزارهای حسابداری ابزاری بیش نیست و یاریگر حسابداران است. بحث نشر دیجیتال و چاپ دیجیتال را باید



از هم جدا کرد. نشر دیجیتال موضوعی است که در آن آثار بدون اجازه ناشران و مؤلفان و تولیدکنندگان توزیع می‌شود و حق تألیف و حق معنوی آنان در نظر گرفته نمی‌شود.

وی افزود: اگر با کمی انصاف بنگریم متوجه می‌شویم که نشر دیجیتال به‌تنهایی نشر سنتی را موردِ ضربه قرار نداده است، نشر الکترونیکی یک نوع مکمل برای شیوه چاپ روی کاغذ محسوب می‌شود و اگر از ویژگی‌هایش به‌درستی استفاده شود، می‌توان از آن به‌عنوان ابزاری برای کنترل نشر غیرمجاز استفاده کرد. نشر الکترونیک هنوز در همه‌جای دنیا در حال پیشرفت است ما اگر به‌سمت نشر الکترونیک پیش برویم در رفع و یا کنترل نشر غیرمجاز می‌توان کمک کنیم مثلاً کتاب‌های الکترونیک به علاقه‌مندشدن مخاطبان از مجله کودکان و دانشگاهیان کمک زیادی کرده است.

سماوی در ادامه خاطرنشان کرد: ما به این مسئله به‌عنوان کمک به نشر فعلی نگاه می‌کنیم و اگر ناشران از همان ابتدا به‌عنوان یک واقعیت مفید نگاه می‌کردند و رفتار تدافعی نداشتند و در کل نگاه همکاری داشتند، می‌توانستند از این امر به‌عنوان دانش و ابزاری یاریگر در امر نشر استفاده کنند.

وی افزود: مسئله کاهش کار و نیروی کار را خیلی قبول نداریم ممکن است تغییری در روند کارهای قدیم انجام گرفته ولی تخصص‌های جدید ایجاد شده است. مسئله این است که نیروی کار ما نخواست و نتوانسته این دانش خود را افزایش دهد و تخصص لازم را بیاموزد لذا با مشکلاتی روبه‌رو می‌شوند.

وی اظهار داشت: قرار نیست نشر الکترونیک جایگزین نشر سنتی شود و نشر الکترونیک به نوعی می‌خواهد به وضعیت فعلی نشر در همه جای دنیا کمک کند. ما باید برای مملکت خودمان یک پلت‌فرم طراحی کنیم که با شرایط جامعه‌مان سازگاری داشته باشد و بتوانیم بیشترین انتظارات مؤلفان و ناشران و خوانندگان را برآورده کنیم و مشکلات را رفع کنیم.

غلامرضا عزیزی، رئیس پژوهشکده اسناد کتابخانه ملی در بخش نهایی نشست گفت: سه‌گونه تعریف از کتاب الکترونیک می‌توان گفت: یک گروه وسیله را مدنظر قرار دادند یعنی کتابی که توسط book reader قابل‌خواندن هستند و گروهی دیگر که بر اساس نرم‌افزار طراحی‌کننده این کتاب‌هاست و گروه سوم که روی سودآوری تکیه کرده‌اند یعنی کتاب‌هایی که با نشر الکترونیک قابل خرید و فروش هستند.

غلامرضا عزیزی افزود: کتاب الکترونیک کتابی است که توسط دستگاه الکترونیک به‌وجود بیاید و با دستگاه الکترونیک قابل‌خواندن باشد.

این نشست با پرسش و پاسخ حاضران به پایان رسید.



۴- ایران کی‌رایت: حقوق مادی و معنوی آثار فرهنگی

نشست ایران کی‌رایت حقوق مادی و معنوی آثار فرهنگی با سخنرانی و دبیری دکتر مجید تفرشی و سخنرانی افشین شحنه‌تبار و غلامرضا عزیزی روز یکشنبه ۱۶ اردیبهشت‌ماه در سرای اندیشه سی‌ویکمین نمایشگاه بین‌المللی کتاب تهران برگزار شد.



در این نشست افشین شحنه‌تبار، مدیر انتشارات شمع و مه با اشاره به آنکه موضوع کی‌رایت یک بحث تخصصی است که ماهیت آن با قانون که درباره آن اعمال می‌شود فرق دارد، اظهار کرد: عضوشدن ایران در کنوانسیون برن برای

ناشران ایرانی گران تمام شده است. به‌عنوان مثال ناشر ایرانی که در خارج از کشور فعالیت دارد با مشکلاتی روبه‌رو خواهد بود. بسیاری از ناشران ایرانی نمی‌توانند تحت عنوان نشر ایرانی با دیگر ناشران خارجی همکاری کنند. عضو نبودن ایران در برن باعث شده فرهنگ کشور کمتر شناخته شود. ما ناچاریم که به عضویت کنوانسیون برن دربیاییم. وی گفت: اینجانب به شخصه عضو نبودن ایران در کنوانسیون برن را مشکلی می‌دانم که مربوط به وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی و یا مجلس نیست و نیاز است که در این زمینه خود ناشران وارد عمل شوند، خوشبختانه گام‌هایی از سوی ناشران برداشته شده است، اما کافی نیست.



مدیر عامل انتشارات شمع و مه گفت: امیدی ندارم که این اتفاق به راحتی حل شود و چیزی نیست که در اختیار مجلس و یا وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی باشد و بسیار گسترده تر از آن است. مخالفان این جریان معتقدند ایجاد حفظ کپی رایت در ایران به شرایط نشر در کشور لطمه می زند و عضویت در برن می تواند برای صنعت نشر ضرر داشته باشد اما من معتقدم این امر می تواند حتی بازار خوبی را برای ناشران به وجود بیاورد.

وی در ادامه افزود: حتی از نظر مالی هم سنگینی چندانی برای صنعت نشر نخواهد داشت چون به راحتی می توان با ناشران خارجی همکاری کرد.

شحنه تبار درباره وضعیت کپی رایت در ایران گفت: اینکه برخی ناشران ایرانی آثار ناشران خارجی را به راحتی چاپ و عرضه می کنند باعث شده که ایران از این جهت وجه خوبی در کشورهای جهان نداشته باشد. بسیاری از ناشران خارجی دولت ایران را همسو با متخلفان کپی رایت می داند. چون دولت برنامه ای برای جلوگیری از افست ندارد. نباید فراموش شود که باتوجه به قیمت کاغذ، عضویت ایران در برن هیچ لطمه ای به صنعت نشر نمی زند. چنانچه اگر این اتفاق بیفتد نویسندگان هم شناخته می شوند. خوشبختانه برخی ناشران ما هم به صورت جداگانه این کار را می کنند.

شحنه تبار گفت: در صورت عضویت ایران در برن کتابها به زبانهای گوناگون از سوی ناشرانشان به راحتی در اختیار ناشران ایرانی قرار خواهد گرفت. اما وضعیت موجود این است که ناشران خارجی، ناشران ایرانی را در نقش یک سارق می بینند و این اصلاً برای دولت و ایرانیان خوب نیست. این فعال در عرصه کپی رایت درباره وظیفه دولت برای حفظ قانون کپی رایت گفت: ما می دانیم که دولت به تنهایی نمی تواند روندی را به وجود بیاورد که این شرایط تسهیل شود اما ناشران باید خودشان دست به کار شوند.

در ادامه این نشست، مجید تفرشی، تاریخ نگار و پژوهشگر گفت: ما با انواع نقض قوانین کپی رایت در کشور مواجه هستیم، اولین نقض این است که حقوق معنوی دانشجو توسط اساتید رعایت نمی شود به طوری که برخی از اساتید که حتی یک بار هم مقاله دانشجو را مطالعه نکرده اند به اسم خودشان آن مقاله را ثبت می کنند، دومین نقض این است که ناشری اقدام به نقض حقوق ناشر دیگر کرده است و سومین نقض هم مربوط به نقض حقوق نویسنده توسط نویسنده است و چهارمین نقض هم توسط مربوط به رعایت نکردن حقوق مؤلف توسط ناشر است.

دکتر تفرشی اظهار کرد: متأسفانه در کشور ما برخی این گونه تلقی می کنند که در صورتی که در اثرشان نام مؤلف قید شود این نشانه بیسوادی است در صورتی که این نشانه احترام و اعتبار آن اثر است. وی با اشاره به قدمت ۵۰ ساله کپی رایت در ایران تصریح کرد: رعایت حال



مؤلفان همواره مخالفان و موافقانی داشته است؛ به اعتقاد مخالفان ورود صنعت کپی‌رایت به ایران موجب شد که صنعت نشر در ایران محدود شود.

سخنران بعدی غلامرضا عزیزی بود که در ادامه گفت: کپی‌رایت طرفداران و منتقدان زیادی در کشور دارد اما لازم به ذکر است که حداقل ۴ قانون حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان در کشور تصویب شده است. علی‌ای حال متأسفانه بزرگترین مشکل درباره کپی‌رایت را در داخل کشور داریم. هنوز حقوق پدیدآورندگان داخلی در این خصوص نقض می‌شود. از رونویسی پایان‌نامه گرفته تا کپی کتاب‌های تألیفی و ترجمه، در واقع انواع و اقسام دزدی‌ها انجام می‌شود.



رئیس پژوهشکده سازمان اسناد و کتابخانه ملی گفت: چیزی که اتفاق می‌افتد این است که سازوکار پیگیری حق مؤلفان در ایران پیچیده است. عدم پیگیری موارد نقض کپی‌رایت در محیط‌های ایران باعث شده که این تخلف به راحتی صورت بگیرد. نقض کپی‌رایت در دانشگاه‌ها هم به وفور یافت می‌شود و متناسب‌نبودن تنبیهات دانشگاهی باعث شده تا این جریان قوت گیرد.

وی درباره کتاب‌های دیجیتالی هم گفت: توزیع غیرقانونی دیجیتالی کتاب هم عاملی شده که نقض کپی‌رایت راحت‌تر از گذشته انجام شود. کتاب‌های پرفروش به صورت تقلبی وارد بازار کتاب می‌شوند و بدون هیچ نگرانی متخلفان به این فعالیت می‌پردازند. البته این امر به نقص قوانین و مقررات بازمی‌گردد. قوانین و مقرراتی برای جلوگیری از این امر وجود دارد

اما متأسفانه در برخی موارد احساس می‌شود متناسب با این امر نیست. فراموش نباید کرد که سرقت‌های علمی بعضاً شاکیهایی هم دارد و در این زمینه جلسات دادگاه هم برگزار می‌شود اما بیشتر نویسندگان از دنبال کردن حقوقی مسئله می‌پرهیزند و به نوعی خود در ضایع شدن حق‌شان نقش دارند. شاید به نظرشان این کار به هر دلیل ارزش پیگیری ندارد.

عزیزی افزود: متأسفانه برخی مراکز دانشگاهی و کتابخانه‌های بزرگ برای استفاده دانشجویان کتاب‌ها را اسکن می‌کنند و به راحتی در اختیار افراد قرار می‌دهند که این امر خود باعث شده کپی‌رایت به راحتی در داخل ایران نقض شود. این فعالیت شاید به ظاهر مثبت باشد اما تأثیرات منفی آن بیشتر از اثرات مثبت آن است. وی گفت: برخی کتابخانه‌های دیجیتال بدون پرداخت هیچ هزینه‌ای به مؤلف و ناشر تأسیس شده‌اند. جریان آزادسازی دانش در کشور ما خوب جا نیفتاده است و باعث تضعیف حقوق نویسنده و ناشر شده است. به گفته عزیزی برخی فکر می‌کنند اسناد هیچ حقوق معنوی ندارد اما برای سازمان مربوط دارای حقوق معنوی است.

شحنه‌تبار در ادامه گفت: واقعیت این است که مشکل ما نبود قانون است اگر قانون داشته باشیم شرایط بهتر می‌شود. ما در داخل ایران هم قانون کپی‌رایت نداریم و دستان برای این نوع تخلفات باز است. اما برای تبادلات جهانی باعث می‌شود دستان بسته شود. وی گفت: ۹۹ درصد ناشران حق و حقوق نویسندگان خارجی را رعایت نمی‌کنند. وجه فرهنگی و اجتماعی که این امر برای ایران در صورت عضویت در کنوانسیون برن به وجود می‌آورد بسیار ارزشمند است. قانون در کشورهای دیگر به قدری از اثر نویسنده حمایت می‌کند که هرگونه کپی‌برداری هر چند جزئی باید با اجازه قانون و مؤلف انجام شود. مشکل ما در قانونگذاری است و ما باید در این امر وارد چارچوب‌ها شویم.^۱

۵- نشست صمیمانه با حضور دانشجویان، اساتید و آرشیوداران به مناسبت هفته اسناد^۲

در روز یکشنبه شانزدهم اردیبهشت ۱۳۹۷ کمیته آرشیو انجمن کتابداری و اطلاع‌رسانی در ساختمان سالن دکتر پرهام ساختمان آرشیو ملی، سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران با همکاری فصلنامه علمی دانشجویی آرشیو دانشگاه الزهرا و پژوهشکده اسناد تشکیل جلسه داد. در این جلسه که با حضور آقایان دکتر فریبرز خسروی، دکتر رضایی شریف‌آبادی، غلامرضا عزیزی، دکتر ایرانشاهی، خلیل محمدمدادی، جلال طاهری، خانم‌ها دکتر احمدی فصیح، شفیقه نیک‌نفس و جمعی از همکاران پژوهشکده اسناد، دانشجویان و اساتید محترم رشته مطالعات آرشیوی از دانشگاه تهران و دانشگاه الزهرا تشکیل شد، ضرورت

۱. <http://www.ibna.ir/fa/doc/report/260675>

۲. زهرا ضرغامی، کارشناسی ارشد زبان انگلیسی، پژوهشگر پژوهشکده اسناد؛ zarghami_z@yahoo.com



تشکیل کمیته آرشیو انجمن کتابداری و اطلاع‌رسانی و برگزاری کنگره متخصصان علوم اطلاعات در سال جاری مورد بحث و بررسی قرار گرفت. محورهای اصلی این نشست عبارت بود از:

- خوش‌آمدگویی به حاضران، ارائه گزارش مختصر از روند کار کمیته و معرفی موضوع جلسه امروز (آقای عزیزی)؛

- معرفی دو گزاره اصلی درباره کمیته آرشیو: الف- ضرورت تشکیل کمیته به‌عنوان یک نهاد مردم‌نهاد مستقل از دولت به‌منظور ارتقای عملکرد آن و حرکت به‌سوی جامعه مدنی مقوم و ب- عقب‌ماندگی و به‌روز نبودن در حوزه علم آرشیو و حتی در حوزه علم کتابداری و ضرورت همگام‌سازی حرکت این حوزه‌ها در کشور با پیشرفت‌های روز دنیا در این حوزه‌های علمی (آقای دکتر خسروی)؛

- بحث و بررسی درباره نقش مشکلات صنفی، نبود روحیه انتقادپذیری، خودبرتربینی، نبود علاقه عمومی به توزیع دانش و تمایل به در انحصار نگاه داشتن دانش در عقب‌ماندگی علمی در حوزه آرشیو و کتابداری (دکتر خسروی)؛

- معرفی کارهای انجام‌شده برای پیشرفت و ارتقای علوم آرشیوی در ایران از جمله پیشنهاد بنیان‌گذاری رشته مطالعات آرشیوی در دانشگاه تهران و دانشگاه الزهرا (دکتر رضایی شریف‌آبادی)؛

- معرفی موضوع اصلی کنگره آتی متخصصان علوم اطلاعات تحت عنوان «آموزش در آرشیو و کتابداری» (دکتر رضایی شریف‌آبادی)؛

- انتقاد از تغییر تاریخ روز اسناد ملی از روز ۱۷ اردیبهشت به روز ۱۹ اردیبهشت و ادغام آن با روز میراث مکتوب و پاسداشت شیخ کلینی و عدم برنامه‌ریزی مناسب برای برگزاری مراسم در این روز (دکتر رضایی شریف‌آبادی)؛

- انتقاد از عدم برنامه‌ریزی مناسب برای شناساندن و معرفی آرشیو در سطح جامعه از مسئولان و سازمان‌های دولتی تا دانشگاه‌ها و دانشجویان و عامه مردم (دکتر رضایی شریف‌آبادی)؛

- تأکید بر ضرورت معرفی مأموریت‌ها، اهداف، وظایف و کارکردهای آرشیو در سطح جامعه (دکتر خسروی)؛

- تأکید بر ضرورت همکاری نزدیک میان آرشیوداران، کتابداران، متخصصان رشته تاریخ و سایر متخصصان موضوعی برای پیشبرد اهداف آرشیو (دکتر رضایی شریف‌آبادی و دکتر خسروی)؛

- مطرح کردن مشکل استخدام فارغ‌التحصیلان رشته آرشیو در مراکز و سازمان‌های دولتی (دانشجویان رشته مطالعات آرشیوی)؛



- پیشنهاد واگذاری طرح‌های آرشیوی به نهادهای خارج از سازمان از جمله دانشگاه‌ها و استفاده از دانشجویان رشته مطالعات آرشیوی به‌عنوان همکار طرح (دکتر احمدی فصیح)؛
- پیشنهاد برگزاری نشست‌های مشترک بین آرشیوداران و مسئولان و تصمیم‌گیرندگان در سازمان‌های دولتی و خصوصی برای معرفی آرشیو و لزوم حضور آرشیودار در مراکز مرتبط (خانم بهارلو)؛
- مطرح کردن موضوع تجمیع مراکز کتابخانه‌ای، آرشیوی و موزه‌ای از سوی ایفلا به‌منظور بهینه‌سازی فرایند حفاظت و نگهداری از مجموعه‌های تحت مالکیت آن‌ها (دکتر خسروی)؛
- لزوم تمرکز بر کار اتوماسیون‌های اداری، فراداده‌ها، اسناد الکترونیکی و اسناد و مدارک در قالب غیر کاغذی (دکتر رضایی شریف‌آبادی)؛
- لزوم تغییر دیدگاه عموم مردم نسبت به جایگاه آرشیو و بایگانی در کشور و نشان دادن نقش مؤثر و مهم آرشیودار در نظام اداری (دکتر خسروی)؛
- لزوم تعامل بیشتر بین آرشیوداران برای رسیدن به همگرایی فکری و کاری (خانم سلطانی- دانشجوی مطالعات آرشیوی دانشگاه الزهراء)؛
- لزوم ایجاد همگرایی بین دستگاه‌های دولتی از طریق معرفی فراداده‌های یکسان برای تولید اسناد (خانم کبیری- آرشیو صدا و سیما).

مصوبات

- برگزاری منظم و مداوم جلسات کمیته (حداقل ماهی یک یا دو بار)؛
- تعیین سرفصل‌های مقالات و ارائه‌دهندگان در کنگره آتی؛
- برنامه‌ریزی برای تقویت فرهنگ آرشیوی از پایین‌ترین سطوح آموزشی کشور (در سطح مدارس) تا دانشگاه‌ها و سازمان‌ها و نهادهای دولتی و خصوصی؛
- برنامه‌ریزی برای توانمندسازی دانشجویان مطالعات آرشیوی و کتابداری.

دستور جلسه آینده:

- بررسی موضوعات مطرح‌شده برای ارائه در کنگره.



۶- آسیب‌شناسی تاریخ شفاهی در ایران^۱

نشست آسیب‌شناسی تاریخ شفاهی در ایران در نوزدهم اردیبهشت ۱۳۷۹ از ساعت ۱۰:۳۰ تا ۱۲:۳۰ در سالن فرهیختگان نمایشگاه بین‌المللی کتاب تهران برگزار شد. مجری این نشست شفیقه نیک‌نفس و سخنرانان آن دکتر سید امیر مسعود شهرام‌نیا، دکتر مجید تفرشی، محسن کاظمی و غلامرضا عزیزی بودند.

دکتر محسن کاظمی، نویسنده و پژوهشگر در نشست آسیب‌شناسی تاریخ شفاهی در ایران که در گفت: نزدیک به سه دهه تاریخ شفاهی لازم است که ببینیم چه کردیم، چه راهی پیمودیم، چه گره‌ای از مشکلات باز کردیم. آسیب‌شناسی تاریخ شفاهی فصل‌های متعدد دارد، مباحث مربوط به آسیب‌شناسی حساس است. دکتر کاظمی با اشاره به ضرورت مهندسی اطلاعات در تاریخ شفاهی بیان کرد: برای یک بنای فکری و صنعتی مواد و اطلاعاتی نیاز داریم که باید به‌درستی معماری و مهندسی شود تا بتواند به‌درستی استفاده شود، ساماندهی هم به لحاظ کیفی است و هم کمی. باید دقت‌های لازم به فرایند تاریخ شفاهی از مرحله سوژه‌یابی، پیشا تحقیق و پسا تحقیق و آرشیو داشته باشیم. برای اینکه به لحاظ کیفی کار خوب و درخوری داشته باشیم نیاز به آموزش و تجربه داریم. آنچه امروز در کشور تولید می‌شود ناظر به هیچ‌یک از این مراحل نیست. بسیاری سریع، هیجانی و برآمده از یک سری نیازهای فوری جامعه است.



این نویسنده و پژوهشگر تصریح کرد: انتخاب سوژه بسیار مهم است، اینکه پیرامون سوژه چه اطلاعاتی داریم مهم است به تاریخ شفاهی مصاحبه فعال می‌گویند، به فرایند احصای اطلاعات از ذهن مصاحبه‌شونده باید توجه شود. کسی که

مصاحبه می‌کند باید سواد جامعه‌شناسی و روانشناسی داشته باشد و از تمام مسائل اطلاعات متوسطی داشته باشد. چنین شخصی باید هوش متوسط به بالا داشته باشد که بتواند اطلاعات را احصا کند.

دکتر کاظمی خاطرنشان کرد: نیاز داریم به لحاظ کیفی اطلاعات را ساماندهی کنیم. بحث راستی‌آزمایی پیش می‌آید باید اعتبارسنجی صورت گیرد. با پژوهش‌ها در پسا تحقیق باید اطلاعات را راستی‌آزمایی کنیم، به جریان آرشیو باید از لحاظ کیفی نگاه کنیم. ساماندهی

۱. شفیقه سادات نیک‌نفس، کارشناسی‌ارشد تاریخ، رئیس گروه اطلاع‌رسانی منابع دیداری و شنیداری؛ shafiqhehniknafs@yahoo.com



اطلاعات ما را به سمت آرشیو می‌برد، اگر در آرشیو اطلاعات را درست ساماندهی نکنیم در تدوین دچار مشکل می‌شویم^۱.

دکتر امیرمسعود شهرام‌نیا، قائم‌مقام سی‌ویکمین نمایشگاه بین‌المللی کتاب تهران در نشست آسیب‌شناسی تاریخ شفاهی ایران گفت: برای همه کشورها حفظ و نگهداری میراث فرهنگی ارزشمند است. میراث مکتوب می‌تواند به حفظ میراث فرهنگی بهتر کمک کند، این وظیفه به عهده سازمان اسناد ملی گذاشته شده است.



دکتر شهرام‌نیا بیان کرد: امروز از چند جهت خوشحالم یکی اینکه روز اسناد ملی است و من به این روز علاقه‌مندم زیرا در این حوزه فعالیت کردم. حوزه تخصصی من علوم سیاسی است نه تاریخ اما به تاریخ علاقه دارم و در این خصوص با دوستان همکاری کردم و پروژه‌ای به نام تاریخ شفاهی ایران معاصر شکل گرفت. متأسفانه بسیاری از رجال که تاریخ را ساختند در حال رفتن از دنیا هستند و فرصت و انگیزه نگارش وقایع پیرامون خود را نداشتند.

وی اظهار داشت: در فاصله سه سال که در قالب پروژه همکاری کردیم ۳۶۰ ساعت کار مصاحبه با رجال صورت گرفت که در حال حاضر بین ما نیستند. تاریخ‌نگاری و ضبط گفت‌وگو محدود به گفت‌وگوهای صوتی نشد، تلاش شد این گفت‌وگوها کامل باشد و کار تصویری خوبی نیز انجام گیرد. به فهرستی که از مصاحبه‌ها بود نگاه می‌کردم و دیدم ۸۰ درصد آن افراد امروز نیستند، این نشان می‌دهد که در حوزه تاریخ شفاهی باید بجنبیم تاریخ شفاهی امروز جدی‌تر شده، تاریخ شفاهی فرزند بالغ و رشیدی شده و دارد جدی‌تر به آن نگاه می‌شود، این فرزند بالغ و رشید شده و دارد جدی‌تر به آن

1. <http://www.shabestan.ir/detail/News/704370>



نگاه می‌شود. تاریخ شفاهی هم به‌عنوان روش و هم به‌عنوان شاخه مطالعات تاریخ شناخته شده است. قائم مقام سی‌ویکمین نمایشگاه بین‌المللی کتاب با بیان اینکه تاریخ شفاهی تقریباً جان گرفته است، تصریح کرد: در دانشگاه‌ها به تاریخ شفاهی توجه جدی‌تر و پررنگ‌تری شده، تجربه‌های بین‌المللی خوبی در مورد تاریخ شفاهی ایران انجام شده است. خوشبختانه می‌توان گفت گنجینه تاریخ شفاهی ایران پربارتر شده است. کار تاریخ شفاهی خیلی سخت است. دسترسی به قالب رجالی که می‌خواهیم سراغ آن‌ها برویم به‌دلیل کهولت سن و چندشغله بودن سخت است. ثبت و نگارش تاریخ جنگ تحمیلی نیازمند توجه بیشتر است. یک مشکل جدی در این زمینه مسئله قدسی بودن چهره‌های نورانی رزمندگان اسلام است و این مسئله گاهی ثبت وقایع را دشوار می‌کند. در قدسی بودن چهره رزمندگان شکی نیست اما این مسئله نباید مانع ثبت و ضبط درست تاریخ ما شود. جا دارد از سازمان اسناد ملی و مجموعه تاریخ شفاهی این سازمان تشکر کنم، مخلص‌ترین و پرتلاش‌ترین همکاران را در این سازمان داشتم.^۱

سخنران پایانی غلامرضا عزیزی بود. وی در ادامه نشست گفت: تاریخ شفاهی در کشورمان با مشکلاتی مواجه است. از آفت‌های تاریخ شفاهی این است که حافظه ناپایدار است و کتمان، فراموشی و غلو همیشه هست. عدم تسلط بر موضوع و عدم شناخت سوژه از جمله مسائلی است که در پروژه‌های تاریخ شفاهی دیده می‌شود. اما یکی از آفت‌های تاریخ شفاهی در ایران به‌نظر من رشد فرهنگ کتمان در کنار فرهنگ شفاهی است. آقای عزیزی تصریح کرد: می‌گویند ما ایرانیان فرهنگمان شفاهی هست، من با این مخالف هستم. فرهنگ شفاهی ما از چند چیز تأسی یافته است. منسوب است به پیامبر اکرم (ص) که فرمودند پنهان کن راهت را، پولت را، روش و مذهب را؛ که مولانا این را در قالب یک شعر بیان کرده است. در کنار فرهنگ شفاهی‌مان فرهنگ کتمان رشد کرده است. این فرهنگ کتمان یکی از آفات تاریخ شفاهی ایران است. یک عالمه تابوی گفتاری در فرهنگ ایرانی داریم که حتی نمی‌شود در تلویزیون در موردش صحبت کرد.

رئیس پژوهشکده اسناد با بیان اینکه خودسانسوری در همه جوامع وجود دارد، اظهار داشت: در جوامعی که میزان راحتی‌شان کمتر است خودسانسوری بیشتر وجود دارد. کتمان آگاهانه در تاریخ شفاهی آفت محسوب می‌شود، کتمان آگاهانه تاریخی ریشه‌دار که در اشعار ما خود را نشان می‌دهد. کتمان در بسیاری از اشعار و ضرب‌المثل‌ها آمده است:

زبان سرخ سر سبز می‌دهد بر باد.

زمانه مرا گفت خشم خویش دار نگاه کرا زبان نه به بند است، پای در بند است

باید بررسی شود که آیا نوشتن ما و اینکه می‌گوییم فرهنگ ما شفاهی هست و کمتر سراغ خاطره‌نویسی رفتیم به این علت است که به ما گفته‌اند نگو و ما را از گفتن نهی کردند. این مسئله باید مورد بحث و بررسی قرار گیرد.^۲

1. <http://www.shabestan.ir/detail/News/704371>

2. <http://www.shabestan.ir/detail/News/704376>



گزارش برگزاری مراسم بزرگداشت روز اسناد ملی و میراث مکتوب

به مناسبت روز اسناد ملی و میراث مکتوب، در روز ۱۹ اردیبهشت سال جاری مراسمی در گرامیداشت این روز در ساختمان آرشیو ملی ایران برگزار شد.



سخنران نخست این مراسم دکتر فریبرز خسروی، معاون پژوهش و منابع دیجیتال و سرپرست معاونت اسناد بود که با اشاره به نقش سازمان‌های اسنادی، آرشیوها و کتابخانه‌ها



در حوزه توسعه و پیشرفت جوامع گفت: در سطح جهانی می‌توان دانشگاه‌ها را به نسل‌های مختلفی تقسیم کرد. نسل اول دانشگاه‌های آموزش‌محوری هستند که تولیدگر مدرک هستند و در حوزه‌های تخصصی نیز، آگاهی و دانش مختصری تولید می‌کنند. نسل دوم دانشگاه‌های پژوهش‌محور هستند و آموزش مبتنی بر پژوهش را دنبال می‌کنند. نسل سوم نیز دانشگاه‌های کارآفرین هستند؛ دانشگاه‌هایی نقاد و خلاق که جامعه را به سمت توسعه پایدار سوق می‌دهند.



وی در ادامه چنین اظهار داشت که: موتور اصلی مدرسه و دانشگاه، کتابخانه و مراکز آرشیوی است. به‌ویژه وقتی در حوزه علوم انسانی سخن می‌گوییم. در این حوزه نیازی به آموزشگاه و کارگاه نیست. کتابخانه‌ها و مراکز آرشیوی، کارگاه اندیشه‌ورزی در حوزه علوم انسانی هستند. هرچه کتابخانه‌ها و مراکز آرشیوی بتوانند اطلاعات سره را از ناسره تشخیص دهند، و با فراهم‌آوری، پردازش و اطلاع‌رسانی درست در خدمت نهادهای دانشگاهی قرار گیرند، در حوزه دانش نیز قوی‌تر خواهیم بود. لذا این سازمان به‌عنوان تنها متولی قانونی این امر، باید جریان انتقال اطلاعات از سایر سازمان‌ها به آرشیو ملی ایران را تسهیل کند. به‌همین‌منظور، برای سازمانی که به‌صورت ذاتی و حاکمیتی بنا دارد تا حافظ آثار و اسناد باشد، تمهیداتی اندیشیده شده و امیدواریم در سال جدید که قرار است برنامه جامع اسناد در سطح ملی آغاز شود، بتوانیم زمینه‌ای را فراهم کنیم تا بدون پایمال‌شدن برخی ارزش‌ها و آثاری که به‌دلیل سوء‌پردازش به‌دست محققان نرسیده است، اقدامات مؤثرتری را انجام دهیم.



سخنران بعدی دکتر اکبر ایرانی، مدیرعامل مؤسسه میراث مکتوب و عضو کمیته ملی حافظه جهانی بود. وی با تبریک روز بزرگداشت شیخ کلینی و همچنین روز «اسناد ملی و میراث مکتوب»، گفت: فعالیت کتابخانه‌ها در جمع‌آوری و فهرست‌نویسی نسخ خطی، زمینه پژوهش را برای مؤسسات پژوهشی فراهم می‌کنند. البته هنوز بسیاری از نسخ خطی فهرست‌نویسی نشده‌اند و ما از موجودیت این نسخ اطلاعات چندانی نداریم. او با اشاره به اینکه ربع قرن از تأسیس مؤسسه میراث مکتوب گذشته است، اظهار کرد: در این ۲۵ سال، در جهت احیای متون تلاش کردیم و در این مدت نیز ۴۰۰ جلد از متون کهن را منتشر کرده‌ایم.

مدیرعامل مؤسسه میراث مکتوب با یاد کردن از ایرج افشار، محمدتقی دانش‌پژوه، آقابزرگ تهرانی، محدث ارموی و سایر کسانی که راه پژوهش را هموار کردند، خاطرنشان کرد: توانستیم علی‌رغم فراز و نشیب‌های بسیار در حوزه فرهنگ، کارمان را ادامه داده و یک جریان یا نهضت میراث مکتوب و نسخ خطی در کشور ایجاد کنیم. او تأکید کرد: از رهگذر احیای متون و انتشار اسناد بهره‌برداری‌های زیادی در راه احقاق هویت تاریخی می‌توان انجام داد و با احیای متون تاریخی می‌توانیم تاریخ ادبیات و علم را نیز بازنگری کنیم.

در ادامه مراسم به مناسبت گرامیداشت روز اسناد ملی و با عنایت به اینکه سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران در اجرای قانون تأسیس سازمان، مصوب ۱۳۳۹/۲/۱۷ مکلف به جمع‌آوری و حفظ اسناد ملی و فراهم آوردن شرایط و امکانات مناسب برای دسترسی عموم به این اسناد و پرونده‌هاست، از شماری از فعالان این حوزه تقدیر شد. با عنایت به بررسی گزارش عملکرد دستگاه‌ها در سال گذشته، تلاشی مضاعف و تحسین‌برانگیز در جهت ارتقای سطح کمی و کیفی مدیریت امور اسناد، نظارت، بازرسی، نگهداری و انتقال اسناد آرشیوی به گنجینه اسناد ملی ایران



مشهود بود، لذا سازمان در این روز ضمن تأکید مجدد بر رعایت قانون و مقررات اسناد ملی ایران در کلیه دستگاه‌ها و اعلام مراتب تقدیر و تشکر خود از همه دستگاه‌های فعال در زمینه مدیریت اسناد، دستگاه‌های زیر را به نمایندگی از جانب همه آنان مورد تشویق و تقدیر قرار داد:

ردیف	نام دستگاه	نام و نام خانوادگی	پست مقام حاضر جهت دریافت لوح تقدیر
۱	وزارت صنعت، معدن و تجارت	مهدی رحیمی	کارشناس مسؤول اسناد وزارت صنعت، معدن و تجارت
۲	وزارت امور اقتصادی و دارایی	حسین حاجی‌سلطانی	کارشناس ارشد بررسی اسناد وزارت امور اقتصادی و دارایی
۳	سازمان حج و زیارت	امیرحسین نصیری	رئیس اداره دبیرخانه و آرشیو سازمان حج و زیارت
۴	سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی	مهری افراشته	کارشناس اسناد حراست سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی
۵	شرکت بیمه البرز	مجید نادری	عضو هیئت‌مدیره و قائم مقام مدیرعامل شرکت بیمه البرز
۶	وزارت جهاد کشاورزی	رضا غلامزاده	رئیس گروه بررسی اسناد و مدارک دفتر وزارتی



همچنین سازمان ضمن سپاسگزاری از همه کارشناسان معاونت اسناد ملی ایران، مراتب تقدیر و تشکر ویژه خود را از همه کارشناسان سازمان اعلام و آرشیوداران زیر را به نمایندگی از جانب همه آنان مورد تشویق و تقدیر قرار داد:

ردیف	نام کارشناس	واحد سازمانی
۱	عبدالله کوهساریان	اداره کل فراهم‌آوری و ارزشیابی اسناد
۲	علیرضا حسینی‌آشتیانی	اداره کل فراهم‌آوری و ارزشیابی اسناد
۳	نجمه‌سادات امامی	اداره کل توصیف و پردازش اسناد ملی
۴	محمد بیاتی	اداره کل توصیف و پردازش اسناد ملی
۵	ابوالفضل شریفی‌فرد	اداره کل مرمت و حفاظت
۶	شهربانو کوهساریان	اداره کل مرمت و حفاظت
۷	مسعود اسماعیل‌حسینی	اداره کل خدمات آرشیوی
۸	اعظم فلاح	اداره کل خدمات آرشیوی



سخنران پایانی مراسم سرکار خانم دکتر اشرف بروجردی بود. ایشان در آیین بزرگداشت روز «اسناد ملی و میراث مکتوب»، با بیان اینکه امیدواریم بتوانیم گوشه‌ای از تلاش‌های کسانی را که در حفظ میراث مکتوب این سرزمین ایفای نقش می‌کنند، ارج نهیم خاطر نشان



کرد: اسناد هر ملت در حکم شناسنامه آن ملت‌اند و آنچه امروز در اختیار ماست، تعیین‌کننده سابقه و دیرینه این سرزمین است. اسناد نقش مهمی در ایجاد فضای اعتمادسازی ایفا می‌کنند. او با تأکید بر اسناد مکتوب و موضوع کتابت تصریح کرد: در قرآن کریم نیز آمده است که وقتی می‌خواهید چیزی را به کسی امانت دهید، دو فرد عادل آن را ثبت کنند؛ زیرا نگاشتن ماندگاری به‌همراه دارد. اگرچه امروز موضوع دیجیتال‌سازی و الکترونیکی‌شدن اسناد نیز مطرح است اما برخی مخاطرات اسناد الکترونیکی را نیز تهدید می‌کند. به همین دلیل تأکید من بر این است که کتابت اسناد را ماندگارتر خواهد کرد.

رئیس سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران با اشاره به ارتباط اسناد و توسعه پایدار تصریح کرد: سند، بار شفاف‌سازی و روشن‌گری یک اقدام، یک تصمیم و تلاش را به‌همراه دارد و این امر، زمینه‌ساز اعتماد عمومی خواهد شد و اعتماد عمومی نیز، افزایش تعاملات اجتماعی را به‌همراه داشته و در نهایت به توسعه پایدار در جوامع منجر می‌شود. تا زمانی که مردم به تصمیمات مسئولین بی‌اعتماد باشند، نمی‌توان در آن جامعه از توسعه و پیشرفت سخن گفت. او ادامه داد: اسناد نقش مهمی در ایجاد فضای اعتمادسازی ایفا می‌کنند؛ وقتی سندی موجود باشد، می‌توانید به آن مراجعه و آن را مبنای اعتماد و عمل خود قرار دهید.



مشاور رئیس‌جمهور در بخش دیگری از سخنان خود اظهار کرد: امروز وظیفه حفاظت و نگهداری از اسناد به عهده آرشیو ملی ایران است و کسانی که در این عرصه گام برمی‌دارند، نباید جایگاه‌هایی موازی با آرشیو ملی تعریف کنند. امروز نهاد ریاست‌جمهوری و سایر دستگاه‌ها باید متحد شوند و از این سازمان مطالبه کنند تا به بهترین نحو ممکن از اسناد ملی صیانت کنند.





گزارشی از نمایشگاه‌های سیار برگزار شده اداره کل خدمات آرشیوی (گروه ارتباطات آرشیوی) در بهار ۱۳۹۷

فریبا امیری^۱ و زهرا جاویدی^۲

معرفی اسناد با موضوعات مختلف از جمله وظایف مهم آرشیو ملی است. در همین راستا سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران (معاونت اسناد)، به مناسبت‌های مختلف اقدام به برگزاری نمایشگاه به صورت سیار در مراکز تحت پوشش و سایر مراکز علمی پژوهشی می‌کند. یکی از بزرگترین رسالت‌های تعریف شده برای آرشیوهای ملی، معرفی اسناد موجود به مخاطبان است. در راستای تحقق این هدف، گروه ارتباطات آرشیوی سازمان اسناد کتابخانه ملی ایران به مناسبت‌های مختلف اقدام به معرفی اسناد در قالب نمایشگاه و برگزاری آن در مراکز مختلف تحت پوشش و سایر مراکز علمی، پژوهشی و فرهنگی کرده است. در این گزارش عناوین نمایشگاه‌های برگزار شده در بهار ۱۳۹۷ به همراه فهرست اسناد معرفی شده، تقدیم علاقه‌مندان به سند می‌شود.

نمایشگاه نوروز

هم‌زمان با آغاز سال نو گروه ارتباطات آرشیوی نمایشگاهی از اسناد با موضوع نوروز آماده و برای برگزاری نمایشگاه به شعب دوازده‌گانه سازمان ارسال کرد. این نمایشگاه شامل ۲۴ عنوان سند در قالب ۳۵ برگ بوده است. قدیمی‌ترین اسناد معرفی شده در این نمایشگاه مربوط به دوره قاجار و جدیدترین اسناد مربوط به جمهوری اسلامی است.

۱. کارشناس برنامه‌ریزی و بررسی اسناد

و مدارک، اداره کل خدمات آرشیوی،

سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران؛

amirifariba42@yahoo.com

۲. کارشناس بررسی اسناد و مدارک کشور،

اداره کل خدمات آرشیوی، سازمان اسناد و

کتابخانه ملی ایران؛

z.javid@yahoo.com



یکی از قدیم‌ترین اسناد معرفی‌شده در این نمایشگاه مکاتبه وزارت دربار اعظم با وزارت مالیه، در خصوص ضرب مسکوکات طلا و نقره به مناسبت عید نوروز و محاسبه قیمت آن در بودجه سلطنتی سال بعد که مربوط به سال ۱۲۹۶ ش. است. این سند روی کاغذ دولتی با سرشناسه وزارت دربار با خطی خوش و ذکر تاریخ قمری نگاشته شده است، بیانگر سنت قدیمی و مرسوم ایرانیان در دادن هدیه در زیباترین شکل خود است. طبق متن مقرر می‌شود برای عید نوروز مسکوکاتی از طلا و نقره از سوی وزارت مالیه ضرب شود. این مسکوکات شامل: اشرفی، پنج‌هزار ریالی، دوهزاری طلا و شاهی سفید بوده که پس از ضرب می‌بایست چند روز قبل از عید به دربار ارسال و هزینه آن در بودجه فروردین سلطنتی منظور شود. البته لازم به یادآوری است که این مسکوکات برای توزیع عمومی نبوده، بلکه استفاده خاص آن مربوط به مراسم سلامی بوده که به مناسبت عیدنوروز در دربار برگزار می‌شده و صاحب‌منصبان مختلف از عطای شاهی برخوردار می‌شدند. عنوان‌های دیگر اسناد این نمایشگاه عبارتند از:

تلگراف امین‌السلطان به عباس‌میرزا نایب‌الایاله در خصوص ارسال پنجاه تومان پیشکشی نوروزی قم، ۲۷ رجب؟؛ تلگراف امین‌الملک به اعتضادالدوله، در خصوص لزوم ارسال پنجاه تومان پیشکشی معمول عید نوروز برای شاه و پاسخ اعتضادالدوله مبنی بر ارسال آن مبلغ تا قبل از عید، ۷ شعبان [۱۳۰۹ ق.؟] / ۱۷ اسفند [۱۲۷۰ ش.؟]؛ رونوشت دستور پذیرایی در اعیاد ثلاثه (مبعث، غدیر و نوروز) در ولایات، [۱۳۱۵ ش.؟]؛ تبریک عید نوروز از سوی انجمن بلدیة بندر لنگه به وزیر داخله، ۱۳۰۸/۱/۱ ش.؛ دستور وزارت مالیه به اداره ضرابخانه، مبنی بر ضرب سکه اشرفی، پنج هزاری و دو هزاری طلا و شاهی سفید به مناسبت عید نوروز، ۱۲۹۶/۱۲/۱۶ ش.؛ تبریک عید نوروز از سوی انجمن بلدیة بندر لنگه به وزیر داخله، ۱۳۰۸/۱/۱ ش.؛ رونوشت دستور پذیرایی در اعیاد ثلاثه (مبعث، غدیر و نوروز) در ولایات، [۱۳۱۵ ش.؟]؛ نامه بخشداری سنگسر و شه میرزاد به اداره راه و ترابری سمنان، در خصوص نصب علائم راهنمایی و رانندگی، به‌منظور ایمنی و کاهش تصادفات مسافران در ایام نوروز، ۱۳۳۵/۱۲/۲۸ ش.؛ نامه بخشداری سنگسر و شه میرزاد به شهرداری، در خصوص لزوم صدور دستور نصب قیمت ارزاق و الزام نانوایان و قصاب‌ها به ارائه خدمات در تمام ساعات ایام نوروز، ۱۳۳۵/۱۲/۸ ش.؛ صورت‌جلسه فرمانداری آمل در خصوص فعالیت‌ها و ایجاد تسهیلات نوروزی برای مسافران از سوی سازمان‌ها، دسته‌ها و اصناف آن شهر، [اسفند ۱۳۳۶ ش.؟]؛ دستور رئیس گمرک بندرعباس به اداره گمرک بستانو، در خصوص جلوگیری از صادرات گوسفند و بز تا ۱۵ فروردین به‌منظور جلوگیری از کمبود گوشت در آن استان در ایام نوروز، ۱۳۴۶/۱۲/۲۰ ش.؛ دستور فرمانداری کل کهگیلویه و بویراحمد به فرماندار شهرستان کهگیلویه، در خصوص لزوم انجام اقدامات لازم برای ایجاد تسهیلات نوروزی در آن حوزه، ۱۳۴۶/۱۲/۲۴ ش.؛ اعلام



مکاتبه بانک ملی با فرمانداری سمنان، در خصوص اعلام ساعت کاری بانک در روزهای سوم، چهارم و پنجم فروردین، ۱۳۴۷/۱۲/۲۸ ش؛ ابلاغ دستور استانداری مرکزی (تهران) به فرمانداری شمیران، در خصوص نظارت کامل بر کافه رستوران‌ها در ایام مسافرت‌های نوروز، ۱۳۴۸/۱/۱۰ ش؛ صورت جلسه فرمانداری دشتستان، در خصوص تدارک و ایجاد امکانات رفاهی برای مسافران نوروزی، اسفند ۱۳۴۹ ش؛ اطلاعیه شهرداری نیشابور، مبنی بر اعلام آمادگی کامل برای پذیرایی از مسافران نوروزی، ۱۳۴۹/۱۲/۳ ش؛ بخشنامه وزارت کشور به استانداری‌ها و فرمانداری‌ها، در خصوص لزوم تدارک تسهیلات برای رفاه و آسایش مسافران نوروزی، ۱۳۴۹/۱۲/۱۹ ش؛ مکاتبه فرمانداری اصطهبانات با اداره آموزش و پرورش، در خصوص تعیین راهنمای آثار باستانی و آمادگی آموزشگاه‌ها برای اسکان احتمالی مسافران نوروزی و اعلام نتیجه اقدامات، ۱۳۵۰/۱۲/۱۸ ش؛ مکاتبه شهرداری با ریاست شهربانی و دژ برازجان، در خصوص راه‌اندازی سرویس‌های تاکسی مورد درخواست عده‌ای از اهالی به‌منظور رفع کمبود تاکسی آن شهر در ایام نوروز و تأمین رفاه مسافران، ۱۳۵۰/۱۲/۲۴ ش؛ ابلاغ تصمیم‌های جلسه هیئت‌وزیران به‌منظور تأمین رفاه و آسایش مسافران در ایام نوروز به وزارت دارائی، ۱۳۵۲/۱۲/۲۷ ش؛ دستور وزیر مشاور و رئیس سازمان برنامه و بودجه به دفتر امور آستانه، مبنی بر مراقبت بیشتر از دفاتر برنامه‌ریزی استان‌ها و فرمانداری‌های کل در تعطیلات نوروز، ۱۳۵۲/۱۲/۲۸ ش؛ اعلام آمادگی جمعیت شیر و خورشید سرخ نیشابور برای ارائه خدمات در تعطیلات نوروز، ۱۳۵۵/۱۲/۱۶ ش؛ صورت جلسه کمیته تسهیلات نوروزی شهرستان بوشهر، اسفند ۱۳۷۲ ش؛ اقدامات آموزش و پرورش منطقه هنديجان، در خصوص اسکان مسافرین نوروزی، ۱۳۷۳/۱۲/۲۸ ش. عناوین اسنادی است که در نمایشگاه نوروز آمده است.

زنان

به درخواست گروه انجمن زنان پژوهشگر تاریخ تعدادی سند با موضوع فعالیت زنان در محدوده جغرافیایی غرب کشور به‌منظور برگزاری نمایشگاه آماده و ارسال شد. این نمایشگاه شامل ۱۲ عنوان و در قالب معرفی ۲۱ برگ سند بوده است. نکاح‌نامه احمدبیگ فرزند محمد رشیدبیگ [حاکم کردستان] با ماه‌نساء خانم دختر احمد وزیراردلان با مهریه معین، به تاریخ ۲۳ جمادی‌الاولی ۱۲۰۸ ق. قدیمی‌ترین سند معرفی شده در این نمایشگاه است. برای نگارش نکاح‌نامه از چند رنگ قلم استفاده شده است. ابتدا با جمله باسم‌الله اشرف-الاسما و ذکر نام خداوند شروع شده است. در ابتدای سند با تحمیدیه وسیع آغاز که در آن به یگانگی و بی‌بدیل بودن خداوند شهادت داده شده و از تأکید نبی مکرم اسلام (ص) بر سنت ازدواج و



دوام و بقای نسل بشر اشاره کرده است؛ سپس با سلام و صلوات بر پیامبر و خاندانش با واژه و اما بعد که با رنگ سبز مشخص شده سبب کتابت سند را ازدواج اعلام می‌کند و با خطی درشت‌تر و در دو رنگ و استفاده از واژگان الناکح و منکوحه نام زوج و زوج بیان شده است. از عبارتها و الفاظ به‌کار رفته در معرفی زوج و زوجه مشخص می‌شود که هر دو به خاندانی بزرگ و صاحب نام تعلق دارند. نام داماد احمد بیگ و بانو ماه‌نساء خانم است که با جمله‌هایی زیبا در مدح هر کدام و اولیاءشان آمده است. در ادامه با دو رنگ سبز و قرمز صدق (مهریه)، تاریخ و شهود عقد آورده شده است.

عناوین دیگر این نمایشگاه عبارتند از: فرمان ناصرالدین‌شاه، در خصوص برقراری مقرری مرحوم رشیدیگ کردستانی در حق دختر وی از سوی نظام‌الدوله حاکم کردستان، ۱۳۰۶ق؛ اعطای مالکیت بخشی از مزارع واقع در قریه دویسه سنندج از سوی امان‌الله‌خان حاکم کردستان به بانو خانم، شوال ۱۲۶۶ق؛ رونوشت گزارش شعبه اطلاعات ایالت آذربایجان، در خصوص تشکیل جمعیت خیریه نسوان ارامنه و نظام‌نامه آن، ۱۳۰۴/۲/۷ش؛ مکاتبه اداره معارف و اوقاف آذربایجان با وزارتخانه، در خصوص تأسیس مدرسه دخترانه پهلوی با مساعدت فرمانده لشکر شمال غرب، ۱۳۰۴/۸/۱۹ش؛ مجوز قابلی بلقیس خانم گوهری از اهالی کرمانشاهان، ۱۳۰۵/۹/۱ش؛ درخواست اشتغال به تدریس یکی از بانوان کرمانشاهی در یکی از مدارس نسوان آنجا و دستور رسیدگی در هاشم نامه، ۱۳۰۷/۸/۲۹ش؛ مجوز قابله‌گی امینه‌تناسب خانم از سوی وزارت معارف، ۱۳۰۹/۴/۲۹ش؛ موافقت وزارت معارف با تأسیس دبستان شش کلاسه نسوان در همدان توسط روح‌انگیز خانم فتح‌اعظم، ۱۳۱۱/۸/۷ش؛ انتخاب فاطمه محدود، به‌عنوان بهترین رئیس دبستان شهرستان سقز و اعطای نشان درجه دو فرهنگ و پاداش نقدی به وی از سوی وزارت آموزش و پرورش، ۱۳۴۹/۱۲/۲۹ش؛ اعلام وصول سه قطعه نشان درجه دو به معلمان آموزش و پرورش سنقر از جمله دو خانم، ۱۳۵۰/۱۰/ش؛ اعطای نشان درجه سوم فرهنگ به کبری ماکوئی مدیر دبستان پروین اعتصامی قصرشیرین از سوی وزارت آموزش و پرورش، ۱۳۵۲/۱۲/۱۹ش.

نمایشگاه خلیج فارس

خلیج فارس نامی است به‌جای‌مانده از کهن‌ترین منابع، زیرا از سده‌های پیش از میلاد سر بر آورده است، و با پارس و فارس - نام سرزمین ملت ایران - گره خورده است. قدمت خلیج فارس با همین نام چندان دیرینه است که عده‌ای معتقدند: «خلیج فارس گهواره تمدن عالم یا خاستگاه نوع بشر است»، از سده‌های پیش از میلاد تا به امروز نام این خلیج، خلیج فارس بوده است و در تمام کتاب‌های تاریخی، جغرافیایی، اسناد، نقشه‌ها و اطلس‌های جغرافیایی



نام خلیج فارس وجود داشته است، ساکنان باستانی این منطقه، نخستین انسان‌هایی بودند که روش دریانوردی را آموخته و کشتی را اختراع کرده، شرق و غرب را به یکدیگر پیوند داده‌اند. به پاس بزرگداشت ۱۰ اردیبهشت روز ملی خلیج فارس، نمایشگاهی از اسناد موجود در آرشیو ملی آماده و برای برگزاری در مراکز دوازده‌گانه سازمان ارسال شد. این نمایشگاه در قالب ۳۸ عنوان و معرفی ۴۶ برگ و ۳ شیت نقشه بود. یکی از اسناد جالب به نمایش در آمده در این نمایشگاه پیشنهاد رئیس‌نظمیه بوشهر به وزارت داخله برای ایجاد پلیس بحری با هدف کنترل ورود و خروج کشتی‌ها و درخواست پیش‌بینی اعتبارات آن در بودجه سال آینده، به تاریخ ۱۳۰۹/۱۲/۱۷ ش. است. در این سند ابتدا بر موقعیت خلیج فارس از نظر مرزی تأکید می‌شود و در ادامه اشاره شده با توجه به استفاده کشتی‌های بسیاری از این آبراهه چون قایق‌ها، کرجی‌ها فاقد شماره هستند و ورود خروج کشتی‌ها نظم و نسق درستی ندارد، لزوم وجود پلیس بحری (دریایی) در منطقه بسیار احساس می‌شود تا علاوه بر ساماندهی به امور بحری از قاچاق کالا نیز جلوگیری شود؛ بنابراین نظمیه بوشهر پیشنهاد تشکیل و پیش‌بینی بودجه آن را به وزارت داخله ارائه می‌دهد.

عناوین دیگر اسناد ارائه شده در این نمایشگاه عبارتند از: اطلس جهان با ذکر نام خلیج‌العجم برای خلیج فارس، فاقد تاریخ؛ نقشه‌هایی از ایران و خلیج فارس، ۱۸۹۵ م./ ۱۲۷۳ یا ۱۲۷۴ ش.؛ درخواست وزارت امورخاچه از وزیر گمرکات و پست برای نصب چراغ‌های بحری [فانوس دریایی] دولتی برای بنادر و در بعضی نقاط جزایر خلیج فارس به منظور سهولت کشتی‌رانی در شب، ۲۰ ربیع‌الاول ۱۳۲۳ ق.؛ رونوشت درخواست وزیر فوائد عامه و اوقاف از وزارت مالیه برای ارسال اطلاعات مربوط به اجاره عمل غواصی و استخراج مروارید خلیج فارس، ۱۶ ربیع‌الثانی ۱۳۲۹ ق.؛ رونوشت گزارش حکومت بوشهر در خصوص چگونگی صید مروارید و صادرات آن و میزان حقوق گمرکی آن و ارائه راهکارهایی در این خصوص، ۲۹ اوت ۱۹۱۱ م.؛ درخواست خزانه‌دار کل از وزارت داخله، در خصوص الحاق حکومت سواحل خلیج فارس به حکومت بوشهر با بیان محاسن آن، مرداد ۱۲۹۲ ش.؛ صورت حقوق برج آبان‌ماه اداره حکومت بنادر و جزایر خلیج فارس، ۱۴ ذی‌الحجه ۱۳۳۲ ق.؛ تقدیر حاکم ایالت فارس و بنادر، از شاهزاده سلیمان میرزا رئیس مالیه و معادن حکومت بنادر خلیج فارس به سبب حسن مراقبت در امور و لزوم ارسال گزارش وقایع، ۱۲۹۷/۱/۲۸ ش.؛ سیاهه مخارج تحریر و لوازم کابینه حکومت بنادر و جزایر خلیج فارس، ۱۲۹۷/۳/۳۱ ش.؛ درخواست وزارت مالیه از ریاست هیئت وزراء، برای اعلام نظر خود راجع به فروش کشتی پرسپولیس و خرید کشتی طرح جدید، ۱۲۹۹/۱۲/۳ ش.؛ صورت نواقص پست‌خانه بندرعباس به منظور ارائه به یمین‌الملک، [۱۳۰۱ ش.]: گزارش بازدید از پست‌خانه‌های بنادر خلیج فارس به کارگزاری اول بنادر و جزایر خلیج فارس، ۲۳ محرم ۱۳۴۱ ق.؛ استعلام



یمن‌الممالک از اداره گمرک راجع به خرابی کشتی پرسپولیس و اعلام علت و هزینه تعمیر آن، ۱۳۰۱/۸/۳ ش.؛ اعلان یمن‌الممالک، حکمران کل بنادر خلیج فارس، برای اعلام زمان و مکان ملاقات عمومی با مراجعان به دارالحکومه، ۱۳۰۱/۱۲/۳ ش.؛ خرابی کشتی پرسپولیس و درخواست وزارت جنگ از وزارت مالیه برای تحویل عراده توپ و سایر لوازم آن به گردان بنادر، ۱۳۰۲/۱/۲۰ ش.؛ گزارش تلگرافی سالار نظام، در خصوص ورود کشتی بادی حامل بیمار مسری از دبی، شیوع بیماری مسری در بنادر عربستان و درخواست ممنوع شدن اعطای جواز جهت سفر به آن کشور، ۱۳۰۲/۱۱/۱۴ ش.؛ درخواست وزیر مالیه از وزارت داخله برای همکاری حکام جزء و کدخدایان نواحی ساحلی خلیج فارس برای ثبت تاریخ و ویزای کشتی‌ها با هدف کنترل نقل مکان کشتی‌ها و قایق‌های گمرکی در زمان کشیک و ارائه آموزش‌های لازم به آنان با هدف کنترل حرکت جهازات و قایق‌های گمرکی کشیک، ۱۳۰۴/۱۰/۲۲ ش.؛ کمبود وسایل لازم برای مبارزه با قاچاق در خلیج فارس و درخواست وزارت مالیه از دفتر مخصوص شاهنشاهی جهت واگذاری کشتی مشرف به اداره کل گمرکات، ۱۳۰۷/۵/۲۹ ش.؛ تشکر حکومت بنادر و جزایر خلیج فارس و دشتی و دشتستان، از وزارت عدلیه، در خصوص انتخاب ابوالحسن خان جزایری برای صلیه عباسی و درخواست توجه به صلیه برازجان، لنگه و بوشهر، ۱۳۰۷/۹/۱۰ ش.؛ مقررات مربوط به معاینه صحنی سرنشینان کشتی‌های جنگی وارده به بنادر ایران و خلیج فارس، [بهمن ۱۳۰۷ ش.؛ نامه وزیر مالیه به وزارت دربار در خصوص عوارض راه انواع صدف صادراتی از بندر لنگه، ۱۳۰۹/۱۲/۱۳ ش.؛ پیشنهاد رئیس نظمیّه بوشهر به وزارت داخله برای ایجاد پلیس بحری با هدف کنترل ورود و خروج کشتی‌ها و درخواست پیش‌بینی اعتبارات آن در بودجه سال آینده، ۱۳۰۹/۱۲/۱۷ ش.؛ مکاتبه اداره کل تجارت با وزارت داخله، در خصوص لوایح پیشنهادی به مجلس در مورد رفع مشکلات سکنه بنادر خلیج فارس از جمله مروارید و نیز مبادلات سرحدی و رفع احتیاجات ساکنان آنجا، ۱۳۱۰/۱۰/۷ ش.؛ عریضه صیادان مروارید جزیره هنگام از وضعیت بد معیشتی خود و درخواست مساعدت، ۱۳۱۰/۹/۴ ش.؛ آمار ماهی‌های شور و دودی صادره از بندرلنگه در سال‌های ۱۳۰۹ و ۱۳۱۰ به تفکیک وزن، قیمت و عوارض گمرکی آن، [۱۳۱۱ ش.؛ تصویب‌نامه هیئت وزرا برای صدور جواز واردات چوب و چنندل در ازای صادرات خرما از خوزستان و سواحل و جزایر خلیج فارس، ۱۳۱۱/۳/۲۱ ش.؛ ابلاغ قانون آزادی ورود و صدور مروارید و معافیت آن از پرداخت حقوق و عوارض، مصوب مجلس شورای ملی، ۱۳۱۱/۳/۹ ش.؛ ابلاغ رونوشت تصویب‌نامه هیئت وزرا، برای اعطای معافیت‌های گمرکی به ساکنان چابهار، جاسک، جزایر خلیج فارس، مریوان و اورامان در صادرات بدون تعهد ارزی و اخذ تصدیق صدور اجناس ایرانی و نیز وارد کردن نیازمندی‌های محلی معادل قیمت آن، ۱۳۱۱/۸/۲۹ ش.؛ گزارشی از



اقدامات هیئت اعزامی به آلمان برای تأسیس سرویس کشتیرانی دولتی بین خلیج فارس و بنادر اروپا و اعلام شرایط پیشنهادی جهت اجاره کشتی، [۱۳۱۳ش.]: رونوشت تصویب‌نامه هیئت وزرا مبنی بر تصحیح تبصره ماده ۳ نظام‌نامه اجرای قانون تذکره مصوب اردیبهشت ۱۳۱۲ و اعطای تذکره قراء سرحدی به ساکنان بی‌بضاعت سواحل خلیج فارس، ۱۳۱۳/۸/۶ش.؛ نامه رئیس کل گمرک به اداره تفتیش مالیه، در خصوص روند صادرات از دفاتر جزء گمرک خلیج فارس و لزوم حمل جنس به یکی از بنادر مهم جنوب برای کسب مجوز صادرات، قبل از عزیمت به کشور مقصد، ۱۳۱۴/۷/۲۱ش.؛ گزارش آزمایشگاهی از نمونه ماهی‌های خلیج فارس، ۱۳۱۴/۱۰/۱۵ش.؛ نامه به وزارت مالیه برای اعلام انواع ماهی‌های صادراتی از گمرک بندرعباس و بوشهر، ۱۳۱۵/۴/۴ش.؛ گزارش رئیس اداره امتیازات و نفت به وزیر مالیه، مبنی بر اقدامات صورت گرفته در راستای استخدام متخصص ماهی‌شناسی برای مطالعه در خصوص ایجاد تشکیلات شیلات خلیج فارس، ۱۳۱۵/۴/۱۶ش.؛ قرارداد استخدام دکتر هارلد بلگواد، رئیس استاسیون بیولوژی دانمارک، با دولت ایران برای انجام مطالعات اولیه به منظور استقرار و پیشرفت صنعت شیلات در سواحل خلیج فارس، ۱۳۱۵/۹/۹ش.؛ لایحه دولت به مجلس شورای ملی برای استخدام متخصص ماهی‌شناس برای مطالعه و تحقیقات اولیه در خلیج فارس برای ایجاد صنعت صید و تهیه ماهی، ۱۳۱۵/۹/۱۹ش.؛ نقشه جزیره العرب برگرفته از کتاب «تاریخ الأدب العربی» با ذکر نام خلیج فارس، خرداد ۱۳۴۷ش.؛ رونوشت قسمتی از صورت جلسه هیئت وزیران در خصوص لزوم پافشاری نمایندگان دولت در اجتماعات بین‌المللی بر استفاده از نام خلیج فارس، [مهر ۱۳۴۸ش.].

تصاویری از تهران قدیم

تاریخ شهرها و بناهای قدیمی، نوع معماری، پوشش افراد، آداب و رسوم هر شهر از جذابیت‌هایی است که علاقه‌مندان بسیاری دارد و به همین منظور گروه ارتباطات تعدادی عکس از تهران قدیم را آماده و به شعب دوازده‌گانه سازمان و همچنین دانشگاه بیرجند ارسال کرد. این نمایشگاه شامل ۱۸ عنوان و ۱۹ قطعه عکس بوده است عکس‌های استفاده شده در این نمایشگاه نماهای مختلفی از تهران از جمله باغ ملی را نشان می‌دهد. این عکس از ارتفاع بالا گرفته شده و به خوبی آسمان آبی کوه‌های اطراف تهران، بافت زیبای معماری و باغستان‌ها را به نمایش می‌گذارد. عناوین دیگر تصاویر این نمایشگاه عبارت است از:

عمارت بلدیة در میدان توپخانه؛ ساختمان اداره پست- تهران؛ نمائی از عمارت مدرسه نظام در دوره قاجار؛ تصویری از بانک شاهی در دوره قاجار؛ بانک شاهی- تهران؛ تصاویری از دروازه‌های تهران در دوره قاجار؛ میدان توپخانه در دوره قاجار؛ تردد واگن اسبی در خیابان‌های



تهران؛ تجمع مردم و تردد وسائل نقلیه در میدان ارگ؛ قایق‌سواری ملازمان و درباریان در استخر مقابل تالار آینه (محوطه داخلی کاخ گلستان) در حضور ناصرالدین‌شاه قاجار؛ تجمع مردم جهت اقامه نماز در یکی از مسجدهای تهران در دوره قاجار؛ کارت‌پستالی از دروازه حضرت عبدالعظیم (ع) در دوره قاجار؛ کارت‌پستالی از سردر خیابان الماسیه و میدان توپخانه در دوره قاجار؛ خیابان علاءالدوله تهران (فردوسی)؛ مدرسه دارالفنون؛ نمایی از بانک شاهی و ساختمان‌های اطراف آن در تهران؛ نمایی از بانک شاهی در میدان توپخانه.

قیام ۱۵ خرداد

قیام ۱۵ خرداد جنبشی ماندگار و اثرگذار و نقطه عطفی در کارنامه انقلاب اسلامی ایران به‌شمار می‌رود. این قیام، سرآغاز تحولات و دگرگونی‌های شگفت‌آوری شد که به حق می‌توان از آن به‌عنوان «یوم‌الله» نام برد.

در پاسداشت این حماسه بزرگ و آغاز زایش انقلاب بزرگ اسلامی ایران، اداره کل خدمات آرشیوی (گروه ارتباطات آرشیوی) اسنادی را آماده و جهت برگزاری نمایشگاه در شعب دوازده‌گانه سازمان ارسال کرد. این نمایشگاه شامل ۲۰ قطعه عکس و ۶۳ برگ سند بود.

یکی از اسناد معرفی‌شده در این نمایشگاه متن تلگراف امام‌خمینی^(ع) به آیات عظام تهران درباره محکوم‌کردن حمله مأموران رژیم به مدرسه فیضیه و حرام‌کردن تقیه و لزوم مبارزه علنی با رژیم، استیضاح دولت و تأکید بر ادامه مبارزه است. در ابتدای نامه اشاره می‌شود که مضمون این تلگراف از طریق حجت‌السلام حاج سید علی‌اصغر خوئی به علمای اعلام و حجج‌الاسلام تهران ابلاغ شود. امام در این تلگراف فاجعه مدرسه فیضیه را با حمله مغول برابر دانسته و اشاره‌ای به حوادث رخ داده در این روز کرده‌اند در ادامه به ناامنی‌های ایجادشده از سوی عمال رژیم به اسم شاه‌دوستی و مبارزه با مذهب پرداخته و بیان می‌کنند اکنون که در ایران مرجع صلاحیت‌داری برای شکایت نیست، من به‌نام اسلام، نخست‌وزیر علم را استیضاح می‌کنم که با چه مجوزی فجایع این چنینی بارآورده است. در پایان می‌فرمایند من قلب خود را برای سرنیزه‌های شما آماده کرده‌ام ولی برای قبول زورگویی‌ها و خشوع در مقابل جباری‌های شما حاضر نخواهم بود و تأکید می‌کنند که در زمان مناسب احکام را بیان کرده و فجایع رژیم را برملا خواهند کرد.

دیگر عناوین معرفی‌شده در این نمایشگاه عبارت است از:

«اتحادیه فرهنگیان و دانشجویان ایران» و اعلام عزای عید نوروز ۱۳۴۲ به پیروی از منویات مراجع تقلید حوزه علمیه قم، [اسفند ۱۳۴۱ ش.]: اعلامیه مجمع انجمن‌های دینی، در مخالفت با رفراندوم شاه، و چاپ این اعلامیه به وسیله اتحادیه فرهنگیان و دانشجویان



ایران، [۱۳۴۱ش.]; متن اعلامیه آیت‌الله سید شهاب‌الدین مرعشی نجفی و متن تلگراف آیت‌الله حکیم، درباره محکوم کردن حمله مأموران رژیم به مدرسه فیضیه و متن جواب آیت‌الله مرعشی نجفی به تلگراف آیت‌الله حکیم، ۱۳۴۲/۱/۱۸ش.؛ متن پاسخ امام‌خیمینی به تلگراف آیت‌الله حکیم و تشکر از ایشان و تأکید بر لزوم ادامه مبارزه با سیاست‌های ضددینی رژیم و نپذیرفتن درخواست آیت‌الله حکیم برای هجرت علما و مراجع ایران به عراق و یاری‌جستن از مراجع، علما و مردم، برای حفظ احکام اسلام و استقلال ممالک اسلامی، ۱۳۴۲/۱/۲۳ش.؛ گزارش فرمانداری چهارم به استانداری فارس، درباره جمع‌آوری طومار همدردی با فاجعه مدرسه فیضیه به‌دست مأموران شهربانی و دستور استاندار در این زمینه، ۱۳۴۲/۱/۳۱ش.؛ متن تلگراف امام‌خیمینی به آیات عظام تهران، درباره محکوم کردن حمله مأموران رژیم به مدرسه فیضیه و حرام کردن تقیه و لزوم مبارزه علنی با رژیم، استیضاح دولت و تأکید بر ادامه مبارزه، [فروردین ۱۳۴۲ش.]; متن اعلامیه آیت‌الله سید ابوالحسن رفیعی مجتهد قزوینی در خصوص انتقاد از جنایت‌های رژیم در مدرسه فیضیه و لزوم حمایت و پیروی مردم از علما و اعلام و دفاع از دین و روحانیت، [فروردین تا اردیبهشت ۱۳۴۲ش.]; متن اعلامیه امام‌خیمینی به مناسبت چهلم فاجعه مدرسه فیضیه، ۱۳۴۲/۲/۱۲ش.؛ اعلامیه برگزاری مراسم چهلم فاجعه فیضیه در مسجد نو، ۱۳۴۲/۲/۱۴ش.؛ متن پاسخ آیت‌الله‌العظمی خوئی به علمای ایران مبنی بر محکوم کردن جنایت‌های رژیم در حمله به مدرسه فیضیه و مدرسه طالبیه تبریز و هتک حرمت علما، ۱۴م ذیحجه ۱۳۸۲ق. ۱۳۴۲/۲/۱۸ش.؛ گزارش شهربانی اصفهان در خصوص دستگیری چند نفر از طلاب قم به‌دلیل داشتن اعلامیه‌های امام‌خیمینی، ۱۳۴۲/۲/۲۳ش.؛ ابلاغ دستور نخست‌وزیر به فرمانداری کل چهارمحال و بختیاری درباره لزوم مراقبت و کنترل مراسم عزاداری ماه محرم ۱۳۴۲ در آن استان، ۱۳۴۲/۲/۲۵ش.؛ اعلامیه امام‌خیمینی خطاب به وعاظ، گویندگان دینی و هیئت‌های مذهبی مبنی بر افشای عملکرد ضدانسانی و ضد دینی رژیم و خطر اسرائیل و عاملان آن، [۱۳۴۲/۲/۲۸ش.]; اطلاعیه اصناف و کسبه درباره برگزاری مجلس چهلم شهدای گمنام مدرسه فیضیه در مسجد حضرتی، [اردیبهشت ۱۳۴۲ش.]; اطلاعیه «محصلین علوم دینی» تهران درباره برگزاری مراسم چهلم شهدای مدرسه فیضیه در مسجد حاج ابوالفتح، [اردیبهشت ۱۳۴۲ش.]; ابلاغ تلگراف اسدالله علم (نخست‌وزیر) به استانداری فارس درباره دستگیری امام‌خیمینی و آیت‌الله قمی، سرکوب قیام مردم تهران و دستور سرکوب شدید هرگونه قیام مردمی و اجازه برقراری حکومت نظامی، ۱۳۴۲/۳/۱۵ش.؛ دستور نخست‌وزیر به استانداری فارس در خصوص جلوگیری از اجتماع مردم و اعمال نهایت خشونت با تظاهرکنندگان و پاسخ استاندار فارس در این باره، ۱۳۴۲/۳/۱۶ش.؛ گزارشی از وقایع و رخدادهای شیراز از عصر ۱۵م تا آخر روز ۱۶م خرداد ۱۳۴۲ و تلاش



برای تخریب چهره قیام‌کنندگان، [۱۳۴۲/۳/۱۶]؛ گزارش فرماندار نظامی شیراز درباره برقراری حکومت نظامی و آخرین وضعیت آن شهر در ۱۶م خرداد ۱۳۴۲ش، ۱۳۴۲/۳/۱۶ش؛ اعلامیه آیت‌الله‌العظمی خویی مبنی بر وظیفه مسلمان در همراهی نکردن با دولت ایران به دلیل مقاصد شوم، ضد دینی و خائنانه آن، ۱۴ محرم ۱۳۸۳ ق. / ۱۳۴۲/۳/۱۷ش؛ ابلاغ دستور نخست‌وزیر به فرمانداری کل چهارمحال و بختیاری درباره سرکوب قیام مردم در تهران، مشهد، قم و دیگر شهرها و لزوم مراقبت مأموران و سرکوب شدید هرگونه حرکت مردمی، ۱۳۴۲/۳/۱۸ش؛ ابلاغ دستور نخست‌وزیر به فرمانداری شهرکرد درباره دستگیری امام‌خمینی و آیت‌الله قمی و سرکوب قیام مردم در تهران و لزوم سرکوب شدید هرگونه قیام مردمی و در صورت نیاز برقراری حکومت نظامی، ۱۳۴۲/۳/۱۸ش؛ متن تلگراف آیت‌الله‌العظمی میلانی به امام‌خمینی، رونوشت به آیت‌الله قمی و آیت‌الله محلاتی و اظهار تأسف از بازداشت ایشان و دیگر شخصیت‌ها و اعلام سکوت‌نکردن در این باره و تلاش برای آزادی آن‌ها، ۱۳۴۲/۳/۲۰ش؛ گزارش فرمانداری بروجن درباره جلوگیری از نصب عکس امام‌خمینی در دکان‌های آن شهر، ۱۳۴۲/۳/۲۲ش؛ متن تلگراف علمای اعلام شهرستان‌های حاضر در مرکز به محضر امام‌خمینی و اعلام همدردی با وی و پشتیبانی از ایشان، ۱۳۴۲/۴/۲۷ش؛ اعلامیه شماره ۲ آیت‌الله‌العظمی میلانی، مبنی بر محکوم‌کردن دستگیری امام‌خمینی، علما و شخصیت‌های دینی و ملی، سرکوب قیام پانزدهم خرداد، اعمال جو خشونت و سرکوب، هشدار نسبت به تبعیدکردن امام‌خمینی و دیگر علما، شکنجه زندانیان و درخواست یاری از مسلمان جهان برای یاری ملت ایران، ۱۳۴۲/۵/۲ش؛ صورت‌جلسه کمیته مبادله اطلاعاتی استان آذربایجان شرقی در خصوص تحت نظر قرار دادن و کنترل فعالیت علما، تبعید و اعاظ و فرستادن پرونده عامل‌های اصلی تعطیلی بازار و مغازه‌ها به دادگاه لشکر، ۱۳۴۲/۶/۳۰ش؛ دستور رئیس سازمان اطلاعات و امنیت آذربایجان شرقی به استانداری درباره جلوگیری از برگزاری هرگونه تظاهرات در دانشگاه در روز ۱۶م آذر، ۱۳۴۲/۹/۱۴ش؛ گزارش از ارسال وجوه شرعی مسلمانان پاکستان برای امام‌خمینی و افزایش شهریه طلاب به‌دست ایشان، ۱۳۴۲/۱۰/۱۹ش؛ رونوشت نامه امام‌خمینی خطاب به فرزندش در خصوص رسیدگی و کمک به نیازمندان قم، ۱۳۴۲/۱۱/۲ش؛ صورت‌جلسه شهربانی خمین درباره لزوم کنترل فعالیت و اعاظ در ماه رمضان، ۱۳۴۲/۱۱/۹ش؛ گزارش درباره مراقبت از چگونگی مصرف وجوه جمع‌آوری‌کرده بازاریان در شهرستان قم، ۱۳۴۲/۱۱/۱۲ش؛ گزارش شهربانی خمین درباره سخنرانی سیدعبدالرسول حجازی در مسجدهای آن شهر بر ضد دولت، شاه، بهائی‌ها، لویح شش‌گانه و درخواست آزادی امام‌خمینی و هشدار نسبت به پیامدهای سخنان وی، ۱۳۴۲/۱۱/۱۷ش؛ گزارش چاپ عکس امام‌خمینی به‌صورت نقش مهر روی در مغازه‌ها و آگهی‌ها روی دیوارها در کرمانشاه،



۱۳۴۲/۱۱/۸ ش.؛ گزارش ارسال پرونده سیدعبدالرسول حجازی به دادرسی ارتش به دلیل توهین به شاه در مسجدهای خمین، ۱۳۴۲/۱۱/۲۰ ش.؛ گزارش ژاندارمری به وزارت کشور درباره دستگیری سید [عبدالرسول] حجازی، ۱۳۴۲/۱۱/۲۸ ش.؛ گزارش درباره تلاش یک طلبه برای چاپ عکس امام خمینی در تقویم سال ۱۳۴۳ ش.، ۱۳۴۲/۱۲/۱۲ ش.؛ گزارش دستگیری فردی به اتهام ساختن کلیشه عکس امام خمینی، ۱۳۴۲/۱۲/۱۳ ش.؛ متن تلگراف آیت‌الله حاج سیدابوالقاسم خوئی به نخست‌وزیر در خصوص جبران لغزش‌های دولت قبلی و لغو قوانین مخالف اسلام و آزادی امام خمینی و آیت الله قمی، ۲۳ شوال ۱۳۸۳ ق. / ۱۳۴۲/۱۲/۱۸ ش.؛ گزارش ارسال کارت‌تبریک نوروز ۱۳۴۳ مزین به عکس امام خمینی با شعارهای سیاسی-مذهبی برای یکی از ساکنان رامسر، ۱۳۴۲/۱۲/۲۶ ش.؛ اعلامیه آیت‌الله روحانی مبنی بر انتقاد از عملکرد رژیم در مخالفت با اسلام و روحانیت، در پی وقایع پانزدهم خرداد ۱۳۴۲ و دستگیری امام خمینی و دیگر علما؛ [۱۳۴۲ ش.؛ اعلامیه علما و مجتهدان فارس مبنی بر پشتیبانی از مراجع تقلید به‌خصوص امام خمینی، ۱۳۴۲ ش.؛ دستور نخست‌وزیر به فرمانداری کل چهارمحال و بختیاری درباره آزادی امام خمینی و بازگشت ایشان به قم و لزوم کنترل و مراقبت از ابراز احساسات احتمالی مردم آن استان برای جلوگیری از هرگونه حادثه‌ای، ۱۳۴۳/۱/۱۵ ش.؛ گزارش فعالیت طرفداران امام خمینی در ورامین و پیشوا، ۱۳۴۳/۱/۲۲ ش.؛ گزارش شهربانی کرمانشاه درباره مشاهده عکس امام خمینی در کنگاور و ارسال یک برگ از آن‌ها به شهربانی کل کشور، ۱۳۴۳/۱/۳۱ ش.؛ گزارش نصب عکس‌های امام خمینی در کرمان و رفسنجان و نیز خرید و فروش عکس‌ها و کارت‌های تبریک مزین به عکس ایشان در کرمان و یزد، ۱۳۴۳/۱/۳۱ ش.؛ اعلامیه جمعیت مؤتلفه اسلامی به مناسبت سالروز فاجعه خونین مدرسه فیضیه، [فروردین ۱۳۴۳ ش.؛ گزارش شهربانی نهاوند از دستگیری فردی به دلیل خرید و فروش عکس‌ها و رساله امام خمینی، ۱۳۴۳/۲/۱ ش.؛ تلگراف وزارت کشور به فرمانداری کل چهارمحال و بختیاری درباره تبعید امام خمینی از ایران، ۱۳۴۳/۸/۱۳ ش.؛ صورت‌مجلس کمیسیون امنیت منطقه فرمانداری کل چهارمحال و بختیاری درباره پیامدهای تبعید امام خمینی به خارج از کشور و لزوم برخورد با افراد معترض و بررسی مسائل اقتصادی آن استان، ۱۳۴۳/۸/۲۳ ش.؛ اعلامیه شدیدالحن امام خمینی در مخالفت با تصویب کاپیتولاسیون و نفوذ و دخالت‌های آمریکا و اسرائیل در ایران، [آبان ۱۳۴۳ ش.؛ گزارش ارسال عکس امام خمینی از نجف به قم و کپی‌شدن آن‌ها در قم و فرستادن شمار زیادی از آن‌ها به تهران، ۱۳۴۳/۱/۱۷ ش.؛ اعلامیه‌ای بر ضد دولت علم، فاقد تاریخ.

و عناوین عکس‌های معرفی‌شده در این نمایشگاه عبارتند از:

مدرسه فیضیه پس از هجوم مأموران شاه به آن و عزاداری امام خمینی برای شهدای



آن فاجعه، [فروردین ۱۳۴۲ ش.]: گزارش روزنامه اطلاعات از رخدادهای پانزدهم خرداد، ۱۳۴۲/۳/۱۵ ش.؛ گزارش روزنامه کیهان از تظاهرات پانزدهم خرداد، ۱۳۴۲/۳/۱۵ ش.؛ حکومت نظامی در تهران، [۱۳۴۲/۳/۱۵ ش.]: آرایش و صفبندی نظامیان ارتش برای برخورد با تظاهرکنندگان در پانزدهم خرداد ۱۳۴۲ ش.، [۱۳۴۲/۳/۱۵ ش.]: گزارش روزنامه اطلاعات درباره تظاهرات مردم تهران در خیابان فردوسی و استانبول، [۱۳۴۲/۳/۱۵ ش.]: میدان توپخانه، [۱۳۴۲/۳/۱۵ ش.]: بازتاب رخدادهای پانزده خرداد در روزنامه کیهان، ۱۳۴۲/۳/۱۶ ش.؛ اعلام خبر دستگیری امام خمینی و آیت الله قمی در روزنامه ها، [خرداد ۱۳۴۲ ش.]: کارت تبریک مزین به تصویر امام خمینی، [۱۳۴۲ یا ۱۳۴۳ ش.]: تصویری از امام خمینی، [۱۳۴۲ یا ۱۳۴۳ ش.]: نمونه ای از کارت های تبریک نوروز ۱۳۴۳ منتشر کرده طرفداران امام خمینی، [۱۳۴۳ ش.].

قرآن

به مناسبت حلول ماه مبارک رمضان، ماه نزول قرآن بر پیامبر اعظم (ص)، گروه ارتباطات آرشیوی اسنادی با موضوع قرآن را آماده و برای برگزاری نمایشگاه به شعب دوازده گانه سازمان ارسال کرد. این نمایشگاه شامل ۱۴ عنوان و معرفی ۲۳ برگ سند بوده است. قدیمی ترین سند معرفی شده در این نمایشگاه مربوط به سال ۱۲۵۵ ق. برابر با ۱۲۱۸ ش. و دوره قاجار می باشد. این سند برات - از اسناد مالی - است که طی آن مقرر شده انعامی به ملا محمد تقی خوش نویس که به دستور شاه مشغول کتابت کلام الله است، اعطا شود. نامه محمد مشکات و ارائه پیشنهاد های آیت الله بروجردی به دکتر مهران، وزیر فرهنگ، درباره آموزش قرآن و هنر و صنعت در مدارس به دانش آموزان، و پاسخ وزیر فرهنگ در این خصوص، در تاریخ ۱۳۳۸/۰۸/۱۶ ش. جدیدترین سند این نمایشگاه می باشد. عنوان های دیگر این نمایشگاه عبارتند از:

صورت هزینه قرآن به خط استادان مشهور، [۱۳۱۳ ق.]/[۱۲۷۴ یا ۱۲۷۵ ش.]: گزارش سفیر ایران در افغانستان درباره خرید نسخه های خطی تصویردار و قرآن های تذهیب کرده خارجیان و ارسال آنها به اروپا و گزارش وزارت امور خارجه به وزارت معارف در این زمینه، ۱۳۰۳/۲/۱۶ ش.؛ مکاتبات مربوط به دزدیده شدن کتاب های خطی، نقاشی و قرآن های نفیس از کتابخانه سلطنتی و لزوم جلوگیری از سرقت و انتقال این آثار به خارج از کشور با همکاری اداره گمرک، تیر و مرداد ۱۳۰۱ ش.؛ ارسال ترجمه خبر مندرج در روزنامه «هانوریشه کوریر» راجع به ترجمه قرآن برای تدریس در مدارس، ۱۳۱۳/۲/۲۳ ش.؛ مکاتبه کتابخانه علمیة اسلامیة تهران با کتابخانه فردوسی مشهد درباره چاپ و قیمت خرید و فروش قرآن در قطع های مختلف، ۱۳۱۳/۶/۱۱ ش.؛ نامه محمد حسن علمی، مدیر شرکت نسبی و درخواست اجازه انحصاری چاپ قرآن مجید از اداره انطباعات و پاسخ آن اداره به این تقاضا، ۱۳۱۴/۹/۲۰ ش.؛



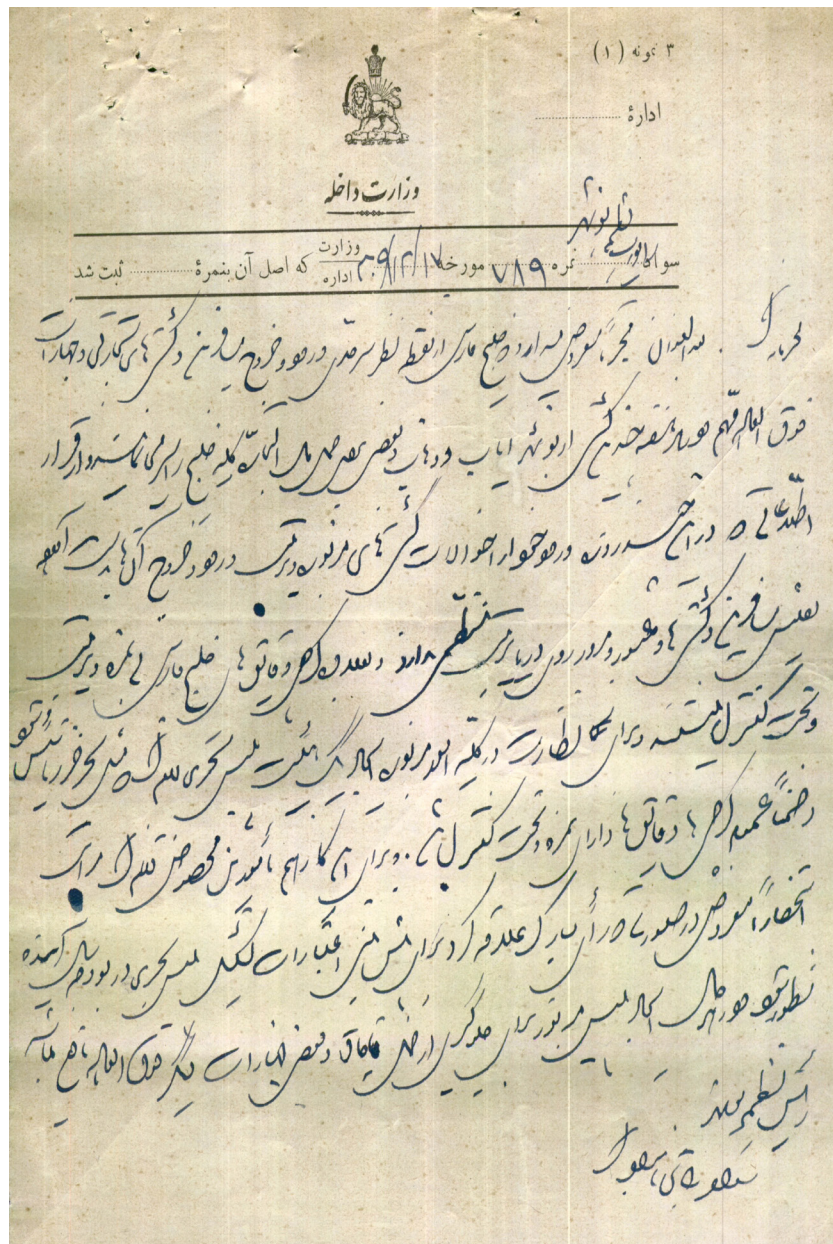
نظرات پیشنهادی مدیر دبستان ایمان درباره تدریس قرآن مجید، ۱۳۲۳/۸/۲۴ ش؛ لزوم قرائت قرآن مجید، هر روز صبح قبل از شروع کلاس‌ها در کلیه دبستان‌ها به منظور ایجاد حس احترام به موضوعات دینی و مذهبی در میان دانش‌آموزان، ۱۳۲۴/۹/۱۰ ش؛ گزارش اقدام «کانون تشیع» در انتشار فوق‌العاده «روزنامه آریا»، درباره عظمت قرآن و ارسال نسخه‌ای از آن، ۱۳۲۴/۱۲/۲۰ ش؛ گزارش تشکیل «جمعیت طرفداران قرآن» در بابل و اساسنامه این جمعیت، ۱۳۲۹/۱۰/۲۰ ش؛ درخواست محمدتقی فلسفی برای صدور اجازه دایربودن دبستان اسلامی قم در سه ماه تابستان برای آموزش قرآن به دانش‌آموزان، ۱۳۳۰/۳/۲۹ ش؛ مکاتبات مربوط به تشکیل «جمعیت یاوران قرآن» در گرگان و فعالیت‌های آن در زمینه تبلیغات مذهبی، ۱۳۳۰/۷/۳ ش؛ نامه محمد مشکات و ارائه پیشنهادهای آیت‌الله بروجردی به دکتر مهران وزیر فرهنگ، درباره آموزش قرآن و هنر و صنعت در مدارس به دانش‌آموزان، و پاسخ وزیرفرهنگ، ۱۳۳۸/۰۸/۱۶ ش.





باغ ملی - تهران
 شناسه سند: ۵۰۰۵؛ منشأ: آرشیو ملی ایران



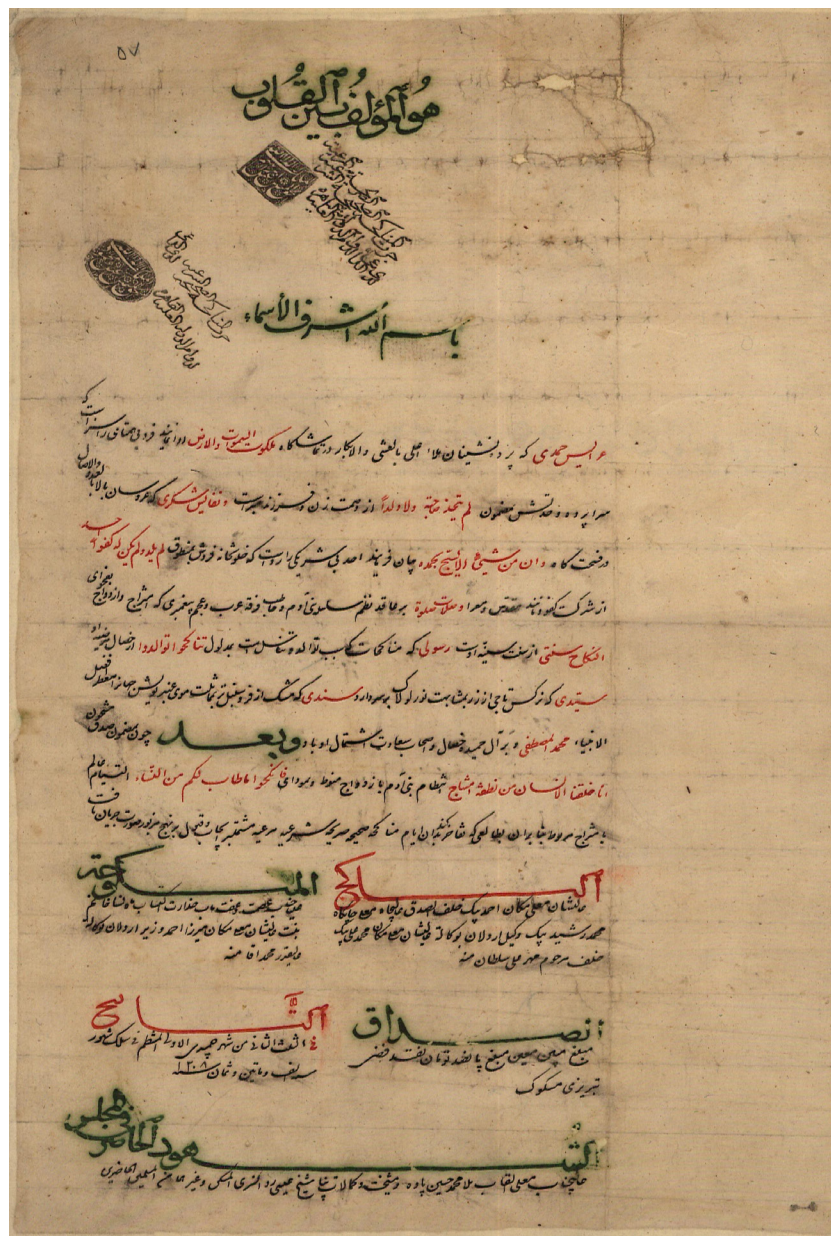


پیشنهاد رئیس نظمیه بوشهر به وزارت داخله برای ایجاد پلیس بحری با هدف کنترل ورود و خروج

کشتی ها و درخواست پیش بینی اعتبارات آن در بودجه سال آینده، ۱۳۰۹/۱۲/۱۷ ش.

شناسه سند: ۱۵۳۶۵-۲۴۰ منشأ: آرشیو ملی ایران





نکاح‌نامهٔ احمدبیگ محمد رشیدیگ [حاکم کردستان] با ماه‌نساء خانم دختر احمد وزیر اردلان با
 مهریهٔ معین، ۲۳ جمادی‌الاولی ۱۲۰۸ ق.
 شناسهٔ سند: ۲۲۲-۹۹۷؛ منشأ: آرشیو ملی ایران



متن تلگراف حضرت آیه الله العظمی آقای خمینی بآیات عظام تهران

بسم الله الرحمن الرحيم

((انا لله وانا اليه راجعون))

بوسيله حضرت حجه الاسلام آقاي حاج سيد علي اصغر خوئي دامت افاضاته

خدمت ذيرافت حضرات علماء اعلام و حجج اسلام تهران دامت بر کاتهم :

تلگراف محترم برای تسلیت در فاجعه عظیمه وارده بر اسلام و مسلمین موجب تشکر گردید. حمله کماندوها و مأمورین انتظامی دولت با لباس مبدل و معیت و پشتیبانی پاسبانها بمرکز روحانیت، خاطرات مغول را تجدید کرد، با این تفاوت که آنها بمملکت اجنبی حمله کردند، و اینجا بملت مسلمان خود و روحانین و طلاب بی پناه در روز وفات امام صادق علیه السلام بسا شعار جاوید شاه بمرکز امام صادق و باولاد جسمانی و روحانی آن بزرگوار حمله ناگهانی کردند و در ظرف يك دوساعت تمام مدرسه فیضیه دانشگاه امام زمان صلوات الله و سلامه علیه را با وضع فجیعی در محضر قریب بیست هزار مسلمان غارت نمودند و دربهای تمام حجرات و شیشهها را شکستند. طلاب از ترس جان، خود را از پشت بامها بزمین افکندند، دستها و سرها شکسته شد، عمامهها طلاب و سادات ذریه پیغمبر را جمع نموده آتش زدند، بچههای شانزده هفده ساله را از پشت بام پرت کردند، کتابها و قرآنها را چنانکه گفته شده پاره پاره کردند.

اکنون روحانیون و طلاب در شهر مذهبی تامین جانی ندارند، اطراف منازل علماء اعلام و مراجع محصور بکلر آگاه و گاهی کماندو مأمورین شهربانی است مأمورین تهدید میکنند که سایر مدارس را نیز بصورت فیضیه در میآوریم، طلاب محترم از ترس مأمورین لباسهای روحانیت را تبدیل نموده اند، دستور دادند که طلاب را باتوبوس و تاکسی سوار نکنند، در مجامع عمومی مأمورین درجه دار بروحانین عموماً و بعضی افراد با اسم نا سزا میگویند و فحشهای بسیار رکبت میدهند شبها پاسبانها و رفتههای فجیع با اوضاع مجبور بخش میکنند.

اینان با شعار شاه دوستی بمقتضات مذهبی اهانت میکنند شاه دوستی یعنی غارتگری. هتک اسلام تجاوز بحق مسلمین تجاوز بمرکز امامدانش، شاه دوستی یعنی ضربه زدن به پیکر قرآن و اسلام، سوزاندن نشانههای اسلام، محو آثار اسلامیت شاه دوستی یعنی تجاوز باحکام اسلام و تبدیل احکام قرآن کریم، شاه دوستی یعنی کوبیدن روحانیت و اضمحلال آثار رسالت، حضرات آقایان توجه دارند اصول اسلام در معرض خطر است. قرآن و مذهب در مخاطره است بالاین احتمال، تقیه عوام است و اظهار حقایق واجب (و لو بالغ ما بالغ).

اکنون که مرجع صلاحیتداری برای شکایت در ایران نیست و اداره این مملکت بطور جنون آمیز در جریان است، من بنام ملت از آقای علم شائل نخست وزیری استیضاح میکنم - با چه مجوز قانونی در دو ماه قبل حمله بازار تهران گردید و علماء اعلام و سایر مسلمین را مصادوم و مضروب نمودید؟ با چه مجوز علماء و سایر طبقات را بجس کشید که جمع کثیری اکنون نیز در حبس بسر میبرند؟ با چه مجوز بودجه مملکت را خرج رفرا ندم معلوم الحال کردید؟ در صورتیکه رفرا ندم از شخص شاه بود و بحمدالله ایشان از غنی ترین افراد بشر هستند. با چه مجوز مأمورین دولت که از بودجه ملت حقوق میگیرند برای رفرا ندم شخصی الزاماً بخدمت وا داشتید؟ با چه مجوز در دو ماه قبل بازار قم را غارت کردید و بمدرسه فیضیه تجاوز نمودید و طلاب را کتک زده و آنها را بجس کشیدید؟ با چه مجوز در روز وفات امام صادق سلام الله علیه، کماندوها و مأمورین انتظامی را با لباس مبدل و حال غیر عادی بمدرسه فیضیه فرستاده و این همه فجایع را انجام دادید؟

من اکنون قلب خود را برای سر نیزه های مأمورین شما حاضر کردم ولی برای قبول زور گوئیها و خضوع در مقابل جباریهای شما حاضر نخواهم کرد. من بخواست خدا احکام خدا را در هر موقع مناسبی بیان خواهم کرد و تا قلم در دست دارم کارهای مخالف مصالح مملکت را بر ملاء میکنم، اکنون يك چشم مسلمین بر دنیای خود و چشم دیگرشان بر دین خود گریان است و حکومت چند ماهه شما با جهشهایی که میکنید، اقتصاد، زراعت، صنعت، فرهنگ و دیانت مملکت را بخطر انداخته و مملکت از هر جهت در شرف سقوط است خداوند تعالی اسلام و مسلمین را در پناه خود و قرآن حفظ فرماید.

روح الله الهوسوی الخميني

متن تلگراف امام خمینی به آیات عظام تهران درباره محکوم کردن حمله مأموران رژیم به مدرسه فیضیه

و حرام کردن تقیه و لزوم مبارزه علنی با رژیم، استیضاح دولت و تأکید بر ادامه مبارزه،

[فروردین ۱۳۴۲ ش.]

شناسه سند: ۲-۳۶۹۰-۲۹۱؛ منشأ: آرشیو ملی ایران





Table of contents

National Archives Quarterly 13; Vol. 4, No. 1, Spring 2018

Preface

National Archives and Documented Heritage Day; **Gholamreza Azizi**

Articles on Archives

Developing Electronic Records Management Strategy: The Malaysian Government's Experience (2); **Alireza Entehaie**

Archival Reference Knowledge. **Wendy Duff, Elizabeth Yakel, and Helen Tibbo**; Translated to Persian by: **Mahboubeh Sadat Bidgoli**

Articles on History (Based on Records)

The Legacy of Ali Akbar Khan Naghashbashi (Mozzayan Dawlah) in the Education, Culture and Modern Arts of Iran; **Morteza Rasoulipour**

General Mirza Nezam Khan Nezsam Al-mamalek (A Qut in the History of the Governmental and Cultural Characters of the Qajar Era); **Niyayesh Hasanpour**

Scientific and Cultural Services of Lotfali-Soratgar on the Basis of Historical Records; **Neda Rasouli**

Articles on Records Preservation, Restoration and Maintenance

Digital Preservation Strategies from Digital Archival Sources (Case Study: University Libraries of Qazvin and National Archives and Library of Qazvin); **Zakiyeh Meraliyan & Dr. Saeid Ghafari**

Calcium Hydrogen Carbonate (Bicarbonate) Deacidification; **Véronique Rouchon & Oulfa Belhadj**; Translated to Persian by: **Fereshteh Ebrahimi**

Special Section on Manuscripts

An Introduction to Authenticity Determination of Manuscripts; **Shahla Karimi and Fariba Farzam**

An Introduction of a Qajar Version of the Shahnameh in Matenadaran; **Majid Karimi**

Book Introduction

"Modular Requirements for Records Systems- Core Service & Plug-in Modules; Moreq 2012". **Mina Karami**

Reports on Archival Meetings and Conferences

A Report on Six Meetings of Archives Research Institute in Spring of 1397

A Report on the Commemoration Ceremony of the National Archives and Written Heritage Day

Reports on Archival Exhibitions

A Report on "Mobile Exhibitions Organized by the Department of Information and Communication (Archival Communication Group) in the Spring of 1397; Fariba Amiri and Zahra Javidi



National Archives Quarterly

(13)

Vol.4, No.1, Spring 2018

Islamic Rep. of Iran's National Archives and Library Org.

Managing Director & Editor-in-Chief: Gholamreza Azizi; greazizi@gmail.com

Executive secretary: Neda Rasouli

Editor: Zahra Zarghami

Editorial Board:

Dr. Sediqe Ahmadi Fasih, Dr. Amir-reza Asnafi, Gholamreza Azizi, Ayoub Banavi,
Dr. Abolfazl Hassan Abadi, Dr. Fariborz Khosrawi, Dr. Elham Malekzadeh, Dr. Nourollah Moradi,
Dr. Ali Sadeqzadeh Vayeqan, Dr. Mohammad Qahri, Dr. Saeed Rezaei Sharif Abadi, Dr. Seyyed
Mahmoud Sadat, Horiyeh Saeedi, Mahboob Shabazi, Dr. Shahram Yousefi-far, Behnaz Zarinkelki

Publisher: National Library & Archive of Islamic Republic of IRAN

Cover Designer: Shohreh Khouri

Translator: Zahra Zarghami

Address: National Library and Archives of I. R. Iran,

Tehran, Iran. P. O. Box: 19935-655

Tel/Fax: +98 21 26402977

Email: 1395naq@gmail.com